

e-ISSN 2300-9918

# HUMANITIES | AND SOCIAL | SCIENCES |

**Quarterly, Volume XX**  
(July - September)  
**Research Journal 22**  
(3/2015)

**Volume Editor**  
**Justyna Stecko**

HSS Journal indexed, among others, on the basis of the reference of the Minister of Science and Higher Education in The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), ERIH PLUS and Index Copernicus Journal Master List 2014.

Issued with the consent of the Rector

**Editor in Chief**  
**Publishing House of Rzeszow University of Technology**  
Leonard ZIEMIANSKI

**Composition of the Scientific Papers Council**  
**of the Faculty of Management at Rzeszow University of Technology**  
**„Humanities and Social Sciences”**

Grzegorz OSTASZ – Chairman (Poland)  
Justyna STECKO – Editorial asisstant (Poland)

**members:**

Alla ARISTOVA (Ukraine), Heinrich BADURA (Austria), Guido BALDI (Germany)  
Aleksander BOBKO (Poland), Zbigniew BOCHNIARZ (USA)  
Viktor CHEPURKO (Ukraine), Zuzana HAJDUOVÁ (Slovakia)  
Wilem J.M. HEIJMAN (The Netherlands), Tamara HOVORUN (Ukraine)  
Beatriz Urbano LOPEZ DE MENESES (Spain), Nicanor Ursua LEZAUN (Spain)  
Józef MANDZIUK (Poland), Aleksandr MEREZHKO (Ukraine)  
Nellya NYCHKALO (Ukraine), Annely ROTHKEGEL (Germany)  
Josef SABLİK (Slovakia), Henryk SKOROWSKI (Poland)  
Mykoła STADNIK (Ukraine), Beata SZLUZ (Poland)  
Anatoliy TKACH (Ukraine), Michael WARD (Ireland)

**Editor in Chief**

Grzegorz OSTASZ (Poland)

**Editorial Committee (Thematic editors)**

Stanisław GĘDEK (Poland), Aleksandr GUGNIN (Poland)  
Waldemar PARUCH (Poland), Krzysztof TERESZKIEWICZ (Poland)

**Editorial assistant**

Justyna STECKO (Poland)

**Statistical editor**

Tomasz PISULA (Poland)

**Members of editorial staff**

Andrzej GAZDA (Poland), Agata GIERCZAK (Poland)  
Marta POMYKAŁA (Poland), Beata ZATWARNICKA-MADURA (Poland)

**Volume editor**

Justyna STECKO (Poland)

**Language editors**

Glyn David GRIFFITHS (The United Kingdom), Tatiana GUGNINA (Poland)  
Alewtina ŁAWRINIENKO (Russia), Ruth MALOSZEK (Germany)  
Magdalena REJMAN-ZIENTEK (Poland), Anna ROMAN (Poland)

**Project of the cover**

Damian GĘBAROWSKI

The printed version of the Journal is an original version.

p-ISSN 2300-5327  
e-ISSN 2300-9918

Publisher: Publishing House of Rzeszow University of Technology,  
12 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszow (e-mail: [oficyna1@prz.edu.pl](mailto:oficyna1@prz.edu.pl))  
<http://oficyna.portal.prz.edu.pl>

Editorial Office: Rzeszow University of Technology, The Faculty of Management,  
10 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszów, phone: 17 8651383, e-mail: [zeszyty@prz.edu.pl](mailto:zeszyty@prz.edu.pl)  
<http://hss.portal.prz.edu.pl>

Additional information and an imprint – p. 201

## SPIS TREŚCI

<b>Od Komitetu Redakcyjnego</b> .....	7
<b>Lucyna Chmielewska:</b> Filozofia polityczna Jana Kalwina .....	9
<b>Andrzej Dubicki:</b> Nicolae Iorga jako myśliciel polityczny.....	23
<b>Małgorzata Markowska:</b> Przestrzenno-czasowa analiza skupień w ocenie wrażliwości na kryzys unijnych regionów szczebla NUTS 2 w obszarach: gospodarka, rynek pracy i gospodarstwa domowe – analiza porównawcza wyników klasyfikacji.....	43
<b>Aldona Migąła - Warchoń, Marek Sobolewski:</b> Analiza poziomu życia w miastach na prawach powiatu w latach 2003-2012.....	57
<b>Magdalena Mikołajczyk:</b> „Kredowe koło” myśliciela a badacza. O paradygmatach (kontekstach i perspektywie postrzegania) w badaniach, których przedmiotem jest myśl polityczna.....	69
<b>Joanna Mysona Byrska:</b> New quality of life in a consumer society, George Ritzer, Benjamin Barber and the magical world of consumption.....	83
<b>Joanna Obrębska:</b> Niepodległościowa myśl polityczna w okresie poprzedzającym transformację ustrojową w Polsce na podstawie dokumentów programowych Polskiej Partii Niepodległościowej.....	91
<b>Monika Pasternak – Malicka:</b> Unemployment among young people as a factor determining unregistered labor market.....	103
<b>Eugeniusz Ponczek:</b> Style i wzorce badań myśli politycznej: od powierzchownej prezentacji do dogłębności oglądu nomologiczno-eksplanacyjnego.....	117
<b>Ivan Rekun:</b> Подходы к разработке концепции финансово-экономической безопасности предприятий в условиях реформирования железнодорожного сектора.....	137
<b>Justyna Stecko:</b> (A)Moral Machiavellianism – Analysis of the Niccolo Machiavelli Concept.....	153

<b>Anatoliy Tkach:</b> Институциональные предпосылки интеграции Украины в ЕС в контексте глобализации.....	161
<b>Krystyna Trembicka:</b> Od wroga klasowego do wroga etnicznego – ewolucja komunistycznej myśli politycznej na przykładzie Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w latach 1942–1968.....	175
<b>Artur Woźny, Andrzej Pacana, Magdalena Dobosz, Piotr Saja:</b> Bezpieczna praca determinantem jakości i wydajności organizacji.....	189

## CONTENTS

<b>From the Editorial Committee</b> .....	7
<b>Lucyna Chmielewska:</b> The political philosophy of John Calvin.....	9
<b>Andrzej Dubicki:</b> Nicolae Iorga as a political thinker.....	23
<b>Małgorzata Markowska:</b> Spatial-temporal cluster analysis in the assessment of the european union NUTS 2 regions' sensitivity to crisis in the areas of economy, labour market and households – comparative analysis of the classification results.....	43
<b>Aldona Migala - Warchoł, Marek Sobolewski:</b> Analysis of the living standard in cities on the district rights in the years 2003-2012.....	57
<b>Magdalena Mikołajczyk:</b> “Everyone has its line in the sand”. Reflexions on paradigms (contexts and perspectives) in political thought research.....	69
<b>Joanna Mysona Byrska:</b> New quality of life in a consumer society, George Ritzer, Benjamin Barber and the magical world of consumption.....	83
<b>Joanna Obrębska:</b> Independent political thought in the period preceding regime transformation in Poland based on the programme documents of Poland independent party.....	91
<b>Monika Pasternak – Malicka:</b> Unemployment among young people as a factor determining unregistered labor market.....	103
<b>Eugeniusz Ponczek:</b> Styles and patterns of political thought research: from a superficial presentation to a thorough nomological-explanatory overview.....	117
<b>Ivan Rekun:</b> Development approaches to financial and economic security conception of enterprises under railway sector reform.....	137
<b>Justyna Stecko:</b> (A)Moral Machiavellianism – Analysis of the Niccolo Machiavelli Concept.....	153
<b>AnatoliyTkach:</b> Institutional preconditions for the integration Ukraine to the EU in the context of globalization.....	161

<b>Krystyna Trembicka:</b> From class enemy to ethnic enemy – the evolution of communist political thought as the examples of The Polish Workers' Party and The Polish United Workers' Party in the years 1942–1968.....	175
<b>Artur Woźny, Andrzej Pacana, Magdalena Dobosz, Piotr Saja:</b> Safe operation determinants quality and performance of organizations.....	189

## **From the Editorial Committee**

We are giving you the next 22nd (3/2015) issue of the Scientific Journal of the Faculty of Management at the Rzeszow University of Technology entitled "Humanities and Social Sciences".

The aim of the Publisher is to raise the merits and the international position of the quarterly published by the Faculty of Management, that is why we are still developing the cooperation with foreign team of reviewers, as well as an international Scientific Council.

The Editors have also attempted to apply for international databases, currently the quarterly HSS is indexed in **Index Copernicus Journal Master List**, **The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)** and **ERIH PLUS**.

The articles published in this publication are devoted to the broader issues of the humanities and social sciences. They are the result both of theoretical and empirical research. The covered subjects vary considerably, reflecting the interdisciplinary nature of the Journal. We do hope that the published papers will meet your kind interest and will be an inspiration to further research and fruitful discussions.

On behalf of the Editorial Board of "Humanities and Social Sciences" we would like to thank the Authors for sending the results of their research. We would like to express particular gratitude to the Reviewers for their valuable feedback that greatly contributed to increasing values of the scientific publications.

With compliments  
*Editorial Committee*

Lucyna CHMIELEWSKA<sup>1</sup>

## **FILOZOFIA POLITYCZNA JANA KALWINA**

W artykule przedstawiono elementy filozofii politycznej Kalwina, powiązane z jego teologią, zawarte przede wszystkim w jego głównym dziele *Nauka religii chrześcijańskiej*. Założenie wszechmocy Boga stanowiło dla niego punkt wyjścia do rozważań również nad zagadnieniami z zasady niereligijnymi, takimi jak natura społeczeństwa, państwo czy problem nadużyć władzy politycznej. Uwagi Kalwina mają charakter normatywny – wspólnie z ich pogłębioną analizą pozwala to zaliczyć je do filozofii politycznej. Jego myśl miała istotny wpływ na rozwój nowoczesnej polityki, dała początek charakterystycznemu dla nowoczesności rozdziałowi państwa i kościoła, wykształceniu się sfery świeckiej oraz zasadzie kontroli wobec sprawujących władzę. Punktem wyjścia dla tych rozważań była doktryna postlapsarianizmu, przede wszystkim będący jej następstwem radykalny rozdział sfery nadprzyrodzonej (sfery łaski) od sfery ziemskiej (natura). Choć Kalwin nie stworzył całościowego systemu prawa natury, to jego rozważania dotyczące tej kwestii znacząco wpłynęły na myślenie polityczne. Gdy przyjmiemy się, że nowoczesna filozofia polityczna rozpoczyna się wraz z odrzuceniem Objawienia i oparciem się wyłącznie na racjach rozumu, można stwierdzić, że Kalwin jako teolog nie ma z nią żadnego związku. Przeciwny punkt widzenia zakłada natomiast, że poznanie nowoczesności nie jest możliwe bez zagłębienia się w zapoczątkowaną przez Kalwina tradycję religijną. Uważa się, że to, co zostało posiane jako reformacja, wykiełkowało politycznie w postaci antyroyalistycznych, wolnościowych ruchów, zmieniających rozumienie polityki. Pomiędzy tymi dwoma skrajnymi stanowiskami: tym, które odmawia Kalwinowi wpływu na nowoczesną politykę, a tym, które ten wpływ przecenia, mieści się całe spektrum pozycji pośrednich, według których teologia Kalwina i powiązana z nią filozofia polityczna odegrały istotną, ale bynajmniej nie jedyną, rolę w rozwoju nowoczesnej polityki. Niniejszy artykuł mieści się w tym właśnie spektrum.

**Słowa kluczowe:** Jan Kalwin, wspólnota polityczna, władza, łaska boża, prawo natury.

### **1. WPROWADZENIE**

Przedmiotem zainteresowania filozofii politycznej nie jest to, jak świat polityczny faktycznie wygląda, lecz raczej to, jaki być powinien. Inaczej mówiąc, pole jej zainteresowania określają bardziej kwestie normatywne niż empiryczne. Jakie są uzasadnione i sprawiedliwe cele, do których należy dążyć, jakimi środkami można te uzasadnione i sprawiedliwe cele osiągnąć – to fundamentalne pytania, na jakie filozofia polityczna próbuje odpowiedzieć. Stanowią one przedmiot dyskusji myślicieli i filozofów politycznych od czasów starożytnych do współczesnych. Filozofia polityczna nie ogranicza się do definiowania fundamentalnych wartości i zasad, zajmuje się także analizą głównych pojęć istotnych dla polityki. Czy zatem Jan Kalwin (1509–1564) był twórcą filozofii politycznej? Trudno wyobrazić sobie postać, która wyrażałaby większą niż on dezaprobatę dla filozofii. Jednak krytykował filozofię przede wszystkim za jej rolę w

---

<sup>1</sup>Dr Lucyna Chmielewska, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, Uniwersytet Łódzki, ul. Składowa 41/43, 90–127 Łódź, e-mail: lucychmielewska@uni.lodz.pl



scholastycznej teologii. Jego gwałtowność jako przedstawiciela fideizmu wynikała z przekonania, że racjonalizm niektórych scholastyków wyparł mądrość bożą zawartą w Biblii, że filozofia przesłoniła przesłanie zawarte w Objawieniu. Lektura głównego dzieła Kalwina, *Nauki religii chrześcijańskiej*, oraz komentarzy do ksiąg biblijnych pokazuje jednak, że nie odmawiał on znaczenia filozofii, ale dążył raczej do umiejscowienia jej w należnym jej miejscu, to znaczy w odniesieniu do spraw ziemskich. Kalwin był przede wszystkim teologiem i prawnikiem, ale był też renesansowym humanistą, pozostającym pod wpływem myśli filozofów starożytnych. Przy okazji rozważań teologicznych, dotyczących Boga, grzechu czy ludzkiego przeznaczenia, część z nich poświęcił zagadnieniom, które stanowiły przedmiot analizy filozofów starożytnych, takim jak państwo czy natura. W pismach Kalwina można zatem znaleźć: wskazówki co do pozycji i roli władzy świeckiej oraz jej relacji z kościołem, postulat kontroli sprawujących władzę, odniesienie do problemu tyranii.

## 2.PAŃSTWO Z KONIECZNOŚCI, SPOŁECZEŃSTWO Z NATURY

Jan Kalwin reprezentował drugą falę reformacji, był jednym z głównych twórców protestanckiej tradycji reformowanej. Zasłynął jako autor *Nauki religii chrześcijańskiej* (pierwsze wydanie w 1536 r.), dzieła będącego próbą ustandaryzowania teorii protestanckiej, porównywanego niekiedy do *Summy teologicznej* Tomasza z Akwinu. Przejął i rozwinął główne założenia myśli Marcina Lutra, choć wprowadził do nich również elementy polemiczne, dotyczące chociażby pozycji władzy świeckiej i jej stosunku do kościoła. Charakterystyczne dla protestantyzmu było wyeksponowanie dogmatu o grzechu pierworodnym (postlapsarianizm) i związanego z nim przekonania o dogłębnym skażeniu natury ludzkiej. Stała się ona tym samym niezdolna do miłości Boga, co w świecie wyrażało się wyłączną skłonnością do zła. Dobro działało się natomiast wyłącznie za sprawą łaski Boga. Również ludzkie zbawienie pozostawało od niej zależne i nie miało związku z dobrymi uczynkami. Jak wierzone, Bóg predestynował znanych tylko sobie ludzi do zbawienia. W protestantyzmie, w przeciwieństwie do obowiązującego wówczas tomizmu, nastąpiło wyraźne oddzielenie łaski bożej, odnoszącej się do dziedziny ludzkiej duszy, od naturalnego statusu świata i ludzi, pozostającego naznaczonym dziedzictwem grzechu pierworodnego.

Wobec tego stanu rzeczy koncepcja władzy politycznej nie mogła być rozważana w oderwaniu od postlapsarianizmu. Pozostawała w związku z ludzką kondycją, będącą następstwem upadku pierwszych rodziców. Według Kalwina wobec obecnego w ludzkim świecie zła rząd świecki jako narzędzie dyscyplinujące stawał się koniecznością. Podążając za świętym Augustynem w komentarzu do Pawłowego listu do Rzymian, pisał, że rząd ustanowiony został przez Boga, by powstrzymywać samowolę niegodziwych i zapewnić spokój i ochronę niewinnym<sup>2</sup>. Koncepcja sfery politycznej pozostawała w związku z zapoczątkowaną przez Marcina Lutra, a pogłębioną przez Kalwina, dychotomią natury i łaski. Natura człowieka za sprawą grzechu pierworodnego uległa nie zranieniu, jak to przedstawiał tomizm, lecz zupełnemu zepsuciu. Ludzki rozum i wola stały się władzami zepsutymi, dlatego nie sposób było mówić o prawdzie ludzkiego poznania i wolności działań ludzkich. Rozum bezradny w kwestii poznania prawdy jest ślepy i

---

<sup>2</sup> J. Calvin, *Commentaries on the Epistle of Paul the Apostle to the Romans*, red. Rev. J. Owen, Christian Classics Ethereal Library, Grand Rapids, 13:3–4, s. 419, <http://www.ccel.org/ccel/calvin/calcom38.pdf>, 14.11.2012.

pozbawiony wiedzy, nie może więc wskazywać woli rzeczy prawych, przez co człowiek nie jest w stanie czynić dobra. Rozum tkwi w błędzie, dlatego też wola jest zepsuta. Z tego głębokiego pesymizmu antropologicznego wynikała teza o wierze, będącej wyrazem bożej łaski, jako jedynej zasadzie zbawienia oraz o bezwartościowości ludzkich uczynków<sup>3</sup>. W tak ujętym porządku zbawienia prawo natury wydawało się zbędne, rozważane było jako nieodnoszące się do kwestii zbawienia, a wyłącznie dodoczesności. Stanowisko to miało związek z teorią dwóch królestw, opartą na zerwaniu jedności pomiędzy światem naturalnym i nadnaturalnym. Cel królestwa duchowego, zbawienie poprzez wiarę, nie łączył się z celem królestwa ziemskiego – naturalnym życiem człowieka. W królestwie duchowym rządy należały do słowa bożego, świat doczesny miał funkcjonować na podstawie prawa natury i prawa stanowionego<sup>4</sup>.

Państwo stanowiło element świata ziemskiego, dla którego normę postępowania miało stanowić prawo natury. Kalwin definiował prawo natury jak doczesną formę prawa bożego, uosabiającego sprawiedliwość – zasadę i cel wszystkich praw. Jak wierzył, prawo natury było wyrazem woli Boga (woluntaryzm), odbitym w ludzkich umysłach, choć jego rozumienie zaciemniało dziedzictwo grzechu pierworodnego<sup>5</sup>. Wola natomiast pozostawała zupełnie niezdolna do jego przestrzegania. Jako odzwierciedlenie prawa bożego prawo natury istniało jeszcze przed upadkiem pierwszego człowieka. W przekonaniu reformatora Bóg stworzył Adama ze zdolnością rozumienia i przestrzegania prawa natury, a zatem ze znajomością i odpowiedzialnością zeń wynikającą. Grzech pierworodny zaciemnił ludzkie pojmowanie prawa natury, choć człowiek pozostał zobowiązany do jego przestrzegania. Inaczej mówiąc, kiedy Adam zgrzeszył, zatracił zdolność poszanowania prawa natury, ale nie oznaczało to, że został z takiego obowiązku zwolniony. Potomkowie Adama odziedziczyli zarówno jego deprawację, jak i zobowiązanie wobec prawa natury. Z powodu grzechu pierworodnego ludzie nieustannie podejmowali próby rewizji i przekształcania prawa natury w celu dostosowania go do swojej upadłej woli. Zaciemnione przez grzech rozumienie prawa natury było przyczyną objawienia go w postaci prawa bożego (Biblia), korygującego niewłaściwe wysiłki natury ludzkiej. Ponieważ deprawacja zakłóciła ludzkie posłuszeństwo jako takie, zarówno wobec prawa natury, jak i prawa bożego, stąd uzasadnienie Kalwina dla stosowania prawa stanowionego przez rząd świecki i jego rola jako czynnika zabezpieczającego przed skutkami ludzkiego upadku<sup>6</sup>.

Kalwin określał prawo natury (*lex naturae, natura dictat*) jako prawo moralne<sup>7</sup>, jako naturalny porządek (*naturae ordo*) i światło natury, choć całościowego systemu prawa natury nie opracował. Uważał, że wskutek grzechu ludzki rozum nie jest w stanie poznać całego dobra, a prawo natury jest światłem sięgającym jedynie na tyle daleko, by

<sup>3</sup> J. Hervada, *Historia prawa naturalnego*, Petrus, Kraków 2013, s. 130.

<sup>4</sup> *Ibidem*, 131.

<sup>5</sup> J. Calvin, *Institutes of the Christian Religion*, tłum. H. Beveridge, Hendrickson Publishers, Peabody 2008, Book IV, Ch. 20:16.

<sup>6</sup> L.S. Koetsier, *Natural Law and Calvinist Political Theory*, Trafford Publishing, Bloomington 2004, s. 66.

<sup>7</sup> D.B. Forrester, *Richard Hooker 1553–1600*, [w:] *History of Political Philosophy*, red. L. Strauss, J. Cropsey, Rand McNally, Chicago 1963, s. 349–350. „Prawo moralne – pisał – [...] jest prawdziwą i wieczną zasadą sprawiedliwości, nakazaną ludziom wszystkich narodów i czasów, pragnących kształtować swoje życie zgodnie z wolą Boga. Jego wieczną i niezmienną wolą jest, abyśmy oddawali mu cześć i wzajemnie się miłowali” (J. Calvin, *Institutes...*, Book IV, Ch. 20:15).

człowiek mógł zostać rozliczony za swe czyny. Prawo natury sprawiało zatem, że człowiek nie mógł czuć się zwolniony z odpowiedzialności. „Celem prawa natury – pisał – jest [...] osąd sumienia, rozróżniający pomiędzy tym co sprawiedliwe i niesprawiedliwe na tyle dostatecznie, by przez uświadomienie ludziom ich własnego statusu, pozbawić ich pretekstu niewiedzy”<sup>8</sup>. Rozdział natury i łaski, uczynienie prawa natury podstawą funkcjonowania rzeczywistości ziemskiej, stanowił uzasadnienie dla separacji kościoła i państwa, co nie było jednak równoznaczne z separacją państwa i religii. Kalwin w rozważaniach na temat rządu świeckiego, jak sam przyznawał, zajmował stanowisko pośrednie pomiędzy „barbarzyńcami”, czyli anabaptystami, którzy chcieliby obalenia wszelkich form władzy ziemskiej, a „pochlebami książąt, wychwalającymi ich władzę bez umiarkowania”<sup>9</sup>, czyli luteranami. Nie godził się, z jednej strony, z brakiem władzy świeckiej i oparciem porządku społecznego wyłącznie na Ewangelii, z drugiej – z podporządkowaniem kościoła władzy świeckiego księcia. „Nie należy łączyć władzy duchowej i świeckiej – stwierdzał – są one od siebie wyraźnie oddzielone”, choć kościół i państwo nie są sobie przeciwne<sup>10</sup>. Rząd polityczny i rząd kościelny w opinii Kalwina nie różniły się w swej istocie, lecz celach, ich natura była bardziej analogiczna niż przeciwna. Rząd duchowy jest tak samo niezbędny do życia kościoła, jak rząd polityczny do sprawnego funkcjonowania społeczeństwa. Rodzaj władzy obecnej w kościele może nosić przydomek „duchowa”, ale to nie zmienia jej charakteru i nie czyni czymś diametralnie różnym od władzy świeckiej. Oba rodzaje są narzędziem dyscyplinującym i ochronnym zarazem. Ład, definiowany jako „dobrze uregulowany ustrój, który wyłącza wszystko: zamieszanie, nieuprzejmość, upór, wrzaski i rozłamy”, miał być głównym celem rządu zarówno religijnego, jak i politycznego<sup>11</sup>. Wobec tego uzasadniona wydaje się uwaga o silnej świadomości politycznej w myśli Kalwina. W odniesieniu do jego eklezjologii można wręcz mówić o polityzacji kościoła, przy jego jednoczesnym odseparowaniu od polityki. Społeczność ludzka, w tym kościół – wydaje się mówić Kalwin – nie przypominała czegoś, co raz ustanowione, trwa nieprzerwanie, wymagała więc stałego sprawowania władzy. Podobnie jak ład wszechświata zachowywany był przez aktywne panowanie Boga, tak porządek ludzki, jeśli nie miał się stać domeną chaosu, musiał być podtrzymywany instytucją władzy.

Jak wspomniano Kalwinowi nie odpowiadało ani stanowisko luteranów, ani anabaptystów, rozróżnienie przez niego władzy duchowej i świeckiej służyło w istocie zachowaniu każdej z nich i obaleniu poglądu, że władza świecka jest złem, a duchowa – jedynie formą perswazji<sup>12</sup>. Rozdział 20 czwartej księgi *Nauki religii chrześcijańskiej*, poświęcony władzy świeckiej, jest przede wszystkim polemiką z anabaptystami<sup>13</sup>,

<sup>8</sup> J. Calvin, *Institutes...*, Book II, Ch.2:22

<sup>9</sup> *Ibidem*, Book IV, Ch. 20:1.

<sup>10</sup> *Ibidem*.

<sup>11</sup> S.S. Wolin, *Politics and Vision. Continuity and Innovation in Western Political Thought*, Princeton University Press, Princeton 2006, s. 153.

<sup>12</sup> *Ibidem*, s. 153–154.

<sup>13</sup> Pierwsi reformatorzy protestancy w swej krytyce Kościoła katolickiego odwoływali się pierwotnej koncepcji kościoła jako społeczności, połączonej więzami wiary i zjednoczonej we wspólnym dążeniu do zbawienia. Ten nacisk na wspólnotowy wymiar kościoła nawiązywał do dyskusji z okresu wczesnego chrześcijaństwa o wyższości formy społecznej nad formą polityczną. Formę społeczną charakteryzował brak realnych struktur władzy, wynikający z założenia, że ludzie mogą żyć w sposób uporządkowany w społeczności bez konsekwentnego stosowania władzy, być

nazywanymi przez Kalwina „fanatykami” i „barbarzyńcami”. Anabaptyści wszelki porządek ziemski, w tym władzę i własność prywatną, uważali za sprzeczny z Ewangelią. Zakazywali chrześcijanom pełnienia urzędów i sprawowania władzy politycznej, powołując się na słowa ewangelisty Łukasza (22, 24–27), dotyczące pierwszeństwa („Powstał też między nimi spór o to, który z nich jest ważniejszy. Wtedy Jezus im powiedział: «Królowie narodów panują nad nimi, a ich władcy są nazywani dobroczyńcami. U was tak być nie może. Ale najważniejszy z was niech będzie jak najmłodszy, a przełożony, jak ten, który służy»”). Dla Kalwina słowa te nie negowały zasadności władzy królewskiej jako takiej, zaprzeczały jedynie jej apostołskiemu charakterowi<sup>14</sup>. Wizja porządku społecznego anabaptystów w oczach Kalwina uchodziła za anarchię, a oni sami, ze swym pragnieniem społeczności bez władzy, podobni byli – jak stwierdzał – do „szczerów w słomie”<sup>15</sup>. Jako przeciwwagę dla argumentacji anabaptystów przytaczał słynny fragment Pawłowego listu do Rzymian (13, 1–3) („Nie ma bowiem władzy, która nie byłaby od Boga; lecz każda, która istnieje, została ustanowiona przez Boga. Dlatego ten, kto sprzeciwia się władzy, występuje przeciw porządkowi Boga, a ci, którzy występują przeciw porządkowi, sami na siebie ściągają karę. Sprawujący władzę nie wywołują lęku u tych, co dobrze czynią, ale u tych, którzy czynią źle”).

Nie będzie przesadą stwierdzenie, że Kalwin sakralizował władzę jako taką. Człowiek nie może wątpić, przekonywał, że władza polityczna jest nie tylko uświęcona i legalna, ale „najbardziej uświęcona i najbardziej zaszczytna” pośród wszystkiego, co dostępne jest człowiekowi w ramach jego doczesnego życia. Władza pochodzi od Boga, a sprawujący ją cieszą się boskim autorytetem, stąd należy im się szacunek<sup>16</sup>. Sprzeciw wobec władzy równoznaczny jest buntowi wobec Stwórcy, ustanawiającemu rząd świecki jako pomoc upadłej ludzkości. Rząd, stojący na straży przestrzegania prawa natury, w przekonaniu reformatora potrzebny był ludziom nie mniej niż „chleb i woda, światło i powietrze”. Jego podstawowym zadaniem było zabezpieczenie kultu religii chrześcijańskiej przed wrogami

---

członkami grupy społecznej, ale nie politycznej. Tendencje te przybrały radykalną formę we współczesnym luteranizmie ruchu anabaptystów. Dominowała wśród nich troska o zachowanie czystości społeczności ich kościoła pośród – jak twierdzili – „brudnego”, skażonego grzechem świata. Anabaptyści starali się osiągnąć ten cel poprzez izolację swych społeczności i zaprzeczenie istnieniu jakichkolwiek ich zobowiązań wobec porządku politycznego. Innymi słowy – „społeczny” charakter ich jedności miał być zachowany dzięki unikaniu kontaktu z „politycznym” otoczeniem. Krótka i brutalna dyktatura anabaptystów podczas wojny chłopskiej pod dowództwem Thomasa Müntzera wykazywała powinowactwo z podstawowymi ideami ruchu, choć pozostawała sprzeczna z anabaptystycznym ideałem unikania przemocy. Zwolenników Thomasa Müntzera motywowała przede wszystkim nienawiść do świata, przez ten sam antypolityczny impuls obecny w pokojowej wersji anabaptyzmu. Zamiast szukania ucieczki od „złego” świata, müntzeryści reagowali w sposób podobny do niektórych siedemnastowiecznych grup purytańskich: za pomocą „świętej przemocy” pragnęli pokonać skorumpowany świat, wykorzystać z niego błędne elementy i przekształcić go na wzór czystej komunii świętych. W krwawej czy pokojowej formie stałym elementem tej mentalności była antypolityczność (*ibidem*, s. 148–149).

<sup>14</sup> J. Calvin, *Institutes...*, Book IV, Ch. 20:7.

<sup>15</sup> *Ibidem*, Book IV, Ch. 20:5.

<sup>16</sup> *Ibidem*, Book IV, Ch. 20:4. Kalwin przywoływał między innymi cytaty z księgi Przysłów (8, 15–16): „Ze mną rządzą królowie i władcy wydają sprawiedliwe prawa. Ze mną sprawują władzę książęta i dostojnicy sądzą na całej ziemi”.

zewnątrznymi, jak i przed wewnętrznymi zagrożeniami lekceważenia, profanacji czy publicznego bluźnierstwa<sup>17</sup>. Rząd świecki miał służyć temu, „aby, spokój publiczny nie był zakłócany, aby własność każdego człowieka była bezpieczna, aby każdy człowiek mógł uczciwie handlować z innymi, aby mogły się rozwijać uczciwość i skromność; krótko mówiąc, aby mogła istnieć publiczna forma religii pośród chrześcijan oraz człowieczeństwo pośród ludzi”<sup>18</sup>. Wziąwszy pod uwagę założenie Kalwina o wszechmocności Boga<sup>19</sup> jako przyczyny wszystkiego oprócz grzechu<sup>20</sup>, jego silnie zdeterminowaną wizję świata, rząd świecki nie mógł być kwestią przypadku czy zwykłym, ziemskim aparatem opresji<sup>21</sup>.

Odkrywanie przez człowieka prawa natury, będącego inną formą Objawienia, dokonywało się wspólnym wysiłkiem ludzkiego rozumu i sumienia, choć owo „światło natury” odbierało głównie sumienie w postaci przeczuć i poruszeń<sup>22</sup>. Istnienie w ludzkim umyśle świadomości prawa natury zdradzała ludzka skłonność do życia w społeczeństwie. Człowiek, w odniesieniu do porządku doczesnego, wydawał się mieć zapisane w umyśle ogólne wzorce porządku obywatelskiego i uczciwości; „[...]człowiek – pisał Kalwin – jest z natury zwierzęciem społecznym wykazuje instynktowną skłonność do pielęgnowania i ochrony społeczeństwa; a zatem widzimy, że w umysłach wszystkich ludzi zawarte są wrażenia obywatelskiego ładu i uczciwości”<sup>23</sup>. Społeczeństwo w ujęciu Kalwina miało zatem charakter naturalny, opierało się na właściwym człowiekowi instynkcie społecznym, tym samym, o którym pisał Arystoteles. Zatem, zauważał Kalwin, gdy niektórzy z ludzi dopuszczali się rabunków i morderstw, inni postrzegali to jako niesprawiedliwość<sup>24</sup>. Sprawiedliwość była istotą prawa natury, miała charakter naturalny<sup>25</sup>. Stąd brała się ogólna zgoda zarówno społeczeństw, jak i jednostek na to, by przyjmować prawa oparte za zasadzie sprawiedliwości i im podlegać. Sprawiedliwość, wyrażana w miłości bliźniego, stanowić miała nienaruszalną zasadę prawa stanowionego w każdym miejscu i czasie<sup>26</sup>. Człowiekowi właściwe było bowiem naturalne poczucie sprawiedliwości i porządku społecznego, obywające się bez wskazówek uczonych prawodawców. Zdaniem Kalwina był to kluczowy dowód na to, że nikt nie został pozbawiony światła rozumu w stosunku do życia doczesnego<sup>27</sup>. Prawo natury istniało zatem, lecz nie było światłem pochodzącym z dokonanego przez człowieka poznania, lecz darem Boga ukazującym człowiekowi Jego wolę<sup>28</sup>.

Grzech pierwotny zakłócił jednak społeczną naturę człowieka. Koniecznym elementem dyscyplinującym, umożliwiającym funkcjonowanie życia społecznego, stała się władza świecka. Idąc za wskazówkami Biblii, Kalwin nie faworyzował żadnego ustroju; w jego przekonaniu każda forma rządu, respektująca sprawiedliwość, mogła

<sup>17</sup> J. Calvin, *Commentary on Daniel*, Vol. 1, Ch. 4, Daniel 4:1–3.

<sup>18</sup> J. Calvin, *Institutes...*, Book IV, Ch. 20:3.

<sup>19</sup> *Ibidem*, Book I, Ch.16:3; Book II, Ch.4:6.

<sup>20</sup> *Ibidem*, Book I, Ch.14:16.

<sup>21</sup> S.S. Wolin, *op. cit.*, s. 162.

<sup>22</sup> J. Calvin, *Institutes ...*, Book IV, Ch. 20:16.

<sup>23</sup> *Ibidem*, Book II, Ch. 2:13.

<sup>24</sup> *Ibidem*.

<sup>25</sup> *Ibidem*, Book IV, Ch.20:16.

<sup>26</sup> *Ibidem*, Book IV, Ch. 20:15.

<sup>27</sup> *Ibidem*, Book II, Ch.2:13.

<sup>28</sup> J. Hervada, *op. cit.*, s. 132.

zostać uznana za odpowiednią. Spośród trzech ustrojów, rozważanych przez starożytnych: monarchii, arystokracji i demokracji, preferował arystokrację ze względu na jej pośredni charakter. Jak stwierdzał, nie jest to „władza sama w sobie, jak monarchia”, która łatwo może stać się tyranją, ani czysty rząd ludowy w postaci demokracji, skłonny do anarchii, lecz ustrój, którego główna zaleta tkwiła w możliwości narady i wspólnego osądu. Preferencja dla arystokracji miała kontekst postlapsariański. „Biorąc pod uwagę występki i wady ludzi – pisał – bezpieczniej jest i bardziej znośnie, jeśli różni dźwigają rządy, kiedy mogą sobie wzajemnie towarzyszyć, pouczać się i upominać; i żaden nie dysponuje możliwością pójścia za daleko, inni są cenzorami i nauczycielami hamującymi jego ekscesy”<sup>29</sup>. Wzajemna kontrola i upominanie stanowić miały zaporę przeciw arogancji rządzących. Kalwin wierzył w nie tak bardzo, że zapis o „braterskiej poprawce” włączony został do konstytucji kościoła w Genewie. W 1557 r. utworzona została Mała Rada, której zadaniem było upominanie rządzących na tajnych, cokwartalnych posiedzeniach „braterskiego wsparcia”.

W ujęciu reformatora posłuszeństwo rządzącym stanowiło konsekwencję traktowania władzy jeszcze w kategoriach sakralnych jako pochodzącej, wprawdzie pośrednio, ale jednak od Boga. Kalwin określał więc rządzących „jako ministrów i ambasadorów Boga”<sup>30</sup>. Panujący – pisał – jest „ojcem swojego kraju”, „pastorem ludu”, „opiekunem pokoju”, „prezydentem sprawiedliwości”, „obrońcą niewinności”<sup>31</sup>. Te wszystkie szlachetne przymioty władzy wynikały z jej boskiej genezy, jednak mowa była tu nie o osobie, lecz urzędzie. Kalwin, na wzór starotestamentowy, traktował sprawujących władzę jako jej dzierżawców z woli Opatrzności i nie ich osoba, lecz instytucja (króla, księcia czy zgromadzenia) stanowić miała obiekt szacunku i posłuszeństwa. Reformator odróżniał rząd prawowity od tyranii, choć początkowo przekonywał, że również tyranom, sprzeniewierzającym się swojemu powołaniu do troski o wolność i bezpieczeństwo ludu, należy się szacunek, zważywszy na boską proveniencję sprawowanej przez nich funkcji<sup>32</sup>, a i sama osoba tyrana nie mogła być dziełem przypadku, zważywszy jak wielką wagę reformator przywiązywał do działania Boga w świecie. „Toteż – pisał w komentarzu do psalmy – należy również mieć na uwadze, że wszystkie zdarzenia mają miejsce za sprawą bożej Opatrzności i że nic nie dzieje się przez przypadek. [...] Bóg, podług swojego wiecznego zamiaru, zarządza wszystkim w taki sposób, że nic nie może być uczynione, jak tylko z jego woli i ustanowienia”<sup>33</sup>. Kalwin powielał przekonanie Augustyna o opresyjności władzy jako znaku bożego gniewu i karze za grzechy<sup>34</sup>. Zalecał w takiej sytuacji postawę pokornej bierności: „[...] jeśli jesteśmy okrutnie dręczeni przez dzikość, jeśli jesteśmy drapieżnie splądrowani przez chciwych, czy zamożnych, jeśli jesteśmy zaniedbani przez lenistwo, słowem, jeśli jesteśmy prześladowani dla sprawiedliwości przez bezbożnego i świętokradczego księcia, najpierw przywołajmy wspomnienie naszych błędów, które bez wątpienia Bóg każe takimi biczami. W ten

<sup>29</sup> J. Calvin, *Institutes* ..., Book IV, Ch. 20:8.

<sup>30</sup> *Ibidem*, Book IV, Ch. 20:22.

<sup>31</sup> *Ibidem*, Book IV, Ch. 20:24.

<sup>32</sup> *Ibidem*, Book IV, Ch. 20:26–27.

<sup>33</sup> J. Calvin, *Commentary on the Book of Psalms*, tłum. Rev. J. Anderson, t. 4, Christian Classics Ethereal Library, Grand Rapids, Ps. 115: 3, s. 310, <http://www.ccel.org/ccel/calvin/calcom11.pdf>, 23.04.2013; Idem, *Institutes*..., Book IV, Ch. 20:25.

<sup>34</sup> J. Calvin, *Institutes*..., Book IV, Ch. 20:25.

sposób naszą niecierpliwość okiełzna pokora. I wspomnijmy, że nie do nas należy uleczenie tego zła, że wszystko, co nam pozostaje, to błagać o pomoc Boga, w rękach którego są serca królów i upodobania królestw”<sup>35</sup>. W komentarzu do księgi Daniela dowodził jednak, że pycha i okrucieństwo nie są godne boskiego pochodzenia władzy i bywają szybko ukrócone, jak pokazywał przykład biblijnego króla Nabuchodonozora, ukaranego przez Boga sprowadzeniem do stanu zwierzęcego. Drzewo z proroczego snu Nabuchodonozora interpretował jako symbol instytucji władzy, ustanowionej przez Boga dla pożyteczności ludzi, ich ochrony i bezpieczeństwa, na wzór drzewa w przyrodzie, dostarczającego pokarmu i schronienia dla ptaków i zwierząt<sup>36</sup>. Symbol ten odnosił jednak również do tyranów, ich rządy wydawały mu się, mimo wszystko, lepszą perspektywą niż anarchia<sup>37</sup>.

W miarę nasilania się aktów agresji w stosunku do francuskich wyznawców kalwinizmu (hugenotów) reformator zrewidował nieco swoje stanowisko w kwestii tyranii i oporu wobec niej. Misję sprzeciwu wobec tyraństwa powierzał nie ludowi czy pojedynczym, prywatnym osobom, lecz pochodzącym z wyborów magistratom (*populares magistratus*). Kalwin uważał ich za kontynuatorów spartańskich eforów, rzymskich trybunów ludowych i ateńskich dekachów, powoływanych w corocznych wyborach do upominania samowoli rządzących<sup>38</sup>. Nie tylko prawem, ale i obowiązkiem magistratów miało być przeciwstawianie się przemocy i okrucieństwu (łac. *intercedere* – ‘przechodzić pomiędzy’) króla, w przeciwnym razie – pisał – „oszukańczo zdradzają wolność ludu, wiedząc, że bożym zarządzeniem ustanowieni zostali jej strażnikami”<sup>39</sup>. Słowo *intercedere* oznaczać mogło szerokie spektrum działań od werbalnego upomnienia do fizycznego sprzeciwu; Kalwin nie precyzował tej kwestii, wspominał tylko o „pewnych działaniach”<sup>40</sup>. *Magistres populares* mieli reprezentować, pochodzący z wyborów, niższy rodzaj władzy, służący ochronie wolności i bezpieczeństwa ludzi. Magistraci mieli stanowić rodzaj buforu, zabezpieczającego społeczeństwo przed nadużyciami ze strony państwa.

Nacisk położony przez Kalwina na kwestię ładu we wspólnocie politycznej skłaniał go w konsekwencji do przyznania, że nawet tyrania zachowywała elementy rządu i pod pewnymi względami była korzystniejsza dla społeczeństwa niż anarchia. Kalwin przedstawiał relację rządzących i rządzonych z jednej strony jako zasadniczo polityczną, opartą na normach prawa natury, z drugiej – włączał obie strony w relację z Bogiem. Władca traktowany był jako pełniący przejściowo boski urząd władzy i odpowiedzialny w tej kwestii przed Bogiem, lud natomiast winny był wykonywania jego poleceń. Posłuszeństwo było zatem obowiązkiem zarówno politycznym, jak i religijnym. Na poziomie ludzkim wspierało realizację celów cywilizowanego społeczeństwa (sprawiedliwości), na poziomie religijnym służyło poszukiwaniu właściwej relacji z

---

<sup>35</sup> *Ibidem*, Book IV, Ch. 20:29.

<sup>36</sup> J. Calvin, *Commentary on Daniel*, Vol. 1, Ch. 4, Daniel 4:13–16.

<sup>37</sup> *Ibidem*.

<sup>38</sup> Q. Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*, t.2: *The Age of Reformation*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 232.

<sup>39</sup> J. Calvin, *Institutes...*, Book IV, Ch. 20:31.

<sup>40</sup> W. R. Stevenson, Jr., *Calvin and Political Issues*, [w:] *The Cambridge Companion to John Calvin*, red. D.K. McKim, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 184–185.

Bogiem ( władza świecka miała chronić kościół od zagrożeń)<sup>41</sup>. W wypadku tyranii dominujący był element religijny. Tyrania potraktowana została przez Kalwina jako środek bożego gniewu, służący „biczowaniu” społeczności za popełnione grzechy. Pojawienie się tyrana miało skłaniać ludzi do rachunku sumienia i poczucia winy. Stosunek między obywatelem i tyranem nie należał zatem do poziomu politycznego, lecz do kategorii „niebieskiej”, ponieważ pojęcie grzechu, łączące tyrana i poddanych, nie było (i nie jest) kategorią polityczną<sup>42</sup>. Pomimo intencji Kalwina, by uzasadnić posłuszeństwo wobec tyrana, efekt jego rozumowania okazał się odmienny od zamierzonego. Z racji niezwyklego charakteru tyranii należało ją wyizolować z normalnych stosunków politycznych. Tyran, podniesiony do roli boskiego posłannika, chłосzczącego grzeszników, pełni misję zasadniczo apolityczną. Grzech jako taki nie przynależy bowiem do stosunków politycznych. Tendencja do wyprowadzania tyranii poza zwykłe stosunki polityczne pojawiała się ponownie, gdy Kalwin rozważał problem posłuszeństwa. W posłuszeństwie wobec tyrana lojalny poddany postrzegany był przede wszystkim jako grzesznik, wypełniający obowiązki wobec Boga, a nie wobec społeczeństwa. Posłuszeństwo tyranowi było jednak ograniczone nakazami sumienia, to znaczy przez inny czynnik pozapolityczny. Chociaż sumienie tworzyło bezpośredni związek między jednostką a Bogiem i tym samym umożliwiało obejście politycznych relacji pomiędzy władcą a poddanymi, to jednak stwarzało poważne zagrożenie dla nieograniczonych roszczeń tyrana. Sumienie to pojęcie religijne, jednak w koncepcji Kalwina wykorzystane zostało w celach politycznych, bez ograniczania jego zasadniczego znaczenia. W pewnym sensie działanie sumieniastanowiło odpowiedź na władzę; rządzący miał do czynienia z jednostką jako obiektem przymusu w porządku politycznym, jednak protest sumienia wobec łamiącego prawa boskie i ludzkie tyrana stanowił wyraz jej bezpośredniej relacji z Bogiem. Tym samym „sąd sumienia” czynił z osoby politycznie zaangażowanego obywatela, który ze względów religijnych i ludzkich nie stosował się do poleceń, sprzeciwiających się prawu natury (równoznacznemu objawionemu w Biblii prawu bożemu). W ujęciu Kalwina paradoks polegał więc na tym, że sumienie sprzeciwiało się tyranii, uznawanej za wyraz bożego gniewu, że wypełniało tym samym obowiązek wobec Boga (tyran łamał wszak prawo boże) i przypominało władcy o prawdziwej naturze jego urzędu – realizacji zasady sprawiedliwości, będącej kwintesencją prawa natury<sup>43</sup>. Kluczowa pozycja w teorii oporu Kalwina przeznaczona została zatem dla ludzkiego sumienia w imię integralności politycznej, broniącego prawa bożego. Koncepcja oporu wobec tyranii u Kalwina wykazywała tym samym, większą niż u innych reformatorów, wrażliwość na implikacje polityczne. W istocie motywowana była ona racjami nie religijnymi, lecz politycznymi<sup>44</sup>. Projekt urzędu magistratów miał charakter polityczny, ich sprzeciw wobec przemocy tyranów i ochrona ludzi zależały w istocie od osądu ich sumienia. Pod koniec życia reformator zaczął skłaniać się ku przekonaniu, że relacja króla z poddanymi powinna mieć charakter bardziej sformalizowany – na wzór starotestamentowych przymierzy, zawieranych pomiędzy królami i ludem izraelskim. Uważał, że przysięgi koronacyjne i prawa krajowe tworzą taki rodzaj umów, których

---

<sup>41</sup>*Ibidem*, s. 167.

<sup>42</sup>*Ibidem*, s. 168.

<sup>43</sup>*Ibidem*.

<sup>44</sup>*Ibidem*.



królówie powinni przestrzegać, inaczej mówiąc, powinny one być chronione przed arbitralną wolą rządzącego<sup>45</sup>.

W ujęciu Kalwina zasadnicze zadanie polityki polegało na zapewnieniu spójności społeczeństwa, na ochronie resztek naturalnego, społecznego instynktu człowieka. Naturalny instynkt towarzyski, okaleczony przez grzech pierworodny, nie był wystarczający, koniecznym stawał się element sztuczności w postaci instytucji władzy państwowej. Sprawnie funkcjonujące społeczeństwo było zatem produktem połączenia ludzkiej natury z rządem, wprowadzającym element sztuczności, służący korygowaniu niedoskonałości tej natury. Dla pojedynczego człowieka oznaczało to edukację dla ładu, nabycie cywilnych (obywatelskich) nawyków, służących życiu cywilizowanemu. Edukacja do członkostwa w uporządkowanej społeczności miała być wzmocniona działalnością kościoła, rozumianego jako społeczność wiernych, mającego intensywnie społeczny charakter<sup>46</sup>.

Paradoks myśli Marcina Lutra polegał na tym, że z jednej strony często wyrażał pogardę dla instytucji politycznych, a z drugiej wskazywał na potrzebę wezwania owego podejrzanego porządku politycznego do zadań dyscyplinujących społeczeństwo i kościół. Wiązało się to z jego koncepcją kościoła jako harmonijnej wspólnoty opartej na braterstwie, która nie mogła wygenerować władzy. Świecki rząd stał się w ten sposób jedyną siłą dyscyplinującą i integrującą tak w społeczeństwie, jak i w kościele<sup>47</sup>. Samemu Lutrowi i luteranom zabrakło odwagi do przeprowadzenia eksperymentu partnerstwa kościoła i państwa<sup>48</sup>. U luteranów, podobnie jak u anabaptystów, kategorie religijne i polityczne pozostawały w dialektycznym napięciu. Kościół, rozumiany jako święta wspólnota, kierująca się nakazami miłości, przeciwstawiony został polityce jako dziedzinie występku. Inaczej wyglądało to u Kalwina. Pragnął on przywrócić reputację porządku politycznego, przypominał protestantom społeczną stronę ich ludzkiej natury, która nie mogła się obejść bez polityki. Element polityczny w postaci władzy wprowadził również do kościoła, jego funkcja dyscyplinująca była taka sama jak w państwie. Kalwin zerwał z nauką Lutra traktującą porządek polityczny jako ośrodek represji, zbędny dla prawdziwego chrześcijanina (Kalwin zakładał bowiem, że nie sposób odgadnąć, kto owym prawdziwym, predestynowanym do zbawienia, chrześcijaninem jest). Jednostka została reintegrowana w dwóch porządkach: kościelnym i politycznym, oddzielonych od siebie, ale wzajemnie się dopełniających. Naprawiona została ciągłość pomiędzy zobowiązaniami religijnymi i politycznymi, zerwana przez wczesną reformację; cnoty chrześcijańskie i cnoty polityczne zostały do siebie przybliżone<sup>49</sup>.

### 3. KALWINIZM I JEGO ZNACZENIE POLITYCZNE

Termin „kalwinizm” pojawił się w latach sześćdziesiątych XVI wieku w polemikach kościołów reformacyjnych. Wprowadził go niemiecki luteranin Joachim Westphal, chcąc określić teologiczne poglądy reformatorów szwajcarskich, w szczególności Kalwina. Odzwierciedlał on niepokój, jaki wśród luteranów na terenie Niemiec budziły rosnące

<sup>45</sup> *Ibidem*, s. 169.

<sup>46</sup> S.S. Wolin, *op. cit.*, s. 163–164.

<sup>47</sup> *Ibidem*, s. 149–150.

<sup>48</sup> G.A. Moots, *The Protestant Roots of American Civil Religion*, „Humanitas” 23/1–2 (2010), s. 78 i następne.

<sup>49</sup> S.S. Wolin, *op. cit.*, s. 150–151.

wpływy teologii reformowanej. Był podjęta przez niemieckich luteranów próba stygmatyzacji myśli Kalwina. Sam zainteresowany protestował przeciw takiemu określeniu, jednak śmiertelnie chory niewiele mógł już w tej kwestii zrobić. Określenie „kalwinizm”, odnoszące się do religijnego światopoglądu zwolenników Kalwina, sugeruje prostą relację pomiędzy Kalwinem a myślą jego kontynuatorów, jednak relacja ta jest złożona, a Kalwin nie był jedynym twórcą kalwinizmu, czyli tradycji reformowanej. Teologia Kalwina w tradycji reformowanej nie miała nigdy statusu normatywnego, w przeciwieństwie do spuścizny Lutra, cieszącej się wśród luterkańskich wspólnotkonfesyjnych niepodważalną pozycją. Teologia reformowana była publicznie eksponowana w wielodokumentach, takich jak Pierwsza i Druga Konfesja Helwecka, *Consensus Tigurinus* (Konsensus z Zurichu), Katechizm Heidelberski, Belgijskie Wyznanie Wiary, Kanony z Dordt czy Standardy Westminsterkie. Dokumenty te wyrażały myśl kolektywną, były produktami określonych społeczności i okoliczności, w jakich te pierwsze się znalazły, nie eksponowały natomiast myśli żadnej indywidualnej osoby. Pojęcie kalwinizmu, ukute jako polemiczne narzędzie dla nadszarpnięcia reputacji protestantów reformowanych, nie stanowi dobrego narzędzia do analizy historii nowożytnej. Zdecydowanie lepiej służą temu określenia teologia reformowana albo reformowana ortodoksja, gdyż odzwierciedlają one fakt, że tak zwani kalwińscy kontynuowali myśl nie tylko samego Kalwina, ale także innych reformatorów, tworzących tradycję wyznań reformowanych. Kalwin był ważnym, choć ani jedynym, ani dominującym źródłem tej tradycji<sup>50</sup>. Posługiwanie się terminem „kalwinizm” w odniesieniu do całej teologii reformowanej jest dopuszczalne i wygodne, choć nie do końca poprawne, sugeruje bowiem ruch dotyczący przyswojenia przede wszystkim intelektualnego dziedzictwa Kalwina. Można wykazać, że teologowie z historycznego punktu widzenia określanego jako kalwińscy w swoich poglądach zachowywali swobodę czerpania z teologicznych i metodologicznych źródeł innych niż pisma Kalwina. Jak napisał biograf reformatora z Genewy, Alister McGrath: „Kalwin mógł pozostawać najważniejszą z gwiazd na firmamencie kalwinizmu, jednak byli też inni, modyfikujący jego myśl i metodę własną myślą i metodą”<sup>51</sup>.

Pojęcie kalwinizmu może być również rozważane w oderwaniu od teologicznych korzeni jako historyczna siła, która w pewnej mierze przyczyniła się do ukształtowania nowoczesnego oblicza Zachodu. W tym ujęciu kalwinizm rozumie się jako moralny i społeczny depozyt wiary, uformowany pierwotnie przez religię, zachowujący jednak aktualność także bez niej. Depozyt ten można nazwać kalwinizmem świeckim<sup>52</sup>, który w ujęciu komparatywnym, podobnie jak kalwinizm teologiczny, cechował się zróżnicowaniem; nie w każdym społeczeństwie był tym samym. Szesnastowieczny Heidelberg, hugenocka Francja, siedemnastowieczna Holandia, purytańska Anglia, Szwajcaria i Szkocja – społeczeństwa tych krajów były kalwińskie, jednak zarazem na tyle zróżnicowane, by łatwe generalizacje nie były możliwe<sup>53</sup>.

<sup>50</sup> C.R. Trueman, *Calvin and Calvinism*, [w:] *The Cambridge Companion to John Calvin*, red. D.K. McKim, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 225–226.

<sup>51</sup> A.E. McGrath, *Jan Kalwin. Studium kształtowania kultury Zachodu*, Semper, Warszawa 2009, s. 294.

<sup>52</sup> *Ibidem*, s. 286–289.

<sup>53</sup> H. Trevor-Roper, *The Crisis of The Seventeenth Century. Religion, The Reformation, and Social Change*, Liberty Fund, Indianapolis 1967, s. 189.

Z pierwotnego i jedyne go źródła suwerenności, jakim Kalwin uczynił Boga, wywodził trzy rodzaje suwerenności wtórnej: suwerenność państwa, suwerenność społeczeństwa i suwerenność kościoła.

Według tradycji biblijnej Adam i Ewa dali początek ludzkości, stąd ludzie pozostawali ze sobą w braterskiej więzi. Ta organiczna jedność obejmowała ludzi żyjących we wszystkich trzech wymiarach czasowych: obecnie, w przeszłości i w przyszłości, lecz zniszczona została przez grzech pierworodny<sup>54</sup>. Stąd –jak wierzył Kalwin –brały się egoizm i żądza panowania jednych nad drugimi, zakłócające harmonię równości i pokoju, dzielące ludzkość podług państw i narodów. Jak wiadomo, w obliczu upadku pierwszych ludzi, państwo dane zostało przez Boga jako rodzaj środka ochraniającego słabych i sprawiedliwych oraz dyscyplinującego silnych i złych. W przeciwieństwie do społeczeństwa, mającego charakter naturalny, państwo jest tworem sztucznym, swoistym ciałem obcym. Relacje między nim a społeczeństwem cechuje stałe napięcie, generowane z jednej strony lękiem społeczeństwa przed nadużyciem władzy przez rządzących, z drugiej –obawą rządzących przed rewoltą społeczeństwa. Jest to w istocie napięcie pomiędzy dwiema wartościami: władzą uosabianą przez państwo i wolnością, będącą udziałem naturalnego społeczeństwa. Charakter państwa cechuje ambiwalencja: rządzący jako ludzie pozostają podatni na pokusy, zwłaszcza na pokusę nieograniczonej władzy, z drugiej jednak strony, biorąc pod uwagę kondycję ludzką, bez rządu i prawa ludzki świat byłoby autentycznym chaosem.

W świetle kalwinizmu instytucja państwa jest dobrodziejstwem, chroniącym naturalne elementy, jakimi są życie i wolność, zarazem stanowi jednak dla tych wartości nieustanne zagrożenie<sup>55</sup>. Kalwinizm uczy, że społeczeństwo uznające jedynie zwierzchność Boga było pierwotne w stosunku do państwa. Ustanowienie państwa rozumiane jako wyraz bożej woli pociągało za sobą wymóg posłuszeństwa władzy przez to państwo reprezentowanej, rozumianego nie jako strach przed karą, ale w kategoriach sumienia (posłuszeństwo władzy równało się posłuszeństwu Bogu)<sup>56</sup>. Traktując Boga jako suwerena, Kalwin zaprzeczał idei suwerenności ludu, determinującej traktowanie woli człowieka jako źródła zasad, także politycznych. W jego przekonaniu byłby to fakt detronizacji Boga przez człowieka. Według Abrahama Kuypera Kalwin, stawiając człowieka i lud bezpośrednio przed obliczem Stwórcy, przyczynił się do podtrzymywania cennych ludzkich aspiracji, które narażone zostały w związku ze sztuczną i mechaniczną naturą państwa, kolidującą z naturalnym charakterem ludzkich społeczności. Wiążąc władzę z prawem natury, czyli w istocie z boskim Objawieniem, posłuszeństwo wobec niej czynił łatwiejszym, co skutkowało zastąpieniem posłuszeństwa wymuszonego strachem, posłuszeństwem kierowanym nakazami sumienia<sup>57</sup>.

Antyteza pomiędzy sztucznym charakterem państwa a naturalnym charakterem społeczeństwa nie wiązała się z traktowaniem tego ostatniego jako całości, lecz jako konglomeratu złożonego z ukształtowanych organicznie, autonomicznych sfer: gildii reprezentujących suwerenność zawodową, uniwersytetów (suwerenność naukowa) czy akademii (suwerenność estetyczna). Każda z tych sfer dysponowała niezależnym osądem

---

<sup>54</sup> A. Kuyper, *Lectures on Calvinism*, WM. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids 1931, s. 79–80.

<sup>55</sup> *Ibidem*, s. 81.

<sup>56</sup> *Ibidem*, s. 81–83.

<sup>57</sup> *Ibidem*, s. 90.

i działaniami w sferze dla siebie właściwej. Poza tymi sferami istniała jeszcze rodzina z prawem małżeństwa, pokoju domowego i posiadania, również suwerenna, nie z przyzwolenia rządu, ale z postanowienia Boga. Nie należało zapominać o wioskach i miastach, tworzących własne sfery egzystencji. Jak zauważył Abraham Kuyper, do wymienionych sfer społecznych władza rządu nie sięgała, ograniczała ją suwerenność społeczna, równa pierwszej w jej boskim pochodzeniu<sup>58</sup>. Konsekwencją dualnego charakteru ludzi jako istot z natury społecznych, a z konieczności politycznych, było nieustanne napięcie, związane z próbami rządu wkraczania w sferę społeczną, w suwerenność samego naturalnego życia, regulowania go i podporządkowywania<sup>59</sup>.

Myśl Kalwina wyrastała ze świadomości wszechobecności grzechu w ludzkim świecie. Stąd potrzeba władzy w państwie i w kościele, choć odrębnej dla każdej z tych instytucji, oraz wypracowania równowagi pomiędzy suwerennościami państwa i społeczeństwa, wywodzącymi się z jednego, boskiego źródła.

Kalwin żył w czasach zupełnie innych niż my, kiedy religia, zatroskanie o zbawienie duszy po śmierci, były dla ludzi niepomierne ważniejsze niż współcześnie. Jego podejście do polityki oparte było na innych niż nasze założeniach. Kalwin żył przede wszystkim religią, stanowiła ona dla niego punkt wyjścia do rozważań na każdy temat. W jego filozofii życie, prawo, polityka przesiąknięte są religią. Z prawa bożego wywodził wszystkie rodzaje prawa, w tym prawo natury, na którym miało opierać się funkcjonowanie polityki. Rozróżnienie pomiędzy prawem bożym objawionym w Biblii, stanowiącym podstawę życia religijnego, a prawem bożym w postaci prawa natury, odnoszącym się do życia doczesnego, w tym politycznego, było istotnym osiągnięciem teoretycznym. Rozdział łaski bożej i natury posłużył do rozdzielenia kościoła od państwa i zapoczątkował kształtowanie się sfery świeckiej, charakterystycznej dla nowoczesności. Biblijna opowieść o upadku Adama stanowiła podstawę protestanckiego przekonania, że łaska nie uzupełnia już natury, ale stała się jej przeciwieństwem. Świadomość wszechobecności grzechu w ludzkim świecie stanowiła dla Kalwinadostateczny powód dla zasady kontroli i równowagi władzy. Religijne źródło w filozofii Kalwina ma również sprzeciw wobec rządów tyrańskich, godzących w sprawiedliwość Boga, a zatem i ludzi. Choć nie wszystkie z poglądów reformatora mogłyby obecnie spotkać się z aprobatą, to jednak jego podstawowe idee, takie jak idea ograniczonego rządu, kontrolowanego przez wybieralnych magistratów, czy pasja dla sprawiedliwości, pozostają kluczowe dla współczesnego systemu wartości politycznych.

## LITERATURA

- [1] Calvin J., *Commentary on the Book of Psalms*, tłum. Rev. J. Anderson, Vol. 4, Christian Classics Ethereal Library, Grand Rapids, <http://www.ccel.org/ccel/calvin/calcom11.pdf>, 23.04.2013.
- [2] Calvin J., *Commentary on Daniel*, Vol. 1, Ch. 4, <http://www.biblestudyguide.org/ebooks/comment/calcom24.pdf>, 23.09.2010.
- [3] Calvin J., *Institutes of the Christian Religion*, tłum. H. Beveridge, Hendrickson Publishers, Peabody 2008.
- [4] Hervada J., *Historia prawa naturalnego*, Petrus, Kraków 2013.

---

<sup>58</sup>*Ibidem*, s. 90–91; 95–96.

<sup>59</sup>*Ibidem*, s. 93–94.

- [5] *History of Political Philosophy*, red. L. Strauss, J. Cropsey, Rand McNally, Chicago 1963.
- [6] Koetsier L.S., *Natural Law and Calvinist Political Theory*, Trafford Publishing, Bloomington 2004.
- [7] Kuyper A., *Lectures on Calvinism*, WM. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids 1931.
- [8] McGrath A. E., *Jan Kalwin. Studium kształtowania kultury Zachodu*, Semper, Warszawa, 2009.
- [9] Moots G. A., The Protestant Roots of American Civil Religion, "Humanitas", 2010, Vol. 23, Iss., 1-2.
- [10] Skinner Q., *The Foundations of Modern Political Thought*, Vol.2: *The Age of Reformation*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- [11] Stevenson W.R. Jr., *Calvin and Political Issues*, [w:] *The Cambridge Companion to John Calvin*, red. D. K. McKim, Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- [12] Trevor-Roper H., *The Crisis of The Seventeenth Century. Religion, The Reformation, and Social Change*, Liberty Fund, Indianapolis 1967.
- [13] Trueman C.R., *Calvin and Calvinism*, [w:] *The Cambridge Companion to John Calvin*, red. D.K. McKim, Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- [14] Wolin Sh.S., *Politics and Vision. Continuity and Innovation in Western Political Thought*, Princeton University Press, Princeton 2006.

#### THE POLITICAL PHILOSOPHY OF JOHN CALVIN

This article presents the elements of the political philosophy of John Calvin tied with his theology contained primarily in his main work *Institutes of the Christian Religion*. The assumption of omnipotence of God was for him the starting point for the discussion on the non-religious issues, such as the nature of society, the state, or the problem of abuse of political power. Calvin's thought had a significant impact on the development of modern politics, has given rise to separation of church and state and to the development of secular sphere. The starting point for these considerations was the doctrine of postlapsarianism and its result as a radical separation between the supernatural (the sphere of grace) from the sphere of the earth (nature). Although Calvin did not create a comprehensive system of the nature law his reflections on this issue significantly influenced the political thinking. If we assume that modern political philosophy begins with the rejection of Revelation and reliance solely on the reason, we can conclude that John Calvin as a theologian does not have any connection with her. However, the opposite point of view assumes, that the knowledge of modernity is not possible without dipping into the Calvinistic religious tradition. It is believed that what was sown as the Reformation sprouted politically as anti-royal, libertarian movement. Between these two extreme positions there is the whole spectrum of intermediate positions, according to which Calvin's theology and its associated political philosophy played an important, but by no means the only role in the development of modern politics. This article is located in that spectrum.

**Keywords:** John Calvin, commonwealth, authority, God's grace, law of nature.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.30

Przesłano do redakcji: październik 2014

Przyjęto do druku: październik 2015

Andrzej DUBICKI<sup>1</sup>

## NICOLAE IORGA JAKO MYŚLICIEL POLITYCZNY

Jeden z najwybitniejszych Rumunów – Nicolae Iorga, wybitny naukowiec, oprócz szeroko rozumianego uczestnictwa w życiu naukowym był także czynny w życiu politycznym. Zajmował się polityką zarówno w wymiarze czynnym jak i teoretycznym. Jego kariera polityczna trwała ponad 30 lat, jako czynny polityk Iorga doświadczył zarówno wzlotów, za które niewątpliwie należy uznać przewodnictwo w Izbie Deputowanych (1919-1920) czy przewodniczenie Radzie Ministrów (1931-1932), jak i upadków związanych z pozostawaniem poza parlamentem. W swojej działalności politycznej Iorga był związany z szeroko rozumianym ruchem narodowym. *De facto* Iorga był jednym z jego założycieli i teoretyków w wydaniu rumuńskim. W kwestiach nacjonalizmu, można jego poglądy oceniać jako próby wprowadzenia na grunt rumuński nacjonalizmu nowoczesnego, skierowanego przede wszystkim na rozwój pierwiastka kulturalnego. Właściwie w ogóle nie brał on pod uwagę kwestii rasowych, co powodowało, że jego poglądy polityczne były z jednej strony dość nowoczesne, natomiast z drugiej strony, nie były one zbyt atrakcyjne politycznie, mimo to Iorga dzięki umiejętnemu wykorzystaniu zasad kierujących rumuńską polityką był w stanie utrzymać swoją pozycję polityczną przez długi czas. Warto nadmienić, że Iorga umiejętnie starał się łączyć sprawy polityczne z naukowymi, i pomimo aktywności politycznej był także czynnym naukowcem, sprawującym istotne funkcje akademickie, np. piastował stanowisko rektora Uniwersytetu Bukareszteńskiego. Kariera polityczna Iorgi trwała od roku 1907 do 1940, dzięki czemu doświadczył on zarówno wojen, jak i krótkich okresów prosperity, doświadczył także dyktatury królewskiej w trudnym dla Rumunii okresie początku II wojny światowej. Paradoksalnie sam jako zwolennik i ideolog ruchu narodowego został zamordowany przez żelazno gwardzistów wyznających o wiele radykalniejszą wizję ruchu narodowego.

**Słowa kluczowe:** Nicolae Iorga, nacjonalizm, kultura, polityka, Rumunia.

Nicolae Iorga był jednym z najwybitniejszych Rumunów w XX w., jego dorobek obejmuje kilkanaście tysięcy pozycji różnej objętości i różnej tematyki. Z wykształcenia historyk, spełniał się także w dziedzinie literatury oraz przede wszystkim polityki. Był i jest kojarzony przede wszystkim z założoną przez siebie w roku 1910 Partidul Național Democrat (PND, Partia Narodowo-Demokratyczna), na której czele stał do roku 1938, kiedy to król Karol II zlikwidował wszelkie przejawy życia partyjnego w Rumunii. Szczyt działalności PND jako partii systemowej oraz parlamentarnej przypada na lata dwudzieste XX wieku, ze szczytem w latach 1931–1932, kiedy to jej lider został powołany na stanowisko premiera Rumunii. Był to jednak jej łąbędzy śpiew, w następujących latach bowiem z różnych przyczyn jej reprezentanci (w tym również Nicolae Iorga) nie otrzymywali mandatu w wyborach powszechnych. Zgodnie ze swą nazwą partia Nicolae Iorgi była partią nacjonalistyczną, niemniej jednak warto nadmienić, że sam nacjonalizm

---

<sup>1</sup>Dr hab. Andrzej Dubicki, Uniwersytet Łódzki, Katedra Teorii Polityki i Myśli Politycznej, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, ul. Składowa 41/43, 90-131, Łódź, e-mail: andrzej.dubicki@uni.lodz.pl

prezentowany przez profesora był stosunkowo oryginalny (z pewnością wyróżniający się w pierwszej połowie XX w.).

Początki nowoczesnego ruchu narodowego (w rozumieniu dwudziestowiecznym) na niwie rumuńskiej były związane z postacią Nicolae Iorgi, który rozpoczął działania na rzecz umocnienia świadomości narodowej Rumunów w roku 1906, wywołując zamieszki w Bukareszcie skierowane przeciwko wystawianym w teatrze w stolicy Rumunii sztukom teatralnym w języku francuskim. Było to „mocne wejście” w świat polityki rumuńskiego naukowca, który dzięki swej akcji zdobył szeroki rozgłos, co z kolei umożliwiło mu zdobycie odpowiedniego poparcia politycznego, by założyć własną partię. Nawiązał współpracę polityczną z profesorem Alexandru C. Cuzą z Jassów, co umożliwiło mu rozwinięcie działalności na całą Rumunię. Współpracę nawiązaną pomiędzy Iorgą a Cuzą z dzisiejszego punktu widzenia można określić jako „egzotyczną”, ponieważ obydwaj reprezentowali w swych poglądach odmienny typ nacjonalizmu. O ile Iordze bardziej chodziło o promowanie „rumuńskości” we wszelkich jej odmianach, w tym przede wszystkim kulturalnej, o tyle Cuza stał się nośnikiem idei dominacji żywiołu rumuńskiego także pod względem narodowym i ekonomicznym. Wspomniana różnica poglądów doprowadziła w końcu obydwóch myślicieli-polityków do rozłamu, którego przyczyną było poszukiwanie poparcia wśród różnych warstw społecznych oraz stosunek do kwestii kolaboracji z władzami okupacyjnymi w latach 1916–1918. Iorga swych zwolenników poszukiwał przede wszystkim na terenach Wołoszczyzny, natomiast Cuza w Mołdawii. Na krótką metę rzeczywiście mogli oni utrzymywać współpracę potrzebną do rozwoju ruchu narodowego, natomiast w dłuższej perspektywie nie była ona możliwa ze względu na wspomniane różnice pomiędzy obydwoma myślicielami. Rzeczą, która w dużym stopniu różnicowała obu polityków, było widoczna u obu chęć dominacji we własnym, początkowo wspólnym, ugrupowaniu politycznym, co stanowiło zarzewie późniejszego konfliktu pomiędzy nimi. Cuza także nie chciał zgadzać się na dominującą rolę Iorgi w ugrupowaniu, co poza kwestią przywództwa definiowało także sprawę obsadzenia mandatów w rumuńskiej Izbie Deputowanych, ówczesna rumuńska ordynacja wyborcza z 1884 r. bowiem dopuszczała kandydowanie w kilku okręgach. Cuza uważał, że Iorga zdobywał swój mandat dzięki jego własnej (Cuzy) popularności. Obecnie trudno określić, na ile wspomniane zarzuty były uzasadnione, natomiast warto pamiętać, że ówczesne przepisy wyborcze zezwalały na start w kilku okręgach i na kandydowanie do obu izb parlamentu, w związku z czym można było stosować wiele strategii wyborczych, aby uzyskać miejsce w Izbie<sup>2</sup>.

W działalności politycznej Iorgi można wyróżnić trzy kanały dystrybucji jego poglądów politycznych. Po pierwsze była to trybuna parlamentarna. Iorga wszedł do parlamentu po raz pierwszy w roku 1907, na fali wspomnianego „sukcesu” związanego z wywołaniem zamieszek w obronie kultury rumuńskiej. Widać w tym wyraźnie przejaw nacjonalizmu kulturalnego, który będzie później dominantą w działalności Iorgi. Od razu można zaznaczyć, że wiąże się to z pewnym paradoksem, ponieważ Iorga był poliglotą i znał wiele języków. Z tego też powodu należy uznać, że jego zapatrywania na konieczność obrony kultury rumuńskiej nie wynikały ze źle pojmowanej zaściankowości

---

<sup>2</sup>A. Dubicki, *System partyjny Królestwa Rumunii. Uwarunkowania i funkcjonowanie*, Łódź 2014, s. 78–80; I. Mamina, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică 1866–1938*, București 2000, s. 55–59; B.B. Berceanu, *Istoria constituțională a României în context internațional comentată juridic*, București 2003, s. 191–192.

bądź wąskich horyzontów, wręcz przeciwnie – były przejawem jego troski o formę kulturalną narodu. W opinii Iorgi w głównym teatrze kraju, jakim niewątpliwie jest Teatr Narodowy, powinno się promować przede wszystkim kulturę rumuńską i język rumuński, w związku z tym nie powinny tam być grane spektakle w innych językach. Koronnym argumentem Iorgi była chęć ochrony własnego języka, który należy kultywować, zwłaszcza w głównych instytucjach kulturalnych kraju<sup>3</sup>. W swych poglądach w owym czasie Iorga zbliżył się do grupy skupionej wokół czasopisma „Sămănătorul” (Siewca). Przez pewien czas sprawował on funkcję redaktora naczelnego czasopisma o tym samym tytule. Wpływ Iorgi za pomocą tego czasopisma był jednak w pewnej mierze ograniczony poprzez jego formułę literacką. W związku z tym profesor poszukiwał formy szerszej, umożliwiającej dostęp do szerszego audytorium. Okazja taka nadarzyła się przy wyborach w roku 1907, kiedy to Iorga zdecydował się zdyskontować swą popularność, kandydując do Izby Deputowanych rumuńskiego parlamentu. Niejako przy okazji profesor zainaugurował jedno ze swych najważniejszych dzieł, będące od tamtej pory najważniejszym nośnikiem jego poglądów naukowych, literackich, ale przede wszystkim politycznych. Chodzi tu o czasopismo „Neamul românesc”, które ukazywało się od 10 maja 1906 r. do roku 1940<sup>4</sup>. Co najistotniejsze, było to własne pismo Iorgi, w związku z tym nie musiał dopasowywać swych poglądów do aktualnej linii politycznej pisma. Początkowo głównym tematem poruszonym przez Iorgę była kwestia agrarna, związana z powstaniem chłopskim z 1907 r. Wzięcie pod szczególną opiekę chłopów rumuńskiego było związane z poglądami Iorgi dotyczącymi także pochodzenia narodu rumuńskiego. To chłopów uznawał on za najzdrowszą warstwę społeczeństwa i w związku z tym uważał, że należy się im specjalna ochrona. Rozwiązanie tej sprawy Iorga widział jako kwestię kluczową dla przyszłości modernizacji Rumunii, czemu wielokrotnie dawał wyraz w artykułach publikowanych w „Neamul Românesc”. Za najpoważniejsze zagrożenie Iorga uznawał słabą reakcję rządu na zaistniałe problemy na wsi, które – jak uważał – mogły potencjalnie doprowadzić do erupcji niezadowolonych na terenach wiejskich. Za główny problem uznawano wolne tempo wykupywania przez państwo majątków ziemskich, które następnie poddawano parcelacji. Państwo było do tego zobowiązane na mocy reformy rolnej z 1889 roku<sup>5</sup>. Za szczególnie patogeniczne Iorga uznawał zjawiska związane w dzierżawą poszczególnych majątków Żydom, przez właścicieli, którzy w ogóle następnie nie interesowali się tym, co się dzieje w ich własności, ograniczając się jedynie do odbioru swej części czynszu. Iorga postulował, by w takich wypadkach stosować przymusowe wywłaszczenia właścicieli ziemskich, ewentualnie zasugerowanie im powrotu do kraju i osobiste zajęcie się sprawami własnej wsi, co w oczywisty sposób mogło ulżyć ekonomicznie chłopom. Przez likwidację jednego ogniwa pośrednictwa bowiem realna stawała się obniżka czynszów dzierżawnych, co z kolei mogło doprowadzić do uspokojenia sytuacji na wsi. Niektórzy autorzy oceniają te wystąpienia

<sup>3</sup>N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, București 1981, s. 19.

<sup>4</sup>A.V. Dița, *Nicolae Iorga și Neamul Românesc: preliminarii la răscălele țărănești din 1907*, „Arhivele Totalitarismului” 2007/1–2, s. 135.

<sup>5</sup>A. Dubicki, *System partyjny...*, s. 151; T. Lungu, *Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea (1889–1900)*, București 1967, s. 71–72.



Iorgi z przełomu 1906 i 1907 roku jako przykład głoszonego przezeń antysemityzmu<sup>6</sup>, należy jednak zauważyć, że były to poglądy o podłożu ekonomicznym, bardzo wówczas popularnym nie tylko w Rumunii, ale i w całej Europie. Wspomniane poglądy Iorga podtrzymywał właściwie do końca życia, do 1940 r. Przez ówczesnych polityków związanych z rządem akcje Iorgi były postrzegane jako podżeganie chłopów do buntu, tak sprawę przedstawiał na przykład wpływowy ówczesnie polityk – Take Ionescu. W podobny sposób sprawę postrzegała ówczesnie także prasa zagraniczna<sup>7</sup>. Należy jednak uznać, że ówczesny antysemityzm Iorgi, choć obecny w jego wystąpieniach, czy to prasowych, czy później na trybunie parlamentu, nie miał podtekstu rasistowskiego, a jedynie społeczno-ekonomiczny<sup>8</sup>.

Poza kwestią chłopską w aktywności politycznej Iorgi w okresie poprzedzającym Wielką Wojnę zauważalne jest także powolne przesuwanie akcentów na konieczność walki o zjednoczenie wszystkich Rumunów w jednym państwie. Po raz kolejny w sukurs poglądom Iorgi przyszły: jego względna niezależność polityczna i paradoksalnie przynależność polityczna do partii niedysponującej dużą reprezentacją parlamentarną. Jako że „dzięki” temu nie był on „zagrożony” otrzymaniem władzy mógł w miarę swobodnie głosić hasła, których nie stosowano w propagandzie politycznej najważniejszych stronnictw przed 1914 r. Walka o język rumuński i instytucje kulturalne doprowadziła nawet do uznania jego oraz jego dzieł za elementy niepożądane w Austro-Węgrzech. Aktywność Iorgi w kwestiach narodowych skupiała się także na właściwym upamiętnieniu 50. rocznicy zjednoczenia Rumunii, która przypadała w 1909 r. W programie rządowym sugerowano skupienie się jedynie na obchodach na poziomie szkolnym, raczej nie organizując obchodów na poziomie centralnym. Iorga dzięki swym interpelacjom wywalczył przeznaczenie odpowiedniej sumy pieniędzy na wzniesienie pomników ku czci zjednoczenia, który postawiono na przykład w Jassach. Powodem takiego działania ze strony rządu była niejednoznaczna ocena ówczesnego księcia rumuńskiego Aleksandra Jana Cuzy. W odczuciu rządu bezpieczniejsze politycznie było świętowanie na przykład kolejnej rocznicy wstąpienia na tron króla Karola.

Generalnie rzecz biorąc, nacjonalizm Iorgi z okresu poprzedzającego Wielką Wojnę można określić jako kulturalny, właściwie nie odnoszący się do kwestii rasowych, w rozumieniu ekskluzywnym, z wyjątkiem piętnowania zjawiska „rozpijania” chłopów na wsiach. Ten element przy złej woli można potraktować jako najbardziej zbliżony do negatywnej kampanii skierowanej przeciwko Żydom. Jednak w tym momencie powodem wystąpienia nie była kwestia rasowa, a prosta zależność ekonomiczna – do Żydów należały przede wszystkim karczmy na wsi rumuńskiej, w związku z czym skierowane przeciw nim wystąpienia Iorgi należy traktować w sensie ekonomicznym.

---

<sup>6</sup>A.V. Dița, *Nicolae Iorga și Neamul Românesc ...*, s. 138.

<sup>7</sup>Niemniej jednak za przyczynę wszelkich wystąpień krakowski „Czas” uznawał bezpardonową konkurencję dwóch największych trustów dzierżawnych – Fischera i Instera, która doprowadziła właściwie do zaniku konkurencji na rynku dzierżawców w Rumunii i podniesienia czynszów dla rolników, „Czas” 4 IV 1907.

<sup>8</sup>Do sprawy dzierżawy dołączyła się też kwestia ekonomiczno-moralna, a mianowicie odpowiedzialność za alkoholizm chłopów na wsi rumuńskiej. Był w niej pewien ładunek antysemicki, ponieważ Żydzi byli głównymi agentami karczmy na wsi. N. Iorga., *Discursuri parlamentare*, vol. I, p. I, București 1939, s. 375–385.

Nacjonalizm w wersji Iorgi przyjmował optykę opartą na wspólnocie cywilizacyjnej, nie zaś narodowej, z naczelnym zadaniem wytworzenia odpowiedniej „cywilizacji narodowej”, która jednak nie powinna być ekskluzywna, powinna być inkluzyjna oraz otwarta na kontakty z innymi podobnymi cywilizacjami – był to wręcz podstawowy warunek jej rozwoju i trwania<sup>9</sup>. Swoistym podsumowaniem jego działalności i poglądów politycznych był wykład wygłoszony na forum Akademii Rumuńskiej, w tragicznym dla Rumunii czerwcu 1940 r., w którym definiował on naród jako: „organiczną zbiorowość wyodrębnioną z ogółu ludzkości, która przejawia aktywność o charakterze społecznym, narodowym, kulturalnym i intelektualnym i opiera się na swobodnym wyrażaniu myśli, sentymentów i własnych dążeń”<sup>10</sup>. Należy zwrócić uwagę, że była to definicja narodowości bardzo odległa od ówczesnie promowanych w Europie określeń tego podmiotu, inkluzyjna, właściwie nienawołująca do wykluczenia pewnych grup ludności w imię złe pojmowanej idei narodowej. Sam Iorga twierdził, że już od roku 1908 zwracał uwagę na to, iż w jego rozumieniu nacjonalizm powinien być demokratyczny, powinien być wyrazem woli większości narodu<sup>11</sup>. Wraz z definicją nacjonalizmu Iorga przedstawiał też własną wizję patriotyzmu – tutaj szczególną uwagę zwracał na utożsamienie go z miłością do ziemi rodzinnej, nie tylko zezwględu na to, że umożliwiała ona godne życie, ale także jako łącznika z dawnymi czasami i dawnymi pokoleniami, czyli łącznika z tradycją narodową. W owym czasie Iorga swą myśl polityczną opierał na czterech elementach: idei moralnej, kultu przeszłości, afirmacji warstwy chłopskiej i solidaryzmu narodowego<sup>12</sup>.

Ze wspomnianych czterech elementów Iorga zwracał szczególną uwagę na: kult przeszłości – ponieważ uznawał, że należy czerpać z dawnych czasów inspirację do rozwiązywania aktualnych problemów życia codziennego. Lud i człowiek według niego nie są czymś nowym w dziejach świata, są jedynie kontynuacją tych zjawisk, które już dawniej występowały i funkcjonowały na świecie. Iorga posuwał się nawet do stwierdzenia iście konfucjańskiego, że działania i przemyślenia ludzi żyjących w czasach minionych aktywnie wpływają na działania ludzi działających aktualnie.

W poszukiwaniach źródeł demokracji Iorga nie ograniczał się jedynie do przyjęcia poglądów Jeana-Jeaques'a Rousseau, starał się on wytworzyć własną teorię, nawiązującą do zasad i warunków lokalnych, wskazując, że źródeł rumuńskiego wzoru demokracji należy poszukiwać w rumuńskiej przeszłości, zwłaszcza w „wiekach ciemnych”, kiedy to społeczeństwo rumuńskie miało się rozwijać nie tylko bez ingerencji z zewnątrz, ale także w warunkach braku nadrzędnej władzy politycznej. Prowadziło to według rumuńskiego myśliciela do wytworzenia się modelu demokracji rolniczej, w której wszyscy jej członkowie byli sobie równi, a jedyną drogą do wybicia się i między innymi zdobycia większego znaczenia była własna praca.

Wynika z tego, że głównym napędem rozwoju ludzkości pozostaje praca będąca drogą do wybicia się konkretnej jednostki ponad przeciętność. Można stwierdzić, że swoje poglądy narodowe Iorga próbował połączyć z quasi-liberalnymi odniesieniami do roli

---

<sup>9</sup>I. R. Pascal, *op. cit.*, s. 170.

<sup>10</sup>B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București 1968, s. 346.

<sup>11</sup>*Ibidem*.

<sup>12</sup>*Ibidem*.

państwa, które myśliciel postrzegał również jako strażnika społeczeństwa. Dalej jednak jego poglądy zaczęły odbiegać od liberalnych. W opinii rumuńskiego myśliciela jednostka, mimo że formalnie jest wolna, właściwie sama nic nie może zdziałać, siłę zyskuje dopiero we współpracy z innymi członkami społeczeństwa. Niestety, aby takie społeczeństwo funkcjonowało odpowiednio dobrze, potrzebne było osiągnięcie pewnego poziomu kulturalnego przez warstwy ludności, które miały w danej społeczności funkcjonować – dotyczyło to szczególnie warstwy chłopskiej – z tego też powodu Iorga tak aktywnie występował w obronie chłopów i w ich interesie. Nawiązując do modnych w Europie pod koniec XIX w. i później w latach dwudziestych XX w. idei socjalistycznych, odrzucał z całą stanowczością możliwość przeprowadzenia postulowanych zmian za pomocą rewolucji, akceptując jedynie ewolucję socjalną i powolne zmiany, do których społeczeństwo może się spokojnie przystosować, nie tracąc z pola widzenia innych niezbędnych wartości, takich jak naród, kultura czy religia<sup>13</sup>.

Można właściwie uznać, że najlepiej poglądy narodowe Iorgi są opisane w tytule jego autobiografii *Supt trei Regi – Istoria unei lupte pentru ideal national și moral*<sup>14</sup>. Widać, że Iorga określa swoje życie, swoją karierę polityczną jako walkę o pewien ideał – ideał narodowy i moralny. Był on uważany za swego rodzaju ikonę takiej walki, zwłaszcza w okresie Wielkiej Wojny, gdy uznawano go za swoisty katalizator energii narodowej dzięki artykułom publikowanym w „*Neamul Românesc*”. Takie postrzeganie go jako symbolu trwało mniej więcej do roku 1931, kiedy to Iorga przyjął stanowisko premiera. Niestety tym razem jego idealistyczne nastawienie nie wytrzymało zderzenia z twardą polityką i ostatecznie pozycja premiera zachwiała jego idealnym wizerunkiem, natomiast jego popularność nadal utrzymywała się na stosunkowo wysokim poziomie. Wydarzenia z okresu premierostwa Iorgi nadwyrężyły jego wizerunek, ponieważ profesor nie sprawdził się jako polityk w praktyce. Należy przyznać, że prawdopodobnie nie miał do tego odpowiednich zdolności, a także oczekiwania opinii publicznej w jego wypadku były zapewne zbyt wygórowane. Do tego należy dodać także specyficzny okres, w którym przyszło mu rządzić – był to czas Wielkiego Kryzysu, kiedy to *establishment* rumuński rozpaczliwie poszukiwał możliwości załagodzenia zapaści gospodarczej, w związku z czym powołanie na stanowisko premiera osoby niezwiązanej bezpośrednio z najważniejszymi partiami wydawało się optymalnym rozwiązaniem. Niestety tym razem Iorga – zresztą tak jak wcześniej – nie wykazał się zdolnościami do znalezienia właściwych współpracowników. Można wręcz postawić tezę, że desygnując Iorgę na premiera, wyrządzono mu krzywdę. Polski poseł (Jan Szembek) w 1931 r. zwracał uwagę na to, że Iorga jako premier właściwie nie zajmuje się sprawami państwowymi, traktuje przewodniczenie Radzie Ministrów podobnie jak zajęcia na uczelni, w pełni korzystając z okresu wakacyjnego, w Bukareszcie pojawiając się bardzo rzadko, jedynie w celu podpisania najniezbędniejszych dokumentów<sup>15</sup>.

Istotną rolę w poglądach politycznych Iorgi zajmowała sprawa szeroko pojmowanej współpracy paneuropejskiej. W trakcie jego kariery naukowej i pisarskiej można wyróżnić kilka okresów, w których podejmował różne zagadnienia związane ze

<sup>13</sup>*Ibidem*, s. 354.

<sup>14</sup>N. Iorga, *Supt trei Regi. Istoria lupte pentru ideal national și moral*, București 1999, s. 606.

<sup>15</sup>Z *tajnych biuletynów MSZ II Rzeczypospolitej. Rumunia, Państwa naddunajskie i bałkańskie w latach międzywojennych*, oprac. E. Kołodziej, M. Willaume, Lublin 2014, dok. 44.

współpracą europejską. W pierwszym okresie, w latach 1899–1918, myśliciel zajmował się przede wszystkim kwestią współpracy wewnątrz bałkańskiej. Bałkany upatrywał on wówczas jako miejsce, w którym ówczesna Rumunia mogła realizować swą wizję współpracy międzynarodowej; ponadto ważną rolę odgrywało głoszenie idei konieczności zjednoczenia Rumunów w jednym organizmie państwowym. Kolejna faza w działalności Iorgi przypada na lata 1919–1933, kiedy to w związku ze zmianą mapy politycznej Europy i pojawieniem się nań wielu państw średnich, wzrosła możliwość odgrywania przez Rumunię istotnej roli w Europie. Ostatnia cezura obejmuje okres 1933–1940 i powiązana była z nieuchronnym wybuchem wojny w Europie. Ogólny ton artykułów Iorgi zmieniał się na alarmistyczny, nawoływał on do konieczności obrony cywilizacji europejskiej przed zagrożeniem ze strony reżimów o charakterze totalnym. Największe zagrożenie Iorga upatrywał w rewizjonizmie węgierskim, co może implikować, że już wówczas zaczyna się proces uznawania Węgrów za głównych wrogów narodu rumuńskiego, w tym czasie wypierają oni Żydów z tego miejsca. Ponadto ówczesna publicystyka Iorgi, jako element propagowania jego poglądów politycznych, była oceniana jako bardzo elastyczna i poddana sugestiom dworu królewskiego. Wówczas Iorga postawę bliskiej współpracy z królem Karolem II uznawał za wysoce patriotyczną i zmierzającą do wzmocnienia państwa rumuńskiego.

W pierwszym okresie działalności, obejmującym jak już wspomniano lata 1899–1918, czyli okres pomiędzy pierwszymi artykułami Iorgi ogłoszonymi w czasopiśmie „Sămănătorul” a zakończeniem Wielkiej Wojny. Iorga w owym czasie publikował swe przemyślenia polityczne także w „l’Independence Roumaine”, „Epoca” oraz po 1906 r. we własnym czasopiśmie „Neamul românesc”. W kwestii narodowej starał się on wówczas znaleźć odpowiedź na pytania o istotę narodu i o to, jakie są jego niezbędne potrzeby. W jego opinii ważną konstatacją była potrzeba wyznaczenia każdemu narodowi pewnego ideału, do którego powinien on dążyć, który powinien stanowić istotny składnik idei narodowej. W wypadku rumuńskim za taką wskazówkę uznawał on dążenie do znalezienia konkretnego wzorca dla wzmocnienia i propagowania (*râspândirea*) kultury rumuńskiej. W realiach przełomu wieków XIX i XX w wypadku rumuńskim było to istotne wyzwanie, w opinii Iorgi bowiem wówczas „jedynie państwo wraz ze wszelkimi narzucanymi przezeń obowiązkami było dla wszystkich”, kultura była przeznaczona jedynie dla bojarów i klasy średniej (*parveniții funcționarii*). „Mamy państwo narodowe, ale bez kultury narodowej, tylko z mierną adaptacją wzorców obcych – francuskich. Mamy wizję polityczną przyszłych stosunków narodowych, związanych z potencjalnym zjednoczeniem wszystkich Rumunów, jednak nie mamy własnej kultury, w związku z tym zjednoczenie może okazać się niemożliwym”<sup>16</sup>. Istotną konstatacją było stwierdzenie, że osiągnięcie wspólnoty kulturalnej musi bezwzględnie poprzedzać osiągnięcie jedności politycznej. Bez spełnienia tego warunku nie mogło być mowy o zjednoczeniu politycznym, gdyż poszczególne części narodu, a zwłaszcza te, które dłużej funkcjonują w warunkach dominacji innej kultury, muszą mieć świadomość wspólnoty. W związku z tym myśliciel uznał, że to właśnie kultura jest czynnikiem dominującym w procesie kształtowania narodu, a wszelkie kwestie rasowe czy polityczne stanowią dalsze tło. Co istotne, Iorga wyraźnie rozróżniał uczucia narodowe od idei narodowej, twierdził wręcz,

---

<sup>16</sup>A. Arion, *Ideea Europeană în publicistica lui Nicolae Iorga*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai – Historia” XLVIII/1-2, (2003), s. 167.

że oba czynniki są od siebie mocno oddalone. Bycie nacjonalistą rumuński myśliciel definiował jako postawę afirmującą/ukazującą sentyment narodowy, czyli według niego bycie nacjonalistą/narodowcem właściwie równało się z byciem dobrym patriotą, nie zaś ekstremistą rasowym. Obrona własnej kultury przed wpływami obcymi była właśnie tym, co pozwalało konkretnemu narodowi na dalsze trwanie, ponieważ była to postawa inkluzyjna, raczej wykluczająca możliwość powstania dużych napięć wewnątrz konkretnego kraju, w tym wypadku Rumunii. Natomiast próba budowy wspólnego narodu na bazie rasowej mogła doprowadzić do odrodzenia separatyzmów lokalnych, podejście kładące nacisk na wspólnotę kulturalną powinno zapewnić brak większych problemów, a także poszanowanie lokalnych odrębności, które powinny ubogacać własną kulturę narodową.

Ideał zjednoczenia narodowego był tym, który był wyznaczony przez Iorgę dla narodu rumuńskiego. Myśliciel, działając w zgodzie z głoszonymi przez siebie poglądami, bardzo aktywnie wspierał akcję propagowania kultury rumuńskiej wśród Rumunów zamieszkujących zarówno w kraju, jak i za granicą, ze szczególnym uwzględnieniem Siedmiogrodu, jego zaangażowanie w szerzenie akcji kulturalnej wśród siedmiogrodzkich Rumunów zaowocowało nawet uznaniem go za *persona non grata* na terenie Austro-Węgier<sup>17</sup>. Było to możliwe dzięki zbliżeniu się do środowiska rumuńskiej Ligi Kulturalnej. Swoje zainteresowania, choć w mniejszym stopniu Iorga kierował także w stronę Rumunów zamieszkujących Besarabię, co czyniło go podejrzanym także w oczach carskiej Rosji. Ważnym elementem w całym okresie działalności polityczno-kulturalnej Iorgi była cyklicznie organizowana szkoła letnia w Văleni de Munte, do której uczęszczali najważniejsi politycy rumuńscy zarówno ze Starego Królestwa, jak i Transylwanii. Wśród słuchaczy Iorgi znajdował się także przyszły król Rumunii Karol II, co z pewnością wpłynęło na późniejsze dość bliskie kontakty pomiędzy tymi dwoma osobistościami<sup>18</sup>. Można wręcz zaobserwować ambiwalentne podejście władz państwowych do Iorgi w okresie poprzedzającym Wielką Wojnę: z jednej strony cieszył się uznaniem, przynajmniej półoficjalnym, czego dowodem była zawsze duża frekwencja na letnich kursach, wraz z udziałem znanych osobistości, natomiast z drugiej strony aprobowana przez państwo była także „dyskretna” opieka ze strony tajnych służb (*Siguranța Generală a statului*), w świetle dostępnych źródeł w pewnym sensie wymuszona przez naciski państw sąsiadujących z Rumunią, którym działalność oświatowa i polityczna Iorgi nie za bardzo się podobała. Zadaniem sił bezpieczeństwa Starego Królestwa miało być dyskretne przekonanie Iorgi do zmiany swych poglądów w różnych kontrowersyjnych kwestiach bądź przynajmniej promowania ich w mniej widoczny sposób<sup>19</sup>. Władze austro-węgierskie uważały działalność Iorgi za bardzo niebezpieczną, czego efektem było długotrwałe odmawianie mu możliwości wjazdu na teren monarchii dualistycznej. Niemniej jednak o ile działania służb monarchii austro-węgierskiej były na tyle skuteczne, że Iorga nie był wpuszczany na teren tego państwa, o tyle działalność Siguranței, wymuszana przez państwa zewnętrzne, była właściwie pozorowana, ponieważ program zjednoczenia Rumunów w jednym państwie był wówczas akceptowany przez wszystkie

<sup>17</sup>P. Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, București 1991, s. 88.

<sup>18</sup>N.M. Nagy Talavera, *The Green Shirts and the Others*, Iași, Oxford, Portland 2001, s. 346.

<sup>19</sup>C. Bodea, R. Șt. Vergatti, *Nicolae Iorga în arhivele vieneze și ale Siguranței regale (1903–1914)*, București 2012, s. 8.

siły polityczne w Rumunii z królem Karolem I na czele<sup>20</sup>. Oprócz zainteresowania kwestiami narodowo-kulturalnymi w pierwszym okresie swej działalności Iorga aktywnie interesował się szeroko rozumianymi kwestiami bałkańskimi, ponieważ uznawał tereny położone na południe od Dunaju za obszar, na którym Rumunia potencjalnie mogła odgrywać dużą rolę polityczną, zwłaszcza wobec dominacji gigantów europejskiej polityki w Europie Środkowej. Był to także obszar podatny na ewentualną akcję kulturalną ze względu na istnienie na tym obszarze ludności arumuńskiej i meglenorumuńskiej, której istnienie można było wykorzystać politycznie, na przykład w dość skomplikowanych stosunkach z Grecją<sup>21</sup>. Kolejnym istotnym aspektem kierującym uwagę myśliciela na Bałkany była także możliwość ewentualnej współpracy z Bułgarią, wobec której przez pewien czas Rumunia starała się odgrywać, raczej jednostronnie, rolę mentora.

Po I wojnie światowej, podczas której Rumunom udało się wykonać właściwie większość elementów szeroko zakrojonego „planu narodowego”, zmierzającego przede wszystkim do powstania **Wielkiej Rumunii**, zmiana akcentów nastąpiła także w myśli politycznej Nicolae Iorgi. Było to spowodowane zarówno warunkami międzynarodowymi, powstaniem państw o charakterze narodowym w Europie Środkowej, a także – co z punktu widzenia monarchii rumuńskiej było bardzo istotne – państw średniej wielkości, które zastąpiły dominujące w regionie Austro-Węgry. W tak ukształtowanym teatrze międzynarodowym Rumunia otrzymywała szansę odgrywania o wiele większej roli niż w okresie przed Wielką Wojną. Zmiany nastąpiły też w polityce wewnętrznej. Przede wszystkim doszło wreszcie do wprowadzenia w Rumunii zasad równego i powszechnego prawa wyborczego, co umożliwiło Nicolae Iordze znaczne poszerzenie elektoratu własnej partii – PND. Znalazło to wymierne odbicie już w roku 1919, kiedy to partia Iorgi weszła w skład szerokiej koalicji rządowej, a sam Iorga został wynagrodzony stanowiskiem przewodniczącego Izby Deputowanych. Jednak szczytem jego kariery politycznej było objęcie przezeń stanowiska premiera w latach 1931–1932<sup>22</sup>. Wspomniane przekształcenia zauważalnie wpłynęły także na prezentowaną przezeń myśl polityczną, w której zaczęły dominować nowe akcenty, związane przede wszystkim z: wyborem drogi rozwoju przez Rumunię – czy miała być to droga „tradycjonalistyczna”, czy „nowoczesna”; drogi do utrwalenia narodurumuńskiego w nowych warunkach geopolitycznych i wewnętrznych, a także z szeroko rozumianymi sprawami europejskimi. We wspomnianym okresie doprecyzowano podstawy teoretyczne wersji nacjonalizmu

<sup>20</sup>C.S. Turturică, *Regele a murit*, „Adevărul. Historia” 2014/IX, s. 16.

<sup>21</sup>Stosunki Rumunii z Grecją w okresie poprzedzającym Wielką Wojnę były napięte przynajmniej z dwóch powodów: pierwszym z nich była właśnie kwestia mniejszości arumuńskiej i meglenorumuńskiej na obszarach wchodzących w skład Grecji, które musiały się opierać próbom wynaradawiania przez Greków; drugą sprawą była konfiskata jeszcze w czasach Aleksandra I. Cuzy części własności klasztornej na terenie Rumunii, nieprzypadkowo poszkodowane zostały klasztory zależne od cerkwi greckiej i tam też transferujące swe przychody, co było ewidentnym dziedzictwem epoki fanariockiej. Dochodziły do tego pewne kwestie związane z nieporozumieniami na tle stanu prawnego mniejszości greckiej w Rumunii. J. Demel, *Aleksander J. Cuza. Książę Rumunii*, Wrocław–Warszawa 1977, s. 129; B.B. Berceanu, *op. cit.*, s. 205–206.

<sup>22</sup>W kategoriach ciekawostki należy zapewne potraktować fakt, że obydwie rządy, w których uczestniczyła partia Iorgi, były jedynymi rządami koalicyjnymi w okresie międzywojennym w Rumunii. A. Dubicki, *System partyjny królestwa Rumunii...*, s. 455.

prezentowanej przez Nicolae Iorgę, opierającej się właściwie na warstwie kulturalnej i zakładającej pełną współpracę z pozostałymi narodami zamieszkującymi Rumunię. Miały one otrzymać pełne prawo prowadzenia własnej działalności kulturalnej i oświatowej<sup>23</sup>. Współgrało to z zapatrywaniami Iorgi, który twierdził, że do prawdziwego rozwoju kulturalnego może dojść jedynie w warunkach pełnej współpracy wszystkich narodów zamieszkujących konkretny obszar geograficzny.

W pierwszej kwestii Iorga zwracał uwagę przede wszystkim na fakt, że Rumuni są narodem tradycyjnym, co wynika przede wszystkim z jego dotychczasowej struktury. Jednocześnie myśliciel zauważał, że naród ten musiał podlegać dalszemu rozwojowi, gdyż nie było możliwe pozostanie na dotychczasowym stadium rozwoju. Przekonanie to wspierały także zagadnienia podejmowane przez myśliciela w poprzednim etapie jego kariery politycznej. Nadal głosił potrzebę rozwoju kulturalnego, choć w warunkach Europy powersalskiej miał on być bardziej skierowany w kierunku wytworzenia wspólnej kultury rumuńskiej. Przy okazji wypowiadał się także o tradycji, którą definiował jako kroczenie po drodze, która nigdy się nie skończy. Tradycję w sprawach kultury Iorga postrzegał jak najbardziej pozytywnie, jako element konserwujący w niej to, co jest najlepsze i – co istotne – także gwarantujące w dużym stopniu jej oryginalność. Kultura każdego narodu powinna być rozwijana zgodnie z konkretnym charakterem narodowym, tak aby umożliwić narodowi w jak największym stopniu jej percepcję, zrozumienie oraz akceptację. W oczywisty sposób odnosiło się to do każdego narodu, nie tylko rumuńskiego. W dziedzinie walki politycznej i ogólnie aktywności politycznej Iorga bezwzględnie potępiał wszelkie przejawy terroru politycznego, czego wyraz dawał jeszcze w 1924 r. po pierwszej fali przemocy politycznej związanej z działalnością LANC i Corneliu Zelei Codreanu<sup>24</sup>. Zresztą samo ugrupowanie profesora Aleksandra C. Cuzy nie pozostawało Iordze dłużne i we własnej propagandzie przedstawiało go jako jednego z głównych „winowajców” wprowadzenia w życie zapisów prawnych powodujących równouprawnienie Żydów na terenie Rumunii<sup>25</sup>. Chodziło tu o podpisanie przez rząd Alexandru Vaidy Voievoda, aktywnie wspierany przez Nicolae Iorgę, traktatu pokojowego z Austrią, którego integralnym składnikiem był traktat mniejszościowy.

Poza oczywistą i bezpośrednią aktywnością polityczną Iorga nie zaniedbywał także działalności o charakterze kulturalnym, której priorytety musiały zostać dostosowane do nowych warunków geopolitycznych. W tym konkretnym wypadku Iorga koncentrował się przede wszystkim na działaniu w ramach Ligi Kulturalnej (*Liga Culturală*), której był przewodniczącym. Po osiągnięciu jedności narodowej Liga wyznaczyła sobie nowe cele, wśród których przeważała troska o kondycję rumuńskiego chłopca i jego uświadomienie kulturalne. W tym celu postulowano tworzenie zespołów teatralnych pracujących wśród warstw niższych społeczeństwa rumuńskiego. Sugerowano także druk tanich książek, zakładanie bibliotek wiejskich. Także prowadzenie szeroko rozumianej akcji propagandowej, polegającej na rozpowszechnianiu wśród ludności wiejskiej widowisk i innych akcesoriów promujących wśród ludzi o słabo wyrobionych horyzontach kulturowych zagadnienia historii Rumunii – miały one tworzyć swoistą *Biblia pauperum* i

---

<sup>23</sup>*Totalitarismul de dreapta în România. Origini, manifestări, evoluție*, București 1996, s. 277.

<sup>24</sup>*Ibidem*, s. 479.

<sup>25</sup>*Ibidem*, s. 539.

zaznajamiać rumuńskiego chłopca z historią własnego kraju<sup>26</sup>. Widać z tego wyraźnie, że Iorga starał się konsekwentnie utrzymywać dotychczasową orientację, zdając sobie sprawę, że oświata na wsi może przynieść Rumunii stosunkowo duże korzyści, zwłaszcza w kontekście wreszcie realizowanych: reformy rolnej i reformy wyborczej, które hipotetycznie mogły poskutkować także zwiększeniem znaczenia politycznego PND na wsi.

Ostatnia faza aktywności politycznej Iorgi przypadła na czas zwiększającej się aktywności skrajnej prawicy w Europie, która reprezentowała typ nacjonalizmu w żadnej mierze nie akceptowany przez rumuńskiego myśliciela. Warto nadmienić, że były one w tym czasie prezentowane nie tylko za pomocą mediów „tradycyjnych”, do jakich wówczas zaliczano głównie gazety, Iorga był prekursorem autopromocji za pomocą fal radiowych, wygłaszał swoje przemyślenia regularnie w radiu rumuńskim. Z jednej strony była to znakomita trybuna do prezentacji swoich poglądów, natomiast cenę polityczną stanowiła konieczność wypowiedziania się na tematy polityczne zgodnie z obowiązującą wykładnią sugerowaną przez rząd lub samego króla Karola II, ewentualnie pomijanie tej tematyki w wystąpieniach.

W warunkach ostrej walki politycznej, jaka rozgorzała w Rumunii w latach trzydziestych ubiegłego stulecia, nie było już właściwie miejsca na wizję polityki uprawianej przez Iorgę. Zresztą on sam, jak już wspomniano, został skompromitowany politycznie nieudanym premierostwem w latach 1931–1932, stosunkowo krytycznie ocenianym nawet przez z reguły przychylnie profesorowi Iordze źródła polskie<sup>27</sup>.

W takich warunkach Iorga zajął się przede wszystkim kontynuacją zagadnień kulturalnych, które uznawał za spajające cały naród, w których znajduje ujście duch narodowy. Tutaj więc myśliciel poszukiwał *spiritus movens* narodowego, nie zaś w kwestiach rasowych czy ekonomicznych, co często czynili jego konkurenci na scenie politycznej. Wzrost zagrożenia na arenie międzynarodowej poskutkował także zajęciem przezeń wyraźnego stanowiska w kwestii poszukiwania elementu mogącego zapewnić narodowi dalsze trwanie w warunkach niesprzyjającego układu geopolitycznego. Iorga zwracał tu uwagę na to, że w tym wypadku solidarność narodowa jest w stanie zapewnić dalsze istnienie państwu. Elementem budującym taką solidarność narodową powinien być pewien ideał, który należy określać nawet doraźnie, biorąc pod uwagę aktualną sytuację polityczną.

Nicolae Iorga w żadnej mierze nie akceptował teorii głoszonych przez Adolfa Hitlera i jego zwolenników. Szczególnie krytykował on dosłowne rozumienie hasła o potrzebie zdobycia Lebensraumu. Iorga twierdził, że przestrzeń życiowa, owszem, jest bardzo istotna, jednakże w aspekcie duchowym, także w aspekcie propagowania własnej kultury, choć tu – biorąc pod uwagę jego wcześniejsze wypowiedzi – można przypuszczać, że zbyt silne propagowanie własnych wzorców kulturowych z pewnością spotkałoby się z ostrym sprzeciwem myśliciela, tak jak na początku jego aktywności politycznej. Hitlera i jego zwolenników Iorga oskarżał o wypaczenie idei narodowej, o uczynienie z idei, mogącej prowadzić do rozwoju – idei destruktywnej. Dążenie do zniszczenia poszczególnych państw Iorga utożsamiał z dążeniem do zniszczenia konkretnych narodów, a to z kolei – z

---

<sup>26</sup>B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București 1968, s. 270–271.

<sup>27</sup>A. Dubicki, *Dzieje Ambasady RP w Bukareszcie 1919–1940*, Łódź 2014, s. 59.



dążeniem do zniszczenia ludzkości<sup>28</sup>. Wpisywało się to w pewnym sensie w jego wizję prowadzenia polityki zagranicznej, zgodną co do głównych pryncypiów z resztą establishmentu rumuńskiego: „rumuńska polityka zagraniczna powinna być zgodna z tą prowadzoną przez najsilniejszego sojusznika tego kraju”<sup>29</sup>.

Ważnym składnikiem idei narodu i ogólnie myśli narodowej, a co za tym idzie – także myśli politycznej, jest także panteon bohaterów narodowych, uznawany przez konkretnego myśliciela jako istotnych dla idei narodu w jego wizji. Co rozumiałe, Nicolae Iorga również promował własną wizję panteonu narodowego, zwłaszcza w odniesieniu do bliższych mu czasów, czyli XIX wieku, okresu, w którym ostatecznie dokonało się zjednoczenie narodowe Rumunów. Z postaci, które w dużej mierze przyczyniły się do powstania Rumunii i narodu rumuńskiego, Iorga szczególnie wyróżniał: Gheorghe Lazăra, Tudora Vladimirescu, Nicolae Bălcescu, Aleksandra Jana Cuzę oraz Mihai Kogălniceanu<sup>30</sup>. Ów skład można traktować jako swego rodzaju manifestację polityczną, zwłaszcza w odniesieniu do postaci Cuzy<sup>31</sup>, który był postrzegany z pewną rezerwą kraju rządzonego przez dynastię Hohenzollern-Sigmaringen, będącej *de facto* beneficjentem odsunięcia Cuzy od władzy w 1866 r.<sup>32</sup> W stosunku do Cuzy dość daleko idącą powściągliwość wykazywała rumuńska klasa polityczna zrażona jego posunięciami politycznymi i dążeniami autorytarnymi, w rzeczywistości w wyniku działań tej klasy został on odsunięty od władzy<sup>33</sup>. W takim układzie dążenie do przywrócenia w powszechnej pamięci i w dyskursie polityczno-historycznym pamięci o rzeczywistych zasługach Cuzy można traktować jako pewną deklarację ideową, a także delikatny przytyk wobec ówczesnej klasy politycznej, której jednak Iorga *volens nolens* też był członkiem. Należy nadmienić, że współgrało to też z aktualnymi posunięciami politycznymi Iorgi, który z reguły znajdował się w obozie politycznym opozycyjnym wobec liberałów braci Brătianu – rodziny również przecież wielce zasłużonej w dziele zjednoczenia kraju. Promowanie Cuzy może być odczytywane w kontekście politycznym, ponieważ hipotetycznie mogło to umożliwić Iordze rozszerzenie wpływów politycznych PND na wieś, która w największym stopniu przechowywała pamięć o pierwszym księciu zjednoczonego kraju, jako jej dobroczyńcy i autorze pierwszej reformy rolnej, który dał chłopom przynajmniej podstawy do samodzielnej gospodarki i uwolnił ich od pańszczyzny (w pewnym przybliżeniu można było go wykorzystać jako ideał dobrego

<sup>28</sup>Należy pamiętać, że Iorga konsekwentnie postrzegał naród w sensie kulturalnym i politycznym.

<sup>29</sup>N.M. Nagy Talavera, *op. cit.*, s. 359.

<sup>30</sup>N. Isar, *Mari Români în viziunea lui Nicolae Iorga*, București 2010.

<sup>31</sup>Aleksander Jan Cuza (1820–1873) – książę Mołdawii i Wołoszczyzny (1859–1861) i Rumunii w latach 1861–1866. Z wykształcenia prawnik, początkowo był sędzią w Gałaczu. Od 1848 r. służył w wojsku mołdawskim, osiągnął stopień pułkownika, adiutant głównodowodzącego armią mołdawską Vogoride. W 1858 r. został ministrem wojny Mołdawii. Od 1859 r. książę doprowadził nie tylko do unii personalnej, ale i realnej obu księstw rumuńskich. W 1863 r. sekularyzował dobra kościelne, w 1864 r. dokonał zamachu stanu i sprawował władzę w sposób autorytarny. Obalony w 1866 r. emigrował do Niemiec. J.Z. Pająk, *Cuza (Cuza) Alexandru*, [w:] *Słownik biograficzny XIX wieku*, red. J.Z. Pająk, A. Penkalla, J. Szczepański, Toruń 2005, s. 137.

<sup>32</sup>Na gruncie polskim sylwetkę pierwszego księcia zjednoczonej Rumunii oraz okoliczności odsunięcia go od władzy przedstawił J. Demel (por. J. Demel, *Aleksander Jan Cuza...*, s. 246).

<sup>33</sup>N. Isar, *op.cit.*, s. 119.

księcia-oswobodziciela). Działanie Iorgi w tym duchu można traktować jako pewien przejaw opozycji politycznej, ponadto wpisywało się to w jego walkę o wartości rumuńskie, w której promowanie księcia narodowości rumuńskiej było przejawem walki o kulturę rumuńską zagrożoną w opinii Iorgi przez ekspansję kultury francuskiej. Na początku XX w. było to także wyrazem sporej odwagi politycznej, w obliczu bowiem niepokojów na wsi, które zakończyły się wybuchem powstania w 1907 r.<sup>34</sup>; tematyka chłopska była wielce niepopularna wśród wyższych warstw społeczeństwa rumuńskiego. Obawiano się powszechnie, że przypominanie znaczenia pierwszego księcia zjednoczonej Rumunii i co za tym idzie – jego zasług dla państwa, w tym także, jak już nadmieniono, uwłaszczenia chłopów może być uznane za przyczynek do rozniecenia kolejnych niepokojów na wsi rumuńskiej i wyraźnym programem politycznym nawołującym do aktualizacji kwestii chłopskiej<sup>35</sup>. Po wybuchu powstania 1907 r. – jak już wspomniano – Iorgę uznawano za jednego z prowodyrów niepokojów, choć realnie należy się zastanowić na jego potencjalnym wpływem na wydarzenia na wsi rumuńskiej – faktycznie był bardzo słaby<sup>36</sup>.

Tematyka polepszenia bytu wsi pozostawała aktualna w działalności Nicolae Iorgi, a także jego partii również w okresie międzywojennym, kiedy agraryzm stawał się doktryną zdobywającą sobie coraz większe uznanie w krajach sąsiadujących z Rumunią, zwłaszcza w Bułgarii i Czechosłowacji. Program polityczny PND w owym okresie zajmował się tym zagadnieniem, niemniej nie niósł w sobie radykalnych idei. Ów brak radykalizmu mógł dawać pewne realne nadzieje na ich realizację bądź takie przyszłe przedstawienie wyborcom ostatecznej propozycji rządowej, aby przypominała ona propozycję PND, co w związku z tym mogło służyć jako dowód na skuteczną realizację programu partii<sup>37</sup>. Zwracano w programie także uwagę na kwestię edukacji rolniczej, Iorga postulował utworzenie w Kiszyniowie szkoły wyższej o profilu rolniczym na wzór istniejących już uczelni typu politechnicznego w Timiszoarze i Krajowej<sup>38</sup>.

Pozostając przy tematyce „wiejskiej”, „ludowej”, warto nadmienić, że Iorga w swej działalności politycznej w pewnym sensie przypominał także postać innego bohatera narodowego Rumunii w pewnym sensie powiązanego z wsią. Chodzi tu o Tudora Vladimirescu<sup>39</sup>, postać, która w późniejszym czasie została „zagarnięta” także przez

---

<sup>34</sup>A. Dubicki, *Zarys „problematyki chłopskiej” w Rumunii do roku 1914*, „Zeszyty wiejskie” 2011/XVI, s. 67.

<sup>35</sup>Șt. Ștefănescu, *N. Iorga, historien de la paysannerie roumaine*, [w:] *Nicolas Iorga, l'homme et l'oeuvre*, red. D. M. Pippidi, Bucarest 1972, s. 298.

<sup>36</sup>P. Țurlea, *op. cit.* s. 75–76.

<sup>37</sup>W kluczowych kwestiach program zakładał parcelację majątków prywatnych powyżej 100 ha oraz większości majątków państwowych. *Programul Partidului Naționalist-Democrat*, [w:] Gh. Sbârna, *Partidele politice din România 1918–1940*, București 2001, s. 204.

<sup>38</sup>*Ibidem*.

<sup>39</sup>Tudor Vladimirescu (1780–1821) – pochodził z rodziny chłopskiej, jednak był wychowywany na dworze bojarskim. Zajmował się handlem, potem w latach 1806–1812 walczył z Turkami w oddziałach pandurów, wspomagając armię rosyjską. Przez pewien czas przebywał na emigracji w Odessie, gdzie związał się z kręgami Heterii greckiej. W 1821 r. początkowo we współdziałaniu z Al. Ypsilantim odniósł pewne sukcesy na Wołoszczyźnie, głosząc jednak hasła walki z bojarami i fanariotami, wszedł w konflikt z Heterią, w którego wyniku został zabity. J.Z. Pająk, *Vladimirescu*

ruchy komunistyczne, poszukujące niemal na siłę bohatera odpowiadającego ich interesom, w pewnym przybliżeniu rumuńskiego Kościuszki. Wystąpienie Tudora Vladimirescu w 1821 r. było w XIX w. w rumuńskim piśmiennictwie politycznym i historycznym postrzegane przede wszystkim jako działanie o charakterze politycznym, luźno związanym z popularnym wówczas na terenie Bałkanów ruchem greckiej Heterii, a zwłaszcza z Aleksandrem Ypsilantim, z którym jednak nie był w stanie nawiązać współpracy wojskowej, w końcu został nawet zamordowany przez Greków. Iorga jako jeden z pierwszych zaczął postrzegać to powstanie także jako element walki społecznej, w której dużą rolę odgrywał temat wyzwolenia warstwy chłopskiej, a raczej sprzeciwu wobec prób ograniczania wolności chłopów w Oltenii i generalnie na Wołoszczyźnie. Należy zwrócić uwagę, że w tym wypadku, podobnie jak uprzednio w wypadku Aleksandra Jana Cuzy, uwagę Iorga zwracał na aspekt „wiejski”, społeczny, uprzednio pomijany przez innych badaczy tematu skupiających się przede wszystkim na politycznym, antytureckim wymiarze walki Vladimirescu<sup>40</sup>.

Kolejną istotną postacią hołubioną przez Iorgę był Gheorghe Lazăr<sup>41</sup>, jeden z animatorów rumuńskiej szkoły narodowej, działający na początku XIX w. w Transylwanii i na Wołoszczyźnie. Dla myśli politycznej Iorgi postawa Lazăra była bardzo istotna, ponieważ uchodził on za jednego z prekursorów odrodzenia kultury rumuńskiej i wyzwolenia jej spod wpływów obcych. W Transylwanii walczył on o aktywny rozwój kultury rumuńskiej i podniesienie poziomu szkół i instytucji cerkiewnych, co nie podobało się władzom austriackim, które uznały go za osobę niepewną politycznie i *de facto* zmusiły go do emigracji do Wołoszczyzny. Z kolei w Bukareszcie sytuacja kulturalna była w pewnych aspektach jeszcze gorsza, tu lokalne elity bowiem znajdowały się pod poważnym wpływem kultury greckiej, co było widocznym efektem prawie stuletnich rządów przysyłanych ze Stambułu fanariotów. W pewnym przybliżeniu można ją porównać do odbioru kultury rumuńskiej na początku XX w., kiedy w opinii rumuńskiego myśliciela była ona poważnie zagrożona przez wpływy francuskie. Był także założycielem pierwszej nowoczesnej szkoły średniej w Bukareszcie. Iorga w 1916 r. określił go wprost jako pierwszego propagatora **idei narodowej** na terenie ówczesnej Rumunii<sup>42</sup>. W kontekście walki o czystość kultury rumuńskiej podjętej przez Iorgę na początku wieku XX była to postać wielce symboliczna, utożsamiana z początkiem walki o nowoczesność nauczania na terenie Rumunii, co w dalszej perspektywie czasowej miało umożliwić młodym Rumunom podejmowanie dalszej nauki na uczelniach zachodnich i przez to przygotowywać ich do pracy na rzecz rozwoju kultury rumuńskiej oraz w dalszej perspektywie – przyszłego rozwoju państw rumuńskich i włączenia ich w orbitę kultury

---

Tudor, [w:] *Słownik biograficzny...*, s. 634.

<sup>40</sup>N. Isar, *op. cit.*, s. 42.

<sup>41</sup>Gheorghe Lazăr (1779–1823) – pisarz, twórca rumuńskiego szkolnictwa wyższego. Pochodził z Siedmiogrodu, gdzie kształcił się w Klużu, Sybinie i Wiedniu. Doktor fizyki i matematyki oraz teologii. Od 1816 r. przebywał na Wołoszczyźnie. Pierwszego grudnia 1817 r. został profesorem w kolegium św. Sawy w Bukareszcie, w 1818 r. założył Akademię Nauk Filozoficznych i Matematycznych, prekursorkę rumuńskiego szkolnictwa wyższego. Uczestniczył w powstaniu Tudora Vladimirescu, pod koniec życia powrócił do Transylwanii. H. Mirska-Lasota, *Mały słownik pisarzy rumuńskich*, Warszawa 1975, s. 103–104.

<sup>42</sup>N. Iorga, *Cel dintâi învățător de ideal national: Gheorghe Lazăr*, București 1916.

zachodniej.

Kolejną postacią wymienianą przez Iorgę był Nicolae Bălcescu<sup>43</sup>, co przez uczonych badających poglądy rumuńskiego myśliciela jest o tyle uznawane za zastanawiające, że Bălcescu był jedną z czołowych postaci rewolucji w 1848 r., do której jako całości Iorga podchodził bardzo krytycznie. Zainteresowanie Bălcescu pojawiło się u Iorgi stosunkowo wcześniej, niektórzy jego biografowie wręcz przypisują dziełom Bălcescu zainspirowanie Iorgi do zajęcia się historią, napoczątku swej kariery naukowej bowiem rumuński myśliciel wahał się co do wybrania właściwej drogi naukowej<sup>44</sup>. Postać Bălcescu z pewnością inspirowała Iorgę z kilku powodów: przede wszystkim obaj byli ludźmi renesansu, co oznaczało aktywność na różnych polach nauki i literatury. Bălcescu był także symbolem walki o wyzwolenie narodowe Rumunów spod obcych wpływów, tym razem spod wpływów rosyjskich ucieleśnianych przez rządy Regulaminu Organicznego, który decydujący głos we wszystkich sprawach księstw rumuńskich dawał konsulowi rosyjskiemu w Jassach i Bukareszcie<sup>45</sup>. Jednak opór przeciwko tym zasadom był i jest do dziś przez niektórych postrzegany jako opór przeciw nowoczesności<sup>46</sup>. Wybór Bălcescu przez Iorgę jest o tyle uzasadniony, że obaj zajmowali się kwestią chłopską, tak więc działalność obu miała istotny punkt wspólny, w wypadku Bălcescu widoczny zwłaszcza w czasie rewolucji 1848 r., kiedy starał się on o aktywizację żywiołu chłopskiego.

Oprócz działalności o charakterze politycznym Iorga w działalności Bălcescu zauważał także aspekt kulturalno-oświatowy, przejawiający się w doprowadzeniu do regularnej publikacji pierwszego czasopisma o charakterze historycznym na ziemiach rumuńskich – „Magazin Istoric pentru Dacia”, które Bălcescu redagował wspólnie z Augustem Tr. Laurianem. Można wręcz postawić hipotezę, że działalność Bălcescu wywarła duży wpływ na późniejsze piśmiennictwo Iorgi. Szczególną uwagę zwracano na określenie przez Bălcescu „powinności” historyka wobec własnego narodu, co zostało wyraźnie określone w pierwszym numerze wspomnianego „Magazin istoric pentru Dacia”. Była to definicja narodu jako bytu politycznego, długo się rozwijającego w każdym aspekcie życia duchowego. Członkami tak pojmowanego narodu są wszyscy

---

<sup>43</sup>Nicolae Bălcescu (1819–1852) – pisarz rumuński, wykształcony w kolegium św. Sawy w Bukareszcie. Od 1840 r. był działaczem politycznym zaangażowanym w ruch rewolucyjny na Wołoszczyźnie. W latach 1845–1847 wydawał „Magazin istoric pentru Dacia”, jedno z pierwszych czasopism o tym profilu na ziemiach rumuńskich. W swoich pismach domagał się uwłaszczenia chłopów. W 1848 r. brał udział w Wiośnie Ludów początkowo we Francji, potem na Wołoszczyźnie. Był jednym z autorów tzw. proklamacji z Islaz, programu politycznego Wiosny Ludów na Wołoszczyźnie. Po upadku rewolucji przebywał na emigracji we Włoszech. H. Mirska-Lasota, *op. cit.*, s. 23–24.

<sup>44</sup>N. Isar, *op. cit.*, s. 66.

<sup>45</sup>Znaczenie Regulaminu Organicznego dla ziem rumuńskich jest wielowymiarowe, z jednej strony rzeczywiście stanowił on poważny instrument wpływów Rosji na terenie Rumunii, z drugiej zaś dawał istotne podstawy do modernizacji wszelkich aspektów życia państwowego. Por. M. Willaume, *Mołdawia i Wołoszczyzna po kongresie wiedeńskim (1815–1831)*, „Annales UMCS”, Sectio F, 1999/2000, s. 52.; eadem, *Rumunia*, Warszawa 2004, s. 23; J. Demel, *Historia Rumunii*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986, s. 260–261.

<sup>46</sup>D. Stănescu, *Republica de la Ploiești: revolta contra modernității*, „Adevarul. Historia” 2014/IX, s. 40.

ówcześnie żyjący ludzie<sup>47</sup>. Wspomniana definicja, zresztą bardzo szeroka, podkreślała walory narodowe i moralne historii. Bardzo ważna i w okresie późniejszym widoczna także w działalności politycznej Iorgi była także recepcja poglądów Bălcescu na temat kondycji narodu rumuńskiego – elementem, na który zwracał uwagę także Iorga był problem chłopski, jeszcze długo stanowiący nierozwiązywalny problem społeczny w kraju.

Warto nadmienić, że w pierwszym okresie działalności Iorgi, czyli przed rokiem 1918, istotny ładunek polityczny niosła za sobą wszelka afirmacja postaci i poczynań Michała Walecznego, pierwszego księcia rumuńskiego, któremu na krótko udało się zjednoczyć w jednym ręku władzę nad trzema historycznymi prowincjami rumuńskimi. Afirmowanie dzieł Bălcescu, w których poświęcał on stosowną uwagę poczynom Michała Walecznego należy odczytywać w szerszym kontekście afirmacji polityki dążącej do zjednoczenia wszystkich ziem rumuńskich pod jednym berłem. Oczywiście bardziej w tym wypadku liczyła się afirmacja samego efektu działań hospodara i co zrozumiałe – analiza przyczyn jego klęski. Niepowodzenie było tłumaczone brakiem odpowiedniego poziomu świadomości narodowej wśród ówczesnych mieszkańców ziem rumuńskich, co oznaczało, że działań Michała Walecznego nie można było postrzegać w kategorii walki narodowowyzwoleńczej, a raczej walki o władzę.

Reasumując, Bălcescu był postrzegany przez Nicolae Iorgę jako jedna z najważniejszych postaci generacji 1848 r., którego poglądy okazały się niezwykle istotne dla rozwoju myśli społeczno-politycznej w Rumunii w późniejszym okresie. Co więcej, jego wczesna śmierć pozwalała na analizę jego dorobku bez narażania się na oskarżenia o jej polityczny wymiar, co nie było możliwe w wypadku innych wiodących liderów generacji 1848, którzy działali w czasach zjednoczonej Rumunii i jednoznacznie dołączali do któregoś z obozów politycznych.

Kolejną postacią w panteonie kreowanym przez Iorgę był Mihai Kogălniceanu<sup>48</sup>, właściwie jedyna osoba, której działalność Iorga mógł śledzić przynajmniej przez krótki czas na bieżąco w schyłkowym okresie jego kariery politycznej. Warto nadmienić, że ogólny stosunek Iorgi do Kogălniceanu był bardzo pozytywny, czego wyraz dawał on zarówno w książkach poświęconych tematyce powstania państwa rumuńskiego czy ogólnie zagadnieniom politycznym końca wieku XIX, a także – co zrozumiałe – w licznych wystąpieniach o charakterze publicznym.

W działalności Kogălniceanu Iorga zwracał uwagę przede wszystkim na: kwestię chłopską, która zwłaszcza w okresie współpracy tegoż z Cuzą w latach sześćdziesiątych XIX w. odgrywała dużą rolę w działalności polityka. Działania Kogălniceanu były przez

---

<sup>47</sup>N. Isar, *op. cit.*, s. 96.

<sup>48</sup>Mihai Kogălniceanu (1817–1891) – pisarz, historyk i polityk, członek Akademii Rumuńskiej. Studiował we Francji i Niemczech. Od roku 1840 został kierownikiem Teatru Narodowego w Jassach, od 1843 – kierownikiem katedry historii narodowej na uniwersytecie w Jassach. Wydawca wielu czasopism literackich i historycznych. W 1844 r. internowany za swą działalność polityczną. W latach 1845–1847 przebywał na emigracji we Francji i w Hiszpanii. Jeden z pierwszych polityków domagających się zjednoczenia narodowego. Od 1857 r. był posłem do parlamentu najpierw Mołdawii, potem Rumunii. W 1860 r. został premierem Mołdawii, w latach 1863–1865 premierem Rumunii. Autor ustawy o reformie rolnej (1864); w latach 1877–1878 był ministrem spraw zagranicznych, współtworzył deklarację niepodległości Rumunii. H. Mirska-Lasota, *op. cit.*, s. 101–102.

Iorgę uważane za ważny element zachowania honoru przez całą generację 1848 r. – zwłaszcza w kwestii rolnej, która w opinii Iorgi została „zdradzona” przez jej pozostałych członków – w tym zwłaszcza braci Brătianu, którzy stanowili opozycję przeciw ograniczonej reformie rolnej opracowanej przez Cuzę i Kogălniceanu w roku 1864. Co zrozumiałe, była to bardzo wyraźna deklaracja polityczna Iorgi, skierowana przeciwko PNL, w której rodzina Brătianu nadal utrzymywała duże wpływy. Swe poglądy na ten temat Iorga upubliczniał zwłaszcza w roku 1906 przy okazji różnych spotkań naukowych i w 1907 już na forum parlamentu. Jednak najlepszą okazją do przypomnienia pozostałym Rumunom zasług Kogălniceanu była przypadająca na 1909 r. 50. rocznica zjednoczenia obu księstw rumuńskich. W swym wystąpieniu w Jassach z 24 stycznia 1909 r., ogłoszonym później drukiem w „*Neamul Romănesc*”, Iorga nazwał Kogălniceanu i Cuzę założycielami nowoczesnego państwa rumuńskiego, przypisując im decydującą rolę polityczną w utworzeniu zjednoczonej Rumunii. Co więcej, Kogălniceanu został uznany za mózg wszelkich działań reformatorskich, których Cuza był później wykonawcą – z tego też powodu należało rezultaty zjednoczenia postrzegać przez pryzmat współpracy tych dwóch polityków. Kluczowy moment reform podejmowanych wspólnie przez obu polityków: wspomniana już reforma rolna z 1864 r., przedstawiana była wręcz jako moment oswobodzenia chłopów, a nie jedynie ich uwłaszczenia. W kwestii chłopskiej Iorga wypowiadał się także w okresie I wojny światowej, kiedy konieczność przeprowadzenia nowoczesnej reformy rolnej była bardzo istotna, wręcz niezbędna w świetle masowego udziału żołnierzy pochodzenia chłopskiego w walce, ale także wydarzeń, do jakich doszło między innymi za wschodnią granicą Rumunii. Dochodziły do tego także inne aspekty natury politycznej, takie jak o wiele lepsza sytuacja warstwy chłopskiej także za Dunajem w Serbii i Bułgarii.

W jednym z ostatnich swoich wystąpień, w których wspominał o postaci Kogălniceanu, w wygłoszonej w radiu w 1935 r. w pogadance *Personalitatea lui Mihai Kogălniceanu*<sup>49</sup>, Iorga określił go jako polityka, dla którego działanie oznaczało poruszanie się w ramach realizmu politycznego w trakcie jego całej kariery politycznej. W opinii Iorgi Kogălniceanu był wzorem polityka, który również powinien być naśladowany współcześnie.

W wymienionym panteonie bohaterów narodowych promowanych przez Iorgę wyraźnie widać chęć zmanifestowania swych poglądów zmierzających do podkreślenia sprawy chłopskiej w polityce rumuńskiej. Nie można postrzegać tego działania jako koniunkturalnego, w owym czasie bowiem potencjał polityczny warstwy chłopskiej był bardzo ograniczony, sam Iorga zaś również nie przedstawiał swej kandydatury w okręgach wiejskich. Zresztą nigdy partia Iorgi – PND – nie miała zbyt silnego poparcia w okręgach wiejskich, koncentrując się raczej na zdobyciu i utrzymaniu poparcia w okręgach miejskich. Co ciekawe, w kwestii zarządzania partią przez Iorgę wyraźnie zauważalny był pewien paradoks. Z jednej strony sam myśliciel stwierdzał, że partia powinna być zarządzana w sposób demokratyczny, szef partii powinien podlegać organowi kolektywnemu, jakim jest niewątpliwie rada partii, pomiędzy nią a jej przewodniczącym powinien być taki stosunek – jak poetycko zaznaczał Iorga – jak pomiędzy ziemią a słońcem, czyli rada partii powinna inspirować szefa do dalszego,

---

<sup>49</sup>N. Iorga, *Sfaturi pentru întunerec. Conferințe la radio 1931–1940*, București 2001, s. 126–129.

owocnego działania<sup>50</sup>. Z drugiej strony „doły” partyjne uważały, że Iorga powinien *de facto* kierować partią w sposób autorytarny<sup>51</sup>, potwierdzając tym samym w mniej lub bardziej świadomy sposób utożsamienie partii z jej liderem i uzasadniając definiowanie partii jako wodzowskiej, co zresztą było dość charakterystyczne dla średnich i małych partii działających w owym czasie w Rumunii.

Reasumując, warto podkreślić, że Nicolae Iorga jako myśliciel polityczny okazał się wierny swym poglądom przez cały okres swej kariery politycznej. Swoimi często publikowanymi przemyśleniami promował ideę narodową, która wpisywała się w szeroko rozumiany rumuński program narodowy, początkowo dążył zwłaszcza do uwłaszczenia, a później także do ich ukulturalnienia. Miało to w zamyśle Iorgi doprowadzić do wytworzenia silnego i nowoczesnego narodu rumuńskiego. Warto pamiętać, że Iorga w tym celu posługiwał się całą gamą środków zgodnie z aktualnymi zdobyczami techniki, był jednym z pierwszych rumuńskich polityków tak aktywnie wykorzystujących radio do głoszenia własnych poglądów politycznych. Pozostając właściwie podczas swej działalności politycznej wierny własnej partii, pokazywał, że istotna jest również wierność własnym zasadom politycznym, co Iorga przypłacił śmiercią z rąk Żelaznej Gwardii w listopadzie 1940 r. Akces w roku 1939 do Frontu Narodowego należy oceniać koniunkturalnie, w ówczesnych warunkach politycznych bowiem był to właściwie jedyny sposób na prowadzenie własnej działalności politycznej. Oceniając Nicolae Iorgę jako polityka, należy jednak uznać, że był on o wiele lepszym naukowcem, czego dowodem były liczne przyznawane mu doktoraty honorowe przez renomowane uniwersytety światowe.

## LITERATURA

- [1] Arion A., *Ideea Europeană în publicistica lui Nicolae Iorga*, „Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Historia” XLVIII/1–2 (2003), s. 165–174.
- [2] Berceanu B., *Istoria constituțională a României în context internațional comentată juridic*, București 2003.
- [3] Bodea C., Vergatti R. Șt., *Nicolae Iorga în arhivele vieneze și ale Siguranței regale (1903–1914)*, București 2012.
- [4] „Czas” 4 IV 1907.
- [5] Demel J., *Aleksander J. Cuza. Książę Rumunii*, Wrocław–Warszawa 1977.
- [6] Demel J., *Historia Rumunii*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986.
- [7] Dița V., *Nicolae Iorga și Neamul Românesc: preliminarii la răscodalele țărănești din 1907*, „Arhivele Totalitarismului” 2007/1–2, s. 135–143.
- [8] Dubicki A., *Zarys „problematyki chłopskiej” w Rumunii przed 1914 rokiem*, „Zeszyty wiejskie” 2011/XVI, s. 60–78.
- [9] Dubicki A., *Dzieje Ambasady RP w Bukareszcie 1919–1940*, Łódź 2014.
- [10] Dubicki A., *System partyjny Królestwa Rumunii. Uwarunkowania i funkcjonowanie*, Łódź 2013.

---

<sup>50</sup>P. Turlea, *Nicolae Iorga ...*, s. 383.

<sup>51</sup>*Ibidem*, s. 382.

- [11] Iorga N., *Cel dintâi învățător de ideal national: Gheorghe Lazăr*, București 1916.
- [12] Iorga N., *Discursuri parlamentare*, vol. I, p. I, București 1939.
- [13] Iorga N., *Discursuri parlamentare*, București 1981.
- [14] Iorga N., *Sfaturi pentru întunec. Conferințe la radio 1931–1940*, București 2001.
- [15] Iorga N., *Supt trei Regi. Istoria lupte pentru ideal national și moral*, București 1999.
- [16] Isar N., *Mari Români în viziunea lui Nicolae Iorga*, București 2010.
- [17] Lungu T., *Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea (1889–1900)*, București 1967.
- [18] Mamina I., *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică 1866–1938*, București 2000.
- [19] Mirska-Lasota H., *Mały słownik pisarzy rumuńskich*, Warszawa 1975.
- [20] Nagy Talavera N.M., *The Green Shirts and the Others*, Iași, Oxford, Portland 2001.
- [21] Stănescu D., *Republica de la Ploiești: revolta contra modernității*, „Adevărul. Historia” 2014/IX.
- [22] Ștefănescu Șt., *N. Iorga, historien de la paysannerie roumaine*, [w:] *Nicolas Iorga, l'homme et l'oeuvre*, red. D.M. Pippidi, Bucarest 1972.
- [23] Theodorescu B., *Nicolae Iorga*, București 1968.
- [24] *Totalitarismul de dreapta în România. Origini, manifestări, evoluție*, București 1996.
- [25] Turturică C.S., *Regele a murit*, „Adevărul. Historia” 2014/IX.
- [26] Țurlea P., *Nicolae Iorga în viața politică a României*, București 1991.
- [27] Willaume M., *Mołdawia i Wołoszczyzna po kongresie wiedeńskim (1815–1831)*, „Annales UMCS”, Sectio F, 1999/2000.
- [28] Willaume M., *Rumunia*, Warszawa 2004.
- [29] *Z tajnych biuletynów MSZ II Rzeczypospolitej. Rumunia, Państwa naddunajskie i bałkańskie w latach międzywojennych*, oprac. E. Kołodziej, M. Willaume, Lublin 2014.

#### NICOLAE IORGA AS A POLITICAL THINKER

One of most known Roumanians at XXth century- Nicolae Iorga, outstanding scientist, beside that he was very active in the science life, he also was an active politician. In his scientific, and of course political activity he devoted himself to politics also in the field of political theory. His political career lasted over 30 years, as an active politician he experienced being on the top, but also to be outside the board of the politics. As his peak of the career we should point assuming the office of the chairman on the House of Deputies (1919-1920) and being a Prime Minister between 1931 and 1932. In his political life Iorga was usually connected widely with so called *national movement*. In fact he was considered as one of the founders and theoreticians of modern Romanian nationalism. In this field he could be considered as the one who emphasized mainly on cultural issue, he seldom if ever, mentioned the racial question. According to this stance one has to mention that his politics wasn't very popular, but he was able to use the specific of the Romanian political system to be active in politics for a long time. He was able to be active simultaneously on the political and scientific field, being as an active politician even a rector of the Bucharest University.



His political activity lasted since 1907 till 1940, so he was able to experience all the lows and heights of contemporary Romanian life. What seems ironic he was murdered by an Iron Guard commando, who were admirers of much more radical nationalist movement.

**Keywords:** Nicolae Iorga, nationalism, culture, politics, Romania

DOI:10.7862/rz.2015.hss.31

Przesłano do redakcji: październik 2014

Przyjęto do druku: październik 2015

**Małgorzata MARKOWSKA<sup>1</sup>**

## **PRZESTRZENNO-CZASOWA ANALIZA SKUPIEŃ W OCENIE WRAŻLIWOŚCI NA KRYZYS UNIJNYCH REGIONÓW SZCZEBŁA NUTS 2 W OBSZARACH: GOSPODARKA, RYNEK PRACY I GOSPODARSTWA DOMOWE – ANALIZA PORÓWNAWCZA WYNIKÓW KLASYFIKACJI<sup>2</sup>**

W artykule porównano wyniki przestrzenno-czasowej analizy skupień przeprowadzonej osobno w poszczególnych obszarach wrażliwości na kryzys. Obszary wrażliwości na kryzys proponowane w ocenianych klasyfikacjach to: gospodarka, regionalny rynek pracy i gospodarstwa domowe.

Metoda klasyfikacji zastosowana w porównywanych podejściach to klasyfikacja dynamiczna, w której obiekty badania w każdym roku traktowane są jako odrębne jednostki taksonomiczne. Obiekty badania stanowiły regiony Unii Europejskiej szczebla NUTS 2. Okres analizy obejmował lata 2005–2011, a po ustaleniu dla wielu zmiennych ich tempa zmian klasyfikacje w poszczególnych obszarach wrażliwości przeprowadzano na podstawie zmiennych z lat 2006–2011.

Do porównania wyników uzyskanych klasyfikacji wykorzystano zaproponowaną przez A. Sokołowskiego metodę porównywania wyników podziału zbioru skończonego, w której współczynnik zgodności podziałów – unormowany w przedziale [0; 1] – przyjmuje tym większe wartości, im podziały są bardziej podobne. Oceniono podobieństwo podziałów zarówno w ujęciu każdego roku (dla wskaźników zgodności podziałów przedstawiono także trendy), a także w ujęciu łącznym (zdynamizowanym). Otrzymane wyniki wskazują na znaczące podobieństwa uzyskanych klasyfikacji. W ujęciu dynamicznym są to wskaźniki na poziomie 0,52 w obszarach regionalny rynek pracy i gospodarstwa domowe, do 0,67 dla obszarów gospodarka i regionalny rynek pracy. Również w porównaniach przeprowadzonych dla każdego roku najniższy wskaźnik podobieństwa podziału był na poziomie 0,52 (rynek pracy i gospodarka w roku 2009), a najwyższy – 0,72 (rynek pracy i gospodarstwa domowe w 2006).

**Słowa kluczowe:** przestrzenno-czasowa analiza skupień, obszary wrażliwości, kryzys ekonomiczny, regiony NUTS 2

### **1. WPROWADZENIE**

Identyfikacja obszarów wrażliwości na kryzys ekonomiczny regionów i poszukiwanie grup regionów o podobnych trajektoriach zmian w okresie gospodarczych turbulencji stanowią ważne zagadnienia badawcze. To interesująca przestrzeń badawcza stwarzająca możliwość proponowania różnorodnych podejść metodologicznych. Jako jeden z

---

<sup>1</sup>Dr hab. Małgorzata Markowska, Wydział Ekonomii, Zarządzania i Turystyki, Uniwersytet Ekonomiczny, Wrocław, e-mail: małgorzata.markowska@ue.wroc.pl

<sup>2</sup>Projekt finansowany ze środków NCN (DEC-2013/09/B/HS4/00509).

determinantów radzenia sobie regionów z kryzysem można wskazać inteligentny rozwój, którego filary to: innowacyjność, kreatywne regiony i inteligentna specjalizacja.

Celem artykułu jest ocena zgodności wyników klasyfikacji dynamicznej regionów UE szczebla NUTS 2 w trzech obszarach wrażliwości na kryzys ekonomiczny: gospodarka (G), rynek pracy (RP) i gospodarstwa domowe (GD) z wykorzystaniem metody porównywania wyników podziału zbioru skończonego.

## **2. IDENTYFIKACJA OBSZARÓW WRAŻLIWOŚCI NA KRYZYS EKONOMICZNY REGIONÓW**

W propozycji podejścia metodologicznego do identyfikacji zależności zachodzących w przestrzeni regionalnej między inteligentnym rozwojem a wrażliwością na kryzys ekonomiczny bazuje się na takich metodach badawczych jak: wielowymiarowa analiza statystyczna, metody klasyfikacji oraz metody modelowania ekonometrycznego, w tym modele panelowe i logitowe. W skrócie koncepcję można przedstawić w następujących etapach]<sup>3</sup>:

- I. Opracowanie metodologicznych podstaw badawczych, w tym: opracowanie miary wrażliwości na kryzys ekonomiczny w wymiarze regionalnym; wskazanie metod współczesnej ekonometrii i wielowymiarowej analizy danych do badania zależności między inteligentnym rozwojem a przejawami kryzysu ekonomicznego w wymiarze regionalnym.
- II. Wskazanie obiektów badania i identyfikacja możliwości pozyskania danych w bazach danych statystycznych służących do budowy mierników ilustrujących rozwój inteligentny i wrażliwość na kryzys ekonomiczny. Budowa bazy danych regionalnych z wykorzystaniem do uzupełniania brakujących informacji metod statystycznych.
- III. Klasyfikacja dynamiczna uniijnych regionów NUTS 2 z uwzględnieniem: poziomu rozwoju inteligentnego w europejskiej przestrzeni regionalnej; stopień wrażliwości na kryzys ekonomiczny w regionach (w tym w obszarach wrażliwości); poziom rozwoju inteligentnego i stopień wrażliwości na kryzys ekonomiczny w regionach Unii Europejskiej (UE) – klasyfikacja zintegrowana; budowa macierzy przejścia regionów między klasami.
- IV. Budowa modeli ekonometrycznych identyfikujących związki między rozwojem inteligentnym a wrażliwością na kryzys ekonomiczny regionów UE.
- V. Identyfikacja miejsca polskich regionów na mapie europejskiej przestrzeni regionalnej ze względu na wartości charakterystyk wybranych do oceny inteligentnego rozwoju i wrażliwości na kryzys ekonomiczny w grupach regionów.

W drugim etapie, mając na uwadze konieczność realizacji dalszych etapów procedury badawczej, wskazano na potrzebę budowy bazy danych w kilku obszarach oceny na szczeblu regionalnym. Oceny możliwości realizacji propozycji procedury pomiaru i identyfikacji wrażliwości na kryzys ekonomiczny w europejskich regionach na podstawie

---

<sup>3</sup> D. Strahl, A. Sokołowski, *Propozycja podejścia metodologicznego do oceny zależności między inteligentnym rozwojem a wrażliwością na kryzys ekonomiczny w wymiarze regionalnym*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. E. Sobczak, B. Bal-Domańska, M. Obrębalski, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 331, Wrocław 2014, s. 181–190.

przeglądu zasobów baz danych Eurostatu w zakresie informacji na szczeblu NUTS 2 dokonano w pracy Markowskiej, Strahl<sup>4</sup>.

Na podstawie tych wstępnych badań oraz studiów literaturowych<sup>5</sup> ustalono, że zakres tematyczny bazy danych powinien obejmować w ujęciu dynamicznym:

- zmiany na rynku pracy (podaż i popyt);
- zmiany w gospodarce [produkt krajowy brutto (PKB), wartość dodana brutto (WDB), inwestycje, demografia firm, wynagrodzenia, nakłady na działalność badawczo-rozwojową (B+R)];
- sytuacja gospodarstw domowych (dochody).

W konsekwencji w przedstawionej procedurze oceny zaproponowano trzy obszary wrażliwości na kryzys ekonomiczny regionów<sup>6</sup>:

- gospodarka;
- regionalny rynek pracy;
- gospodarstwa domowe.

W obszarze gospodarka regionu na wstępnej liście zmiennych były: PKB w mln PPS (*Purchasing Power Standard*), zmiany w PKB, PKB *per capita* w PPS, zmiany w PKB *per capita*, nakłady na środki trwałe (mln euro), tempo zmian nakładów na środki trwałe, inwestycje (nakłady inwestycyjne w mln euro), tempo zmian nakładów inwestycyjnych, wydajność pracy (PKB/pracującego), wartość dodana brutto, nakłady na B+R jako odsetek regionalnego PKB.

Dla obszaru regionalny rynek pracy zaproponowano wstępnie następującą listę zmiennych: liczba pracujących w grupie wiekowej 15–64 lat w tys., zmiany liczby pracujących w grupie wiekowej 15–64 lata w tys., stopa zatrudnienia w grupie wiekowej 15–64 lat, stopa zatrudnienia w grupie wiekowej 15–24 lat, stopa zatrudnienia w grupie wiekowej 25–64 lat, stopa bezrobocia w grupie wiekowej 15 i więcej lat, zmiany stopy bezrobocia, udział pracujących w sektorach gospodarki (rolnictwo, przemysł, usługi), zmiany udziału pracujących w sektorach gospodarki (rolnictwo, przemysł, usługi).

Do ilustracji sytuacji w obszarze gospodarstw domowych wybrano zmienne: dochód rozporządzalny gospodarstw domowych w PPS, wynagrodzenia pracowników i ich tempa zmian.

<sup>4</sup>M. Markowska, D. Strahl, *Sensitivity to economic crisis of the EU regions – assessment of measurement possibilities*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2015 (w druku).

<sup>5</sup>L. Briguglio, G. Cordina, N. Farrugia, S. Vella, *Economic Vulnerability and Resilience: Concepts and Measurements*. Oxford Development Studies” 2009/37, 3, s. 229–247; G. Masik, *Uwarunkowania i instrumenty wspierające odporność gospodarczą miast i regionów*, referat na konferencji „Polityka miejska. Wyzwania, doświadczenia, inspiracje”, Warszawa 25–26.06.2013; P. Churski, A. Borowczak, M. Dolata, J. Dominiak, J. Hauke, B. Konecka-Szydłowska, R. Perdał, *Rekomendacje dotyczące zasobów informacyjnych oraz wskaźnikowania zjawisk społeczno-ekonomicznych w badaniach regionalnych*, Biuletyn KPZK PAN, Warszawa 2014; *Wrażliwość polskich regionów na wyzwania współczesnej gospodarki. Implikacje dla polityki rozwoju regionalnego*, red. K. Gawlikowska-Hueckel, J. Szlachta, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2014; M. Markowska, *Ocena zależności między rozwojem inteligentnym a odpornością na kryzys ekonomiczny w wymiarze regionalnym – przegląd badań*, [w:] *Gospodarka regionalna w teorii i praktyce*, red. D. Strahl, A. Raszkowski i D. Głuszczyk, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 333, Wrocław 2014, s. 22–32.

<sup>6</sup>D. Strahl, A. Sokołowski, *Propozycja podejścia metodologicznego do oceny zależności między inteligentnym rozwojem a wrażliwością na kryzys ekonomiczny w wymiarze regionalnym*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. E. Sobczak, B. Bal-Domańska, M. Obrębalski, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 331, Wrocław 2014, s. 181–190.

### 3. METODA PORÓWNYWANIA WYNIKÓW PODZIAŁU ZBIORU SKOŃCZONEGO

W literaturze zaproponowano wiele miar porównywania wyników podziału zbioru skończonego. Sokołowski i in.<sup>7</sup> w opracowaniu porównawczym omówili niemal 50 takich miar<sup>8</sup>. Można je podzielić na trzy grupy: (1) wykorzystujące zliczanie par, (2) wykorzystujące wspólne części skupień oraz (3) oparte na teorii informacji. Niektóre miary, identyczne co do idei konstrukcji, były proponowane niezależnie przez różnych autorów. W tej pracy zdecydowano się wykorzystać prostą miarę łączącą własności pierwszej i drugiej grupy.

Kolejne etapy metody można przedstawić następująco<sup>9</sup>:

1. Należy stworzyć binarną macierz przyporządkowania **B1** opisującą pierwszy podział. Element  $(i, j)$  jest równy 1, jeżeli obiekty o numerach  $i$  oraz  $j$  są w tym samym podzbiorze, zero, jeżeli są w różnych. Macierz jest kwadratowa i ma rozmiar  $(n \times n)$ , gdzie  $n$  jest liczbą obiektów.
2. Należy stworzyć binarną macierz przyporządkowania **B2** dla drugiego podziału w taki sam sposób jak dla pierwszego. Liczba grup w podziałach nie musi być taka sama.
3. Należy stworzyć macierz **B=B1+B2**. Ma ona elementy 0, 1, 2. Jedynek świadczy o tym, że para obiektów została różnie przyporządkowana w dwóch porównywanych podziałach.
4. Współczynnik podobieństwa (zgodności) podziałów to (1):

$$W = 1 - \frac{\sum_{i,j} b_{ij}}{n(n-1)} \quad (1)$$

Miara przyjmuje wartości z przedziału  $[0,1]$ . Im wyższa wartość, tym podziały są bardziej podobne. Wartość zero występuje wtedy, gdy w jednym podziale jest  $n$  grup (każdy obiekt w swojej osobnej grupie), a w drugim wszystkie obiekty są w jednej grupie. Wartość 1 występuje wtedy, gdy podziały są identyczne.

### 4. WYNIKI KLASYFIKACJI DYNAMICZNEJ W OBSZARACH WRAŻLIWOŚCI NA KRYZYS – KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA

Jako zakres czasowy prowadzonych analiz w poszczególnych obszarach wrażliwości przyjęto lata 2005–2011, przy czym w klasyfikacji, z uwzględnieniem konieczności obliczenia temp, było to w konsekwencji sześć lat (2006–2011). Przedstawione wcześniej wstępne listy zmiennych zostały, po uwzględnieniu dostępności relatywnie kompletnych szeregów danych dla unijnych regionów szczebla NUTS 2, skrócone do list wskazanych w kolejnych częściach.

<sup>7</sup>A. Sokołowski, S. Denkowska, M. Salamaga, K. Fijorek, *Rozkłady miar podobieństwa podziału zbioru skończonego*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2010 (maszynopis).

<sup>8</sup>Inne prace przeglądowe to na przykład: P. Arabie, L. Hubert, *Comparing Partitions*, „Journal of Classification” 1985/2, s. 193–218; I.C. Lerman, *Comparing partitions (mathematical and statistical aspects)*, [w:] red. H.H. Bock, *Classification and Related Methods of Data Analysis*. Springer 1988, s. 121–131; M. Meila, *Comparing Clusterings – an axiomatic view*, ICML '05: Proceedings of the 22<sup>nd</sup> International Conference on Machine Learning 2007, s. 577–584; S. Wagner, D. Wagner, *Comparing Clusterings – An Overview*, Technical Report 2006-04. Faculty of Informatics, Universität Karlsruhe 2007.

<sup>9</sup>A. Sokołowski, *Metoda porównywania wyników podziału zbioru skończonego*, XII Konferencja Naukowa Ekonomistów, Statystyków i Matematyków Akademii Ekonomicznych Polski Południowej, Karpacz 1976; streszczenie w: „Przegląd Statystyczny” 1976/365.

Brak danych dla wszystkich regionów chorwackich (4), zamorskich francuskich (Guadeloupe, Martinique, Guyane, Réunion) i hiszpańskich (Ciudad Autónoma de Ceuta, Ciudad Autónoma de Melilla) spowodował, że analizy prowadzono dla 264 z 272 regionów UE szczebla NUTS 2<sup>10</sup>.

W każdym z opisanych obszarów wrażliwości algorytm postępowania polegał na<sup>11</sup>: ustaleniu listy zmiennych; wyznaczeniu median cech na podstawie wszystkich lat obserwacji; „standaryzacji” (przez podzielenie przez medianę – medianę danych przestrzenno-czasowych<sup>12</sup>); wykorzystanie taksonomii dynamicznej, w tym ustalenie liczby grup – poprzez poddanie kostki danych (obiekty – regiony rozpatrywane łącznie – dla wszystkich lat razem) analizie zapomocą metody Warda i ostateczną klasyfikację metodą k-średnich; interpretacja wyników, w tym analiza merytoryczno-czasowa dla krajów i geograficzno-czasowa dla grup.

W dalszej części artykułu przedstawiono wyniki klasyfikacji w poszczególnych obszarach wrażliwości.

#### 4.1. Wyniki klasyfikacji w obszarze wrażliwości na kryzys – gospodarka

Zastosowanie opisanego algorytmu postępowania pozwoliło na podział zbioru regionów UE szczebla NUTS 2 pod względem wrażliwości na kryzys w obszarze gospodarki na pięć grup. Zestawienia regionów przypisanych do wydzielonych klas oraz graficzną prezentację (mapy) otrzymanych podziałów przedstawiono w pracy Markowskiej i in<sup>13</sup>, a zmienne wykorzystane w ocenie wrażliwości na kryzys w tym obszarze to:

- PKB *per capita* w PPS – (PKB);
- globalny (suma regionalna) PKB w mln euro – tempo zmian (TZ\_PKB);
- nakłady inwestycyjne na pracujących w tys. euro (IN);
- nakłady inwestycyjne (suma regionalna) w mln euro – tempo zmian (TZ\_IN).

Krótką charakterystykę klas, pod względem wartości średnich zmiennych jest następująca:

- grupa trzecia – najwyższe PKB i inwestycje, relatywnie dobre tempo wzrostu, zważywszy, że przyrosty te są z wysokiego poziomu;
- grupa druga – najniższy poziom zmiennych, ale i najwyższe tempa wzrostu;
- grupa pierwsza i czwarta – niemal identyczne poziomy, ale o ile w grupie pierwszej przyrosty są ujemne, o tyle grupa czwarta ma dobre tempa wzrostu,

<sup>10</sup>Regions in the European Union. Nomenclature of territorial unit for statistics NUTS 2010/EU-27, Methodologies and Working Papers, European Commission, Luxembourg 2011.

<sup>11</sup>M. Markowska, D. Strahl, Wykorzystanie klasyfikacji dynamicznej do identyfikacji wrażliwości na kryzys ekonomiczny unijnych regionów szczebla NUTS 2, [w:] *Taksonomia*, red. M. Walesiak, K. Jajuga, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 385, Wrocław 2015, s. 166-177.

<sup>12</sup>Zalety wykorzystanej standaryzacji: pozostawia znak tempa zmian – ujemny to pogorszenie, plus to poprawa; sprowadza wszystkie zmienne do jednakowej ważności i chociaż formalnie nie jest to system ważenia, to można powiedzieć, że w początkowym etapie tempa oryginalne są ważone wagami 1/Me. Ponadto pozostawia wartości odstające zdecydowanie różniące się od pozostałych (nie powodują sztucznej kompresji rozkładu jak w wypadku dzielenia przez odchylenie standardowe).

<sup>13</sup>M. Markowska, D. Strahl, A. Sokołowski, M. Sobolewski, *Klasyfikacja dynamiczna regionów Unii Europejskiej szczebla NUTS 2 z uwagi na wrażliwość na kryzys ekonomiczny (obszar: zmiany w gospodarce)*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. M. Markowska, D. Głuszczyk, A. Sztando, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 393, Wrocław 2015, s. 32-44.

- grupa piąta – niskie poziomy zmiennych (choć nie najniższe) i ich gwałtowny spadek.

Zestawienia średnich w grupach wraz z ich liczebnością zamieszczono w tabelach 1 i 2., a zmiany liczebności klas w latach zilustrowano na rysunku 1.

Tabela 1. Liczba obiektów-okresów w grupach i wartości średnich – obszar wrażliwości: gospodarka

Numer grupy	Liczba	Procent	PKB	TZ_PKB	IN	TZ_IN
	obiektów-okresów					
1	380	24,0	25035,79	-1,34	12,96	-1,90
2	271	17,1	13483,39	6,24	4,64	13,67
3	117	7,4	43250,43	4,17	19,56	9,58
4	569	35,9	25465,20	5,50	12,82	9,13
5	247	15,6	19525,10	-4,33	7,81	-19,35

PKB – PKB *per capita* w PPS; TZ\_PKB – tempo zmian globalnego (regionalnego) PKB; IN – nakłady inwestycyjne na pracującego w tys. euro; TZ\_IN – tempo zmian nakładów inwestycyjnych (suma regionalna)

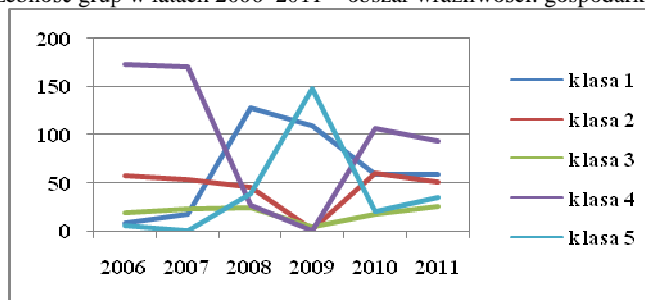
Źródło: opracowanie na podstawie: M. Markowska, D. Strahl, A. Sokołowski, M. Sobolewski, *Klasyfikacja dynamiczna regionów Unii Europejskiej szczebla NUTS 2 z uwagi na wrażliwość na kryzys ekonomiczny (obszar: zmiany w gospodarce)*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. M. Markowska, D. Głuszczyk, A. Sztando, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 393, Wrocław 2015, s. 32-44.

Tabela 2. Liczebność grup w latach – obszar wrażliwości: gospodarka

Grupa	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Razem
1	8	17	128	109	59	59	380
2	58	54	46	2	60	51	271
3	20	23	25	5	18	26	117
4	173	170	26	0	107	93	569
5	5	0	39	148	20	35	247

Źródło: opracowanie na podstawie: M. Markowska, D. Strahl, A. Sokołowski, M. Sobolewski, *Klasyfikacja dynamiczna regionów Unii Europejskiej szczebla NUTS 2 z uwagi na wrażliwość na kryzys ekonomiczny (obszar: zmiany w gospodarce)*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. M. Markowska, A. Sztando, M. Obrębalski, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 393, Wrocław 2015, s. 32-44.

Rysunek 1. Liczebność grup w latach 2006–2011 – obszar wrażliwości: gospodarka



Źródło: opracowanie na podstawie danych z tabeli 2.

Z danych w tabeli 2 i na rysunku 1 wynika, że rok 2008 stanowił początek przełomu dla zmian w liczebności klas – do roku 2012 trwały przetasowania w przynależności regionów do utworzonych skupień. Znamienne jest zwłaszcza przejmowanie regionów przez klasę pierwszą w roku 2008 i piątą w roku 2009 kosztem pozostałych klas.

#### 4.2. Wyniki klasyfikacji w obszarze wrażliwości na kryzys – rynek pracy

W ocenie wrażliwości na kryzys w obszarze rynek pracy wykorzystano cztery zmienne<sup>14</sup>:

- stopa zatrudnienia (SZ);
- tempo zmian stopy zatrudnienia (TZ\_SZ);
- stopa bezrobocia (SB – destymulanta);
- tempo zmian stopy bezrobocia, przeliczone na stymulantę (wartość dodatnia to spadek bezrobocia) (TZ\_SB).

Charakterystyka otrzymanych grup jest następująca<sup>15</sup>:

- grupa pierwsza – najwyższa stopa zatrudnienia i najniższe bezrobocie, a stopy mają pozytywną tendencję: zwiększające się zatrudnienie (średnie dodatnie tempo zmian stopy zatrudnienia) i zmniejszające się bezrobocie;
- grupa druga – najniższa stopa zatrudnienia i relatywnie wysokie bezrobocie;
- grupa trzecia – dobra sytuacja co do poziomu stóp (druga pozycja wśród grup), jednak druga pozycja (ale druga najgorsza) w wypadku temp pogarszania się tych wskaźników;
- grupa czwarta – najlepsze ze wszystkich grup tempa poprawy;
- grupa piąta – najszybsze spadki zatrudnienia i bezrobocia; najwyższe bezrobocie i prawie najniższa stopa zatrudnienia.

Zestawienia średnich w grupach i ich liczebność zawarto w tabelach 3 i 4, natomiast zmieniające się liczebności klas w latach zilustrowano na rysunku 2.

Tabela 3. Liczba obiektów-okresów w grupach i wartości średnich – obszar: rynek pracy

Numer grupy	Liczba	Procent	SZ	TZ_SZ	SB	TZ_SB
	obiektów-okresów					
1	602	38,0	70,92	1,09	5,37	8,63
2	247	15,6	55,78	-0,63	11,88	-5,44
3	361	22,8	68,38	-1,54	6,76	-24,41
4	291	18,4	61,67	2,87	9,58	12,51
5	83	5,2	58,53	-5,23	15,91	-45,60

SZ – stopa zatrudnienia; TZ\_SZ – tempo zmian stopy zatrudnienia;

SB – stopa bezrobocia; TZ\_SB – tempo zmian stopy bezrobocia

Źródło: opracowanie na podstawie: M. Markowska, D. Strahl, A. Sokołowski, M. Sobolewski, *Klasyfikacja dynamiczna regionów Unii Europejskiej szczebla NUTS 2 z uwagi na wrażliwość na kryzys ekonomiczny w obszarze: rynek pracy*, „Zarządzanie i Marketing, Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” 2015 (w druku).

<sup>14</sup>M. Markowska, D. Strahl, A. Sokołowski, M. Sobolewski, *Klasyfikacja dynamiczna regionów Unii Europejskiej szczebla NUTS 2 z uwagi na wrażliwość na kryzys ekonomiczny w obszarze: rynek pracy*, „Humanities and Social Sciences, Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” 2015 (w druku).

<sup>15</sup>*Ibidem*.

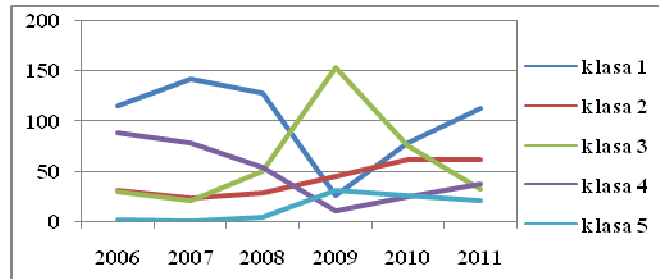


Tabela 4. Liczebność grup w latach – obszar: rynek pracy

Grupa	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Razem
1	115	142	128	26	78	113	602
2	30	23	28	44	61	61	247
3	30	21	50	153	75	32	361
4	88	78	54	10	24	37	291
5	1	0	4	31	26	21	83

Źródło: opracowanie na podstawie: M. Markowska, D. Strahl, A. Sokołowski, M. Sobolewski, *Klasyfikacja dynamiczna regionów Unii Europejskiej szczebla NUTS 2 pod względem wrażliwości na kryzys ekonomiczny w obszarze rynek pracy*, „Humanities and Social Sciences, Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” 2015 (w druku).

Rysunek 2. Liczebność grup w latach 2006–2011 – obszar wrażliwości: rynek pracy



Źródło: opracowanie na podstawie danych z tabeli 4

Dla kolejnego obszaru wrażliwości najbardziej spektakularne zmiany w liczebności klas nastąpiły w 2009r., zwłaszcza w wypadku klasy pierwszej (spadek o niemal 100) i trzeciej (wzrost ponad 100 regionów).

#### 4.3. Wyniki klasyfikacji w obszarze wrażliwości na kryzys – gospodarstwa domowe

W obszarze: gospodarstwa domowe jako zmiennodiagnostyczne wykorzystano<sup>16</sup>:

- wynagrodzenia w mln euro w regionie (globalnie) – tempo zmian (TZ\_WYN);
- przeciętne wynagrodzenie w tys. euro na pracującego w regionie (WYN);
- dochód rozporządzalny na głowę w gospodarstwie domowym w PPS – tempo zmian (TZ\_DOCH);
- dochód rozporządzalny na głowę w gospodarstwie domowym w PPS (DOCH).

Otrzymane – w wyniku zastosowania opisanego wcześniej algorytmu – klasy można scharakteryzować następująco:

- grupa pierwsza – niski średni poziom zmiennych, ale wysokie tempo ich wzrostu;
- grupa druga – wysoki średni poziom zmiennych, ale niskie tempo ich wzrostu;

<sup>16</sup>M. Markowska, *Ocena wrażliwości na kryzys gospodarstw domowych w unijnych regionach – analiza przestrzenno-czasowa*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. M. Markowska, D. Głuszczyk i A. Sztando, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 393, Wrocław 2015, s. 53-66.

- grupa trzecia – przeciętny średni poziom wynagrodzeń i dochodów oraz niskie tempo ich wzrostu;
- grupa czwarta – bardzo wysokie średnie wynagrodzenia i wysoki dochód rozporządzalny;
- grupa piąta – gigantyczny spadek wynagrodzeń.

Wartości średnich w grupach oraz liczebność grup przedstawiono w tabelach 5 i 6. Rysunek 3 pozwala ocenić zmieniające się liczebności klas w latach.

Tabela 5. Liczba obiektów-okresów w grupach i wartości średnich – obszar: gospodarstwa domowe

Numer grupy	Liczba	Procent	WYN	TZ_WYN	DOCH	TZ_DOCH
	obiektów-okresów					
1	190	12,1	7,20	10,21	7,19	11,55
2	1038	66,0	32,16	2,17	16,57	2,14
3	306	19,5	15,33	2,25	10,68	2,13
4	25	1,6	81,13	3,03	20,58	2,12
5	13	0,8	1,25	-92,76	12,06	-8,76

WYN – przeciętne wynagrodzenie w tys. euro na pracującego w regionie; TZ\_WYN – tempo zmian globalnego wynagrodzenia (suma w regionie); DOCH – dochód rozporządzalny na głowę w gospodarstwie domowym w PPS; TZ\_DOCH – tempo zmian dochodu rozporządzalnego na głowę w gospodarstwie domowym

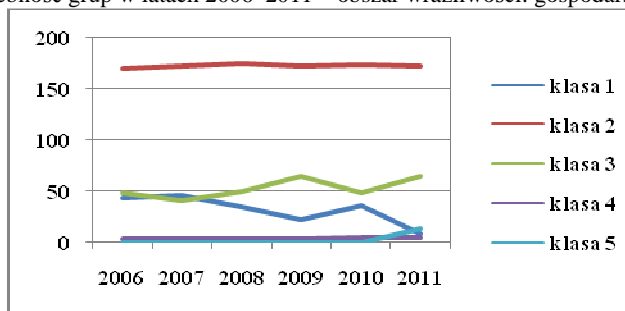
Źródło: opracowanie na podstawie: M. Markowska, *Ocena wrażliwości na kryzys gospodarstw domowych w uniijnych regionach – analiza przestrzenno-czasowa*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. M. Markowska, D. Głuszczyk i A. Sztando, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 393, Wrocław 2015, s. 53-66.

Tabela 6. Liczebność grup w latach – obszar: gospodarstwa domowe

Grupa	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Razem
1	43	46	35	22	36	8	190
2	170	173	175	173	174	173	1038
3	48	41	50	65	49	65	318
4	3	4	4	4	5	5	25
5	0	0	0	0	0	13	13

Źródło: opracowanie na podstawie: M. Markowska, *Ocena wrażliwości na kryzys gospodarstw domowych w uniijnych regionach – analiza przestrzenno-czasowa*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. M. Markowska, D. Głuszczyk i A. Sztando, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 393, Wrocław 2015, s. 53-66.

Rysunek 3. Liczebność grup w latach 2006–2011 – obszar wrażliwości: gospodarstwa domowe



Źródło: opracowanie na podstawie danych z tabeli 6.

W obszarze gospodarstwa domowe zmiany liczebności klas w latach nie były tak gwałtowne jak w opisanych wcześniej obszarach wrażliwości na kryzys ekonomiczny.

## 5. OCENA ZGODNOŚCI PODZIAŁÓW

Opisane przesunięcia regionów między klasami, które wystąpiły głównie w latach 2008 i 2009, mogą stwarzać wrażenie, że podobieństwa otrzymanych podziałów nie będą znaczne. Oceny zgodności podziałów dokonano w dwóch ujęciach. W pierwszym klasyfikacja została przeprowadzona dla obiektów-okresów – otrzymano po jednym grupowaniu dla każdej sfery: rynek pracy, gospodarka, gospodarstwa domowe, macierz podobieństwa przedstawiono w tabeli 7. W drugim zaś podobieństwo podziałów badano dla każdego roku osobno (tab.8).

Tabela 7. Miary podobieństwa podziałów otrzymanych z taksonomii dynamicznej

Wyszczególnienie	Rynek pracy (RP)	Gospodarka (G)	Gospodarstwa domowe (GD)
Rynek pracy (RP)	1	0,6653	0,5153
Gospodarka (G)	0,6653	1	0,6027
Gospodarstwa domowe (GD)	0,5153	0,6027	1

Źródło: opracowanie własne.

Oceniając pierwsze – ujęcie całościowe – można stwierdzić, że najmocniejsze podobieństwo dynamicznych klasyfikacji dotyczy rynku pracy i gospodarki, a najsłabsze – rynku pracy i sfery gospodarstw domowych. Wydaje się, że na wyciągnięcie ciekawszych wniosków pozwala ujęcie drugie.

Można zbadać dynamikę podobieństwa klasyfikacji. Dla trzech par sfer oszacowano trendy (rys. 4). Mimo bardzo małej liczby obserwacji aż dwa z nich okazały się istotne statystycznie, na poziomie  $\alpha=0,10$ .

Podobieństwo podziałów dla rynku pracy oraz dla gospodarki istotnie wzrosło w badanym okresie według równania trendu (2). Tendencja ta byłaby jeszcze bardziej wyraźna, gdyby nie kryzys z 2009r.

$$W_t = 0,4757 + 0,0327t \quad (2)$$

Wartość  $p$  dla współczynnika kierunkowego trendu wyniosła 0,0570.

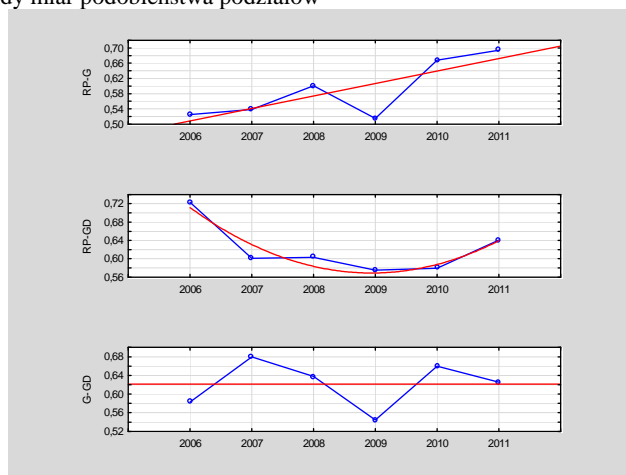
Tabela 8. Miary podobieństwa klasyfikacji w poszczególnych latach

2006	RP	G	GD	2007	RP	G	GD
RP	1	0,5251	0,7231	RP	1	0,5389	0,6009
G	0,5251	1	0,5829	G	0,5389	1	0,6800
GD	0,7231	0,5829	1	GD	0,6009	0,6800	1
2008	RP	G	GD	2009	RP	G	GD
RP	1	0,6007	0,6030	RP	1	0,5150	0,5748
G	0,6007	1	0,6377	G	0,5150	1	0,5442
GD	0,6030	0,6377	1	GD	0,5748	0,5442	1
2010	RP	G	GD	2011	RP	G	GD
RP	1	0,6679	0,5797	RP	1	0,6940	0,6405
G	0,6679	1	0,6600	G	0,6940	1	0,6256
GD	0,5797	0,6600	1	GD	0,6405	0,6256	1

G – gospodarka; GD – gospodarstwa domowe; RP – rynek pracy

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 4. Trendy miar podobieństwa podziałów



Źródło: opracowanie własne.

Podobieństwo podziałów ze względu na rynek pracy oraz gospodarkę zmniejszało się do 2009 r., natomiast późniejsza tendencja się odwróciła. Spowodowało to, że rozsądnym modelem zmian okazał się trend paraboliczny o równaniu (3):

$$W_t = 0,8252 - 0,1302t + 0,0165t^2 \quad (3)$$

Wartość p dla współczynnika przy zmiennej t wyniosła 0,0159, dla współczynnika przy  $t^2$  zaś była równa 0,0206.

Pod względem podobieństwa podziałów gospodarki i gospodarstw domowych nie stwierdzono istotnej tendencji.

## 6. PODSUMOWANIE

W obu ujęciach (ocena w każdym roku i zdynamizowana) wskaźniki zgodności otrzymanych podziałów w zakresie obszarów wrażliwości na kryzys ekonomiczny regionów UE szczebla NUTS 2 były wyższe niż 0,5. Przy czym dla podejścia całościowego otrzymano miary w przedziale od 0,515 (rynek pracy – gospodarstwa domowe) do 0,665 (rynek pracy – gospodarka), a w wypadku poszczególnych lat (w nawiasach podano obszary):

- od 0,525 (RP-G) do 0,723 (RP-GD) w 2006r.;
- od 0,539 (RP-G) do 0,680 (G-GD) w 2007 r.;
- od 0,601 (RP-G) do 0,638 (G-GD) w 2008 r.;
- od 0,515 (RP-G) do 0,575 (RP-GD) w 2009 r.;
- od 0,580 (RP-GD) do 0,668 (RP-G) w 2010 r.;
- od 0,626 (G-GD) do 0,694 (RP-G) w 2011 r.

Należy wskazać w tym miejscu, że o ile w czterech pierwszych latach najmniejsze podobieństwo uzyskano dla obszarów: rynek pracy i gospodarka, o tyle w dwóch ostatnich latach dla obszarów tych wskaźniki zgodności były najwyższe. Znamienne jest także wzrastanie – mimo wskazanych wcześniej przesunięć regionów pomiędzy skupieniami – w kolejnych latach (poza 2009 r.) najniższego poziomu wskaźnika zgodności podziałów.

W kontekście otrzymanych wyników wyzwaniem dla badaczy staje się poszukiwanie czynników determinujących odrębne „ścieżki” reakcji, poddawanie się bądź odporność na zjawiska kryzysowe regionów.

#### LITERATURA

- [1] Arabie P., Hubert L., *Comparing Partitions*, „Journal of Classification” 1985/2, s. 193–218.
- [2] Briguglio L., Cordina G., Farrugia N., Vella S., *Economic Vulnerability and Resilience: Concepts and Measurements*. Oxford Development Studies” 2009/37, 3, s. 229–247.
- [3] Churski P., Borowczak A., Dolata M., Dominiak J., Hauke J., Konecka-Szydłowska B., Perdał R., *Rekomendacje dotyczące zasobów informacyjnych oraz wskaźnikowania zjawisk społeczno-ekonomicznych w badaniach regionalnych*, Biuletyn KPZK PAN, Warszawa 2014.
- [4] Lerman I.C., *Comparing partitions (mathematical and statistical aspects)*, [w:] red. H.H. Bock, *Classification and Related Methods of Data Analysis*. Springer 1988, s. 121–131.
- [5] Markowska M., *Dynamiczna taksonomia innowacyjności regionów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Monografie i Opracowania 221, Wrocław 2012.
- [6] Markowska M., *Ocena zależności między rozwojem inteligentnym a odpornością na kryzys ekonomiczny w wymiarze regionalnym – przegląd badań*, [w:] *Gospodarka regionalna w teorii i praktyce*, red. D. Strahl, A. Raszkowski i D. Głuszczyk, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 333, Wrocław 2014, s. 22–32.
- [7] Markowska M., *Ocena wrażliwości na kryzys gospodarstw domowych w unijnych regionach – analiza przestrzenno-czasowa*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. M. Markowska, D. Głuszczyk, A. Sztando, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 393, Wrocław 2015, s. 53–66.
- [8] Markowska M., *The vulnerability of regions to economic crisis - measurement problems*, [w:] *Regional economy and policy. Territories and cities*, red. P. Hlavacek, P. Olsova, Jan Evangelista Purkyně University in Usti nad Labem Usti nad Labem 2014, 38–47.
- [9] Markowska M., Strahl D., *Sensitivity to economic crisis of the EU regions – assessment of measurement possibilities*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2015 (w druku).
- [10] Markowska M., Strahl D., *Wykorzystanie klasyfikacji dynamicznej do identyfikacji wrażliwości na kryzys ekonomiczny unijnych regionów szczebla NUTS 2*, [w:] *Taksonomia*, red. M. Walesiak, K. Jajuga, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 385, Wrocław 2015, s. 166–177.
- [11] Markowska M., Strahl D., Sokołowski A., Sobolewski M., *Klasyfikacja dynamiczna regionów Unii Europejskiej szczebla NUTS 2 z uwagi na wrażliwość na kryzys ekonomiczny (obszar: zmiany w gospodarce)*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. M. Markowska, D. Głuszczyk, A. Sztando, Prace

- Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 393, Wrocław 2015, s. 32-44.
- [12] Markowska M., Strahl D., Sokołowski A., Sobolewski M., *Klasyfikacja dynamiczna regionów Unii Europejskiej szczebla NUTS 2 pod względem wrażliwości na kryzys ekonomiczny w obszarze rynek pracy*, „Humanities and Social Sciences, Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” 2015 (w druku).
- [13] Masik G., *Uwarunkowania i instrumenty wspierające odporność gospodarczą miast i regionów*, referat na konferencji „Polityka miejska. Wyzwania, doświadczenia, inspiracje”, Warszawa 25–26.06.2013, 2013, [http://www.euroreg.uw.edu.pl/media/prezentacje\\_konferencja\\_polityka\\_miejska/\\_2\\_grzegorz\\_masik.pdf](http://www.euroreg.uw.edu.pl/media/prezentacje_konferencja_polityka_miejska/_2_grzegorz_masik.pdf) (dostęp: 25.09.2014).
- [14] Meila M., *Comparing Clusterings – an axiomatic view*, ICML '05: Proceedings of the 22<sup>nd</sup> International Conference on Machine Learning 2007, s. 577–584.
- [15] *Regions in the European Union. Nomenclature of territorial unit for statistics NUTS 2010/EU-27*, Methodologies and Working Papers, European Commission, Luxembourg 2011.
- [16] Sokołowski A., *Metoda porównywania wyników podziału zbioru skończonego*, XII Konferencja Naukowa Ekonometryków, Statystyków i Matematyków Akademii Ekonomicznych Polski Południowej, Karpacz 1976; streszczenie w: „Przegląd Statystyczny” 1976/365.
- [17] Sokołowski A., Denkowska S., Salamaga M., Fijorek K., *Rozkłady miar podobieństwa podziału zbioru skończonego*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2010 (maszynopis).
- [18] Strahl D., Sokołowski A., *Propozycja podejścia metodologicznego do oceny zależności między inteligentnym rozwojem a wrażliwością na kryzys ekonomiczny w wymiarze regionalnym*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. E. Sobczak, B. Bal-Domańska, M. Obrębalski, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 331, Wrocław 2014, s. 181–190.
- [19] Wagner S., Wagner D., *Comparing Clusterings – An Overview*, Technical Report 2006-04, Faculty of Informatics, Universität Karlsruhe 2007.
- [20] *Wrażliwość polskich regionów na wyzwania współczesnej gospodarki. Implikacje dla polityki rozwoju regionalnego*, red. K. Gawlikowska-Hueckel, J. Szlachta, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2014.

**SPATIAL-TEMPORAL CLUSTER ANALYSIS IN THE ASSESSMENT OF THE EUROPEAN UNION NUTS 2 REGIONS' SENSITIVITY TO CRISIS IN THE AREAS OF ECONOMY, LABOUR MARKET AND HOUSEHOLDS – COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CLASSIFICATION RESULTS**

The study presents the comparison of spatial-temporal cluster analysis results conducted separately in the particular areas of sensitivity to crisis. The areas of sensitivity to crisis suggested in the assessed classifications are as follows: economy, regional labour market and households.

Dynamic classification represents the classification method applied in the compared approaches, in which the analysed objects, in each year of the study, are referred to as separate taxonomic units. The European Union NUTS 2 regions constituted the objects covered by the study. The conducted analysis covered the period 2005–2011. After

determining the rate of changes for numerous variables the classifications in particular sensitivity areas were performed based on the variables from the period 2006–2011.

The method for comparing division results of a finite set suggested by A. Sokołowski was used in comparing the results of obtained classifications. In accordance with this method the division compatibility coefficient – normalized in the range [0; 1] – takes the higher values the more similar are the divisions. The similarity of divisions was assessed in terms of each year (for the division compatibility indicators in particular years the occurring trends were also presented) as well as based on a combined (dynamized) approach.

The obtained results indicate extensive similarities in the obtained classifications. In a dynamic approach the indicators present the level of 0,52 in the areas of regional labour market and households, up to 0,67 in the areas of economy and regional labour market. The comparisons conducted for each year also confirm the lowest division indicator at the level of 0,52 (labour market and economy in 2009), whereas the highest one – 0,72 (labour market and households in 2006).

**Keywords:** spatial-temporal cluster analysis, vulnerability area, economic crisis, NUTS 2 regions

DOI:10.7862/rz.2015.hss.32

Przesłano do redakcji: marzec 2015

Przyjęto do druku: październik 2015

**Aldona MIGAŁA-WARCHOŁ<sup>1</sup>**  
**Marek SOBOLEWSKI<sup>2</sup>**

## **ANALIZA POZIOMU ŻYCIA W MIASTACH NA PRAWACH POWIATU W LATACH 2003–2012**

W artykule przedstawiono wyniki badania poziomu życia mieszkańców miast na prawach powiatu w latach 2003–2012. Celem analiz było porównanie zmian w poziomie życia mieszkańców miast, które w wyniku reformy administracyjnej w 1999 r. utraciły status miasta wojewódzkiego, w stosunku do tych ośrodków, które ten status zachowały. Do analizy zastosowano wybrane metody porządkowania liniowego. Miernik syntetyczny poziomu życia był konstruowany w ujęciu czasowo-przestrzennym, co umożliwiło porównanie jego wartości w różnych latach oraz dla dowolnie wybranych miast. Źródłem danych był Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego. Podczas tworzenia rankingu wykorzystano osiem zmiennych diagnostycznych. Dla wszystkich analizowanych 65 miast na prawach powiatu zaobserwowano systematyczną tendencję do poprawy warunków życia ludności – wartości miernika syntetycznego w roku 2012 były wyższe niż w 2003. Na podstawie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że miejscowości, które w 1999 r. utraciły status miasta wojewódzkiego, znacząco odstają od obecnych miast wojewódzkich pod względem poziomu życia. Co więcej, różnica w przeciętnej wartości miernika poziomu życia wzrosła w okresie objętym analizą (w 2003 r. wynosiła ona 9,4 pkt. na korzyść obecnych miast wojewódzkich, w 2012 zaś – 11,9 pkt.). Byłe miasta wojewódzkie charakteryzowały się podobnym poziomem życia co grupa pozostałych miast na prawach powiatu, niemających nigdy statusu miasta wojewódzkiego.

**Słowa kluczowe:** poziom życia, reforma administracyjna, miasta, STATISTICA

### **1. WSTĘP**

W wyniku reformy administracyjnej w 1999 r. ponad połowa z miast wojewódzkich utraciła ten status. Reforma administracyjna Polski wprowadziła trzystopniową strukturę podziału terytorialnego. Utworzono 16 rządowo-samorządowych województw i 315 samorządowych powiatów. Reforma miała na celu budowę samorządności i usprawnienie działań władz w terenie. Zmniejszono liczbę województw z 49 do 16. Większość miast, które przestały być stolicami województw, weszło do grupy powiatów grodzkich, czyli miast na prawach powiatu<sup>3</sup>. Przedmiotem podjętego badania była ocena zmian w

---

<sup>1</sup> Dr Aldona Migąła-Warchoł, Katedra Metod Ilościowych, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 8, 35-959 Rzeszów, tel. (017) 865-16-02,

<sup>2</sup> Dr Marek Sobolewski, Katedra Metod Ilościowych, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 8, 35-959 Rzeszów, tel. (017) 865-16-02, autor korespondencyjny, e-mail: msobolew@prz.edu.pl

<sup>3</sup> Status powiatu grodzkiego był pewnego rodzaju „rekompensatą” dla tych ośrodków. Z tego przywileju zrezygnowały: Ciechanów, Piła i Sieradz, a w 2003 r. także Wałbrzych (który jednak uzyskał go ponownie w 2013 r.).



poziomie życia mieszkańców tych miast w dziesięcioletnim horyzoncie czasowym, obejmującym lata 2003–2012. W tym celu wykorzystano metody porządkowania liniowego, wyznaczając syntetyczny miernik poziomu życia w miastach na prawach powiatu. Następnie porównano rozkład wartości miernika w miastach wojewódzkich, byłych miastach wojewódzkich i pozostałych miastach na prawach powiatu.

W kolejnych punktach niniejszej publikacji przedstawiono podstawowe informacje o pojęciu „poziomu życia” i sposobach jego pomiaru, następnie opisano metodologię i zakres czasowo-przestrzenny prowadzonych analiz. W kolejnych dwóch częściach zaprezentowano wybrane wyniki rankingu powiatów miejskich ze względu na poziom życia, skupiając się na kwestii porównania wartości miernika syntetycznego dla byłych i obecnych miast wojewódzkich oraz ich zmianie pomiędzy 2003 a 2012 rokiem. W przedostatniej części opisano pewne szczegółowe rezultaty, które mogą stanowić przyczynek do podjęcia kolejnych analiz. Kierunki dalszych badań i najważniejsze wnioski zamieszczono w podsumowaniu.

Problem wpływu reformy administracyjnej na funkcjonowanie miast, które utraciły status stolicy województw, nie jest zbyt często tematem badań naukowych – „wyłączając pierwsze lata po reformie [...] zainteresowanie byłymi ośrodkami wojewódzkimi stracił nie tylko Rząd, ale również środowisko naukowe i eksperckie”<sup>4</sup>. Budzić to może zdziwienie, jest to bowiem kwestia interesująca i ważna ze społecznego punktu widzenia. W cytowanym artykule nie udzielono jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o kondycję miast po reformie administracyjnej, poprzestając na wskazaniu jednostkowych sukcesów i porażek. Nieliczne opublikowane badania mają na ogół charakter wycinkowy, obejmują mały zakres czasowy lub też zastosowane w nich narzędzia statystyczne nie wykraczają poza podstawowe metody opisowe<sup>5</sup>. Artykuł ten stanowi próbę wypełnienia tej luki i jest w zamierzeniu autorów początkiem cyklu publikacji związanych z tematem długookresowych skutków reformy administracyjnej.

## 2. POZIOM ŻYCIA I SPOSOBY JEGO POMIARU

Poziom życia należy do kategorii zjawisk bezpośrednio niemierzalnych. Jednym ze sposobów oceny „obiektywnego” poziomu życia mieszkańców danego obszaru jest synteza informacji zawartych w wybranych wskaźnikach ekonomicznych, społecznych i demograficznych<sup>6</sup>. W tym celu stosuje się metody statystyki wielowymiarowej – na przykład analizę czynnikową, analizę skupień lub metody porządkowania liniowego.

Główne zastosowania czynnikowych technik analitycznych to: redukcja liczby zmiennych oraz wykrywanie struktury w związkach między zmiennymi, to znaczy klasyfikacja zmiennych. Dlatego analiza czynnikowa jest stosowana przede wszystkim jako metoda redukcji danych lub wykrywania struktury. Analiza skupień zaś jest narzędziem do eksploracyjnej analizy danych, której celem jest ułożenie obiektów w

<sup>4</sup>J. Łukomska, *Byłe stolice województw 10 lat po reformie*, [w:] *Subregionalne bieguny wzrostu*, red. W. Dziemanowicz, J. Szlachta, K. Szmigiel-Rawska, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s. 70.

<sup>5</sup>*Krajowy Raport o Rozwoju Społecznym. Polska 2012. Rozwój regionalny i lokalny*, Biuro Projektowe UNDP w Polsce, Warszawa 2012.

<sup>6</sup> Migąła-Warchoł A., *Ocena przestrzennego zróżnicowania poziomu życia mieszkańców województwa podkarpackiego*, Materiały Krajowej Konferencji Naukowej „MIBE”, SGGW, Warszawa 2010.

grupy w taki sposób, aby stopień powiązania obiektów z obiektami należącymi do tej samej grupy był jak największy, a z obiektami z pozostałych grup jak najmniejszy. Analiza skupień może być wykorzystywana do wykrywania struktur w danych bez ich interpretacji (wyjaśnienia).

Porządkowanie liniowe obiektów w ujęciu geometrycznym polega na rzutowaniu punktów reprezentujących obiekty umieszczone w wielowymiarowej przestrzeni zmiennych na prostą, a także pozwala na ustalenie hierarchii obiektów, czyli uporządkowanie ich od obiektu stojącego najwyżej w tej hierarchii do obiektu znajdującego się w niej najniżej.

### 3. METODOLOGIA I ZAKRES ANALIZ

W wyniku reformy administracyjnej z 1999 r. liczba województw zmniejszyła się z 49 do 16. Ponad połowa miast wojewódzkich utraciła ten status. Większość z nich w ramach „rekompensaty” została samodzielnymi powiatami – są to tzw. miasta na prawach powiatu – powiaty grodzkie.

Powiatów miejskich jest obecnie 66 (badaniem objęto 65, Wałbrzych bowiem przez okres objęty analizą nie był formalnie powiatem – został nim ponownie od 2013 r.). Wśród analizowanych miast wyróżniono trzy grupy:

- obecne miasta wojewódzkie (18);
- były miasta wojewódzkie (27);
- inne większe miasta – głównie z województwa śląskiego (20).

Na podstawie analizy merytorycznej, uwzględniając ograniczenia wynikające z dostępności danych w tak szerokim zakresie czasowym (2003–2012), jako potencjalne zmienne diagnostyczne wyselekcjonowano osiem wskaźników. Ich lista, z podziałem na stymulanty (+) i destymulanty (–), jest następująca<sup>7</sup>:

- wskaźnik zgonów w wieku do 65 lat (–);
- wskaźnik urodzeń (+);
- wielkość oddziału w szkołach (–);
- przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto (zł) (+);
- wskaźnik motoryzacji (samochody osobowe/tys. mieszk.) (+);
- wskaźnik bezrobocia (–);
- osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 100 osób w wieku produkcyjnym (+);
- istniejące zasoby mieszkaniowe na 1000 mieszkańców (+).

Liczba wskaźników uwzględnionych w badaniach nie jest zbyt duża, ale wpływ na to ma zarówno problem ze skompletowaniem danych w tak szerokim zakresie czasowym, jak i fakt, że w opinii autorów niniejszego opracowania ilość zmiennych wejściowych nie zawsze przechodzi w jakość uzyskiwanych wyników. Koronnym argumentem może być tu fakt, że „klasyczny” indeks poziomu życia wykorzystywany przez ONZ w porównaniach międzynarodowych (HDI, *Human Development Index*), jest wyliczany na

---

<sup>7</sup>Przypisanie danej cechy do zbioru stymulant bądź destymulant nie następuje na ogół trudności, choć warto pamiętać, iż klasyfikacja ta może się zmieniać, w zależności od celu badania. Dla przykładu, w rankingach atrakcyjności inwestycyjnej stopa bezrobocia jest traktowana jako stymulanta.

podstawie informacji o PKB, oczekiwanym czasie trwania życia i poziomie edukacji. Przedstawione w niniejszej pracy badanie jest też do pewnego stopnia wzorowane na rankingu poziomu życia w powiatach, w którym podjęto próbę przeniesienia na poziom regionalny definicji HDI. Jednakże szczegółowy dobór wskaźników jest odmienny, co wynika z dostępności danych na poziomie powiatów.

Na zakończenie tych z konieczności skrótowych rozważań należy nadmienić, że dokonano krytycznej oceny wskaźników, które są wykorzystywane w rankingach poziomu życia, lecz ich wartość merytoryczna jest co najmniej dyskusyjna. Jednym z przykładów jest wskaźnik liczby wybudowanych mieszkań (podawany najczęściej w przeliczeniu na 1 tys. mieszk.). Wskaźnik ten jest bardzo często wykorzystywany w badaniach regionalnych i jest uznawany za jedną z ważniejszych miar poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Jednakże porównywanie tego wskaźnika dla rocznych okresów czasowych może prowadzić do poważnych przekłamań. Niski poziom wskaźnika wybudowanych mieszkań w danym roku może wynikać z złej sytuacji gospodarczej regionu, ale może też być spowodowany nasyceniem się rynku mieszkaniowego we wcześniejszych latach.

Analizując wskaźnik wybudowanych mieszkań w ujęciu rocznym, „karzemy” te powiaty, w których budownictwo rozwinęło się wcześniej<sup>8</sup>. Dlatego też w poniższym opracowaniu, jako zmienną diagnostyczną wykorzystano poziom istniejących zasobów mieszkaniowych. Na zakończenie tych rozważań należy zaznaczyć, że w wypadku przeciętnego wynagrodzenia, ze względu na dość długi okres objęty analizą, wartości urealniono do cen z roku 2012.

Ranking ma charakter czasowo-przestrzenny – powstał na podstawie informacji o 65 miastach z 10 okresów czasowych (co daje 650 przypadków w panelu danych)<sup>9</sup>. W formułach normalizacyjnych (1) i (2) wykorzystano dla każdej zmiennej minima i maksima globalne, a więc wyznaczano je z uwzględnieniem wszystkich przypadków i okresów czasowych objętych analizą.

Do tworzenia rankingu zastosowano procedurę unitaryzacji zerowanej, która jest jedną z najpowszechniej stosowanych w badaniach społeczno-gospodarczych<sup>10</sup>. Formuły te przyjmują odmienną postać dla stymulant (1) i destymulant (2):

$$z_i^{j,t} = \frac{x_i^{j,t} - x_{min}^j}{x_{max}^j - x_{min}^j} \cdot 100, \quad (1)$$

$$z_i^{j,t} = \frac{x_{max}^j - x_i^{j,t}}{x_{max}^j - x_{min}^j} \cdot 100, \quad (2)$$

gdzie  $i$  – numer powiatu,  $j$  – numer zmiennej,  $t$  – numer okresu czasowego.

Wartości miernika syntetycznego były wyliczane jako średnia arytmetyczna wartości standaryzowanych dla każdego obiektu – tak więc wykorzystano metodę „bez wzorca”. Hipotetyczny zakres wartości tak skonstruowanego miernika syntetycznego to przedział

<sup>8</sup> Mamy tu do czynienia z typowym problemem w badaniach ekonomicznych: mierzyć zasoby czy strumienie. W wypadku zjawisk, wykazujących kompensację w czasie, dla których występuje pewien poziom nasycenia, powinno się bazować na pomiarze zasobów, a nie strumieni. Rozpatrywanie kompensacji w czasie powinno być jednym z obowiązkowych etapów w analizie przydatności merytorycznej zmiennych w badaniach ekonomicznych.

<sup>9</sup> W literaturze przedmiotu mówi się wtedy, że przedmiotem badania są obiekto-okresy.

<sup>10</sup> Kukuła K., *Metoda unitaryzacji zerowanej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000

0–100 punktów<sup>11</sup>, gdzie wartość minimalna może się pojawić w sytuacji, gdy dla danego obiektu wszystkie wartości cech diagnostycznych są na najgorszym możliwym poziomie. W przedstawionym badaniu taki obiekt się nie pojawił, dlatego też wartość minimalna miernika jest wyższa niż 0 pkt. Analogicznie w wypadku wartości maksymalnej, wynoszącej 100 pkt.

Warto nadmienić, że rozkład wartości zmiennych diagnostycznych poddano analizie opisowej pod kątem ich przydatności w różnicowaniu poziomu życia w badanej zbiorowości. W szczególności weryfikacja statystyczna zmiennych diagnostycznych polegała na wyznaczeniu współczynnika zmienności. Zbadano także korelacje pomiędzy zmiennymi diagnostycznymi, zarówno w ujęciu czasowym, jak i przestrzennym. Nie stwierdzono podstaw do wykluczenia którejkolwiek z tych cech z dalszych analiz. W celu sprawnego przeprowadzenia dość złożonych obliczeń oraz wyodrębnienia wyników dla określonych podzbiorów całego panelu danych wykorzystano program Rankingi stanowiący autorskie rozszerzenie programu STATISTICA<sup>12</sup>.

Korzystając z możliwości programu Rankingi dokonano badania wrażliwości wyników analiz na dobór metody normalizacji. Silne korelacje pomiędzy wartościami mierników syntetycznych dla alternatywnych rankingów pozwoliły na stwierdzenie, że dobór techniki obliczeniowej nie wpływa znacząco na uzyskane wyniki i ich praktyczne konotacje. Dlatego też w dalszej części przedstawiono wyniki jednego rankingu, opartego na formule unitaryzacji zerowanej.

#### 4. POZIOM ŻYCIA W ANALIZOWANYCH MIASTACH W LATACH 2003–2012

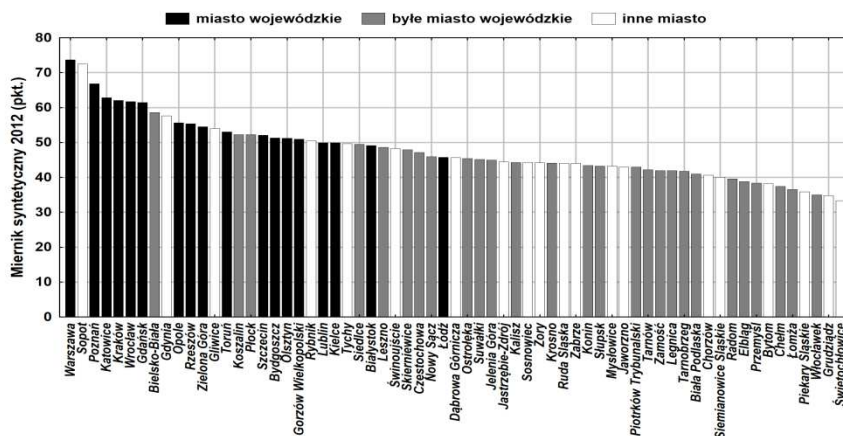
Ranking powiatów według wartości syntetycznego miernika poziomu życia z uwzględnieniem wyodrębnionych grup miast przedstawiono na rysunku 1. Analizując wyniki, łatwo można zauważyć, że obecne miasta wojewódzkie charakteryzują się zdecydowanie wyższym poziomem życia mieszkańców, natomiast dużo gorzej na ich tle wypadają byłe miasta wojewódzkie i inne miasta na prawach powiatu. Pierwsze miejsce w rankingu zajęła Warszawa, natomiast najlepiej wśród byłych miast wojewódzkich wypadła Bielsko-Biała, która zajęła 8 pozycję w rankingu.

---

<sup>11</sup> Wartości miernika syntetycznego wyznaczanego na podstawie formuły unitaryzacji zerowanej są podawane także w postaci ułamka dziesiętnego (zakres 0–1) lub procentowej (zakres 0–100%). Oczywiście są to podejścia całkowicie równoważne.

<sup>12</sup> Sobolewski M., *Automatyzacja analiz taksonomicznych w programie STATISTICA*, [w:] *Zastosowania statystyki i data mining w badaniach naukowych i innowacyjnych*, StatSoft, Kraków 2014.

Rys. 1. Ranking powiatów według wartości syntetycznego miernika poziomu życia dla 2012r. z uwzględnieniem wyodrębnionych grup miast



Źródło: opracowanie własne

Interesujące jest, że drugie miejsce w rankingu zajęło miasto Sopot<sup>13</sup>. Kolejne miejsca to główne ośrodki miejskie w Polsce – Poznań, Katowice, Kraków i Wrocław. Ostatnie pozycje w rankingu poziomu życia w 2012 r. przypadły takim miastom jak: Łomża, Piekary Śląskie, Włocławek, Grudziądz i Świętochłowice. Rzeszów znalazł się w omawianym rankingu na dość wysokim 11 miejscu.

Aby ułatwić porównanie poziomu życia w grupach miast o różnym statusie administracyjnym, wyznaczono wartości średniej, mediany i odchylenia standardowego w poszczególnych latach (tab. 1). Zestawienie ukazuje bardzo duże podobieństwo grupy byłych miast wojewódzkich i innych miast oraz zdecydowanie wyższą ocenę poziomu życia w obecnych miastach wojewódzkich. Grupa byłych miast wojewódzkich jest najbardziej jednorodna.

Weryfikacja istotności różnic pomiędzy grupami (dla każdego roku) za pomocą testu Kruskala-Wallisa potwierdza znamiennej statystycznie różnicę w rozkładzie poziomu życia w porównywanych grupach miast ( $p < 0,001$ ). Na podstawie wyników testów porównań wielokrotnych można doprecyzować ten wniosek, stwierdzając, że istotne statystycznie różnice w poziomie życia występują pomiędzy obecnymi miastami wojewódzkimi i dwiema pozostałymi grupami. Nie ma znamiennej statystycznie różnicy pomiędzy przeciętnym poziomem życia w grupie byłych miast wojewódzkich i innych miast na prawach powiatu. Wyniki testów porównań wielokrotnych były niemal identyczne, prowadząc do takich samych wniosków dla każdego analizowanego roku, dlatego też poprzestano na opisie tych rezultatów, nie podając *explicite* wszystkich wyznaczanych wartości  $p$ .

<sup>13</sup>Wynika to zapewne ze specyficznego charakteru tego miasta, pełniącego rolę ekskluzywnej dzielnicy mieszkaniowej, a jednocześnie centrum rekreacyjnego dla mieszkańców Trójmiasta.

Tabela 1. Wartości średniej, mediany i odchylenia standardowego miernika poziomu życia w analizowanych grupach miast w poszczególnych latach (w celu ułatwienia interpretacji niskie wartości miernika poziomu życia wyróżniono odcieniami szarości)

Rok	Syntetyczny miernik poziomu życia (pkt)								
	Miasto wojewódzkie			Byłe miasto wojewódzkie			Inne miasto		
	Średnia	Me	s	Średnia	Me	s	Średnia	Me	s
2003	39,5	37,7	5,7	30,9	30,3	4,0	30,0	29,8	6,4
2004	41,1	39,9	5,9	31,8	31,9	4,1	31,4	31,3	6,4
2005	43,4	42,1	6,4	33,6	33,9	4,1	33,2	33,5	6,7
2006	46,3	44,9	6,5	35,8	36,1	4,3	36,3	35,2	6,7
2007	50,1	49,5	6,8	39,7	40,2	4,9	40,5	39,4	8,0
2008	53,9	51,6	7,3	42,8	42,1	4,8	44,2	43,5	7,3
2009	54,5	51,5	7,2	43,6	43,3	4,6	44,7	42,8	8,9
2010	55,2	51,9	7,8	45,3	44,8	5,7	46,3	44,9	9,2
2011	55,1	51,0	7,9	44,5	43,8	6,2	45,3	44,0	9,0
2012	56,0	53,8	7,3	44,1	43,4	5,3	45,4	44,1	8,8

Me – mediana; s – odchylenie standardowe

Źródło: opracowanie własne

Kolejne dwie tabele (tab. 2 i 3) zawierają szczegółowe wyniki rankingu w miastach z porównywanych grup<sup>14</sup>. W obrębie każdej z grup miasta zostały uszeregowane według wyników rankingu z 2012 r. Dzięki zastosowaniu odpowiedniego sposobu cieniowania (niskie wartości miernika poziomu życia wyróżniono narastającymi odcieniami szarości) można dokonać wstecznej oceny porównawczej poziomu życia w poszczególnych miastach w wybranych latach, a także ocenić tempo jego zmian. Nawet taki pobieżny ogląd uzyskanych wyników pozwala wysnuć pewne ważne wnioski:

- poziom życia we wszystkich analizowanych miastach wykazywał tendencję wzrostową w badanym okresie;
- wartości miernika poziomu życia w 2012 roku w miastach zajmujących końcowe miejsca w rankingach są często niższe od wartości uzyskanych dla miast z czołówki rankingu w roku 2003;
- w ostatnich 2–3 latach w wielu miastach wartości miernika poziomu życia uległy pewnemu spadkowi – jest to zapewne efekt niekorzystnych zmian związanych z ogólnosiątkowym kryzysem gospodarczym.

Tabela 2. Wartości syntetycznego miernika poziomu życia w grupie miast wojewódzkich w latach 2003–2012 (miasta uszeregowano według poziomu życia w roku 2012)

Miasto wojewódzkie	Miernik syntetyczny poziomu życia (pkt)									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Warszawa	53,8	56,4	59,7	62,4	67,2	71,9	72,2	75,9	74,6	73,7
Poznań	48,9	49,1	53,0	55,6	60,4	66,8	65,4	65,6	67,1	66,8
Katowice	41,4	45,2	46,6	52,1	55,6	58,1	60,5	60,9	61,5	62,8
Kraków	44,5	47,1	49,3	51,5	53,7	57,9	59,6	62,4	62,1	62,1

<sup>14</sup> Ze względu na ograniczoną objętość niniejszej publikacji nie zamieszczono szczegółowego zestawienia wyników dla pozostałych miast na prawach powiatu – tabela ta może być udostępniona zainteresowanym osobom za pośrednictwem poczty elektronicznej.

Wrocław	40,8	42,1	44,1	47,1	51,8	58,1	58,8	60,7	61,4	61,7
Gdańsk	45,2	45,9	49,4	51,5	55,3	59,6	61,0	59,8	61,4	61,4
Opole	41,0	41,2	45,4	47,2	52,3	52,6	55,0	57,0	56,6	55,7
Rzeszów	37,5	38,5	40,0	42,3	44,8	47,8	49,0	49,5	51,2	55,4
Zielona Góra	36,7	39,4	41,7	44,0	48,7	51,2	56,0	54,7	54,2	54,5
Toruń	37,3	37,8	41,3	45,4	47,3	51,1	50,4	50,2	50,4	53,0
Szczecin	37,8	40,3	42,8	44,3	50,2	55,5	50,8	51,0	50,3	52,1
Bydgoszcz	39,2	39,5	41,3	43,7	47,2	51,2	50,3	51,1	50,7	51,3
Olsztyn	37,6	40,3	42,5	47,0	50,5	51,6	52,2	52,4	50,7	51,2
Gorzów Wielkopolski	33,6	36,2	39,1	44,0	46,7	51,6	50,3	51,3	50,3	50,9
Lublin	35,4	35,2	36,3	39,0	42,7	46,8	48,0	48,1	48,1	49,9
Kielce	33,3	35,6	37,5	40,6	43,4	46,0	48,5	48,1	48,1	49,9
Białystok	36,9	37,1	38,1	39,9	43,4	47,9	49,2	49,5	48,9	49,1
Łódź	30,5	32,1	33,2	35,8	40,1	43,7	43,3	45,3	44,4	45,7

Źródło: opracowanie własne

Najwyższym poziomem życia spośród wszystkich miast objętych analizą charakteryzuje się Warszawa – jej dominacja obejmuje cały rozważany okres. Największa wartość miernika poziomu życia wystąpiła w stolicy w roku 2010 – wynosiła 75,9 pkt. Miastem wojewódzkim o najniższym poziomie życia jest Łódź (wartości miernika poziomu życia: 2003 r. – 30,5 pkt, 2012 – 45,7 pkt). Warto zwrócić uwagę, że w wypadku Łodzi, a także również kilku innych miast z końcówki rankingu, wartości miernika poziomu życia w roku 2012 są niższe niż w Warszawie (i innych miastach z czołówki rankingu) w roku 2003. Wśród byłych miast wojewódzkich wyróżnia się Bielsko-Biała (zdecydowany lider rankingu w 2012 r.), choć największą wartość miernika poziomu życia zaobserwowano w Koszalinie w roku 2010 (59,1 pkt). Wśród outsiderów wyróżnia się Włocławek – w tym mieście nastąpił gwałtowny spadek wskaźnika poziomu życia pomiędzy 2008 a 2012 rokiem (z poziomu 41,5 pkt do 35,0 pkt).

Tabela 3. Wartości syntetycznego miernika poziomu życia w grupie byłych miast wojewódzkich w latach 2003–2012 (miasta uszeregowano według poziomu życia w roku 2012)

Byłe miastowojewódzkie	Miernik syntetyczny poziomu życia(pkt)									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Bielsko-Biała	38,3	40,4	42,3	46,9	48,9	51,8	53,8	57,6	57,8	58,6
Płock	32,6	32,7	35,6	38,3	42,2	47,8	51,6	54,4	55,7	52,2
Koszalin	37,7	40,0	39,2	43,0	53,4	54,3	54,3	59,1	58,0	52,2
Siedlce	35,8	33,1	35,4	37,4	41,0	43,6	45,0	51,7	51,3	49,5
Leszno	38,8	39,1	40,4	40,3	43,7	48,1	49,3	48,7	49,8	48,6
Skierniewice	33,9	34,7	37,6	40,4	41,8	46,0	46,1	48,0	45,4	47,9
Częstochowa	32,1	33,1	34,9	38,3	40,2	44,6	46,9	47,7	48,2	47,1
Nowy Sącz	33,5	33,5	37,6	38,5	42,2	46,4	46,1	50,2	47,9	46,0
Ostrołęka	29,7	31,3	33,0	34,9	39,9	42,1	44,0	43,4	44,2	45,4
Suwałki	27,3	31,5	33,1	35,3	38,9	41,4	41,4	44,7	39,2	45,2
Jelenia Góra	32,5	33,4	36,5	37,1	40,8	43,9	43,3	44,8	44,6	44,9
Kalisz	33,0	32,6	36,6	36,9	40,7	44,1	42,7	46,8	46,6	44,3
Krosno	34,2	34,2	35,3	37,3	45,7	41,2	41,5	45,1	43,8	44,1

Konin	29,8	30,9	33,9	38,6	41,3	47,4	45,8	47,3	45,4	43,4
Słupsk	30,3	31,9	34,0	36,1	40,2	45,0	43,6	43,5	43,3	43,2
Piotrków Trybunalski	27,0	30,8	32,0	29,7	35,1	36,7	39,7	42,0	42,4	43,0
Tarnów	30,3	32,8	32,3	34,9	42,0	45,2	44,1	45,5	46,4	42,2
Zamość	29,1	31,3	32,8	34,3	37,3	40,9	41,8	43,2	42,9	41,9
Legnica	27,2	27,4	30,0	34,5	39,1	40,2	43,4	45,3	41,8	41,9
Tarnobrzeg	30,9	32,6	34,5	36,4	37,2	39,2	39,2	40,6	40,0	41,7
Biała Podlaska	26,0	28,7	28,5	31,9	33,6	37,5	39,4	43,6	41,2	41,0
Radom	28,2	29,1	29,4	32,5	35,5	39,0	39,3	39,7	39,4	39,6
Elbląg	24,9	24,1	26,0	29,1	30,5	37,2	39,5	37,5	39,0	38,8
Przemysł	27,8	25,6	29,8	29,9	33,4	36,1	37,4	37,0	35,0	38,4
Chełm	23,7	23,5	24,9	28,4	32,8	35,5	37,9	37,7	35,8	37,4
Łomża	27,8	28,7	30,0	31,7	36,0	37,6	39,2	39,4	39,0	36,6
Wrocław	31,6	31,8	31,9	34,5	37,3	41,5	39,5	39,4	36,5	35,0

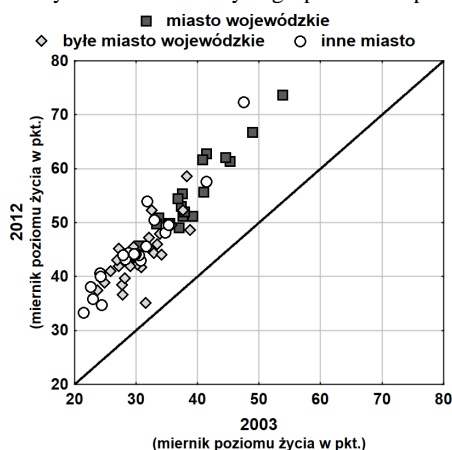
Źródło: opracowanie własne

### 5. ZMIANY W POZIOMIE ŻYCIA POMIĘDZY 2003 A 2013 ROKIEM

Wyznaczono różnicę ocen poziomu życia dla roku 2012 i 2003 – porównanie wyników z tych dwóch lat zamieszczono na wykresie rozrzutu (rys. 2). Z tej prezentacji można odczytać, że największa zmiana poziomu życia – porównując lata 2003 i 2012 – charakteryzuje miasta wojewódzkie, natomiast mniejsze przyrosty miernika poziomu życia wystąpiły w byłych miastach wojewódzkich i pozostałych miastach na prawach powiatu. Jednakże wszystkie ośrodki cechuje wzrost poziomu życia w analizowanych latach.

Za pomocą testu Kruskala-Wallisa dokonano oceny istotności statystycznej różnic pomiędzy zmianami poziomu życia w poszczególnych grupach, uzyskując istotny statystycznie wynik (tab. 4).

Rys. 2. Różnica ocen poziomu życia w analizowanych grupach miast pomiędzy rokiem 2003 a 2012



Źródło: opracowanie własne.



Tabela 4. Zmiany poziomu życia w poszczególnych grupach miast

Grupa miast	Zmiana poziomu życia w latach 2003-2012(pkt)		
	Średnia	Mediana	Odchylenie std.
Aktualne wojewódzkie	16,4	16,4	2,7
Byłe wojewódzkie	13,2	13,6	3,4
Inne	15,4	14,8	3,3
<i>p</i>	<b>0,0025**</b>		

Źródło: opracowanie własne.

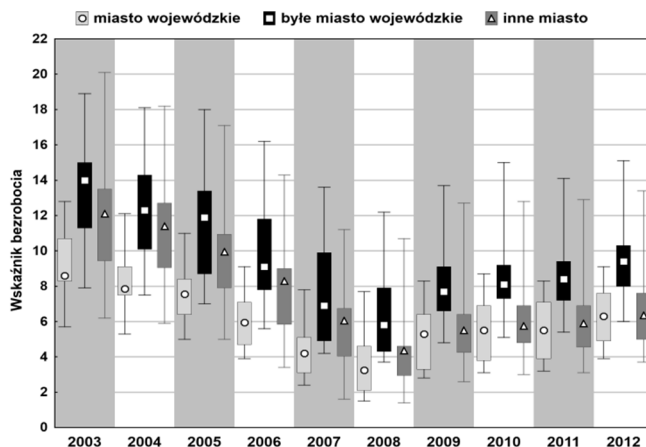
W latach 2003–2012 różnica pomiędzy miastami wojewódzkimi a byłymi miastami wojewódzkimi jeszcze bardziej się zwiększyła – miernik poziomu życia w byłych miastach wojewódzkich wzrósł średnio o 13,2pkt, w obecnych miastach wojewódzkich zaś o 16,4pkt. (wynik testu Kruskala-Wallisa:  $p = 0,0025^{**}$ ). Testy porównań wielokrotnych pozwoliły uściślić, że znamienne statystycznie różnice dotyczyły porównania obecnych miast wojewódzkich z dwiema pozostałymi grupami.

## 6. WYBRANE ANALIZY SZCZEGÓŁOWE

W tym podrozdziale przedstawiono dwa cząstkowe rezultaty, które mogą wyznaczać kierunki dalszych badań – zaprezentowano szczegółowe wyniki dotyczące jednej z kluczowych zmiennych diagnostycznych poziomu życia, a mianowicie stopy bezrobocia, oraz dokonano porównania miast z jednego regionu.

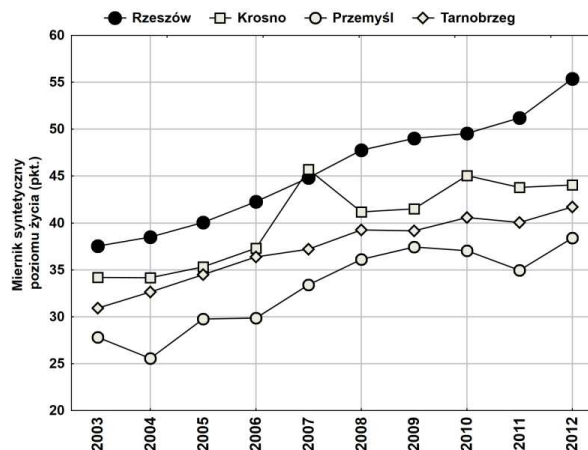
Na rysunku 3 przedstawiono informacje o medianie, kwartylach oraz minimach i maksimach wskaźnika bezrobocia w grupie miast wojewódzkich, byłych miast wojewódzkich i pozostałych miast. Widoczne jest pogorszenie się sytuacji w byłych miastach wojewódzkich w stosunku do dwóch pozostałych grup.

Rys. 3. Wartości mediany, kwartyli oraz minimum i maksimum wskaźnika bezrobocia w analizowanych grupach miast w latach 2003–2012



Źródło: opracowanie własne.

Rys. 4. Zmiany w poziomie życia w miastach na prawach powiatu województwa podkarpackiego w latach 2003–2012



Źródło: opracowanie własne.

Szczególnie interesujące porównania powinny dotyczyć miast leżących obecnie w obrębie jednego województwa. W ten sposób neutralizuje się kwestię zróżnicowań regionalnych, które mogą w pewnym stopniu wpływać na poziom życia w miastach. Na przykład na rysunku 4 dokonano porównania zmian w poziomie życia miast na prawach powiatu województwa podkarpackiego. Analizując trajektorię zmian miernika poziomu życia w tych miastach, można bez trudu zauważyć niestabilne i mniejsze tempo wzrostu w pozostałych miastach w stosunku do dominującego Rzeszowa.

## 7. PODSUMOWANIE

Na podstawie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że miejscowości, które w roku 1999 utraciły status miasta wojewódzkiego, znacząco odstają od obecnych miast wojewódzkich pod względem poziomu życia mieszkańców. W latach 2003–2012 różnica pomiędzy tymi dwiema grupami jeszcze się zwiększyła – miernik poziomu życia w byłych miastach wojewódzkich wzrósł o około 13,2 pkt., w obecnych miastach wojewódzkich zaś o około 16,4 pkt. Pomiedzy 2003 a 2012 rokiem poziom życia wzrósł we wszystkich analizowanych miastach, na co wpływ ma niewątpliwie wzrost wynagrodzeń, jak również intensywny rozwój budownictwa mieszkaniowego. W okresie tym zanotowano też znaczący spadek stopy bezrobocia.

Autorzy zdają sobie sprawę, że przedstawione wyniki nie wyczerpują wszystkich aspektów wpływu reformy administracyjnej na funkcjonowanie ośrodków miejskich w Polsce. Ograniczona objętość niniejszej publikacji nie pozwoliła na zamieszczenie całości uzyskanych wyników. Warto zaznaczyć, że rozważono na przykład wpływ liczby mieszkańców na poziom życia, stwierdzając brak silnych korelacji tego czynnika z miernikiem poziomu życia. Jest to ważny wniosek, ponieważ pozwala stwierdzić, że różnica pomiędzy miastami wojewódzkimi a byłymi miastami wojewódzkimi nie jest spowodowana efektem skali. Korzystne byłoby rozszerzenie zakresu czasowego analizy, może to jednak być niewykonalne z względu na brak wiarygodnych danych statystycznych dla rozważanych ośrodków miejskich w latach poprzedzających reformę

administracyjną. Bardzo interesującą kwestią byłoby uwzględnienie w analizie korelacji przestrzennych i czynników regionalnych. Szczególnie warto rozważyć powiązanie odległości od większych miast i dostępności transportowej z uzyskanymi ocenami poziomu życia.

W kolejnych publikacjach, analiza będzie kontynuowana w kierunku rozszerzenia listy zmiennych diagnostycznych oraz tworzenia rankingów szczegółowych – sytuacji demograficznej, sytuacji na rynku pracy lub poziomu rozwoju infrastruktury.

## BIBLIOGRAFIA

- [1] *Krajowy Raport o Rozwoju Społecznym. Polska 2012. Rozwój regionalny i lokalny*, Biuro Projektowe UNDP w Polsce, Warszawa 2012.
- [2] Kukuła K., *Metoda unitaryzacji zerowanej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- [3] Łukomska J., *Byłe stolice województw 10 lat po reformie*, [w:] *Subregionalne bieguny wzrostu*, red. W. Dziemanowicz, J. Szlachta, K. Szmigiel-Rawska, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s. 59–70.
- [4] Migąła-Warchoł A., *Ocena przestrzennego zróżnicowania poziomu życia mieszkańców województwa podkarpackiego*, Materiały Krajowej Konferencji Naukowej „MIBE”, SGGW, Warszawa 2010.
- [5] Sobolewski M., *Automatyzacja analiz taksonomicznych w programie STATISTICA*, [w:] *Zastosowania statystyki i data mining w badaniach naukowych i innowacyjnych*, StatSoft, Kraków 2014.

### AN ANALYSIS OF THE LIVING STANDARD IN CITIES ON THE DISTRICT RIGHTS IN THE YEARS 2003–2012

The article presents the results on the living standard of urban residents with district rights in the years 2003–2012. The aim of the analysis was to compare the changes in the level of living among the inhabitants in a group of cities that, as a result of administrative reform, in 1999 lost their status as a provincial city in relation to those ones that preserved such the status. The selected methods of linear ordering were applied for the analysis. The synthetic indicator of living standards was constructed in terms of the time-space, which allowed to compare its values in different years and for any selected cities. The data source was the Local Data Bank of the Central Statistical Office. When creating a ranking eight variables were used in diagnostic procedures. For all analyzed 65 cities with the district rights systematic trend to improve the living conditions of the population was observed – the value of the synthetic indicator in 2012 was higher than in 2003. On the basis of the analyses it can be stated that the places which in 1999 lost their status as the provincial city significantly diverge from the current provincial cities when it comes to quality of life. Moreover, the difference in the average value of the measure of standard of living has increased in the period under the analysis (in 2003 it was 9.4 pts. for the advantage of current cities in and in 2012 –11.9 pts.). Former provincial cities had similar levels of life as the group of other towns with district rights, not having ever provincial city status.

**Keywords:** living standard, administrative reform, cities, STATISTICA

DOI:10.7862/rz.2015.hss.33

Przesłano do redakcji: marzec 2015

Przyjęto do druku: październik 2015

**Magdalena MIKOŁAJCZYK<sup>1</sup>**

## **„KREDOWE KOŁO” MYŚLICIELA A BADACZA. O PARADYGMATACH (KONTEKSTACH I PERSPEKTYWIE POSTRZEGANIA) W BADANIACH, KTÓRYCH PRZEDMIOTEM JEST MYŚL POLITYCZNA**

Celem artykułu jest przedstawienie analogii i różnic dotyczących kontekstów determinujących sytuację, w jakiej znajdują się: twórca myśli politycznej (przedmiot badań) i jej badacz – historyk idei, politolog. Odtwórcami tych ról mogą być zarówno pojedyncze osoby, jak i kolektywy (zespoły). Nawet jeśli przedmiotem rozważań są stosunki władzy, urząd państwa, problemy polityki wewnętrznej i zagranicznej, to rozumienie, jaki wpływ na treść i zarazem formę przekazu myśli politycznej mają epoka, kultura, język, struktura społeczna (w której ulokowany jest myśliciel), alternatywne i współwystępujące ideologie, jest podstawowym wyzwaniem dla badacza. Analizując, rekonstruując myśl polityczną, bez wątplenia trzeba korzystać z metod jakościowych. Właściwe są paradygmaty teorii krytycznej lub konstruktywizmu.

Pierwszy z wymienionych zakłada, że rzeczywistość jest kształtowana przez wartości społeczne, polityczne, kulturowe, ekonomiczne (także etniczne i genderowe), co determinuje procesy poznawcze, ich komunikacyjny charakter i subiektywizm, to, że osiągnięte wyniki są zapośredniczone przez wartości. Z metodologicznego punktu widzenia powoduje to konieczność uwzględniania w procesie badawczym dialogiczności i dialektyki. Jeszcze bardziej relatywizujący pogląd na rzeczywistość społeczną charakteryzuje podejście konstruktywistyczne. Implikacją przyjęcia założenia, że rzeczywistości są konstruowane i rekonstruowane, jest też akceptacja współwytwarzania wyników przez badacza.

Metodologia badań opiera się na założeniu dialektyczności, dialogiczności, na hermeneutyce. Osiągany wynik badań nie jest neutralny z aksjologicznego punktu widzenia.

Żeby przedstawić przeszłe lub współczesne idee oraz inspirowaną nimi myśl polityczną trzeba przyjąć strategię tłumacza. W tym wypadku będzie to tłumaczenie kultur mających cechy tożsame i odrębne. Politolog powinien mieć kompetencje wykraczające poza jego dyscyplinę. Powinien być także historykiem, kulturoznawcą, antropologiem, filozofem (etykiem), językoznawcą (i oczywiście poliglotą), kompetentnym w zakresie procesów poznania i psychologii.

**Słowa kluczowe:** myśl polityczna, idee, metodologia, paradygmaty.

### **1. WPROWADZENIE**

Do zastanowienia nad złożonością wymienionych w tytule ról inspirujących z książki Jerzego Szackiego poświęconej dylematom historii idei: „Každy fenomen rozpatrywany w swym historycznym kontekście okazuje się racjonalny i konieczny. Wszystko zrozumieć to wszystko wybaczyć. Myśliciele nie mówią głupstw, nie bywają ograniczeni

---

<sup>1</sup>Dr hab. Magdalena Mikołajczyk, Instytut Politologii, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, tel.: 12 662 62 11, e-mail: dommik@up.krakow.pl

czy tępi: mają zawsze do powiedzenia akurat tyle, ile pozwala im «epoka», «kultura», «język», «klasa», «paradygmat», «ideologia» itd. Każdy z nich jest zamknięty w jakimś kredowym kole i zadaniem historyka jest opisanie owego koła tak dokładnie, jak tylko potrafi, bez zgłaszania jakichkolwiek pretensji<sup>2</sup>. Jakkolwiek autor w tym miejscutohistorykom (właściwie historykom idei) przypisuje potrzebę zrozumienia czynników determinujących kształt dowolnego rodzaju myśli znamiennej dla autora i jego czasów, równie istotne jest odniesienie dającej się odczytać z tego fragmentu dyrektywy dotyczącej czynności podejmowanych przez politologów, badaczy teorii i myśli politycznej, także wtedy gdy ich detaliczny i uściślony przedmiot badań dotyczy współczesnych diagnoz, refleksji nadżyciem politycznym, konstruktów – koncepcji zawierających opis obserwowanych zjawisk i projekty udoskonalonego organizowania politycznej domeny.

Celem artykułu jest pokazanie, że metaforyczne „kredowe koło” wytycza granice poznania nie tylko ludzi, którzy próbują zmagać się z pytaniami i kwestiami właściwymi ich czasom, ale także innych, motywowanych ambicją naukowego wyjaśniania, dlaczego dzieje się tak, a nie inaczej. Przeszli i współcześni badacze odnoszą się do obserwowanej praktyki politycznej, zastanawiają się, co jest tradycją, a co nowatorstwem, jakie mechanizmy właściwe są dziedzinie idei – adaptacji, dyfuzji, retrospekcji przewrotowej? Poza obszarem zainteresowań autorki niniejszego artykułu pozostaje jednak samapragmatyka działań, stanowiąca – jak można zauważyć – inne jeszcze „kredowe koło”. Takie, w którym usytuowani są politycy, wszelkiego rodzaju decydenci, aktorzy obsadzeni w głównych rolach, a więc biorący udział w dyskursie politycznym. Inne zmienne stanowić będą o percepcji problemu, jego wyartykułowaniu (np. w autorskich wypowiedziach i publicystyce, partyjnych programach, w kampaniach politycznych, w tym wyborczych), włączeniu w zhierarchizowany system celów, propozycjach rozstrzygnięć. Nietożsame są natomiast zauważenie problemu i jego rozwiązanie, aspekt normatywny (modele postulatywne) i empiryczny obserwowanej polityki. W tym ostatnim wypadku wiąże się to z możliwym do wykorzystania instrumentarium, implementacją decyzji uprzednio diskutowanych, dla których niezbędne jest polityczne poparcie określonej wielkości i rodzaju. Myśl, jak by nie była skrępowana, dysponuje większą swobodą, a przedstawianie wizji i alternatywnych algorytmów postępowania nie musi korespondować z istnieniem (co może się również wiązać z postrzeganiem) ograniczeń dających o sobie znać w świecie realnej polityki. Pomijając umiejętności diagnozowania problemów czy oryginalność koncepcji abstrakcyjnie tu przedstawianego myśliciela oraz oczekiwaną i hipotetycznie możliwą kongenialność narracji o myśli politycznej przygotowanej przez badacza, kimkolwiek by był, trzeba dokonać kilku zastrzeżeń związanych z wymienionymi tu postaciami (myśliciela i badacza).

## **2. FIGURATYWNY ASPEKT BADAŃ MYŚLI POLITYCZNEJ (MYŚLICIEL I BADACZ)**

Sytuacja badacza, podobnie jak przedmiotu jego dociekań i analiz, którym tu jest myśl

---

<sup>2</sup> J. Szacki, *Dylematy historiografii idei oraz inne szkice i studia*, Warszawa 1991, s. 16. O podobnych dylematach, dotyczących refleksji nad polityką zob. A. Waśkiewicz, *Dylematy historiografii teorii politycznej. Przedmiot a metoda interpretacji*, [w:] *Idee a zarządzanie światem społecznego. Księga jubileuszowa dla Jerzego Szackiego*, red. E. Nowicka, M. Chałubiński, Warszawa 1999, s. 197–208.

polityczna, jej źródła, a nader wszystkotwórcy, nigdy nie jest statyczna. Zarównomyśliciel, jak i idący jego tropem badacz, rekonstruuje idee, wyobrażenia, pomysły, schematy interpretacyjne, koincydencje uwikłane w kontekst czasu oraz miejsca, systemy aksjologiczne czy projektowane nowatorskie rozwiązania, są determinowani przez społeczne, polityczne, gospodarcze i kulturowe otoczenie. Przy czym wiąże się to z jednostkową i zbiorową egzystencją, właściwościami interesujących tu podmiotów, ze splotem okoliczności rzutujących na możliwość percepcji i apercepcji, wypowiedzania się i utrwalania owych wypowiedzi.

Polityka z jej wszelkimi właściwościami nie jest wyjątkowym obszarem refleksji dla tych, których interesują życie ludzkie, właściwości strukturalne i kondycja społeczeństwa, możliwość urzędowania świata na lepszych zasadach<sup>3</sup>. Myśl polityczna w nieunikniony sposób zawiera się i koresponduje z myślą społeczną. Myśliciel ma na uwadze dostrzegalne i dające się diagnozować problemy społeczne, to o nich się wypowiada, w ambitniejszej wersji pokazuje to wszystko, co w terminologii Michela Foucault stanowią analizowane w przeszłości i aktualne *gouvernementalité*<sup>4</sup>. Problemy społeczne, warto dookreślić, nie oznaczają – socjalne, mogłyby być kojarzone z tym, co współcześnie nazywa się podziałami socjopolitycznymi, ważnymi w perspektywie polityki wewnętrznej (zatem *in-*) oraz uwarunkowaniami geopolitycznymi (zatem *out-*). Naukowe aspiracje polegają zaś mogą na systematyzacji, wyjaśnianiu, lokowaniu tej wyobraźni na potencjalnej mapie rozwiązań kreujących porządek społeczny, w tym stosunki władzy. Trudno odmówić wysiłku umysłowego jednych i drugich (myślicieli i badaczy) polegającego na interpretacji tradycji, dotychczasowego dorobku intelektualnego, uzupełnianiu go o nowe spostrzeżenia, twórczym przetwarzaniu idei i rozwiązań z przeszłości dla potrzeb warunkowanych bieżącą sytuacją (biorąc pod uwagę, że zmienna temporalna może się przyczyniać do prezentycznych zakłóceń w odbiorze intencji wcześniej piszącego)<sup>5</sup>.

W obu wypadkach interesującej inspirującej zagadnienia polityczne – dotyczące podmiotów i stosunków władzy, państwa, w tym jego ustroju, postrzeganych z jakiegoś punktu widzenia, relacji wewnętrznych i zewnętrznych konstytuujących politykę, dalej zaś idee z gatunku tych, które przez wieki rozpały umysły, splatały i układały się w rozmaitego typu opozycje. Myśliciel nie podporządkowuje się jednak przyszłym

<sup>3</sup> Tak jak zainteresowań politycznych i kreatywności w tym zakresie nie da się przypisać ludziom określonej profesji, tak i badacze wywodzą się z różnych szkół i środowisk. Specyfikację naukowych zainteresowań myślą polityczną i sposób jej traktowania przez historyków, prawników, socjologów i filozofów opisał Ryszard Skarżyński. Zob. R. Skarżyński, *Historia myśli politycznej w ujęciu politologicznym. Zarys koncepcji*, „Studia Polityczne” 1992/1, s. 10-108.

<sup>4</sup> W polskich tłumaczeniach – rządomyślność lub urządzenie. Zob. M. Foucault, *Filozofia, historia, polityka. Wybór pism*, Wrocław 2000, s. 163–185; idem, *Bezpieczeństwo, terytorium, populacja*, Warszawa 2010, passim.

<sup>5</sup> Quentin Skinner lokuje ten błąd interpretacji w możliwej, zdarzającej się „mitologii prowincjonalizmu”, której egzemplifikacją są nastawienia badacza, nieuprawnione przypisywanie sensów, słowem – przystępowanie do badań przy góry przyjętych założeniach. Zob. Q. Skinner, *Znaczenie i rozumienie w historii idei*, „Refleksje” 2014/9, s. 147; [http://politicalphilosophy.amu.edu.pl/wp-content/uploads/q\\_skinner\\_znaczenie\\_i\\_rozumienie\\_w\\_historii\\_idei.pdf](http://politicalphilosophy.amu.edu.pl/wp-content/uploads/q_skinner_znaczenie_i_rozumienie_w_historii_idei.pdf) (dostęp: 30.10.2014). Pierwodruk tekstu: idem, *Vision of Politics*, Cambridge 2002, s. 57–89. Por. A. Waśkiewicz, *Interpretacja teorii politycznej*, Warszawa 1998, s. 81.

badaniom, naukowej egzegezie włączającej myśl w stworzone ramy interpretacji, wątki polityczne równie dobrze mogą być centralnym, jak i incydentalnym zainteresowaniem w szerszej, obejmującej więcej zagadnień koncepcji filozoficznej czy teorii społecznej. Rozumienie pojęć, koncepty składające się na przykład europejską lub polską tradycję stanowią nieustający obiekt zainteresowań dla osób identyfikujących się z tym kręgiem kulturowym. Są oczywiście wypadki transkontynentalnego transferu zainteresowań<sup>6</sup>. Innymi słowy, są myśliciele, których twórczość w pewnym sensie jest epokowa lub wiekopomna, konstytuująca nowe pojęcia, perspektywy, oceny, sposoby rozumienia zjawisk i procesów politycznych. Sito selekcji, właściwe dla kultury i współtworzone przez zbiorowości zainteresowane recepcją politycznych wątków, nie jest jednak perfekcyjnie skonstruowane – nikt nigdy nie zaręczy, że zapomnienie nie dotknęło kogoś oryginalnego, nie zaniechano badań tego rodzaju myśli, której dopiero rewaloryzacja ukazałaby ponadczasowy sens<sup>7</sup>.

Różnica ról sprowadza się w pewnym sensie do określenia tego, co pierwotne, a co wtórne, a także sposobu postrzegania i utrwalania, motywacji i celu. Metaforycznie można konstruować rozróżnienia niebędące opozycją: myśliciel–badacz, obserwator–interpretator, konstruktor–dekonstruktor, krytyk rzeczywistości – krytyk obrazu rzeczywistości, konstytucjonalista – dokonujący wykładni, tkający narrację i snujący narrację o narracji badanej (tkacz i krawiec?), tubylec–antropolog. Niekoniecznie właściwe byłoby jednak zestawienie twórcy–odtwórcy, raczej należałoby to sformułować: percypujący–recypujący, a może jeszcze inaczej: osadzony w swoim czasie i swojej kulturze autor oraz tłumacz tego czasu i tej kultury, tłumacz czasem ideologicznie wyprofilowanych subkultur. Przy czym pojęcia „tłumacz” autorka niniejszego artykułu używa w takim znaczeniu, jakie kiedyś przypisywał humanistom Leszek Kołakowski w eseju rewaloryzującym znaczenie nauk z tego obszaru w świecie znaczonego postępowaniem technologicznym i zdominowanym przez technokratów<sup>8</sup>.

Kreatywność w badaniu myśli politycznej, rzecz jasna, nie może polegać na imputowaniu myślicielowi postrzeganych lub – gorzej – pożądaných założeń, sposobów rozumowania i rozumienia, intencji i inspiracji. Co nie oznacza, że rola badacza musi być sprowadzona do schematycznego odtwarzania zawartości, jak można najzwyczajniej: dokumentów, tekstów czy świadectw, ich systematyzowania i wtórnego prezentowania w dyskursie. Inwencja będzie widoczna w konceptualizacji problematyki, w stawianych pytaniach, w odszukiwaniu tych kontekstów, które są niezaprzeczalnie ważne dla rozumienia. Gdyby chcieć to metaforycznie ująć: wadliwą postawą będzie taka, którą w realiach polskiego komunizmu przypisywano cenzorowi, gdy naprawiał kontestowane

---

<sup>6</sup>Po wyrywkowym sprawdzeniu koreańskich stron internetowych: Rousseau adnotowany jest 481000 razy, Arystoteles 472000, Hobbes 380000, Marks 212000, Róża Luksemburg 55400, Edmund Burke 34300. Nie ma niestety nawet transkrypcji nazwisk, takich jak Roman Dmowski czy Józef Piłsudski.

<sup>7</sup> Obrazowo przedstawiał to onegdaj polski filozof Paweł Beylin, pisząc: „W historii powszechnej znamy zwycięzców i tych, którzy ponieśli klęskę. Ale w historii myśli, podobnie jak w historii sztuki, zwycięstwo polega właśnie na tym, że się do niej weszło. Ilu poniosło klęskę? Czy nie należałoby na wzór pomnika Nieznanego Żołnierza wystawić pomnika nieznanym artystom i nieznanym filozofom?”. P. Beylin, *Autentyczność i kicz*, Warszawa 1975, s. 324.

<sup>8</sup> L. Kołakowski, *Wielkie i małe kompleksy humanistów*, [w:] idem, *Kultura i fetysze*, Warszawa 1967, s. 285.

wypowiedzi (cenzor jako współautor), warto natomiast zastanowić się nad wysiłkiem, jaki Clifford Geertz identyfikował z powstaniem i konstrukcją dzieł wybitnych antropologów (antropolog jako autor)<sup>9</sup>.

Jakkolwiek będzie się definiować myśliciela i badacza, funkcje procesów poznawczych, inaczej podmiotowo zorientowanych, są różne<sup>10</sup>. W przeszłości myśliciel zawsze kojarzony był z ujawniającą swoje zdanie osobą, współcześnie można w tej roli obsadzać grupę czy krąg społeczny. Rezultat badań także może być efektem kolektywnych zabiegów. Interesujące są przecież idee konstytuujące ruchy społeczne, pomysły artykułowane w partyjnych programach, polemiki i spory toczące się wewnątrz lub na styku różnych środowisk, współkształtujące rozumienie polityki i polityczną kulturę. Wówczas celem staje się uchwycenie dynamiki myśli, jej dialogicznego charakteru, modalnych, a także zaskakująco oryginalnych i skrajnych poglądów. Rekonstrukcja „życia idei” to z kolei wędrówka zarówno przez wieki, jak i przez państwa czy kontynenty, niegdyś możliwa, coraz trudniejsza w czasach hipertrofii informacyjnej i wszechobecności cyberprzestrzeni. Wielkość zasobu, jaki stanowią świadectwa współczesnej myśli politycznej, ich niejednorodność i zróżnicowanie, warunkowany cyfrową rewolucją augiaszowy wręcz przyrost, może wpływać na konieczność traktowania ich jak *big data*, gdzie ukrywa się być może zapis idei politycznych właściwych współczesności – dotarcie do nich wymaga synchronizacji wysiłków lub zmiany warsztatu. Druga strona medalu jest nader banalna (uwikłana w dodatku w wyraźny kontekst znaczeniowy) – koniecznością staje się organizowanie większych umiędzynarodowionych grup badaczy, samą ideą bowiem żyć się nie da.

### 3. MYŚL POLITYCZNA JAKO PRZEDMIOT BADAŃ

Znaczenie i zakres pojęć, takich jak „idea/idee”, „myśl polityczna”, „doktryna” czy ostatecznie „ideologia”, są bez wątpienia różne. Między historią doktryn politycznych (aspirującą do wszechstronnej prezentacji, systematyzacji, komparatystyki i syntezy dokonań kognitywno-konceptualnych odnoszących się do sfery polityki wraz z historiozoficznymi uogólnieniami), historią idei oraz badaniami myśli politycznej zorientowanymi zarówno historycznie, jak i na współczesność nie ma takich cezur, które dla każdej z tych subdyscyplin tworzyłyby odmienne pola badawcze czy decydowały o

---

<sup>9</sup>M. Fik, *Cenzor jako współautor*, „Tygodnik Powszechny” 1995/4 s. 1, 5; C. Geertz, *Dzieło i życie. Antropolog jako autor*, Warszawa 2000.

<sup>10</sup> Trudno rozstrzygać, jaki rodzaj motywacji i pragmatyki ma znaczenie podstawowe. Ci, którzy myśl polityczną kreują, mogą być motywowani instrumentalnie i autotelicznie. Trafnie zauważa jednak Wiesław Władyka w recenzji jednej z polskich monografii poświęconych historii myśli politycznej (M. Król, *Historia myśli politycznej*, Gdańsk 1998): „dramat myślicieli politycznych polega na tym, że albo nikt ich nie czyta, albo jeżeli czyta, to nie rozumie, a jeżeli nawet rozumie, to nie stosuje się do ich rad”. Zob. W. Władyka, *Lęki na koniec wieku*, „Polityka” 1999/2, s. 58. Natomiast redaktor i autor jednej z książek przedstawiających współczesną sytuację ukraińską (historię, podziały socjopolityczne, ruchy, partie i ideologie), Klaus Bachmann, na pytanie, do kogo skierowany jest ten projekt, żartobliwie odpowiada, że głównie do Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, które chciałoby, by naukowcy „wyszli w świat i obwieszczali, co mają do powiedzenia”. Cyt. za: <http://audycje.tokfm.pl/#TRNavSST> (dostęp: 30.10.2014). Zob. *The Maidan Uprising, Separatism and Foreign Intervention*, red. K. Bachmann, I. Lyubashenko, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien 2014.



niemożności zastosowania podobnych czy wręcz tożsamyh założeń, podejść badawczyh i metod. Można wyodrębnić pole właściwe tym subdyscyplinom lokującym się w zarówno obszarze nauk humanistycznych (historia), jak i społecznych (politologia) i prawnych (gdym centrum uwagi lokowane jest państwo), starać się je separować lub przeciwnie – scalać. Równie dobrze można przyjąć, że jest to wyłącznie rozgraniczenie o nominalnym charakterze, dokonujące się na poziomie języka, tradycji badawczyh, identyfikacji z którąś z wyróżnianyh szkół. W ten sposób studia nad zagadnieniami filozofii politycznej prowadzone na jednym kontynencie mogą korespondować z badaniami myśli politycznej i historii idei na drugim.

Próby rozgraniczenia w niektórych ujęciach wiążą myśl polityczną z opiniami wyrażanymi na temat potrzeb grup społecznych oraz stanem refleksji formułowanej wobec spraw publicznych, teorię polityki z próbami wyjaśnienia postaw i działań politycznych, filozofię polityczną zaś z rozumieniem konfliktów zrelatywizowanych okolicznościami, analizą terminologii i koncepcji oraz próbami ustalenia i dowodzenia racji atrakcyjnych z etycznego punktu widzenia<sup>11</sup>. W próbach delimitacji pola badawczego historii idei, a tym samym zadań stojących przed badaczami identyfikującymi swoje zainteresowania z tą dziedziną można znaleźć zawężenie dotyczące potencjalnych źródeł (kanon klasycznych tekstów) oraz rozszerzenie zakresu pytań badawczyh obejmujących już nie tylko kwestie polityki, ale i religii, moralności itp. Quentin Skinner efektywnie zbija przekonanie, że analizowane i interpretowane teksty dotycząc ponadczasowych zagadnień i fundamentalnych idei stanowią wartość dla kumulatywnie traktowanej humanistycznej wiedzy, dlatego też w nich znaleźć można odpowiedzi odnoszące się do różnych dziedzin i wartości życia społecznego<sup>12</sup>. Rola idei jest niekwestionowana, także politycznych – podkreślane jest ich znaczenie poznawcze i praktyczne. Specyfiką *Cambridge school*, której przedstawicielem jest wymieniony Skinner, staje się akcentowanie złożoności, różnorodności, istnienia naturalnych napięć i niekonsekwencji, przekładające się na nietożsame oceny dziedzictwa, a co za tym idzie – konieczność uwzględnienia tego w metodologii badań. W historii idei w ten sposób postrzeganejsprzeczności są naturalne, kolizja idei ilustruje konflikty między grupami społecznymi, znanymi dla nich wzorami zachowań. Polityka skojarzona z budową wspólnoty i reguł ją organizujących implikuje rozumienie myśli politycznej. Tajest przedstawianąartykulacją „społecznego doświadczenia w budowie owego ładu; zapisem, w którym uwzględniony jest dynamiczny związek między działaniem a refleksją nad nim”<sup>13</sup>. Andrzej Waśkiewicz, charakteryzujący w ten sposób podejścia brytyjskich badaczy, dodaje, że tradycja, rozumiana tu jako całość współkształtowana przez „zachowania, mówienie i myślenie o polityce”, jest koniecznym warunkiem komunikacji wewnątrz wspólnoty, ma wpływ na jej tożsamość (z uwzględnieniem diachronii i synchronii).

Zakres pojęcia „myśl polityczna” wyznaczany jest z największym rozmachem. Poświadczą to nie tylkowielejuż zaprezentowanych interpretacji, ale także popularna i często przytaczana przez polskich badaczy definicja przyjęta w ośrodku lubelskim, w której akcentowane są kryteria przedmiotowe – myśl musi dotyczyć szeroko pojmowanej rzeczywistości politycznej, marginalizowane zaś są po pierwszekryteria podmiotowe

<sup>11</sup> B. Crick, *Philosophy, Theory and Thought*, „Political Studies” 1967/15, s.49.

<sup>12</sup> Q. Skinner, *Znaczenie i rozumienie...*, s. 127–169.

<sup>13</sup> A. Waśkiewicz, *Interpretacja teorii...*, s. 86.

orazpo drugiezwiązane z możliwością jej czytelnego ustrukturyzowania. Pierwsze stanowi pochodną egalitaryzacji obserwowalnej w rozwoju doktryn, przyjęcia przez badaczy już pod koniec XIX w., że wartościowe poznawczo są koncepcje tworzone na różnych piętach struktur społecznych, politycznych, związanych z życiem naukowym i szerzej intelektualnym. Dzieje myśli politycznej nie muszą być zatem, jak to błyskotliwie sformułował Jan Baszkiewicz, opisem: „wielkiej konwersacji toczonej przez wieki w gronie tytanów intelektu”<sup>14</sup>. Myśliciela, kiedyś nieodzownie filozofa produkującego dzieła, zastępuje podmiot o mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanym charakterze, nierzadko zbiorowość autorów wypowiadających się na określony temat, połączonych zauważalną nicią porozumienia. W drugim wypadku podkreśla się, że dla myśli politycznej nie ma znaczenia wewnętrzna spójność, usystematyzowanie, konkretyzacja czy możliwość przekształcenia poglądów, koncepcji w jakikolwiek system o bardziej teoretycznych (tym samym eksplanacyjnych) walorach<sup>15</sup>. W dyskusji toczącej się wokół pojęć, takich jak „ideologia”, „doktryna”, „myśl polityczna”, i procesów tworzenia tej ostatniej, podnosi się kwestie nieredukowania zakresu nazwy, nieignorowania ideowotwórczych oddziaływań myśli politycznej. Takie podejście zwraca uwagę na relację myśl polityczna – teoria polityczna, wartości, cele oraz szerzej zorientowane programy działania (wizje) oraz style myślenia<sup>16</sup>.

Zarównohistoria myśli politycznej, jak i współczesna myśl polityczna są w świetle tego ważne dla politologicznie zorientowanych badań<sup>17</sup>. Nietrudno znaleźć uzasadnienia, szczególnie wtedy, gdy politologia przedstawiana jest jako dyscyplina nauki, wprawdzie usytuowana relatywnie nisko w potencjalnym rankingu nauk o człowieku, jednak gromadząca i przetwarzająca informacje o wielu aspektach jego działań. Tadeusz Klementewicz zainteresowania myślą polityczną sytuuje w obszarze badań dotyczących form kultury (świadomości) uczestników polityki. Badacze myśli politycznej dołączają do grona tych, których interesują kultura polityczna, opinia publiczna, czynniki różnicujące partie polityczne, różne formy świadomości i tożsamości (narodowej, klasowej,

<sup>14</sup> Cyt. za: K. Chojnicka, H. Olszewski, *Historia doktryn politycznych i prawnych. Podręcznik akademicki*, Poznań 2004, s.11.

<sup>15</sup> W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej: mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego (1926–1939)*, Lublin 1997, s. 13; idem, *Myśl polityczna – refleksje metodologiczne o pojęciu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K Politologia” 1999/6, s. 27–39; idem, *Między wyobrażeniami a działaniami : wybrane aspekty przedmiotowe badań politologicznych nad myślą polityczną*, „Polityka i Społeczeństwo” 2004/1, s. 9–38; idem, *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego: 1926–1939*, Lublin 2005, s. 10; idem, *Kategorie ekonomiczne a zakres pojęcia myśl polityczna – refleksje metodologiczne*, [w:] *Idee, państwo, ludowcy. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Jana Jachymka*, red. E. Maj, S. Michałowski, A. Wójcik, Lublin 2009, s. 37–46; W. Paruch, K. Trembicka, *Myśl polityczna we współczesnej polskiej politologii: modernizacja przedmiotu, strategii i metody działań*, [w:] *Politologia w Polsce. Stan Badań i perspektywy*, red. M. Ciochosz, K. Zamorska, Wrocław 2006, s. 207–220; E. Ponczek, *Polska myśl polityczna: ciągłość tradycji a koherencja aksjologiczna*, [w:] *Między otwartą a domkniętą myślą polityczną. Szkice o najnowszej refleksji politycznej*, Toruń 2006, s. 38–49.

<sup>16</sup> W. Paruch, *Między wyobrażeniami a działaniami*, s. 16–17.

<sup>17</sup> Istotę politologicznego podejścia do historii myśli politycznych wyznaczają stawiane przez badacza pytania o polityczność idei, ich funkcjonalność wobec podmiotów polityki (ich egzystencji i aktywności). Zob. R. Skarzyński, *Historia myśli politycznej*, s. 110.

państwowej) – tę specyfikację można uzupełniać zagadnieniami z zakresu socjologii polityki, dotyczącymi politycznych preferencji oraz zachowań wyborczych<sup>18</sup>.

#### 4. KREDOWE KOŁO BADACZA

Istotne jest usytuowanie obu – myśliciela i badacza – w czasie, przestrzeni, zbiorowościach i strukturze społecznej. Innymi słowy, zmienne historyczne, geograficzne i socjologiczne, wyznaczające kontekst, nie dają się bagatelizować. Dystans, którym mogą być dekady, stulecia czy całe epoki, tworzy barierę nie tylko językową, ale również szerzej kulturową oraz – w wyniku odniesienia do kodu komunikacyjnego i spersonalizowanie – mentalną. Zmiana, jaką trzeba uwzględniać, dotyczy zarówno właściwości polityki, w tym rozszerzania grona osób wypowiadających się o niej, jak i środków komunikowania. Miejsce, krąg kulturowy, państwo czy narodowość, zakorzeniając w tradycji myśliciela i badacza, tworzą system odniesień sobie właściwych i niekonięcznie dających się zrozumieć przez innych. Język nie może być traktowany wyłącznie jako system znaków, przede wszystkim jako ukształtowany społecznie sposób wypowiedzi, medium umożliwiające komunikowanie znaczeń i form wiedzy. To także system znaczeń kulturowych (z tego powodu relatywnych) odniesionych do polityki (w którym poprzez dekonstrukcję można szukać ukrytych założeń), nośnik emocji, a więc idei, nietożsamy dla wspólnot zróżnicowanych czasem i przestrzenią (oczywiście narodowych, ale też współcześnie historycznie zmiennych). O tym jakie to trudne przypomina figura innego jeszcze koła – hermeneutycznego. O tym, jak mało jest wspólnych pojęć – idei podzielanych w różnych kulturach – przekonująco dowodzą badania Anny Wierzbickiej<sup>19</sup>.

Tylko w pewnym stopniu stawia to w lepszej sytuacji badacza myśli współczesnej, zorientowanego na poznanie odzwierciedlonego w rodzimej myśli politycznej obrazu „dążeń, aspiracji, wysiłków i zmagania, sukcesów i porażek jednostek oraz grup społecznych, organizacji, a także instytucji, usiłujących, poprzez zdobycie i sprawowanie władzy państwowej lub wywieranie na nią wpływu, osiągnąć zamierzone cele i zadania<sup>20</sup>. Być może unieważnia go na ideologiczne nasycenie studiowanych źródeł, świadectw, egzemplifikacji w postaci coraz bardziej zróżnicowanych form przekazu. Niedorzecznym wydawałoby się pytanie, czy myśl polityczna może nie być zideologizowana. Szczególnie gdy ideologię zdefiniuje się nie tylko jako nacechowany

<sup>18</sup> T. Klementewicz, *Politolog w labiryncie paradygmatów – pułapki eklektyzmu*, [w:] *Podejścia badawcze i metodologie w nauce o polityce*, red. B. Krauz-Mozer, P. Ścigaj, Kraków 2013, s. 32.

<sup>19</sup> Najciekawszym przykładem jest, wydawałoby się uniwersalne, pojęcie wolności, nie identyfikowane w wielu językach. Zob. A. Wierzbicka, *Słowa klucze. Różne języki. Różne kultury*, Warszawa 2007, s. 289.

<sup>20</sup> Nieprzypadkowo użyto tego cytatu. W badaniach współczesnej polskiej myśli politycznej często podkreślany jest ów instytucjonalny charakter „myśliciela”. Zob. M. Śliwa, *Idee polityczne w Polsce*, Ostrowiec Świętokrzyski 2004, s. 5. Na dorobku „ideowo-politycznym partii i ugrupowań politycznych”, dającym się skategoryzować nieinstytucjonalnie poprzez wyróżnienie nurtów, koncentrują się autorzy jednego z bardziej wyczerpujących opracowań. Prezentację nurtów uznanych za reprezentatywne dla polskiej współczesnej myśli politycznej poprzedziła analiza dorobku osób, uznanych za „wybitnych i twórczych przedstawicieli, którzy decydowali o obliczu ideowym nurtu”. Są to: „myśliciele, ideolodzy, autorzy programów partyjnych, publicyści i eseści”. Zob. E. Maj, A. Wójcik, *Wstęp*, [w:] *Myśl polityczna w Polsce po 1989 roku. Wybrane nurty ideowe*, Lublin 2008, s. 9–10.

aksjologicznie system poglądów, lecz jako społeczną reprezentację grupy, funkcjonalną wobec poczucia jej tożsamości i solidarności, motywującą do działań, wykazującą znaczenie psychologiczne<sup>21</sup>. Właściwością kredowego koła jest jednak to, że poszczególne zespoły poglądów może nie wykazywać cech ideologicznych z endogennej perspektywy – gdy badacz wywodzi się z danej grupy, podziela obecne w niej przekonania, z perspektywy czasu zawsze owo ideologiczne nasycenie jest wyrazistsze, podobnie jak zbiorowości i struktury, w których ulokowany był myśliciel.

Miejsce w strukturze społecznej, status, wykształcenie, w tym erudycja i horyzonty intelektualne, biografie z doświadczeniami i ukształtowanym modelem mentalnym, środowiskowe więzi i preferencje polityczne – wszystko to stanowi pryzmat, przez jaki filtrowane są obserwacje, przyczynę naturalnej skądinąd selektywności i zarzewie różnego rodzaju „centryzmów”<sup>22</sup>. Niektóre tematy wydają się bardziej interesujące nie dlatego, że takimi były dla zbiorowości wcześniejszych, grup domniemanego myśliciela, ale ponieważ w czasie właściwym dla badacza (w jego teraźniejszości) temat nabiera nowego znaczenia, może lub wręcz powinien być reaktywowany. Błędy możliwe do popełnienia, które Skinner nazywa mitologiami, wykazując niedorzeczności na przykład w przypisywaniu klasycznym myślicielom ukształtowanie doktryny, obarczanie ich własnymi uprzedzeniami, czytanie ich tekstów z nastawieniem, z przyjętymi z góry paradygmatami, niewłaściwe odczytywanie znaczeń itp. – może to dotyczyć interpretacji tekstów również współczesnych<sup>23</sup>.

Ciekawym pytaniem staje się to, na ile i w jaki sposób współczesność z jej wyzwaniami staje się inspiracją do poszukiwań, w dodatku po tej stronie, która wykazuje zbieżność z uświadamianymi bądź nie preferencjami badacza. Gdyby szukać egzemplifikacji tego przypadku, należałoby rozważyć chociażby renesans zainteresowań w polskich badaniach myślą polityczną Carla Schmitta czy frekwencję badań zorientowanych na myśl narodową i nacjonalizm.

---

<sup>21</sup> Teun van Dijk przez ideologię rozumie system przekonań podzielanych przez grupę, decydujący o tożsamości grupy i mający zdolność do kontroli jej zachowań, który nie jest jednak redukowany do polityki. Rozróżnia ideologie polityczne, społeczne, nawet zawodowe. W propozycji badań dyskursu operuje pojęciami wspólnej bazy kulturowej (pojęć, przekonań podzielanych w danej kulturze, nienacechowanych ideologicznie), ideologii (stanowiącej selektywnie dobrany zbiór przekonań) oraz pozwalających rozumieć i analizować dyskurs pojęć nazwanych tu modelem kontekstu oraz modelami mentalnymi wypowiedających się. T.A. van Dijk, *Ideology. The Multidisciplinary Approach*, London 1998, passim. Zob. także: idem, *Dyskurs polityczny i ideologia*, „Etnolingwistyka” 2003/15, s. 7–28.

<sup>22</sup> Mam tu na myśli dominującą perspektywę i tradycje badań amerykańskich i brytyjskich, europocentryzm i polonocentryzm. Coraz więcej prac poświęconych innym tradycjom (choć najczęściej publikowanych przez wydawnictwa anglosaskie) dostępnych jest on-line. Zob. *Contemporary Chinese Political Thought: Debates and Perspectives*, red. F. Reinhard Dallmayr, T. Zhao, Kentucky 2012; G. Martin, *African Political Thought*, New York 2012; A. Black, *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*, Edinburg 2011; U. Sharma, S.K. Sharma, *Indian Political Thought*, New Delhi 1996; K.S. Padhy, *Indian Political Thought*, New Delhi 2011; *Comparative Political Thought: Theorizing Practices*, red. M. Freedon, A. Vincent, Abingdon 2013; *Contemporary Latin American Social and Political Thought: An Anthology*, red. I. Márquez, Plymouth 2007.

<sup>23</sup> Q. Skinner, *Znaczenie i rozumienie...*, s. 130–160.

## 5. W SIECI KONKURENCYJNYCH PARADYGMATÓW

Pojęcie „paradygmat” jest słowem-kluczem, używanym w znaczeniach niekoniecznie zbieżnych z rozumieniem go przez autora *Struktury rewolucjinaukowych*<sup>24</sup>. Oczywiście w naukach społecznych konstytuowane są modele postępowania, w których ustala się, co jest zaobserwowane, co warto obserwować, które kwestie są istotne i jakie pytania należy stawiać, jakie procedury postępowania uprawdopodobnią prawdziwość odpowiedzi. Paradygmat odnosi się zatem do metodologii badań i w takim sensie warto się nad tym w tym miejscu zastanowić, choć niewątpliwie należy myśleć raczej o wielości, zróżnicowaniu, konkurencyjności paradygmatów<sup>25</sup>. Co nie znaczy, że historycy doktryn, badacze myśli politycznej nie chcą identyfikować paradygmatów organizujących badane wypowiedzi, odnosząc to pojęcie po prostu do przekonań mających zdolność trwania w dłuższych okresach<sup>26</sup>. W odniesieniu do subdyscypliny, jaką stanowią historyczne lub uwspółcześnione badania myśli politycznej, czymś innym jest metodologicznie poprawne przygotowanie badań (bez względu na to, czy wyodrębnienie problematyki nazwie się przygotowaniem kwestionariusza pytań badawczych), czymś innym natomiast – pragnienie pełnej standaryzacji<sup>27</sup>.

Myśl polityczna, jak wcześniej zaznaczono, znajduje się w orbicie zainteresowań badaczy o różnego rodzaju profesjonalizmie. Dlatego różne są stawiane pytania, odmiennosc podejść, perspektyw i warsztatów badawczych. Gdy dla historyka istotniejsze jest to, jak idee kształtują zachowania społeczne, w centrum zainteresowań historyka idei lokują się same idee, istotniejsza wydaje się ich geneza, konstrukcje ich egzemplifikacji, przenikanie, wędrówka, stosunki polityczne leżące u ich podłoża, rzutujące na ich trwanie czynniki społeczne i ekonomiczne. Stosowane podejścia badawcze, przyjęte założenia i dyrektywy metodologiczne mogą być różne. Dla badaczy z kręgu warszawskiej szkoły historii idei jednostką badaną był światopogląd i choć niewiele nazwisk badaczy można zidentyfikować z tym zespołem, każdy z nich stosował nieco inną metodę. W jednym

<sup>24</sup> T.S. Kuhn, *Struktura rewolucji naukowych*, Warszawa 1968.

<sup>25</sup> O wieloparadygmatyczności nauk społecznych, w tym politologii, często wspomina się w polskim najnowszym piśmiennictwie. Zob. T. Klementewicz, *Politolog w labiryncie paradygmatów...*, s. 31–43; idem, *Politologia jako wieloparadygmatyczna struktura wiedzy*, „E-Policon” 2013/5, <http://oapuw.pl/wp-content/uploads/2013/08/Klementewicz-T.pdf>; A. W. Jabłoński, *Paradygmaty wyjaśniania w naukach społecznych*, [w:] *Aspekty metodologiczne oraz teoretyczne w subdyscyplinach politologii*, red. Ł. Młyńczak, B. Nitschke, Toruń 2013, s. 72–88; T. Łoś-Nowak, *Wyjaśnić czy interpretować: dylematy i wyzwania czwartej debaty interparadygmatycznej. Refleksje nad stanem dyscypliny*, [w:] *Demokratyczna Polska w globalizującym się świecie*, red. K.A. Wojtaszczyka, A. Mirskiej, Warszawa 2009; K. Michalski, *Interdyscyplinarność, transdyscyplinarność, multidyscyplinarność: nowy paradygmat w nauce i badaniach*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Ekonomia i Nauki Humanistyczne” 2007/16, s. 83–100.

<sup>26</sup> Zob. np. A. Łuszczynski, *Paradygmaty w historii doktryn polityczno-prawnych*, [w:] *Kontynuacje i nowatorstwo w świecie współczesnych idei*, red. M. Mikołajczyk, M. Śliwa, Kraków 2008, s. 16–23.

<sup>27</sup> Pojęcia kwestionariusz pytań badawczych używa wielu autorów. Zob. np. W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej...*, s. 14; K. Kawalec, *Wizje ustroju państwa w polskiej myśli politycznej lat 1918–1939: ze studiów nad dziejami polskiej myśli politycznej*, Wrocław 1995, s. 8. Próbę ilościowego potraktowania myśli politycznej znaleźć można w: K. Jajecznik, *Myśl polityczna – próba standaryzacji badań*, „Political Science Annual” 2006/9, s. 255–270.

wypadku opierała się ona na próbie tworzenia konstruktów idealnych, przerysowujących to, co widoczne w materiale źródłowym, z uzasadnieniem, że tylko takie modele nadają faktom sens (Leszek Kołakowski i metoda ekspresjonistyczna), w kolejnym charakterystyczne było eksponowanie dychotomii, antagonizmów, niespójności, niedookreśloności (Bronisław Baczko). Andrzej Walicki, dokonujący retrospektywnego przeglądu przeszłych dokonań, zaznacza, że jego sposób podejścia to badanie myśli i myślicieli w złożonym wielowymiarowym kontekście – historycznym, literackim, krytycznoliterackim, religijnym, narodowym, porównawczym<sup>28</sup>.

Badania myśli politycznej zasadzają się nie tylko na umiejętnym zarysowaniu kontekstu, przedstawieniu wizji ustroju i poglądów na wieleszczegółowych polityk, także na skrupulatnym zrekonstruowaniu różnych argumentacji, pojawiających się w myśli politycznej norm dotyczących standardów życia publicznego, charakterystycznych dla analizowanych podmiotów wyobrażeń (ich powstawania, zauważalnej intuicji, wnikliwości), genezy poglądów i ich ewolucji, utrwalających pewne sposoby myślenia paradygmatów, „morfologii i klastrów koncepcyjnych”<sup>29</sup>. Hipotetyczny, przedstawiany tu badacz również szuka idei, rekonstruuje zawarte w swoistych dla badanej myśli źródłach różnego rodzaju przekonania, poglądy, rozumowania, perspektywy oceny. Interesują go wybrane (czasem koniunkturalnie) tematy i treści, stosowane schematy. Ponadto zwraca uwagę na tradycje, zakorzenienia, kontynuacje, uzupełnienia, kontaminacje. Interesują go zespoły poglądów układające się w nurty, meandrujące; może w odniesieniu do przedmiotu swoich badań użyć terminów: panorama, spektrum i kontinuum. Zwraca uwagę na powtarzalność, modalność, odchylenia i różnice. Analizuje hierarchie, kierunki, odniesienia i powiązania, procesualność – myśl bowiem kształtuje się, dojrzewa, ma swoją dynamikę, jest dyskursywna. Pod siecią znaczeń prostych i czytelnych szuka tych ukrytych, o które w polityce nietrudno. Deskrypcja i analiza powinna przypominać „opis gęsty” Cliforda Geertza: podmieniwszy sam przedmiot, zastępuje ważne dla antropologa działania i ich sensy – politycznymi wypowiedziami i ich sensem<sup>30</sup>.

## 6. PODSUMOWANIE

Badania myśli politycznej mają z natury charakter jakościowy, warto zatem zauważyć przesunięcia i dopowiedzenia stosowane przez metodologów odnoszących się do podobnej materii. Instruktywne jest uzupełnianie możliwych do wykorzystania w naukach społecznych paradygmatów o charakterystyki obrazujące nie tylko zmiany założeń o naturze rzeczywistości społecznej, ale także uwzględniające stopniowalne uczestnictwo czy zaangażowanie badacza. Postpozytywistyczna metodologia wymaga falsyfikacji hipotez, z dystansem podchodząc do jakościowych metod i technik. Promuje neutralność badacza. Paradygmat kojarzony z teorią krytyczną zakłada, że rzeczywistość jest kształtowana przez wartości społeczne, polityczne, kulturowe, ekonomiczne (także etniczne i genderowe), co determinuje procesy poznawcze, ich transakcyjność i

<sup>28</sup> Dyskusja „Warszawska szkoła historii idei – powstanie przekształcenia, kontynuacje”, [w:] *Wokół dorobku warszawskiej szkoły historii idei*, red. A. Kołakowski, Warszawa 2013, s. 12–21.

<sup>29</sup> M. Freedon, *Ideology, Political Theory and Political Philosophy*, [w:] *Handbook of Political Theory*, red. G. F. Gaus, Ch. Kukathas, London 2004, s. 3.

<sup>30</sup> C. Geertz, *W stronę interpretatywnej teorii kultury*, [w:] *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej*, red. M. Kempy, E. Nowicka, Warszawa 2005, s. 35–58.

subiektywizm, to, że osiągnane wyniki są zapośredniczone przez wartości. Z metodologicznego punktu widzenia powoduje to konieczność uwzględniania w procesie badawczym dialogiczności i dialektyki. Jeszcze bardziej relatywizujący pogląd na rzeczywistość społeczną charakteryzuje podejście konstruktywistyczne. Implikacją przyjęcia założenia, że rzeczywistości są konstruowane i rekonstruowane, jest też akceptacja współwytwarzania wyników przez badacza i konieczna do stosowania metodologia właściwa hermeneutyce<sup>31</sup>. Nietrudno dostrzec, że błędy pojawiające się w badaniach myśli politycznej, które wynikają z arbitralności przekonań badacza, stoją jakby na przekór założeniom właściwie któregośkolwiek z wymienionych paradygmatów.

Aby kongenialnie przedstawić dawną lub współczesną myśl polityczną, nasz hipotetyczny badacz, nawet jeśli identyfikuje się ze skądinąd ekskluzywnym zawodem politologa, powinien być zarazem historykiem, kulturoznawcą, antropologiem, filozofem (z naciskiem na etykę), językoznawcą (oprócz tego, że poliglotą), kognitywistą i psychologiem. W dodatku powinien być świadomy konsekwencji przyjętego paradygmatu, towarzyszących mu implikacji metodologicznych. Zdając sobie jednak sprawę, że już wybór przedmiotu badań poniekąd określa jego samego, w rozgraniczaniu poglądów własnych i cudzych strzec się powinien przed wszelkimi mitologiami, opisanymi przez Skinnera, odniesionymi do jego dyscypliny.

## LITERATURA

- [1] Crick B., *Philosophy, Theory and Thought*, „Political Studies” 1967/15, s.49.
- [2] Dijk T.A. van, *Ideology. The Multidisciplinary Approach*, London 1998.
- [3] Dijk T. A. van, *Dyskurs polityczny i ideologia*, „Etnolingwistyka” 2003.
- [4] Foucault M., *Bezpieczeństwo, terytorium, populacja*, Warszawa 2010.
- [5] Geertz C., *W stronę interpretatywnej teorii kultury*, [w:] *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej*, red. M. Kempy, E. Nowicka, Warszawa 2005.
- [6] Guba E.G., Lincoln Y.S., *Kontrowersje wokół paradygmatów, sprzeczności i wyłaniające się zbieżności*, [w:] *Metody badań jakościowych*, red. N. K. Denzin, Y. S. Lincoln, t. 1, Warszawa 2009.
- [7] Jabłoński A.W., *Paradygmaty wyjaśniania w naukach społecznych*, [w:] *Aspekty metodologiczne oraz teoretyczne w subdyscyplinach politologii*, red. Ł. Młyńczak, B. Nitschke, Toruń 2013.
- [8] Jajecznik K., *Myśl polityczna – próba standaryzacji badań*, „Political Science Annual” 2006/9.
- [9] Kawalec K., *Wizje ustroju państwa w polskiej myśli politycznej lat 1918–1939: ze studiów nad dziejami polskiej myśli politycznej*, Wrocław 1995.
- [10] Klementewicz T., *Politolog w labiryncie paradygmatów – pułapki eklektyzmu*, [w:] *Podejścia badawcze i metodologie w nauce o polityce*, red. B. Krauz-Mozer, P. Ścigaj, Kraków 2013.
- [11] Łuszczynski A., *Paradygmaty w historii doktryn polityczno-prawnych*, [w:] *Kontynuacje i nowatorstwo w świecie współczesnych idei*, red. M. Mikołajczyk, M. Śliwa, Kraków 2008.

<sup>31</sup> Zob. E.G. Guba, Y.S. Lincoln, *Kontrowersje wokół paradygmatów, sprzeczności i wyłaniające się zbieżności*, [w:] *Metody badań jakościowych*, red. N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, t. 1, Warszawa 2009, s. 285.

- [12] Paruch W., *Między wyobrażeniami a działaniami: wybrane aspekty przedmiotowe badań politologicznych nad myślą polityczną*, „Polityka i Społeczeństwo” 2004/1.
- [13] [Paruch W., *Myśl polityczna –refleksje metodologiczne o pojęciu*„,Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K Politologia” 1999/6.
- [14] Paruch W., Trembicka K., *Myśl polityczna we współczesnej polskiej politologii: modernizacja przedmiotu, strategii i metody działań*, [w:] *Politologia w Polsce. Stan badań i perspektywy*, red. M. Ciochosz, K. Zamorska, Wrocław 2006.
- [15] Skarzyński R., *Historia myśli politycznej w ujęciu politologicznym. Zarys koncepcji*, „Studia Polityczne” 1992/1.
- [16] Skinner Q., *Znaczenie i rozumienie w historii idei*„,Refleksje” 2014/9.
- [17] Szacki J., *Dylematy historiografii idei oraz inne szkice i studia*, Warszawa 1991.
- [18] Waśkiewicz A., *Interpretacja teorii politycznej*, Warszawa 1998.
- [19] *Wokół dorobku warszawskiej szkoły historii idei*, red. A. Kołakowski, Warszawa 2013.

#### “EVERYONE HAS ITS LINE IN THE SAND”. REFLEXIONS ON PARADIGMS (CONTEXTS AND PERSPECTIVES) IN POLITICAL THOUGHT RESEARCH

The main aim of the article is to compare the contexts in which the creator of the political thought (the object of research) and researcher himself, operate. The latter two may be either individuals or collective actors. In the analysis of power relations, political systems, internal or external affairs, the main challenge for the researcher(s) is to understand the influence that times, culture, language, social structure and competitive ideologies exert on a communicate (message and its form) being the research object.

In the process of analyzing and reconstructing political thought, the most obvious choice is a qualitative paradigm – critical theory or constructivism. The first paradigm is based on the premise that the reality is shaped by social, political, cultural, economic, gender, and ethnic values, which determine the cognitive process, its subjective and communicative character and the fact, that research results are intermediated by values. From the methodological point of view it means that the researcher has to take into account dialectic and dialogical character of the research. Constructivism is even more relative in its vision of social reality. The implication of the premise that reality is being constructed and reconstructed is the acceptance of the fact, that the researcher is also a creator of the results.

Thus the adapted methodology is based on assumptions of dialectic, hermeneutic and dialogical character of the research. Therefore, the output cannot be perceived as axiological neutral.

In order to describe past or contemporary ideas and the political thought inspired by them, one has to take up the strategy of the interpreter. In this case it would mean interpreting meaning within cultures that share common characteristics, but exemplify at the same time multitude of differences. A scholar specializing in political science should have competences that go beyond his/ her discipline. Should also be a historian, anthropologist, philosopher (ethic), specialist in linguistics, competent in psychology and in the cognitive processes.

**Keywords:** political thought, ideas, methodology, paradigms.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.34

Przesłano do redakcji: październik 2014

Przyjęto do druku: październik 2015



**Joanna MYSONA BYRSKA<sup>1</sup>**

## **NEW QUALITY OF LIFE IN A CONSUMER SOCIETY, GEORGE RITZER, BENJAMIN BARBER AND THE MAGICAL WORLD OF CONSUMPTION**

The consumer society is a society full of goods. A consumer is a man surrounded by objects, and the amount of goods used by consumer testifies his place in the society. A big consumption is better than the lower one. The level of consumption speaks about the status of consumer. In a consumer society everything is focused on the material values. This is true also for the quality of life.

The quality of life is difficult to define, it is a highly subjective issue. The quality of life of a consumer is determined by the principles and rules of the world of consumption. The more expensive are one's holidays, the more exotic place one is heading for, the more it is valuable and precious. It does not matter what is giving one a real rest, it matters only what is trendy, compatible with the current fashion which changes every season. It does not allow the consumer to be stuck in a rut, to a certain degree of stagnation and satisfaction. He should incessantly strive to the realization of the current standards, set by what is fashionable and advertised (at the very moment). Georg Ritzer and Benjamin Barber are showing how the new understanding of what is the quality of life and how it is changing the consumer's life. A consumer is submitted to the dictatorship of those who are setting the trends. The submission is voluntary. A human – consumer wants to be similar to the other peoples and to feel good in the society to which one belongs. The rejection of the principles and the rules of the world of consumption could make him being regarded as non-fashionable and in result as non-significant at all. The quality of life of a consumer who does not want to meet the demands of the world of consumption, is perceived as very low, and as a result such a person is not valued as a neighbour, nor as an employee.

**Keywords:** consumer society, quality of life, world of consumption

As we used to say, the philosophical category of quality of life is a degree of excellence. The quality of life is also defined as a degree of satisfaction with life in the long term. It is difficult to measure the quality of life. If a measure of the quality of life is a degree of satisfaction with life, each person will use a different criterion for assessing their quality of life.

The modern consumer society is in many ways different from earlier ones. It has developed on a basis of a democratic state society due to possibilities offered by democratic order. Differences between a consumer society and a democratic society appear at different levels of socio-political life. Additionally, the criteria of assessing a degree of success in life and thus leading life of an appropriate quality are different in the consumer society and in the democratic society.

---

<sup>1</sup> Dr hab. Joanna Mysona Byrska, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Katedra Filozofii Społecznej i Polityki, ul. Bernardyńska 3, e-mail: joanna.mysona.byrska@upjp2.edu.pl

The consumer society and the whole world of consumption are focused on material values which provide an access to the immensity of available goods and lead to hyper-consumption<sup>2</sup> by using the new media of consumption.

George Ritzer and Benjamin Barber in their work on the state of modern societies show a consumer society which is globalized and McDonalized, which means that consumers behavior is systematically aligned<sup>3</sup>.

Along with these changes, it seems that there is also a new quality of life, which is not determined by an individual person but by the logic of the world of consumption. To identify the criteria for assessing the quality of life in the world of consumption, it is essential to ask about the most characteristic features of this world. Secondly, we have to think about what a proper measure of the quality of life is for an average consumer today and which aspects have lost their meaning.

### 1. THE MAGIC WORLD FULL OF GOODS

The world of consumption is called magic by George Ritzer, which is a direct reference to the terminology used by Max Weber. The magic world of consumerism is based primarily on the creative power of this world and the emergence of consumption places, which have "a quasi-religious, magical character"<sup>4</sup>. In this world the reality will be magical, and a normal shopping takes on the character of a religious pilgrimage because of an almost supernatural aspect of the "temples of consumption". Shopping malls seem to have replaced churches and other religious places in the world of consumption and have become "temples of consumption"<sup>5</sup>. In place of the real world there enters a simulation of the world; true reality is imitated and copied, which can deprive it of any so-called "uninteresting" traits. This imitated reality has become the standard reality. Thanks to this process, the world becomes colorful, beautiful, predictable and safe<sup>6</sup>. In this world the most important place is a shopping mall – "the temple of consumption"<sup>7</sup>. A comparison between a shopping mall or a department store to the temple stems from a simple fact: they are usually open on Sundays and attract people hard, sometimes harder than cathedrals and churches<sup>8</sup>.

The world of magical consumption depends on the level of consumption; the higher consumption is, the better it is going on in this world, because profits rise.

The result is that "more" starts to mean "better". We may get an impression that in a while by a dialectical leap, the quantity will generate a new quality. The references to the philosophy of Karl Marx come automatically to mind, due to the terminology used -

<sup>2</sup>See: G. Ritzer, *Magiczny świat konsumpcji*, przeł. L. Stawowy, wyd. Muza SA, Warszawa 2009, p. 8.

<sup>3</sup> Benjamin Barber points out that it is not important in which country we live. A normal day of an average teenager looks everywhere the same: s/he dresses in Lewis jeans, takes a backpack and goes to school. Similarly, in case of an adult – a statistical person leaves the house in the morning and goes to work. S/he returns after completing their duties in the evening. See: B. Barber, *Skonsumowani. Jak rynek psuje dzieci, infantylizuje dorosłych i połyka obywateli*, przeł. H. Jankowska, wyd. Muza SA, Warszawa 2008, p. 29.

<sup>4</sup> G. Ritzer, *op. cit.*, p. 8.

<sup>5</sup> *Ibidem*, s. 8, p. 23 and next.

<sup>6</sup> G. Ritzer, *op. cit.*, p. 181 – 212.

<sup>7</sup> *Ibidem*, p. 23.

<sup>8</sup> *Ibidem*.

on purpose- both by Ritzer and Barber. It is said that in the magical world of consumption of "the new media of consumption"- which are "the places or structures that allow for a consumption of all sorts of things"<sup>9</sup>. Ritzer took the term of "new media of consumption" from Jean Baudrillard<sup>10</sup>, the postmodern social philosopher, who was in his early work influenced by the ideas of Karl Marx. The new media of consumption are not only goods and products, but according to Ritzer, they are also "a broader set of phenomena associated with the goods and services to which the production, advertising, marketing, sales, individual taste, style, and fashion belong"<sup>11</sup>. In comparison, Jean Baudrillard adds more elements of consumer society to new media of consumption: shopping malls, fast food, modern communication technology, drugstores, closed monitored modern housing estates, shopping and entertainment centers, university campuses (they are now like shopping malls - you can get everything you need and not just go to lectures and the library), media etc.<sup>12</sup>

The world of consumption is the world of excess, abundance and hyper-consumption. The consumption becomes a quasi-religion; the level of consumption and the type of goods consumed is the determinant of living standards. Benjamin Barber in his analysis of the world of consumption concludes that shopping appears to be a measure of freedom, thus not, as in democratic societies, is participation in elections. The future of a person is determined by his/her activities in a shopping mall, and not - as it used to be in the past - by his/her activities in the public space. An individual determines his/ her future through his/ her activities at the mall<sup>13</sup>.

Benjamin Barber in his diagnosis of the world of capitalism speaks of the "swallowed citizens". In place of the ethos of work and saving, the ethos of infantilism appeared. According to Barber, the society was literally "consumed". By "consumed" he means the subordination of today's capitalism to consumption. The most important is consumption, not production, because the level of consumption today is responsible for progress and development<sup>14</sup>. What Barber means it that the consumption growth promotes the ethos of infantilism, and together with it there appears a new approach to the world.

## 2. LIVING IN THE WORLD: "I WANT TO MAKE IT HAPPEN"

The world of consumption is governed not only by the mentality of a miracle and not only by magical thinking<sup>15</sup>. In the magical world of consumption traditional life cycle stages disappear. People - if they wish so - can remain young forever. They do not have to grow up, which is associated with duties, restrictions and the postponement of gratification for the undertaken effort. Peter Pan is a common and desirable attitude in the society of consumption, because he is not responsible, he reacts spontaneously to all the temptations of consumption society.

---

<sup>9</sup> *Ibidem*, p. 21.

<sup>10</sup> See: *Ibidem*, p. 108 – 109.

<sup>11</sup> *Ibidem*, p. 21.

<sup>12</sup> See: J. Baudrillard, *Spółczesność konsumpcyjna. Jego mity i struktury*, przeł. S. Królak, ed. Sic!, Warszawa 2006, p. 75 – 100.

<sup>13</sup> B. Barber, *op. cit.*, p. 56.

<sup>14</sup> *Ibidem*.

<sup>15</sup> J. Baudrillard, *op. cit.*, p. 16.

The logic of the world of consumption promotes the ethos of infantile. Maintaining childishness allows for an easier implementation of the imperative of capitalism: to sell<sup>16</sup>! Children want to buy everything, they don't have developed skills of needs' selection and they expect an immediate gratification. The world of consumption promotes infantilism. The aim of this promotion is: "(...) to immunize adult children's characteristics and behavior of these characteristics"<sup>17</sup>. Benjamin Barber cites a social critic Neil Postman who demonstrates the existence of a simple dualism of child / adult. For the world of consumption, children are better consumers than adults because a child chooses: "pulse in place of prudence, feeling over reason, certainty over uncertainty, dogmatism in place of doubt, play over work, images over words, imagination over important ideas, pleasure over happiness, instant gratification over long-term satisfaction, selfishness over altruism, private over public, in place of socialization of narcissism, the permission (right) of the obligation (responsibility), the eternal present of the sense of time (now over past and future), close to the far (immediate over assets), the natural love in place of erotic sexuality, individuality over community, ignorance over knowledge"<sup>18</sup>.

The adults who are still children are easily persuaded to consume. Following the infantilisation, there appears a promotion of "egocentric personal choices and of narcissistic personal benefits"<sup>19</sup>. When adult people behave like spoiled children, the world of consumption considers it as having real power and being a truly free person. The problem is that this is an authority, which means the absolutization of personal freedom and the absence of any consequences. Decisions of adult children, according to the ethos of the infantile, should not have any consequences nor unpleasant effects<sup>20</sup>. With this approach, people can consume more, much more. Modern banking products, which enable immediate purchase of a desired product on credit, allow for an increase in normal consumption. A postponed payment does not appear to be excessive. According to the dependence of the world of consumption on a steady increase in consumption, everything which is conducive to such growth is promoted as desirable and as improving the quality of life. As Ritzer finds, what is interesting is the exchange process, a constant rotation of goods<sup>21</sup>.

### **3. THE CRITERIA FOR THE QUALITY OF LIFE IN THE WORLD OF CONSUMPTION**

The quality of life in the world of consumption is determined by the level of consumption. The consumption of more goods reflects a better quality of life. It appears that there is a rule: "Tell me what you put in the trash, and I'll tell you who you are!"<sup>22</sup>. Garbage and junk determine what the quality of your life is. According to the logic of the world of consumption, the more valuable things are wasted, the higher the standard of living and its quality. They are followed, in accordance with the logic of consumption, by

---

<sup>16</sup> B. Barber, *op. cit.*, p. 15.

<sup>17</sup> *Ibidem*, p. 130.

<sup>18</sup> *Ibidem*, p. 131.

<sup>19</sup> *Ibidem*, p. 27.

<sup>20</sup> *Ibidem*, p. 48.

<sup>21</sup> G. Ritzer, *op. cit.*, p. 23.

<sup>22</sup> J. Baudrillard, *op. cit.*, p. 35.

a sense of happiness and life success<sup>23</sup>. Good quality garbage indicates a high social status. Good quality garbage and a high level of consumption translate into the success in life. The level of subjective satisfaction with a low level of consumption appears to be at odds with the logic of the world of "the temples of consumption".

The new heroes of consumption society are celebrities, whose quality of life presented in the media world is the highest possible. Celebrities are the masters of waste, they are "the embodiment of luxury, purposeless and expanded spending on anything", which is how one should behave a role model in accordance with the logic of this world.<sup>24</sup> According to the logic of the world of consumption, celebrities are role models. Celebrities show how to achieve success in the world of consumption and by what criteria it is measured. If the needs of people from the front pages of glossy magazines are your needs, it indicates a sufficiently high level and social status. For Jean Baudrillard these needs are artificially generated<sup>25</sup>. The implementation of these needs can significantly rise the social status. They are objectively verifiable criteria and reduced to the number of goods. In line with the ethos of infantilisation mentioned by Barber, the possibility of immediate implementation of the needs generated here and now is an important determinant of the quality of life. The ones who can realize their needs without having to wait, belong to the consumers of the appropriate level of consumption and the high quality of life. The consequences are not relevant and are not important.

The quality of life increases a degree of the lack of commitment, independence and need to be responsible for nothing. This is in compliance with the logic of the world of consumption<sup>26</sup>. The transfer of the world of consumption is simple: stay a child, and then the quality of your life will be greater than the quality of life of an always worried adult<sup>27</sup>. Mindless consumption positively affects the profit.

The quality of life in the world of consumption clearly defines the levels of consumption. More is better and there are no exceptions to this rule. A spiritual dimension is lost; the evaluation criteria are only external ones - objective and intersubjectively verifiable, in accordance with the tendency to subordinate everything to the standards. For example, the quality of holiday shows the following: the distance from home (the further the better, preferably in an exotic country), the amount of money spent (an expensive holiday is better quality than a cheap one), a degree of tan, the amount of the bought souvenirs and advertising (no color packaging and the value of a product decreases). The quality of the holidays indicates the agency where they were purchased and a place in the ranking of holiday offers. The level of satisfaction is also important, but can you be dissatisfied after the holiday on Bora Bora or in another exotic and trendy place? By definition, after a holiday in an exclusive place where celebrities rest, you have to be satisfied; the satisfaction was bought along with a place in the hotel. Suitable "mythical" processing around the idea of holidays raises their rank and the quality of life for vacationers. A hammock in your garden cannot be compared with a hammock in an exclusive place where you lie down just like a Hollywood star.

---

<sup>23</sup>*Ibidem*, p. 35 and next.

<sup>24</sup>*Ibidem*, p. 41.

<sup>25</sup>*Ibidem*, p. 40 – 41.

<sup>26</sup> B. Barber, *op. cit.*, p. 47.

<sup>27</sup>*Ibidem*, p. 47 -48.

It stems from the above, that in the society of consumption, which for Baudrillard smells like potlatch<sup>28</sup>, happiness and the quality of life with it, does not depend on subjective feelings, but it is generated accordingly to the degree of consumption and possession. When you don't have relevant goods, you can't consume them at an adequate level and you're not happy; you can't be happy because your quality of life is too low. This characteristic appears in the work of Jean Baudrillard and George Ritzer. They describe the magical world of consumption. We can find the same by Benjamin Barber. New benchmarks of the quality of life in a consumer society are tangible and financial resources. A spiritual dimension of the quality of life in a consumer society is lost; it is not measurable and does not generate measurable gains. There is spreading blindness when political and community dimensions are concerned. According to Barber, this threatens modern consumer societies, because at their core they are based on the democratic order requiring the involvement of citizens<sup>29</sup>.

#### 4. ADVERTISING AND ITS CRITERIA FOR THE QUALITY OF LIFE

One of the tools to persuade people to consume is advertising. The world created by advertising is made up of brands and products to be acquired, and it suggests the existence of a "total population of consumers"<sup>30</sup>. Buying advertised products allows the buyer to feel as a part of this beautiful world.

The main task of any kind of advertising is to increase consumption. One type of ads refers to a subjective sense of the quality of life. This appears in spots such as "better people are drinking Pepsi". A hidden suggestion is that non-drinkers are recognized as the worse. If the recipient wants to belong to the colorful world, purchasing of Pepsi will enable him/ her to do so. The same effect is in the well-known advertising of Media Markt. The slogan is: "not for idiots". If the recipient doesn't want to be considered as an idiot, s/he should buy at Media Markt, and so s/he proves his/her intelligence. Recently, on Polish television in a commercial advertising Activia (a yogurt which prevents digestive problems), we hear: "get free with Activia". Without a regular consumption of Activia, a woman is enslaved and cannot do what she wants and what her friends do, the friends who use Activia. If a woman wants to be free - to rise her quality of life - she should quickly buy Activia. Another commercial is a commercial for Snickers bar with the line: "if you are hungry you're not yourself". Only the consumption of a chocolate bar full of peanuts can restore a hungry person to "being themselves".

Also the IKEA network calls for improving the quality of life for their customers. We can find advertising spots encouraging buying like: "personalize your house", or "you arrange you house because you govern here". If the customer lacks IKEA products in his/her household, his/ her house will not be personalized, so the quality of his/ her life will be lower, because of the lack of furniture from IKEA and it will not be truly his/ her home.

---

<sup>28</sup> This is the ritual ceremony of indigenous people around Vancouver. Potlatch is celebrated wastage, destruction and disposing of goods specially prepared for this occasion. Amount of goods consumed during potlatch indicates personal social status. Regarding potlatch see: <http://wigwam02.republika.pl/Wigwam28/pliki/potlacz5.html>, 07.06.2011.

<sup>29</sup> B. Barber, *op. cit.*, p. 56.

<sup>30</sup> J. Baudrillard, *op. cit.*, p. 162.

According to the incentives provided by advertisements, a man should "improve" himself, and then he becomes more himself and the quality of his life will be better. It seems that an adequate consumption makes them more human. One can get an impression that with an appropriate level of consumption, an individual becomes a different, better person, who is a better human than before. And from this experience, there is only one step to the diagnosis of Jean Baudrillard and the recognition that the consumption society is ruled by ideas analogous to the communist society.

The consumption humanizes the people in the consumption society, in the communist society the people were humanized by the work. George Ritzer also points out some analogies in the world of consumption to the twentieth-century capitalism. In the world of capitalism a laborer was subjected to exploitation; in a world of consumption, in which consumption is much important than production, the consumer has become the object of a new control and a new exploitation<sup>31</sup>. The new exploitation is based on a consumer's susceptibility to incitement to consume beyond measure and over the possibility of financial resources and consumption<sup>32</sup>.

The quality of life in the world of consumption is measured primarily by tangible quantitative criteria. More means better, higher consumption – a better quality of life. Intangible values withdraw into the background, and the measure of success in life is owned to tangible property. Consumed products and services are wrapped in emotions, promises and hopes; consumption is not a simple wear and tear item. Often by the means of consumption, the consumer wishes to join the ranks of the chosen ones, whose quality of life (the level of satisfaction and the social status) she or he is trying to achieve.

#### REFERENCES

- [1] Barber B., *Skonsumowani. Jak rynek psuje dzieci, infantylizuje dorosłych i połyka obywateli*, ed. Muza SA, Warszawa 2008.
- [2] Baudrillard J., *Spółeczeństwo konsumpcyjne. Jego mity i struktury*, ed. Sic!, Warszawa 2006.
- [3] Ritzer G., *Magiczny świat konsumpcji*, ed. Muza SA, Warszawa 2009.
- [4] <http://wigwam02.republika.pl/Wigwam28/pliki/potlacz5.html>, 07.06.2011.

#### NOWA JAKOŚĆ ŻYCIA SPOŁECZEŃSTWA KONSUMPCYJNEGO. GEORG RITZER, BENJAMIN BARBER I MAGICZNY ŚWIAT KONSUMPCJI

Spółeczeństwo konsumpcyjne to spółeczeństwo pełne dóbr. Konsument jest człowiekiem otoczonym przez przedmioty, a poziom ilość użytkowanych przez konsumenta dóbr, świadczy o zajmowanym przez niego w spółeczeństwie miejscu. Im większa konsumpcja, tym lepsza jakość życia konsumenta. W spółeczeństwie konsumpcyjnym życie skupia się na wartościach materialnych, zatem również o jakości życia świadczy jedynie ilość posiadanych dóbr materialnych. Jakość życia trudno jest zdefiniować, jest to mocno subiektywny problem. Jakość życia konsumenta wyznaczana jest przez zasady i reguły świata konsumpcji. Im droższy urlop, im bardziej egzotyczne miejsce jako cel podróży, tym jest to bardziej wartościowe i cennie. Nie liczy się to, co daje rzeczywisty odpoczynek, liczy się to, co jest zgodne z aktualnie panującą modą, która co sezon się zmienia. Nie pozwala to konsumentowi na popadanie w rutynę, na pewną stagnację i zadowolenie.

<sup>31</sup> G. Ritzer, *op. cit.*, p. 111.

<sup>32</sup> *Ibidem*, p. 111, compare: J. Baudrillard, *op. cit.*, p. 101.

Nieprzerwanie ma dążyć do realizacji aktualnych standardów, które są wyznaczone przez to, co modne i reklamowane. Georg Ritzer i Benjamin Barber pokazują jak nowe rozumienie czym jest jakość życia zmienia życie konsumenta. Konsument staje się podporządkowany dyktatowi tych, którzy wyznaczają trendy. Podporządkowanie jest dobrowolne. Człowiek - konsument chce być taki jak inni ludzie i dobrze się czuć w społeczeństwie, do którego przynależy. Odrzucanie zasad i reguł świata konsumpcji może spowodować, że zostanie uznany za niemodnego i w efekcie za nic nieznaczącego. Jakość życia konsumenta, który nie chce spełniać wymagań świata konsumpcji, jest uznawana za bardzo niską, a w efekcie nie jest ceniony ani jako sąsiad, ani jako pracownik.

**Słowa kluczowe:** społeczeństwo konsumpcyjne, jakość życia, świat konsumpcji.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.35

Przesłano do redakcji: wrzesień 2015

Przyjęto do druku: październik 2015



Joanna OBREBSKA<sup>1</sup>

## **NIEPODLEGŁOŚCIOWA MYŚL POLITYCZNA W OKRESIE POPRZEDZAJĄCYM TRANSFORMACJĘ USTROJOWĄ W POLSCE NA PODSTAWIE DOKUMENTÓW PROGRAMOWYCH POLSKIEJ PARTII NIEPODLEGŁOŚCIOWEJ**

Polska Partia Niepodległościowa powstała w 1985 r. i była ugrupowaniem, które przez szerzenie pism i broszur wydawanych w drugim obiegu promowało politykę antysowiecką, antykomunistyczną, uważając PZPR, które ówczesnie sprawowało rząd za władzę nielegalną. Partia PPN w treściach programowych nawiązywała do treści wywodzących się z nauki społecznej Kościoła katolickiego, a także szczególnie podkreślała chęć współpracy z innymi narodami w walce o odzyskanie niepodległości. W warstwie ideowej program partii miał powielać programy demokratycznej prawicy na Zachodzie. Obserwując rosnący kryzys w Polsce, PPN uważała za konieczne prowadzenie takiej polityki społecznej i gospodarczej, aby zapewnić dobrobyt wszystkim obywatelom, a zwłaszcza zadbać o potrzeby rodzin. Życie kulturalne, oświata i wychowanie powinny kształtować poczucie narodowej tożsamości i umacniać świadomość narodową. Według PPN obalenie komunizmu w Polsce nie musi odbywać się pokojowo, proponowali w zamian „opór czynny”, co w efekcie mogłoby doprowadzić nawet do wybuchu powstania zbrojnego. Partia ta była partią bezkompromisową, nieuznającą żadnych umów z komunistami, w przeciwieństwie do Solidarności związanej z Lechem Wałęsą. W związku z tym PPN nie brała udziału w obradach Okrągłego Stołu, traktując je jako „zdradę” oraz bojkotowała wybory kontraktowe w czerwcu 1989 r. Celem artykułu jest przedstawienie myśli politycznej PPN na podstawie wybranych dokumentów programowych opublikowanych w okresie PRL.

**Słowa kluczowe:** opozycja, stan wojenny, prawica, socjalizm, ugoda z komunistami, Nurt Niepodległościowy, Polska Partia Niepodległościowa, Konfederacja Polski Niepodległej, Solidarność, Kościół katolicki

### **1. WPROWADZENIE**

W okresie poprzedzającym transformację ustrojową w Polsce można było zaobserwować okres wzmożonej aktywności środowisk opozycyjnych. Jeszcze przed powstaniem wolnych związków zawodowych w lutym 1977 r. wyodrębnił się Nurt Niepodległościowy dążący do wyzwolenia Polski spod władzy PZPR<sup>2</sup>. W

---

<sup>1</sup>Dr Joanna Obrębska, Instytut Nauk Politycznych, Uniwersytet Warmińsko Mazurski, Olsztyn, ul. Ks. F Szrajbera 11, 10-007 Olsztyn, tel.: (89) 524 63 18, e-mail:joanna.obrebska@uwm.edu.pl, joanli@poczta.onet.pl

<sup>2</sup> W skład kierownictwa Nurtu Niepodległościowego zwanego „Rombem” wchodził: Leszek Moczulski, Andrzej Czuma, Marian Gołębiowski, Adam Wojciechowski i Romuald Szeremietiew.

deklaracji programowej *U progu* nawoływano do wyrwania spod jarzma radzieckiego imperium<sup>3</sup>. Wzywano do odzyskania prawdziwej niepodległości, ustanowienia i należytego zorganizowania Trzeciej Rzeczypospolitej. Liczono przede wszystkim na wzbudzenie na nowo woli walki o odzyskanie niepodległości. Służyć temu miały: rozprowadzanie wydawnictw podziemnych, zwanych wydawnictwami drugiego obiegu, obchody świąt narodowych i akcje protestacyjne<sup>4</sup>. W marcu 1977 r. Polska Ludowa ratyfikowała Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka ONZ, co dawało szansę jawnej działalności opozycji. Dlatego kierownictwo Nurtu Niepodległościowego założyło Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela, a 1 września 1979 r. została założona pierwsza partia o charakterze antykomunistycznym - Konfederacja Polski Niepodległej (KPN). Nazwa partii związana była z tym, że w historii polskiego narodu w chwilach trudnych w obronie praw i w obronie ojczyzny zawiązywano konfederację<sup>5</sup>. W Deklaracji Ideowej KPN głoszone postulaty walki o wolną, niepodległą i suwerenną Polskę. W broszurze zatytułowanej *Rewolucja bez rewolucji* Moczulski pisał o możliwości przeprowadzenia zmian w kraju metodą „konstruktywnej rewolucji”, bez rozlewu krwi, metodą strajku generalnego i samoorganizacji. Uważał też, że ingerencja sowiecka jest mało prawdopodobna. Moczulski lubił posługiwać się wojennym językiem, ale wybierał działania pokojowe. Propaganda wmawiała ludziom jednak, że KPN to rodzaj grupy terrorystycznej. W latach 1981-1984 podczas pobytu w więzieniu przywódców partii rozpoczął się widoczny konflikt, który zaowocował podziałem wewnątrzpartyjnym<sup>6</sup>. W 1984 r. ogłoszono amnestię dla więźniów politycznych, w wyniku której doszło do rozłamu wkrótce po uwolnieniu Moczulskiego i Szeremietiewa. Dokładnie 9 grudnia 1984 r. na zebraniu Rady Politycznej KPN w Warszawie na podstawie oświadczenia woli wystąpili ze struktur Konfederacji członkowie grup skonfederowanych oraz główni przedstawiciele kierownictwa KPN<sup>7</sup>. Szeremietiew chciał zorganizować własną partię polityczną, która ideologicznie i doktrynalnie przypominałaby ugrupowania prawicowe na Zachodzie.

## 2. DEKLARACJA PROGRAMOWA POLSKIEJ PARTII NIEPODLEGŁOŚCIOWEJ

W rocznicę wybuchu Powstania Styczniowego 22 stycznia 1985 r. powstała nowa partia polityczna - Polska Partia Niepodległościowa (PPN)<sup>8</sup>. Podstawowym dokumentem programowym ogłoszonym i przyjętym w dniu utworzenia partii była *Deklaracja*

R. Szeremietiew, O zanikach pamięci, <http://www.polishclub.org/2011/07/15/romuald-szeremietiew-o-zanikach-pamieci/> (dostęp 15.09.2014).

<sup>3</sup>R. Wapiński, *Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, Stella Maris, Gdańsk 1997, s.293.

<sup>4</sup>*Ibidem*, s.293.

<sup>5</sup>R. Szeremietiew, *Na prawo marsz*, PRINT, Warszawa 1993, s. 49.

<sup>6</sup>*Ibidem*, s.95-96.

<sup>7</sup> Z KPN na podstawie oświadczenia 9 grudnia 1984 r. wystąpili członkowie grup skonfederowanych: Związku Narodowego Katolików, Dolnośląskiej Grupy Ludowej oraz Podlaskiej Grupy Ludowo Narodowej. Ponadto zostało dołączone oświadczenie, w którym Zygmunt Goławski, Tadeusz Jandziszak, Tadeusz Stański oraz Romuald Szeremietiew informowali, że „od dnia 9 grudnia 1984 r. nie należy łączyć ich nazwisk z działalnością Pana Leszka Moczulskiego”. Aneks, [w:] R. Szeremietiew, *op. cit.*, s.309.

<sup>8</sup>*Akt założenia Polskiej Partii Niepodległościowej*, [w:] *Polska Niepodległa. Pismo PPN*, „Polska Partia Niepodległościowa, Wydawnictwo PPN” 1985/1, s.1.

*Programowa PPN* opublikowana w broszurze „Polska Niepodległa. Pismo PPN”. Program partii zawierał pewne podstawowe postulaty i jednocześnie zaznaczał kierunek działalności jej kierownictwa. Jako punkt pierwszy został wymieniony postulat o odrzuceniu kierowniczej roli PZPR, żądano w zamian wolnych demokratycznych wyborów. Uważano, że całe społeczeństwo jest przeciwne obecnej władzy, a opozycja jest głosem całego narodu pragnącego wolności i niezależności. A zatem opozycja w PRL nie jest opozycją, jaka występuje na Zachodzie, ponieważ zazwyczaj w państwach demokratycznych opozycja jest głosem mniejszości. W Polsce opozycja ma funkcję reprezentatywną wobec całego społeczeństwa<sup>9</sup>. Ponadto PPN jako jedyna partia w NN podkreślała swój chrześcijański charakter. Deklarując chęć ścisłej współpracy z Kościołem katolickim, zauważali rolę tej instytucji w życiu państwa i całego narodu, zwłaszcza rolę społecznej nauki Kościoła. Obserwując rosnący kryzys w kraju PPN, uważała za konieczne prowadzenie takiej polityki społecznej i gospodarczej, aby zapewnić dobrobyt wszystkim obywatelom, szczególnie rodzinom. Jednocześnie stopień dobrobytu jednostki powinien zależeć od stopnia jej aktywności. Życie kulturalne, oświata i wychowanie powinny kształtować poczucie narodowej tożsamości i umacniać świadomość narodową. „Polacy powinni być otwarci na rzeczywisty postęp i rozwój, który gwarantuje wejście w polskie jutro bez zrywania z narodowym wczoraj”<sup>10</sup>. Statut Partii określał jej obszar i zakres działań, godło, cele, strukturę partii oraz organizację terenową. Za godło PPN przyjęła „orła białego w koronie z krzyżem”. Orzeł biały w koronie miał symbolizować wolną Rzeczpospolitą, natomiast symbol krzyża podkreślał moralność chrześcijańską z jaką członkowie partii łączyli walkę polityczną. W statucie partii jako nadrzędny cel wymieniono odzyskanie niepodległości przez Polskę. Statut określał także zasady przyjmowania nowych członków, które miały za zadanie utajnienie nazwisk i adresów<sup>11</sup>. Szeremietiew sam posługiwał się pseudonimem Witold Skidel. Wszystkie artykuły publikowane w wydawnictwach drugiego obiegu były podpisywane Skidel, a nawet tak zostało podpisane porozumienie z Kornelem Morawieckim z Solidarności Walczącej. Szeremietiew wspominał, że jawność funkcjonowania KPN była przyczyną ciągłego narażania jej członków na represje ze strony Służby Bezpieczeństwa, co w efekcie uniemożliwiało jakąkolwiek aktywność. W broszurze z 1987 r. *Powstań Polsko! Zarys myśli programowej Nowej Prawicy Polskiej* PPN przyznała, że jawne działania opozycyjne jeszcze przed rokiem 1980 mogły przynieść pewne rezultaty i ukształtować w społeczeństwie odpowiednie postawy wobec panującego reżimu (czyli okres powołania NN, jawne działania ROPCiO oraz powstanie KPN). Także w sierpniu w 1980 r. wraz z powstaniem Solidarności jeszcze mocniej wzrosło przekonanie o możliwości jawnej i legalnej działalności opozycji w warunkach PRL. Jednak sytuacja z okresu stanu wojennego, represje i skazywanie na więzienie, zapewne uświadomiły już wszystkim konieczność działań niejawnych<sup>12</sup>. Dlatego też PPN chciała zorganizować tajną działalność, budować i rozwijać struktury potrzebne do walki, aby w wypadku „następnego starcia z komunistami” nie być osłabionym przez

<sup>9</sup>W. Skidel [R. Szeremietiew], *Opozycja mylące pojęcie*, [w:] *Powstań Polsko! Zarys myśli programowej Nowej Prawicy Polskiej*, Wydawnictwo im. Jerzego Łojka, Warszawa 1987, s.4-6.

<sup>10</sup>*Deklaracja Programowa Polskiej Partii Niepodległościowej*, [w:] *Polska Niepodległa Pismo PPN*, „Polska Partia Niepodległościowa, Wydawnictwo PPN” 1985/1, s.1-2.

<sup>11</sup>R. Szeremietiew, *Na prawo marsz*, s.101.

<sup>12</sup>W. Skidel [R. Szeremietiew], *Opozycja mylące pojęcie*, [w:] *Powstań Polsko! Zarys myśli...*, s.5.

Służbę Bezpieczeństwa. Rada Naczelna PPN uznała, że „minął czas jawnej działalności politycznej”. Działalność utajniona, jak pokazywał przykład KPN, mogła mieć większe szanse niż legalna. Konieczność tajnego działania wynikała także z tego, że w ówczesnej sytuacji w kraju każda działalność antykomunistyczna była zwalczana i traktowana jako wroga<sup>13</sup>. W efekcie działań konspiracyjnych organizacji Szeremietiewa nawet w aktach operacyjnych SB niewiele można było znaleźć na temat PPN. W aktach SB Sprawa Operacyjnego Rozpracowywania środowiska niepodległościowego miała kryptonim „Hydra”<sup>14</sup>. Główne informacje na temat PPN pochodziły ze spotkań kierownictwa partii w znacznie szerszym gronie osób. Służby bezpieczeństwa niewiele wiedziały o szczegółach działalności tej organizacji, w przeciwieństwie do działalności całego NN czy Konfederacji Leszka Moczulskiego<sup>15</sup>.

### 3. POLSKA PARTIA NIEPODLEGŁOŚCIOWA JAKO UGRUPOWANIE RADYKALNE

W materiałach opublikowanych przez PPN można znaleźć podział organizacji i ugrupowań opozycyjnych na trzy obozy: lojalistów, reformistów i radykałów<sup>16</sup>. Lojaliści, jak sama nazwa wskazuje, w oczach członków PPN to osoby lojalne wobec systemu. W zamian za taką postawę władza miała pozwolić im na pewne formy niezależności. Była to „postawa kompromisu patriotyzmu z władzą komunistyczną”. Lojalistów reprezentowały osoby związane z Solidarnością i otoczeniem Wałęsy. Przed 1981 r. reżim obiecywał tej części opozycji wprowadzenie demokracji w zamian za ich współpracę<sup>17</sup>. Po 13 grudnia 1981 r. wszyscy lojaliści zostali internowani, ale mimo to faktu nadal dążyli do dialogu z władzą. Drugą linię opozycji stanowili reformiści. Był to kierunek zakładający możliwość reformowania systemu socjalistycznego w kierunku demokracji. Do momentu wybuchu stanu wojennego reformiści byli tolerowani przez ustrój, podobnie jak Solidarność, z którą byli związani. Koncepty te trafiły między innymi do Komitetu Obrony Robotników – opozycji demokratycznej nazwanej przez Adama Michnika lewicą laicką. Najpełniej tę ideologię wyraził Jacek Kuroń w programie tworzenia „ruchów społecznych”. Zwolennikami tego programu byli głównie intelektualiści i inteligenci lewicowi, a także niektórzy działacze robotniczy, jak Zbigniew Bujak. Realizacją tych postanowień było powstanie ruchu Solidarności w 1980 r., utworzenie Niezależnego Związku Studentów i przekształcenie się wielu stowarzyszeń twórczych w autentyczne instytucje służące społeczeństwu<sup>18</sup>. Zwolennicy Kuronia chcieli przejąć tylko tę część władzy, która była związana z gospodarką, komunizmem pozostawiając resort spraw wewnętrznych, resort spraw zagranicznych oraz wojsko. Słabość ich koncepcji jednak, według Szeremietiewa, polegała na tym, że z góry zrezygnowano z wpływu na aparat przymusu, który jest istotny w ustroju

<sup>13</sup>*Ibidem*, s.6.

<sup>14</sup>G. Wołk, *Polska Partia Niepodległościowa*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2009/12, s.111.

<sup>15</sup>*Ibidem*, s.111.

<sup>16</sup>W. Skidel [R. Szeremietiew], *Podziały polityczne*, [w:] *Powstań Polsko! Zarys myśli...*, s.8-9.

<sup>17</sup> Szczytem tych manipulacji było spotkanie Jaruzelskiego z Glempem i Wałęsą. W szczytowość reżimu uwierzył między innymi Ryszard Reiff, przewodniczący Stowarzyszenia Pax, który wystąpił z ofertą współzrądzów z PZPR.

<sup>18</sup>W. Skidel [R. Szeremietiew], *Podziały polityczne*, [w:] *Powstań Polsko! Zarys myśli...*, s.11.

demokratycznym. Reformiści, rezygnując zestrategicznych dla przyszłego niepodległego państwa resortów, tak naprawdę pozostawiliby władzę w rękach PZPR. Ostatnia grupa - radykałów, reprezentowała kierunek najbardziej bezkompromisowy. Ideologia, jaką wyznawali, była częściowo prawicowa i przeciwna socjalizmowi. Celem radykałów było przede wszystkim odzyskanie niepodległości i zbudowanie suwerennego państwa polskiego. Kierunek ten odbierany był jako awanturniczy i prowokacyjny. Jego hasła łatwiej trafiały do środowisk robotniczych niż inteligencckich. Początkowo reprezentował go KPN. Moczulski w *Rewolucja bez rewolucji* zapowiadał wybuch społecznego gniewu o charakterze rewolucyjnym. Sądził, że w trakcie eksplozji niezadowolenia społecznego będzie można zorganizować społeczeństwo w struktury niezależne od władz. Powstaną ugrupowania polityczne, które w trakcie kolejnych faz wytworzą alternatywny ośrodek władzy i z czasem obalą komunistyczną dyktaturę. Był to program „pełzającej rewolucji”. Moczulski był jednak przeciwny, aby najbardziej popularni członkowie jego partii wstępowali do Solidarności i walczyli tam o wpływy. Nie biorąc udziału w utarczkach między lojalistami i reformistami, KPN miała mieć zapewnioną lepszą pozycję w przyszłości poprzez zwiększony napływ członków do struktur Konfederacji. Wówczas będzie można przystąpić do programu „pełzającej rewolucji”<sup>19</sup>. Taktyka przygotowana przez KPN, zdaniem Szeremietiewa, całkowicie zawiodła. Co prawda członkowie napływali, ale nie zdołano ich zorganizować w odpowiednie struktury, gdyż kierownictwo Konfederacji zostało aresztowane. Główny konflikt między Szeremietiewem a Moczulskim opierał się między innymi na tym, że brak związków z Solidarnością, spowodował pozostawienie kierownictwa KPN w więzieniu aż do 1984 r. Ani lojaliści, ani reformiści nie zajmowali się sprawą uwolnienia przywódców Konfederacji. Szeremietiew wspomina także o braku pomocy materialnej dla ich rodzin i żon ze strony opozycji podczas ich internowania<sup>20</sup>. Efekt aresztowania w 1981 r. Moczulskiego był taki, że KPN była finansowo i organizacyjnie nieprzygotowana do dalszych działań. Kierunek radykalny jednak przetrwał, ponieważ powstały nowe ugrupowania<sup>21</sup>. Nowym elementem w łonie kierunku radykalnego było niewątpliwie powołanie do życia Polskiej Partii Niepodległościowej. Stosunki radykałów z lewicą opozycyjną złożoną z lojalistów i reformistów nie były najlepsze. Lewica opozycyjna nie była zadowolona z działań prawicy, ponieważ kiedy powstał ROPCiO, wówczas lewica skupiona wokół KSS KOR oskarżyła założycieli Ruchu o rozbijanie opozycji. Konfederacja była również oskarżona przez opozycję o nacjonalizm, szowinizm, a nawet faszyzm. Taka postawa lewicy mogła wynikać z lęku przed prawicą. Lewica, zdaniem Szeremietiewa, spodziewała się odwetu ze strony doświadczonych radykałów. Zdaniem Szeremietiewa nawet środowiska robotników sprzyjały bardziej prawicowym ideologiom w nurcie niepodległościowym niż lewicy, ponieważ nie chcieli mieć nic wspólnego z „socjalizmem”<sup>22</sup>.

---

<sup>19</sup>*Ibidem*, s.13.

<sup>20</sup>Zob. R. Szeremietiew, *Na prawo marsz*, s.75-76.

<sup>21</sup>Wśród ugrupowań radykalnych powstałych w tamtym okresie należy wymienić: Solidarność Walcząca, kierowaną przez ukrywającego się Kornela Morawieckiego, Liberalno-Demokratyczną Partię Niepodległość, Organizację „Wolność – Sprawiedliwość – Niepodległość”, Ruch Polityczny „Wyzwolenie”, Kongres Solidarności Narodu.

<sup>22</sup>W. Skidel [R. Szeremietiew], *Lewica- Prawica*, [w:] *Powstań Polsko! Zarys myśli...*, s.15-17.

#### 4. POLSKA PARTIA NIEPODLEGŁOŚCIOWA JAKO NOWA PRAWICA

Powołanie Polskiej Partii Niepodległościowej miało na celu odcięcie się od niektórych tendencji obecnych w Konfederacji Polski Niepodległej. Szeremietiew podawał jako jeden z powodów opuszczenia KPN przede wszystkim żądanie zmiany politycznej KPN na wyraźnie kierunek prawicowy. Zdaniem Szeremietiewa KPN próbowała łączyć opcje polityczne od lewicy socjalistycznej do narodowej demokracji. „Zakładając PPN kierowaliśmy się przekonaniem, że nadszedł czas na sformułowanie siły politycznej dążącej do niepodległości, ale także wskazującej, jaka ma być wolna Polska, siły politycznej mieszczącej się w powszechnym nurcie nowoczesnej i demokratycznej prawicy”<sup>23</sup>. Szeremietiew sam siebie nazywał prawicą, a Moczulskiego lewicą KPN. Dlatego też chciał, aby kierunek KPN był zbliżony do demokratycznej prawicy na Zachodzie. Sposób kierowania KPN również nie był aprobowany przez Szeremietiewa, który chciał odejść od „piłsudczykowskich tendencji autorytarnych” obecnych w wodzowskim kierowaniu Konfederacją przez Leszka Moczulskiego. Szeremietiew uważał swoją partię za narodową, ale nie postrzegał jej jako partii nacjonalistycznej<sup>24</sup>. Zdaniem Szeremietiewa polska polityka zagraniczna oparta na sojuszach akceptowanych przez społeczeństwo powinna łączyć różne narody we wspólnej walce przeciwko ZSRR. Na tle innych ugrupowań opozycyjnych PPN szczególnie podkreślała chęć współpracy z innymi narodami<sup>25</sup>, nawet z tymi, z którymi w przeszłości Polacy żyli w nieprzyjaźni - z Niemcami i z Rosjanami<sup>26</sup>. Wspominając przeszłość i uznając fakt, że Rzeczpospolita była państwem wielonarodowym, podkreślał chęć współpracy i solidarności z: Białorusinami, Ukraińcami, Litwinami, Estończykami, Łotyszami, a szczególnie z Czechami, Słowakami, Węgrami i Rumunami<sup>27</sup>. Uważał, że współpraca z innymi narodami bloku wschodniego może zapewnić zwycięstwo w walce o niepodległość. Szeremietiew jako inny powód swojego wystąpienia z KPN podał sposób przyjmowania nowych członków. Postulował za utajnieniem nowo przyjmowanych członków i organizowaniem od nowa struktur KPN rozbitych w wyniku stanu wojennego. Kolejnym powodem rozłamu w kierownictwie KPN było zaangażowanie się żony Leszka Moczulskiego w działalność KPN<sup>28</sup>. To, co wyróżniało Polską Partię Niepodległościową w środowisku niepodległościowym, to także jej silne związki z Kościołem katolickim. Rada Naczelna PPN spostrzegła ogromną przepaść między dotychczasową religią wyznawaną przez Polaków a „doktryną bezbożności” siłą narzucaną przez komunistów. W warunkach PRL Kościół był organizacją zwalczaną i

<sup>23</sup>W. Skidel [R. Szeremietiew], *Podziały polityczne*, [w:] *Powstań Polsko! Zarys myśli...*, s.14.

<sup>24</sup>Zob. W. Skidel [R. Szeremietiew], *Nowa Prawica – kilka uściśleń*, [w:] *Powstań Polsko! Zarys myśli...*, s.20.

<sup>25</sup> Podobne stanowisko przyjęła Solidarność Walcząca, która do walki z komunizmem szukała sojuszu z uciemiężonymi krajami Europy Wschodniej. Zob. J. Szarek, *Spory wokół ugody z komunistami w końcu lat 80-tych XX wieku*, [w:] *Temat polemiki: Polska. Najważniejsze polskie spory ideowo-polityczne*, red. J. Kloczkowski, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2012, s.354.

<sup>26</sup> Szeremietiew wielokrotnie wspominał, że pragnął nawiązać współpracę z narodem rosyjskim i nie było w tym żadnej sprzeczności, ponieważ jego program nie był antyrosyjski tylko antyradziecki.

<sup>27</sup>W. Skidel [R. Szeremietiew], *Nowa Prawica – kilka uściśleń*, [w:] *Powstań Polsko! Zarys myśli...*, s.20.

<sup>28</sup>R. Szeremietiew, *Na prawo marsz*, s.95.

prześladowaną. Władza dążyła do pozbawienia tej instytucji wszystkich środków, które mogłyby zapewnić jej większy wpływ na życie społeczne. Kościołowi odbierano stowarzyszenia, szkoły, instytucje, działalność charytatywną, kulturalną oraz wychowawczą. Utworzony Urząd ds. Wyznań miał dodatkowo uzależnić Kościół w swojej działalności od państwa. Takie permanentne niszczenie tej instytucji w Polsce przez propagandę miało przynieść określone skutki: odebrać Kościołowi jego wyznawców, a przez to zapewnić wzrost laicyzacji w życiu społecznym i kulturalnym<sup>29</sup>. Szeremietiew podkreślał swoją postawę bycia chrześcijaninem także w wywiadach, w których zarzucano mu bezkompromisową postawę pełną nienawiści. Bronił wówczas swoich poglądów, wskazując, że będąc człowiekiem wierzącym, nie może czuć nienawiści do innych. On jedynie stanowczo zgadzał się na oczywistą niesprawiedliwość, do której by doszło w wypadku ugody z komunistami. Poglądy na sprawy gospodarcze najbardziej jednak podzieliły Moczulskiego i Szeremietiewa. W deklaracji programowej KPN głoszone poglądy lewicowe, zakładając socjalistyczną wersję równego współuczestnictwa wszystkich obywateli w zarządzaniu gospodarką narodową oraz uznawano interwencjonizm państwowy. Szeremietiew natomiast opowiadał się za gospodarką kapitalistyczną. „Nie ma lepszego zorganizowania życia gospodarczego jak wolny rynek i zdrowa konkurencja przedsiębiorstw”<sup>30</sup>. Zdaniem Szeremietiewa demokracja powinna zapewnić nie tylko wolność myśli, słowa, religii i przekonań, ale i nade wszystko musi zagwarantować swobodę działań w sferze ekonomii. Obywatel powinien mieć możliwość stworzenia własnej niezależności materialnej. Zabezpieczenie środków do życia stanowi istotną gwarancję dla niezależności przekonań. Zdaniem Szeremietiewa socjalizm był ideologią sugerującą łatwiznę. „Obiecuję wyznawcom poprawę losu niejako bez wysiłku – dostaniesz, co ci się słusznie należy”. Prawica, zdaniem Szeremietiewa, pozwalała ludziom, jeżeli tylko nikt im nie przeszkadzał, zbudować swoją pomyślność. Lewica za widziała w ludziach nieudaczników, którym trzeba pomagać, dawać prawa i dobra materialne. Jednak żeby dać jednemu, należy odebrać innemu. Taki mechanizm przyczynił się do budowy biurokracji, a nawet aparatu terroru w komunizmie<sup>31</sup>. Działacze PPN opowiadali się za prawicowymi rozwiązaniami w sferze ekonomicznej w przeciwieństwie do działaczy KPN, którzy nawet po odzyskaniu niepodległości przez Polskę planowali kontynuować rozwiązania lewicowe. Szeremietiew, zakładając nową partię, chciał realizować wizję wolnej, demokratycznej Polski opartej na wartościach chrześcijańskich i kapitalizmie.

## 5. IDEA ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI

Jako nadrzędny cel polityczny PPN przyjęła program odzyskania niepodległości. „Nasz przeciwnik sądzi, iż nie mamy programu. Kiedy mówimy o niepodległości słyszymy, że to nie jest program. [...] Jednak nie może być innego programu niż niepodległość”. Członkowie PPN uważali, że wprowadzenie stanu wojennego i zamykanie w więzieniach przedstawicieli opozycji, nawet tych, którzy dążyli do ugody z komunistami, przyczyniło się do wzrostu zachowań dążących do obalenia istniejącego

<sup>29</sup>W. Skidel [R. Szeremietiew], *Kościół Katolicki i społeczeństwo*, [w:] *Powstań Polsko! Zarys myśli...*, s.29.

<sup>30</sup>*Ibidem*, s.56-57.

<sup>31</sup>R. Szeremietiew, *Na prawo marsz*, s.102.

reżimu. „[...] nawet zwolennik budowania demokracji w warunkach PRL Jacek Kuroń wzywał Polaków do powstania”. Członkowie PPN opisywali w swojej Deklaracji Programowej kryzys, jakim nękany był cały kraj. Był to kryzyszarówno w życiu społecznym, jak i gospodarczym. Jednak kluczowym problemem narodu polskiego była całkowita kontrola we wszystkich sferach życia. Władza komunistyczna, ich zdaniem, utraciła częściowo kontrolę nad wsią oraz w Kościele katolickim, gdzie zarówno duchowieństwo jak i wierni pozostali niezależni. Aby naprawić ówczesną sytuację społeczną i gospodarczą, PPN uważała, że należy zacząć od niepodległego państwa, a dopiero potem rozpocząć wychodzenie z kryzysu. Poglądem tym różnili się od środowisk dążących do ugody z komunistami, którzy jako problem nadrzędny widzieli pogłębiający się kryzys ekonomiczny w kraju, a nie sprawę odzyskania niepodległości. Odrzucano zatem możliwość ugody z władzami komunistycznymi, wskazywano natomiast na kryzys struktur państwa i możliwość wybuchu społecznego niezadowolenia. Uważano, że przewidywany strajk generalny należy przekształcić w działania zmierzające do odzyskania niepodległości. Przedstawiano wizję przyszłej Europy oraz wejście Polski do zjednoczonej Europy i członkostwo w NATO<sup>32</sup>. Partia PPN głosiła program walki o wolną i suwerenną Polskę, a walka ta mogła ich zdaniem przybrać dowolną postać. „Walczyć należy na wiele sposobów. Każda inicjatywa, każda gazeta i książka, każda forma oporu jest walką o niepodległość”<sup>33</sup>. Polska Partia Niepodległościowa prowadziła niezależną działalność wydawniczą, powołując Wydawnictwo im. Jerzego Łojka.

## 6. REWOLUCJA CZY POWSTANIE

Szeremietiew był współautorem opracowania programu KPN *Rewolucja bez rewolucji*<sup>34</sup>. „Zamierzaliśmy obalić system komunistyczny przy pomocy powstania. Wyjaśniam, że to wcale nie musiało być powstanie zbrojne. Przez powstanie rozumieliśmy jednorazowe, stanowcze przekreślenie stanu niewoli. Mówiąc językiem dziś zrozumiałym chodziło nam o przełom”<sup>35</sup>. Na ogół PPN była utożsamiana z grupą dążącą do obalenia reżimu nawet na drodze walki zbrojnej. W programie KPN woła podjęcia walki zbrojnej nie była akcentowana tak jak w programie PPN. Rewolucja według działaczy PPN była kojarzona z rewolucją bolszewicką, z okrucieństwem i barbarzyństwem. Rewolucję Szeremietiew definiował jako proces ogromnych zmian zachodzących wewnątrz społeczeństwa, którego nie dotyczył problem braku niepodległości. Według niektórych środowiskrewolucja wybucha w wypadku walki klasowej, gdy jedna grupa osób - klasa uciskana - chce odsunąć od władzy inną grupę - klasę uciskającą. Taka rewolucja mogłaby zburzyć istniejący porządek prawny oraz obalić ustrój państwa. Jednak, zdaniem Szeremietiewa, w kraju pozbawionym niepodległości nie

<sup>32</sup>W Domagalski, *Polska Partia Niepodległościowa, encyklopedia-solidarnosci.pl*, [http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=T00868\\_Polska\\_Partia\\_Niepodleg%C5%82o%C5%9Bciowa](http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=T00868_Polska_Partia_Niepodleg%C5%82o%C5%9Bciowa) (dostęp 20.12.2015).

<sup>33</sup> Małachowski, *Niepodległość – jedyny program*, [w:] *Polska Niepodległa Pismo PPN*, „Polska Partia Niepodległościowa, Wydawnictwo PPN” 1985/1, s. 6 - 7.

<sup>34</sup>Szeremietiew przypominał, że tytuł *Rewolucja bez rewolucji* był odwołaniem się do słów Józefa Piłsudskiego z maja 1926 r.: „Zrobiłemrewolucję bez konsekwencji rewolucyjnych”. R. Szeremietiew, *Na prawo marsz*, s. 101.

<sup>35</sup>*Ibidem*, s. 103.



należy mówić o rewolucji, a o powstaniu, którego celem jest usunięcie obcego panowania<sup>36</sup>. „Rewolucja to proces trwający wewnątrz społeczeństwa.[...] W Polsce natomiast toczy się walka o niepodległość, gdzie z jednej strony mamy solidarne społeczeństwo, a z drugiej strony aparat złożony z kolaborantów obcego mocarstwa. Ucisk i niesprawiedliwość [...] zostały narzucone z zewnątrz.[...] Polsce nie jest potrzebna rewolucja, w której Polacy skoczą sobie do gardeł, ale likwidacja obcych rządów”. Historia Polski wskazywała wielokrotnie, że Polacy byli narodem skłonny stanąć do powstania w obronie swojej niepodległości. A sytuacja w kraju i „polityka obecnego reżimu zmusza nas do pójścia w podobnym kierunku - do wybuchu powstania”<sup>37</sup>. Rewolucja mogła też zakładać walkę zbrojną Polaka przeciwko Polakowi. A do walki bratobójczej Szeremietiew nie chciał dopuścić. Stan wojenny wprowadzony przez komunistów miał rzekomo uchronić pokojowo nastawioną opozycję od wojny domowej i rozlewu krwi. W rzeczywistości stan wojenny służył jedynie utrzymaniu dotychczasowej dyktatury. To KPN była oskarżona o prowokowanie rewolucji, gdy tymczasem była nastawiona pokojowo. Z kolei PPN była nazywana ugrupowaniem skrajnym, dążącym do wywołania wojny domowej, podczas gdy stosowanie metod siłowych uważała za ostateczność. Rada Naczelna PPN popierała sytuację, do jakiej doszło podczas stanu wojennego, kiedy to naród nie podjął walki zbrojnej. Uważali, że Polacy w czasie stanu wojennego czołgom i pałkom przeciwstawili siłę ducha i idei. Takie wypowiedzi na pewno zmieniają obraz PPN, która była przedstawiana przez propagandę jako grupę podżegającą do walki. Natomiast Szeremietiew odpowiednio argumentował chęć zorganizowania powstania. Przede wszystkim obserwował nastroje wśród społeczeństwa, a także wśród działaczy opozycji. Wszystko wskazywało na to, że społeczeństwo ma już dość pokojowych metod walki z ZOMO i SB polegających na „nastawieniu pleców pod pałki”. Uważał także, że w Polsce jest wystarczająco liczna grupa osób uzbrojonych, która powinna stanąć po stronie społeczeństwa. Było wielu oficerów i podoficerów w rezerwie, którzy mieli kwalifikacje na dowódców. Strajk generalny połączony z przejmowaniem władzy w terenie powinien częściowo sparaliżować PZPR. Powstanie, w którym można osiągnąć wszystko, najlepiej odpowiadało polskiemu charakterowi narodowemu. „Polacy zawsze byli mistrzami improwizacji. Działali zrywami, w których ogromne znaczenie odgrywały stany emocjonalne. Nie potrafią na ogół w większej liczbie działać długofalowo i cierpliwie czekać. [...] Tam gdzie występowała szybkość i brawura Polacy byli niezastąpieni”<sup>38</sup>. Na zarzut, że Polacy mają słomiany zapal, który szybko się zapala i szybko gaśnie, odpowiadał, że na to, jacy jesteśmy, czyli na rzeczywistość, trudno się obrażać. Zarzuty kierowane pod adresem Szeremietiewa, że jego propozycja walki była nierealna, starał się odeprzeć, przypominając historie wszystkich zrywów, powstań, jakie wybuchły za przyczyną Polaków. Planowanie powstania i przygotowywanie uzbrojonych ludzi gotowych do podjęcia walki miało jeden decydujący cel. Władza miała czuć respekt wobec strajkujących i nie czuć się bezkarna. Dotychczasowe strajki polegały na „stawianiu oporu biernego”, czyli „przerwaniu pracy i odejściu z zakładu w razie wkroczenia milicji”. Postawa taka gwarantowała władzy poczucie bezpieczeństwa. Nawet deklaracje ze strony

<sup>36</sup>*Ibidem*, s.104.

<sup>37</sup>W. Skidel [R. Szeremietiew], *Rewolucja czy powstanie*, [w:] *Powstań Polsko! Zarys myśli...*, s.68.

<sup>38</sup>*Ibidem*, s.69.

strajkujących o stosowaniu pokojowych metod w żaden sposób nie wpłynęły na postępowanie władzy nadal stosującej środki przymusu. Przygotowania do ewentualnego powstania miałyby „wyrównać szanse w sytuacji kolejnej konfrontacji”<sup>39</sup>. W związku z tym, że nigdy nie doszło do strajku generalnego, nie wiadomo, jakie szanse miałyby powstanie, które by wybuchło. Wielu historyków, analizując szanse na powodzenie takiego powstania, stwierdziłoby zapewne, że mogłoby zostać szybko obalone i prowadzić jedynie do niepotrzebnego rozlewu krwi. Jednak Szeremietiew traktował podjęcie walki jedynie jako ostateczność, na wypadek gdyby zawiodły inne środki pozbawienia PZPR władzy. Nie chciał bowiem, aby opozycja deklarowała wyłącznie metody pokojowe, które w ostatecznej rozgrywce mogłyby nie zapewnić zwycięstwa. Obawy Polaków związane z koniecznością poniesienia ofiar Szeremietiew odpierał, argumentując, że system totalitarny, w jakim żyjemy, i tak niesie ze sobą ofiary, przykładem może być zabójstwo ks. Jerzego Popiełuszki. Odwoływał się także do wiary katolickiej, sugerując, że żaden chrześcijanin nie powinien być tchórzem. Kodeks moralności politycznej Kościoła katolickiego również nie zabraniał podjęcia walki zbrojnej, jeżeli walka nie byłaby celem samym w sobie, tylko w obronie praw bożych i ludzkich<sup>40</sup>.

## 7. ZAKOŃCZENIE

Myśl polityczna zawarta w materiałach programowych Polskiej Partii Niepodległościowej wskazuje na specyfikę tego ugrupowania, które chęć walki politycznej łączyło z moralnością chrześcijańską. Bezkompromisowa postawa i wierność ideologii niepodległościowej przyczyniły się do odmowy wzięcia udziału w obradach Okrągłego Stołu. Członkowie tego ugrupowania po 1989 r. nie mogli także znaleźć poparcia dla swoich idei, nie wygrali wyborów w 1991 r.<sup>41</sup> na listach z Porozumieniem Obywatelskim Centrum i Wyborczą Akcją Katolicką oraz nie byli beneficjentami żadnych stanowisk. Nikt nie umiał wykorzystać potencjału, jakie niosła ze sobą PPN i ich program „przełomu”. Jawną działalność PPN podjęła na I Konwencji Krajowej, która odbyła się 20 i 21 października 1990 r.<sup>42</sup> W tym momencie PPN liczyła 729 osób, ale liczbę osób luźno współpracujących z partią liczono na 12 tys.<sup>43</sup> W 1992 r. Szeremietiew wszedł w skład powstałego rządu Jana Olszewskiego. Jeżeli przed rokiem 1989 środowisko niepodległościowe dążyło do obalenia rządów komunistycznych, to po tym okresie skupiło się przede wszystkim na dekomunizacji, uważając Polskę za jeden z niewielu krajów byłego bloku wschodniego, w którym tego procesu jeszcze nie przeprowadzono. Przed okresem transformacji ustrojowej to PZPR czuła lęk przed SW, KPN czy PPN, ale po 1989 r. to lewica opozycyjna obawiała się ich nawoływania do rozliczenia byłej nomenklatury. Szczególnym wyrazem niechęci i obaw opozycji wobec tego środowiska było obalenie rządu Jana Olszewskiego przed wprowadzeniem ustawy lustracyjnej oraz sposób w jaki to uczyniono<sup>44</sup>. Szeremietiew twierdził, że należy być przede wszystkim

<sup>39</sup>*Ibidem*, s.70.

<sup>40</sup>*Ibidem*, s.72.

<sup>41</sup>Partia PPN zbojkotowała wcześniejsze wybory w 1989 r. i w 1990 r..

<sup>42</sup>G.Wońk, *op.cit.*, s. 111.

<sup>43</sup>G. Wońk, <http://darpoint.pl/pages/PPN/PPN.htm> (dostęp 20.12.2015).

<sup>44</sup> Po upadku tego rządu PPN weszła w skład organizowanych przez premiera Jana Olszewskiego Ruchu dla Rzeczypospolitej oraz Koalicji dla Rzeczypospolitej.

wiernym swoim poglądom. „Nie można dążyć do władzy zapominając o poglądach. Rządzenie za każdą cenę jest politykierstwem.[...] Całe nieszczęście naszej polskiej polityki polega na tym, że obecni «włodarze» są mistrzami w maskowaniu swych poglądów.[...] Słynne wafesowskie: «jestem za, a nawet przeciw» ciągle jeszcze jest normą na polskiej scenie politycznej”<sup>45</sup>.

#### LITERATURA

- [1] Domagalski W., *Polska Partia Niepodległościowa*, *encyklopedia-solidarnosci.pl*, [http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=T00868\\_Polska\\_Partia\\_Niepodleg%C5%82o%C5%9Bciowa](http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=T00868_Polska_Partia_Niepodleg%C5%82o%C5%9Bciowa) (dostęp 20.12.2015).
- [2] Skidel W. [R. Szeremietiew], *Powstań Polsko! Zarys myśli programowej Nowej Prawicy Polskiej*, Wydawnictwo im. Jerzego Łojka, Warszawa 1987.
- [3] Szarek J., *Spory wokół ugody z komunistami w końcu lat 80-tych XX wieku*, [w:] *Temat polemiki: Polska. Najważniejsze polskie spory ideowo-polityczne*, red. J. Kloczkowski, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2012, s.351-365.
- [4] Szeremietiew R., *Na prawo marsz*, PRINT, Warszawa 1993.
- [5] Szeremietiew R., *O zanikach pamięci*, <http://www.polishclub.org/2011/07/15/romuald-szeremietiew-o-zanikach-pamieci/> (dostęp 15.09.2014).
- [6] Wapiński R., *Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, Stella Maris, Gdańsk 1997.
- [7] Wołk G., *Polska Partia Niepodległościowa*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2009/12, s.107-111.
- [8] Wołk G., <http://darpoint.pl/pages/PPN/PPN.htm> (dostęp 20.12.2015).
- [9] *Polska Niepodległa Pismo PPN*, „Polska Partia Niepodległościowa, Wydawnictwo PPN”, 1985/1.

#### INDEPENDENT POLITICAL THOUGHT IN THE PERIOD PRECEDING REGIME TRANSFORMATION IN POLAND BASED ON THE PROGRAMME DOCUMENTS OF POLAND INDEPENDENT PARTY

Poland Independent Party (PPN) was established in 1985 and it was a political group that through spreading publications and brochures published as the second circulation promoted anti-Soviet and anticommunist policy, regarding the ruling authority of PZPR as the illegal one. In the party programme, PPN referred to the values rooted in social doctrine of the Catholic Church. Moreover, it particularly emphasized the will to cooperate with other nations in the fight for restoring independence. On the concept level the party programme was supposed to copy the ideas of democratic right-wing parties in the West. However, having observed the growing crisis in Poland, PPN held the opinion that it was crucial to conduct such social and economic policy that would suffice prosperity to all citizens, particularly to provide care and well-being of families. Furthermore, cultural life, education and upbringing should shape the sense of national identity and strengthen national consciousness. PPN also claimed that communism in Poland did not need to be abolished peacefully, on the contrary, they suggested ‘active resistance’, which could consequently lead even to an outbreak of an armed uprising. The party was uncompromising; it recognized no treaties with communists, in contrast to the Solidarity movement connected

<sup>45</sup> R. Szeremietiew, *Na prawo marsz*, s.127.

with Lech Wałęsa. Consequently, PPN did not participate in the Round Table Agreement, considering it as a 'treason', boycotting contract elections in June 1989. The objective of the article is to analyze the political thought presented by the Chief Council of PPN, based on the chosen programme documents published in the 1980s.

**Keywords:** opposition, martial law, right wing parties, socialism, agreement with communists, Independence Stream (NN), Poland Independence Party (PPN), Confederation for Independent Poland (KPN), Solidarity, the Catholic Church.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.36

Przesłano do redakcji: październik 2014

Przyjęto do druku: październik 2015

**Monika PASTERNAK - MALICKA<sup>1</sup>**

## **UNEMPLOYMENT AMONG YOUNG PEOPLE AS A FACTOR DETERMINING UNREGISTERED LABOR MARKET**

Changes which take place in the job market have a direct impact on the social and economic development of society. Instability, growing competition and the lack of new jobs force, especially young people to search for alternative ways of generating income and informal employment.

In this article informal employment, the rate of unemployment in Poland and the European Union as well as the structure of unemployment based on age groups in the years 2000-2014 have been analyzed. Based on statistic data an attempt was made to assess the impact of unemployment among young people on the unregistered labor market on the basis of the linear regression method. The results of a self conducted research were presented for the years 2007-2014 regarding the gray economy.

In this article an attempt was made to evaluate the relationship between the unemployment rate among young people in the age group between 15 to 34 and the share of informal labor in the GDP over all. The second objective of this article was to show the reasons why young people decide to search for unregistered labor.

The main reason for seeking employment on the black labor market is the lack of legal employment, it is assumed that higher unemployment is often closely associated with unregistered labor and the willingness to seek for such employment. Statistical data collected for the years 2000-2013 proves this hypothesis. Based on the linear regression method the number of unemployed in the two age groups under 25 and 25-34 has a significant impact on the share of the unregistered labor in the Gross Domestic Product and its statistical correlation is very high.

**Keywords:** labor market, undeclared work, unemployment.

### **1. INTRODUCTION**

Currently countries and their governments experience many changes of political, social and economic nature. One of the major problems is unemployment, at this time we can observe its dramatic increase, it has a great impact on the economy, population and politics. We should focus on the problem of unemployment among the youngest participants of the work force.

The growing problem of unemployment among young people with higher education has a wide spectrum of negative effects and it is becoming very dangerous for society in which young people start their adult life from unemployment and lack of work, and in some cases illegal employment in the informal economy is the only way.

---

<sup>1</sup> Dr Monika Pasternak-Malicka, Zakład Finansów, Bankowości i Rachunkowości, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 10, 35-959 Rzeszów, tel.: (17) 865 19 12, e-mail: malicka@prz.edu.pl

The phenomenon of informal employment is present in every economy in the world, in highly developed countries as well as in those less developed. The scale of informal employment is determined by many factors and differs between countries depending on political and social situation.

In this article, as a collective of young people (similar as in the study conducted by BAEL) the group of young people at the age range of 15 -34 years has been selected. This group is divided into two subgroups: those from 15 to approximately 25, this is the age at which an average person graduates from college. The second subgroup 25-34 are those who enter the job market or continue their education.

This article will try to evaluate the impact of unemployment on the willingness to start work in the informal economy among young people at the age group under 25 years of age, as well as those between 25-34. The publication focuses mainly on informal employment in Poland and European Union, as well as unemployment among specific age groups. This article is based on the data obtained from the Central Statistical Office for the years 2000-2013. Based on the data collected an attempt was made to evaluate the effects of unemployment among young people and their willingness to participate in the informal job market based on the linear regression method. Public statistics were updated by data collected through a self- conducted study in the years 2007-2014 which focused on the gray economy as well as informal job market.

## 2. DEFINITION AND SCALE OF THE ILLEGAL EMPLOYMENT

The activity in the work market can be divided into three categories, legal employment, unregistered and illegal employment<sup>2</sup>. All are closely tied together and are continuously changing and evolving, depending on the social and economic factors. The differences between illegal and unregistered labor are very slight, sometimes unregistered labor is defined as that which brakes formal procedures and illegal is associated with criminal activity, however because the differences are so minor they are treated as one.

We have to do with illegal employment when there is no written agreement between the employee and the employer, at that time the employee is unregistered and doesn't receive any social benefits. Self-employment can also be regarded as unregistered labor in the moment when a person avoids paying taxes<sup>3</sup>. According to law we have to do with illegal employment when there is no written agreement between the employee and the employer and the employee are not registered by the employer with the Social Security Services. Employing illegal emigrants or non-citizens without work permits is also considered as illegal employment<sup>4</sup>.

European Commission in 1998 described the problem of illegal employment and unregistered labor<sup>5</sup>. The commission stated that unregistered labor is work for which a person receives financial gratification but is unregistered with the proper governmental

---

<sup>2</sup> R. Hussmanns, *Measuring the informal economy: from employment in the informal sector to informal employment*, Working Paper No. 53, International Labor Office, December 2004, p. 15.

<sup>3</sup>S. Kostrubiec, *Praca nierejestrowana w Polsce w 1998 roku*, „Gospodarka Narodowa”, no. 5-6, 1999, p. 16; *Praca nierejestrowana w Polsce w 2004 roku*, GUS, Warszawa 2005, p. 8.

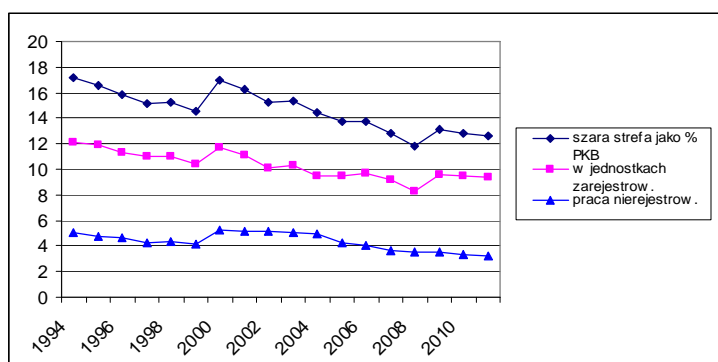
<sup>4</sup>Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z 20 kwietnia 2004, art. 2. poz. 13, Dz.U. poz. 674, 2013 r.

<sup>5</sup>*Communication of the Commission on Undeclared Work*, European Commission, COM (98)-219, Brussels 1998.

institution<sup>6</sup>. In the press release from 2013 the earlier definition was up holed and the only difference was that it incorporated the law regulations of the new European Union members into the new definition and was excluded from unregistered labor illegal activities such as (smuggling, drug trafficking, counterfeiting currencies, robbery). Experts in the field of the gray economy such as F. Schneider and B. Fogler also have excluded criminal activity from illegal labor<sup>7</sup>.

For the purpose of this publication it was assumed that informal employments is considered as the employment without a written agreement (contract) as well as overtime for which employee receives a salary “under the table,” as well as unregistered self-employment.

Fig 1. The Gray Economy in Poland 1994-2013 (i %)



Source: Self-conducted study: *Rachunki narodowe wg sektorów i podsektorów*, GUS z lat 1995-2014.

Unregistered labor is a substantial part of the Polish labor market. Figure1 shows the share of the gray economy and unregistered labor in the Gross Domestic Product in the years 1994-2011 according to the Central Statistical Office, from 1994 to 2000 its share was somewhere between 15%-17%, from the year 2001 its share of the national product started to go down reaching the level of 11.8% in 2008. During the next few years it started to rise because of the drop in the national economic growth, and then it went up by approximately 1% to 2%.

The best source of information regarding unregistered labor in Poland is the LFS (Labor Force Survey) regarding economic activity of population. The data collected by the Central Statistical Office shows that the number of people employed informally is systematically dropping from 195 2.199 thousand, 1998 - 1.431 thousand, 2004 - 1.317 thousand, 2009 – 785 thousand, 2010 – 732 thousand, which is approximately 4.6% of the work force. In the years 1995 – 2010 the percentage of the unregistered employees in the

<sup>6</sup> *Komunikat prasowy dotyczący pracy nierejestrowanej oraz konsultacji ze związkami zawodowymi i przedstawicielami pracodawców*, Komisja Europejska, 4 lipca 2013, Biuletyn informacyjny Komisji Europejskiej na temat zatrudnienia, spraw społecznych i włączenia społecznego, 2013.

<sup>7</sup> F. Schneider, *Shadow Economies and Corruption All Over the World: New Estimates for 145 Countries*; Johannes Kepler University of Linz, Austria, 24 lipiec 2007 r., B. Torgler, F. Schneider, *Shadow Economy, Tax Morale, Governance and Institutional Quality: A panel Analysis*, IZA Discussion Paper Series 2007, pp. 9-10.

total number of the people employed in Poland dropped from 14.89% of the workforce to 4.6%, confronting that data with the population of 15 years of age and under from 7.6% to 2.3%<sup>8</sup>.

The survey conducted by The Central Statistical Office shows that the largest age group that participates in the unregistered labor market is the 25 – 38 years of age group and it is approximately 28.8% of the total unregistered labor force, under 25 is approximately 19% of the labor force but for both of the age groups unregistered labor is the main source of income<sup>9</sup>.

Besides of the official publications and surveys conducted by CSO other studies are done to establish the size of the informal economy. Research conducted by F Schneider shows that informal economy in Poland is almost double the size compared to the values presented by CSO. According to the Austrian researcher the gray economy in Poland in 2010 reached the level of 26.4% of the national product, in 2012 24.4% in 2013 23.8% assuming that unregistered labor is approximately a third of gray economy it reached the level of 8.8% in 2010, 8.1% in 2012 and 7.9% in 2013<sup>10</sup>.

### 3. UNEMPLOYMENT AMONG YOUNG PEOPLE IN POLAND COMPARED TO OTHER EUROPEAN UNION COUNTRIES

Extremely high unemployment rates among young people are a major problem in the European Union. Unemployment rate for the age group of 25 and under is more than double the size compared to other age groups<sup>11</sup>. According to International Labor Association in 2010 unemployment among young people at the age group 15-24 reached 75.8 million. In Poland the unemployment rate at this age group was 12.8% and in the EU 18.1%<sup>12</sup>.

In 2012 5 517 million people under the age of 25 stayed without work in the EU and the unemployment rate for this age group reached 22.8% (compared to the age group 25-74 unemployment rate reached 9.1%)<sup>13</sup>. The southern region of the EU is in the worst position, in Greece more than half (52.8%) of young people are without jobs, in Spain (52.1%) of young people remain without steady employment, the situation is a little better in Slovakia( 38.8%), Portugal and Italy (36%), Bulgaria (28.5%), Lithuania (27.7%),

<sup>8</sup> *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2011, p.15.

<sup>9</sup> Obliczenia własne na podstawie: *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010*, GUS, Warszawa 2011, p.68, 79.

<sup>10</sup> A. Buehn, F. Schneider, Size and Development of Tax Evasion In the 38 OECD Countries: What do we (not) know?, CES info, Working Paper No. 4004, November 2012; F. Schneider, Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2012, Some New Facts, CES info 2011, [www.shadow-economy-size-percentage-gpd.xls](http://www.shadow-economy-size-percentage-gpd.xls); Schneider F., *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2013*, A Further Decline, [http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2013/ShadEcEurope31\\_Jan2013.pdf](http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2013/ShadEcEurope31_Jan2013.pdf)

<sup>11</sup> J. Stecko , *Value categories and the choice of youths in contemporary times*, Humanities and Social Sciences, z.22(2/2015), s.155-161.

<sup>12</sup> *Global Employment Trends 2012*. Report International Labor Organization, 2012, s.92-93; [www.ilo.org/global/publications/books/global-employment-trends](http://www.ilo.org/global/publications/books/global-employment-trends).

<sup>13</sup> From the data collected by the Eurostat in the middle of the year 2013 without work was 23,3% of adults under 25 years of age, harmonized unemployment rate for the entire population of the EU calculated for the end of October was 11% ; Eurostat 159/2013.



Hungary (26%), Sweden (24.6%) and France (22.7%). Germany had the lowest unemployment rate among young people (11%) in 2007 and in 2012 it went down to (9.7%). Austria also had an unemployment rate among young people below the EU average and it was (8.3%).

The Eurostat data at the beginning of 2014 shows that 23.4% of the work force under 25 years of age stays unemployed. In the first quarter of 2014 unemployment among young people in the 28 EU countries increased by 39 million compared to May 2012 (January 2014 5556 million people).<sup>14</sup> The lowest unemployment rate among young people was registered in Germany (7.6%), Austria (10.5%) and Holland (11.1%), at the same time the highest rate was recorded in Greece (59%), Spain (54.6%), and Croatia (49.8%).

In our country unemployment rates are not as dramatic as in the southern part of Europe. In Poland unemployment rate among young people reached 26% which places us on the 17<sup>th</sup> position among the 28 EU countries. The CSO counts the registered unemployment individuals that do not perform any tasks for which they receive payment and are able and willing to perform such tasks full time at the same time are not full time students and are registered with the unemployment office.

Table 1 presents the levels of unemployment in Poland in the years 2000-2013 the level of unemployment registered by LSF is not consistent because of the difficulties with defining the phenomena and the methodology used in the process of measuring the scale of the unemployment levels. The first value presented for unemployment rates is based on the data collected by Unemployment Office and the second is based on the data collected by LFS, in 2009 an increase in the unemployment rates can be observed that can be directly linked with the drop of the economic growth in Poland as well as globally.

Table 1. Unemployment levels registered by LSF in the years 200-2014 (%)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Registered unemployment rate	151	175	200	200	190	176	148	112	95	121	124	123	128	135	115
Unemployment rate according to LFS	160	185	197	193	180	167	122	85	67	85	96	97	100	104	92

Source: Self-conducted analysis based on CSO for the years 2000-2015.

The research conducted by Deutsche Bank PBL in 2013 shows that at the age group 20-35 less than half 40.3% has a regular full time employment and 31.3% are unemployed. In Europe as well as in Poland unemployment is the main concern among the youngest job market participants. In the third quarter of 2013 the largest group among the unemployed are people 25-34 years of age and that is 602.3 thousand people the average for the third quarter is 640.6 thousand percentage wise it is 28.9% of the total unemployed people under 24 they make up for 19.1% of the total unemployed<sup>15</sup>.

People under 24 years of age make up for 19.1% of the total number of the unemployed. The number of unemployed in Poland in the years 200-2013 divided by the age group is presented in table 2. The largest percentage of unemployed workers in the

<sup>14</sup> *Unemployment statistics*, Eurostat styczeń 2014.

<sup>15</sup> *Dla młodych własne mieszkanie to luksus*, Sondaż Deutsche Bank PBC 2013, [www.deutschebank.pl/biuro-prasowe/raporty-i-analizy](http://www.deutschebank.pl/biuro-prasowe/raporty-i-analizy)

age group of 25-34 in Poland was recorded in Lubelskie 33.2%, Podkarpacie 30.8%, Świętokrzyskie 30.0% and Wielkopolskim 29.7%<sup>16</sup>.

Table 2. Number of unemployed in Poland in the years 2000-2014 divided by age in thousands

Number of unemployed	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
All together	2702	3186	3375	3273	3081	2773	2309	1747	1474	1883	1755	1983	2137	2194	1825
to 24 years	8235	942	941	885	781	626,1	476,7	332,7	304,6	425,9	428,3	416,1	411,2	408,6	302
25-34 years	723	817	932	904	865	778,5	641,6	485,1	418,7	547,8	570,9	581,9	603,3	640,6	509
35-44 years	651	762	730	694	632	557,0	460,2	336,9	273,9	345,4	358,8	373,4	366,8	434,3	382
45-54 years	481	571	664	959	655	660,2	576,8	443,7	347,9	404,4	397,2	385,3	389,4	399,8	340
55 and above	113	94	108	131	139	141,2	154,1	148,1	128,7	169,2	199,6	223,0	249,9	285,6	292

Source: Self- conducted analysis based on CSO for the years 2000-2015.

The biggest problem with finding legal employment in Podkarpacie have young people under 35 years of age in the year 2000 it was 64% of all unemployed in 2013 that was 52% of all unemployed. During the time frame from 2000-2005 in Podkarpacie the age group 15-24 was characterized by the highest unemployment rate, where the number of registered unemployed reached the value of 59,8 thousand in 2000, 51 thousand. From the year 2005 the age group most significantly touched by the raise of unemployment was the group 25-34 in 2005 there was 51,9 thousand unemployed in this age group registered in the unemployment office and in 2013 it was 47 thousand people<sup>17</sup>.

#### 4. RELATIONSHIP BETWEEN UNEMPLOYMENT RATES AND THE NUMBER OF PEOPLE IN THE AGE GROUP OF 15-34 AND UNREGISTERED LABOR

In the publication a linear regression method was used to observe if there is a dependence between unemployment rates and the number of unemployed young people. Figures 2 – 4 present the graphic spread correlation between the level of unregistered labor and unemployment rates among young people in the years 2000-2012, both charts show a distinctive dependence which means that growth of unemployment will have its impact on the level of unregistered labor.

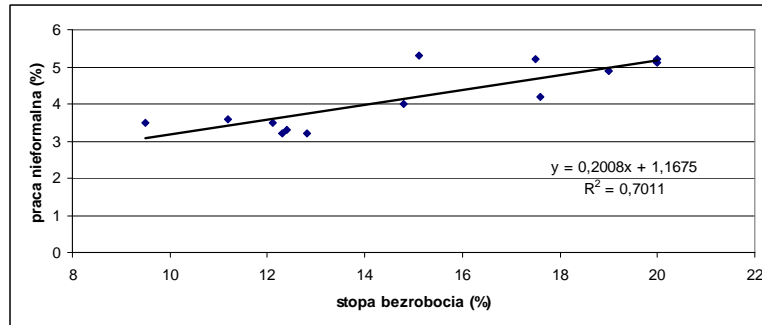
Figure 2 presents the relationship between unregistered labor and unemployment rates in Poland in the years 2000-2012 using the linear regression to estimate the trend line, using the formula presented in the bottom corner of the drawing underneath the coefficient  $R^2$  that is the determination index<sup>18</sup> its value was 0.7011 that means that both phenomena are very closely related.

<sup>16</sup> *Bezrobocie rejestrowane I-III kwartał 2013 r.*, Informacje i opracowania statystyczne GUS, Warszawa 2013, pp. 19, 38.

<sup>17</sup> *Biuletyn statystyczny województwa podkarpackiego z lat 2003-2013.*

<sup>18</sup> Determination indicator has a value from 0 to 1. If it is less than 0.5 it means that the model is misaligned with the observation. If it ranges from 0.5 to 0.6 - a poor fit, 0.6 to 0.8 - adjust satisfactory from 0.8 to 0.9 - good, and from 0.9 to 1 - very good.

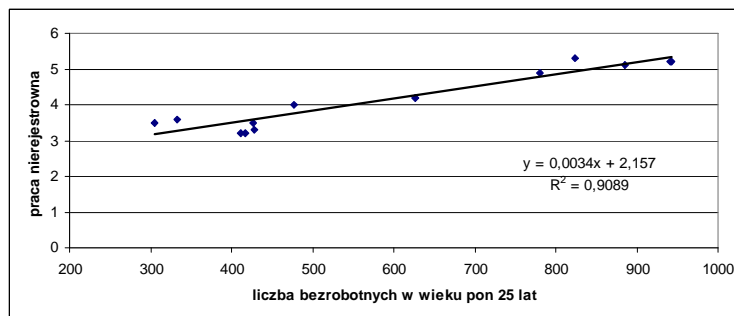
Figure 2. A scatter plot between the unemployment rate and the level of undeclared work



Source: Own calculations based on Table 1 and Figure1.

Graph 3 was created for the youngest age group of workers up to 25 years of age, it illustrates the relationship between unemployment and the share of the gross domestic product generated by unregistered labor by the already mentioned age group.

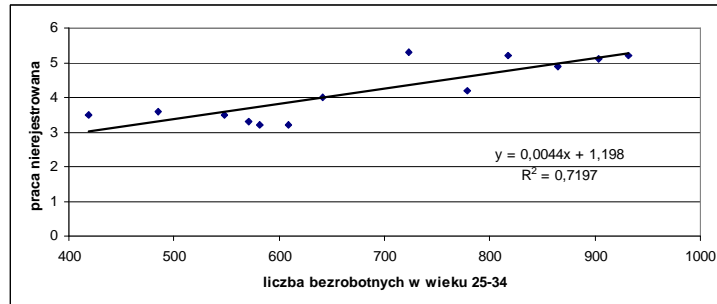
Figure 3. A scatter plot between the number of unemployed under 25 and the level of undeclared work



Source: Own calculations based on Table 2 and Figure1.

The value of the determining factor in this case reached 0.9089 that means (91%), the dependence between the number of unemployed young people and the gray economy as well as unregistered labor stays closely related. The youngest age group of unemployed is most likely to seek unregistered employment, especially at times when the number of legal jobs offered is limited or non-existent. The youngest age group is often still at school and parents are economically responsible for their well-being, they most often seek part time employment and that is one of the characteristics of illegal employment.

Figure 4. A scatter plot between the number of unemployed people aged 25-34 years and the level of undeclared work



Source: Own calculations based on Table 2 and Figure1.

The situation is totally different when it comes to the age group 25-34 (graph 4) the correlation between the number of unemployed and the unregistered labor is not so strongly related, for this age group the correlation factor was only 0.7197 which means that only about 70% of the unemployed from this age group are willing to seek employment in the unregistered sector. At this age group potential employees are looking for more stability in their lives, they are starting to live on their own and that is why they are looking for financial independence so that they could afford mortgage payments, for example. To receive a mortgage it is required to have legal employment to receive a valid financial statement and get mortgage approved.

Older people are much more socially aware and other aspects of employment not just financial income play a significant part in terms of employment, for example gaining retirement benefits, health insurance, building financial creditability, at the same time faced with the lack of income and no means to support their families they are willing to seek employment in the unregistered labor market.

The relationship between these factors was shown on the charts 2-4 to check if the correlation is contingent. A test of correlation significance was made. Statistical tests are made to evaluate the relations observed during the test on the selected groups and if they are relevant for the whole population or if it is just coincidence, as a result of the statistical test probability is established and its feasibility is assessed, in all of the three presented correlations high dependency was observed during the test on the selected group and the relevance for the entire population was checked or was it just a coincidence, as a result of the statistical test probability ( $p$ ) is established and its feasibility is assessed <sup>19</sup>.

In all of the correlations presented high dependency was observed. The result of a statistical test so called test probability ( $p$ ) and its low value (0.0004) certify that statistical tests are used to determine the statistical mortality. For the graph dispersion

<sup>19</sup> It is most often the following rules:

- when  $p > 0.05$  are talking about no grounds to reject the null hypothesis, meaning that tested the difference, dependence, the effect is not statistically significant;
- when  $p \leq 0.05$ 're talking about a statistically significant relationship (mark this fact with \*);
- $p \leq 0.01$  is highly significant dependence (\*\*);
- $p \leq 0.001$  is a highly significant statistical relationship (\*\*\*)

between unregistered labor and the number of unemployed individuals in the age group under 25 years of age  $p^{xxxx}$  factor reached the value of 0.00000 which means that statistical relationship is very high, in the third case  $p^{xxxx}$  (0.0003) that means that statistical correlation is substantial.

## 5. UNEMPLOYMENT AND SEEKING EMPLOYMENT IN THE UNREGISTERED JOB MARKET BY PERSONS JUST ENTERING THE JOB MARKET BASED ON A SELF-CONDUCTED STUDY

Research conducted by Polish and international research centers show that receiving the status of the unemployed motivates to seek employment in the unregistered job market. Participants of the survey conducted by LSF in the years 1995-2010 acknowledged that a very important factor which motivates to seek unregistered employment was the lack of registered employment. In 1995 21.8% of the unemployed searched for unregistered employment compared to 53.1% in 2010 were willing to seek unregistered labor<sup>20</sup>. CASE study shows the influence of unemployment and the size of the unregistered labor market<sup>21</sup>. Among the most common reasons for seeking employment in the unregistered labor market is the lack of legal employment that is the most common answer among the unemployed in Germany, the United Kingdom and Hungary<sup>22</sup>.

The report prepared by PIP (State Labor Inspectorate) work agency emphasizes that the majority of people employed in the unregistered market state that because they couldn't find legal employment they were forced to seek illegal employment<sup>23</sup>. Staying without employment, seeking and willingness to seek employment characterize unemployed individuals<sup>24</sup>.

The data collected through self-conducted in the years 2007-2014 shows that unemployment is one of the reasons that the unregistered labor phenomena accrues<sup>25</sup>. In literature concerning the subject of the gray economy as well as unregistered labor questioner surveys along with their many floes are the best way to research the subject and the structure of the unregistered labor market<sup>26</sup>.

Self-conducted study in the years from 2007- 2014 shows that among the leading causes of seeking employment in the unregistered labor market is the lack of legal

<sup>20</sup> Badania Ekonomicznej Aktywności Ludności, GUS

<sup>21</sup> Bednarski M., Kryńska E., Pater K., Walewski M., *Przyczyny pracy nierejestrowanej w Polsce*, Ministerstwo pracy i Polityki Społecznej, IPiSS, COBOS, CASE, MillwardBrown SMG/KRC, Warszawa 2008.

<sup>22</sup> *Undeclared Work In the European Union*. Report Directorate General Employment, Special Eurobarometer, October 2007, Table QB7T.

<sup>23</sup> Państwowa Inspekcja Pracy, *Sprawozdanie Głównego Inspektora Pracy z działalności Państwowej Inspekcji Pracy w 2009 roku*, Warszawa 2010, p.94.

<sup>24</sup> E. Kwiatkowski, *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, PWN, Warszawa 2002, p. 16.

<sup>25</sup> Research was conducted on a target group of 686 households (in May 2007), 750 households (in May 2009), 1,084 households (in April and May 2010), 1,201 households (in May 2011), 1,230 farms home (in January 2012), 1,128 farms in January 2013 and 857 households (in January 2014.). In surveys conducted in May 2007 was attended by households from across the Polish, and interviews in the years 2009 to 2014 were carried out in Podkarpacie. The questionnaires were addressed to people over 20 years of age with different levels of income and standard of living.

<sup>26</sup> *Przyczyny pracy nierejestrowanej*, pod red. M. Bednarski ..., op.cit, p.56.

employment and insufficient income generated through legal employment, these are the main reasons of seeking unregistered labor 35.5% of respondents have stated that lack of legal employment has driven them to seek employment on the unregistered market in 2013, (in 2007 – 23.6%, 2009 – 29.5%, 2010 – 31.6%, 2011 – 6.9%<sup>27</sup>, 2012 – 33.3%, 2013 – 35,5%).<sup>28</sup>

Table 3. Structure of the answers to the question about the reasons for taking up informal jobs by the age group

Reasons for seeking unregistered employment	Age					
	under 25	26-35	36-50	51-60	Above 60	total
insufficient income	61 (31%)	72 (41%)	96 (44%)	56 (38%)	37(33%)	322
higher pay without a contract	66 (36%)	60 (40%)	55 (30%)	48 (38%)	17 (16%)	146
high income taxes	44 (26%)	22 (16%)	35 (19%)	9 (7%)	16 (19%)	126
high insurance premium	15 (9%)	20 (13%)	17 (10%)	25 (22%)	9 (8%)	86
family situation	40 (24%)	38 (26%)	40 (24%)	36 (31%)	38 (41%)	192
the lack of other job opportunities	93 (63%)	75 (58%)	90 (59%)	50 (57%)	54 (72%)	362
low detectability and low penalties	7 (5%)	6 (5%)	8 (6%)	1 (1%)	2 (3%)	24
the possibility of losing certain benefits	10 (8%)	3 (3%)	12 (9%)	6 (7%)	5 (8%)	36
other causes	1 (1%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	1

\* Total exceeds 100% because respondents could indicate many variants of answers.

Source: Own calculations based on surveys conducted in 2014.

Difficulty in finding legal employment went up in 2014 and it reached 42.2% in that year. Table 3 shows what reasons were given by survey participants as those responsible for seeking employment in the informal job market, divided by age groups this problem was emphasized by the youngest participants of the job market up to 25 years of age and the oldest group over 60. Table 4 answers the questions regarding the structure and reasons for unemployment. It was based on the self-conducted study in 2014.

Table 5 presents the answers given to questions regarding the willingness to seek employment in the unregistered job market divided by age groups. Table 5 presents the structure of answers given to the questions regarding how you would react if you lost your job and could not find legal employment in 2014 79% of survey participants answered that they would seek employment on the unregistered labor market. In 2013 75.2% and in 2012 77% from which 52.6% would do so without any hesitation in 2013 43.7% in 2012 48.3% this shows that unregistered labor is a phenomena which is socially accepted.

<sup>27</sup> Very low share of the determinants is clear from the facts that in 2011 the interviewees had to choose only one variant answers (in other years two variants).

<sup>28</sup> M. Pasternak-Malicka, *Zatrudnienie nierejestrowane w kontekście problematyki bezrobocia*, [w:] *Praca Polaków*, pod red. B. Kłos, A. Grycuka, Biuro Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu, Studia BAS, 4(36) 2013, Warszawa 2013, p.50.

Table 4. Responses to the question of the impact of unemployment by age structure

The effects of unemployment	Age					Total
	under 25	26-35	36-50	51-60	above 60	
they agree to low wages	78 (40%)	70 (40%)	88 (40%)	47 (32%)	41 (36%)	324
young people are not self-reliant	51 (26%)	41 (23)	48 (22%)	42 (29%)	13 (11%)	195
unregistered labor	22 (11%)	33 (19%)	32 (15%)	18 (12%)	32 (28%)	137
they agree to mistreatment at work	17 (9%)	15 (9%)	26 (12%)	18 (12%)	13 (11%)	89
they are depressed	17 (9%)	9 (5%)	2 (1%)	5 (3%)	4 (4%)	37
the families of the unemployed often fall apart	4 (2%)	1 (1%)	9 (4%)	7 (5%)	5 (4%)	26
crime, alcoholism	2 (1%)	7 (4%)	12 (6%)	3 (2%)	1 (1%)	25
people on welfare often lose their desire to seek employment	6 (3%)	0 (0%)	2 (1%)	4 (3%)	5 (4%)	17
others	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	1 (100%)	0 (0%)	1
total	197	176	219	145	114	851

\* Skipped variant lack of response.

Source: Own calculations based on surveys conducted in 2014.

Table 5. Responses to the question about the readiness to take informal work in case of job loss by age structure

Q. In the event of job loss would / you be able / and willing / to seek employment in the unregistered job market?	Age					Total
	under 25	26-35	36-50	51-60	above 60	
Yes	103 (52%)	91 (52%)	100 (45%)	91 (61%)	66 (59%)	451
Probably yes	66 (34%)	52 (30%)	74 (34%)	22 (15%)	12 (11%)	226
Probably no	7 (4%)	6 (3%)	11 (5%)	7 (5%)	2 (2%)	33
No	8 (4%)	11 (4%)	8 (4%)	3 (2%)	12 (11%)	42
Don't know	13 (7%)	16 (9%)	28 (13%)	26 (18%)	20 (18)	103
Together*	197	176	221	149	112	855

\* Skipped variant of the other, and no response.

Source: Own calculations based on surveys conducted in 2014

Difficulty in finding legal employment is not the only reason for participating by individuals on the informal job market a great influence is also made by the tax payer morality<sup>29</sup> and social acceptance of tax avoidance<sup>30</sup>, not without significance is the ability of government agencies to fight with the gray economy<sup>31</sup>.

<sup>29</sup> M. Pasternak-Malicka, *Mentalność i moralność podatkowa a reakcje gospodarstw domowych na obowiązek podatkowy*, Modern Management Review, Reserch Journal 20 (1/2013), Rzeszów 2013, pp.87-99.

<sup>30</sup> M. Pasternak-Malicka, *Uchylenie się od opodatkowania jako reakcja podatników na nieprzestrzeganie zasad podatkowych w polskim systemie podatkowym*, red. T. Famulska, A. Walasik, *Finanse w niestabilnym otoczeniu – dylematy i wyzwania*, *Finanse publiczne*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2012, pp.353-365.

<sup>31</sup> M. Pasternak-Malicka, *Rola kodeksu karno-skarbowego i kontroli skarbowej w walce z szarą strefą*, *Opodatkowanie Przedsiębiorstw*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 708, Szczecin 2012, pp.73-94.

## 6. CONCLUSIONS

A significant problem in the EU is a very difficult situation in the job market. The diversity of the scale of the problem among the individual partners of the union reached an all-time high, on one side we have the countries that have a very low unemployment level (Germany, Austria), on the other hand we have countries that have a very high unemployment rate (Spain, Portugal, Greece, Cyprus) in these countries young people still are in a very difficult situation on the job market in countries such as Greece and Spain over half of young people are unemployed.

In Poland social statistics show that the unemployment rate among young people is on the rise especially at the age group 15-34 years of age. This age group is very sensitive and reacts quickly to the changes in the job market and more willing to seek employment in the informal market.

In Poland 5-8% of the work force is employed without registration and the number is continuously dropping most often such employment is short term employment and the major age group represented in the unregistered labor market are employees 15-34 years of age, the research conducted by LSF shows that the main source of income in that age group comes from the unregistered labor market. The main reason for seeking employment in the black labor market is the lack of legal employment, it is assumed that higher unemployment is often closely associated with unregistered labor and the willingness to seek such employment. Statistical data collected for the years 2000-2013 proves this hypothesis. Based on the linear regression method the number of unemployed in the two age groups under 25 and 25-34 has a significant impact on the share of the unregistered labor in the Gross Domestic Product and its statistical correlation is very high.

The survey conducted shows that unemployed statute has an impact on the decision of individuals to seek unregistered labor however it is not the only reason for seeking employment in the gray economy sector, research conducted shows that it plays a significant role when deciding to search for employment on the unregistered labor market. It is very alarming that majority of survey participants state that they would be willing to seek unregistered employment when faced with the lack of legal employment opportunities, the most eager age group were young people in the age group under 25 years of age.

Unregistered labor is a very complex issue and there is no easy solutions for this problem. Illegal employment is a part of the gray economy and it is impossible to eliminate all together but through reducing the incentives which motivate to seek unregistered labor or by creating new legal employment opportunities can be successfully reduced.

## REFERENCES

- [1] *Bezrobocie rejestrowane I-IV kwartał 2014 r.*, Informacje i opracowania statystyczne GUS, Warszawa 2015.
- [2] *Bezrobocie rejestrowane I-III kwartał 2013 r.*, Informacje i opracowania statystyczne GUS, Warszawa 2013.
- [3] Buehn A., Schneider F., *Size and Development of Tax Evasion In the 38 OECD Countries: What do we (not) know?*, CES info, Working Paper No. 4004, November 2012.



- [4] *Communication of the Commission on Undeclared Work*, European Commission, COM (98)-219, Brussels 1998.
- [5] *Dla młodych własne mieszkanie to luksus*, Sondaż Deutsche Bank PBC 2013, [www.deutschebank.pl/biuro-prasowe/raporty-i-analizy Eurostat](http://www.deutschebank.pl/biuro-prasowe/raporty-i-analizy/Eurostat_publicacja_159/2013), publikacja 159/2013.
- [6] *Global Employment Trends 2012*. Report International Labor Organization, 2012, s.92-93; [www.ilo.org/global/publications/books/global-employment-trends](http://www.ilo.org/global/publications/books/global-employment-trends).
- [7] *Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej kraju*, GUS, Warszawa luty 2015. *Komunikat prasowy dotyczący pracy nierejestrowanej oraz konsultacji ze związkami zawodowymi i przedstawicielami pracodawców*, Komisja Europejska, 4 lipca 2013, Biuletyn informacyjny Komisji Europejskiej na temat zatrudnienia, spraw społecznych i włączenia społecznego, 2013.
- [8] Kostrubiec S., *Praca nierejestrowana w Polsce w 1998 roku*, „Gospodarka Narodowa”, nr 5-6, 1999
- [9] Kwiatkowski E., *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, PWN, Warszawa 2002.
- [10] Państwowa Inspekcja Pracy, *Sprawozdanie Głównego Inspektora Pracy z działalności Państwowej Inspekcji Pracy w 2009 roku*, Warszawa 2010.
- [11] Pasternak-Malicka M., *Mentalność i moralność podatkowa a reakcje gospodarstw domowych na obowiązek podatkowy*, *Modern Management Review, Reserch Journal* 20 (1/2013), Rzeszów 2013, s.87-99.
- [12] Pasternak-Malicka M., *Rola kodeksu karno-skarbowego i kontroli skarbowej w walce z szarą strefą*, *Opodatkowanie Przedsiębiorstw*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego* nr 708, Szczecin 2012, s.73-94.
- [13] Pasternak-Malicka M., *Uchylanie się od opodatkowania jako reakcja podatników na nieprzestrzeganie zasad podatkowych w polskim systemie podatkowym*, red. T. Famulska, A. Walasik, *Finanse w niestabilnym otoczeniu – dylematy i wyzwania*, *Finanse publiczne*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, Katowice 2012, s.353-365.
- [14] Pasternak-Malicka M., *Zatrudnienie nierejestrowane w kontekście problematyki bezrobocia*, [w:] *Praca Polaków*, pod red. B. Kłos, A. Grycuka, *Biuro Analiz Sejmowych* [16] Kancelarii Sejmu, *Studia BAS*, 4(36) 2013, Warszawa 2013.
- [15] *Praca nierejestrowana w Polsce w 2004 roku*, GUS, Warszawa 2005.
- [16] *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r.*, GUS, Warszawa 2011.
- [17] Schneider F., Bueth A., Montenegro C.E., *Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007*, Working Paper 5356, lipiec 2010.
- [18] Schneider F., *Shadow Economies and Corruption All Over the World: New Estimates for 145 Countries*; Johannes Kepler University of Linz, Austria, 24 lipiec 2007.
- [19] Schneider F., *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2012*, Some New Facts, CES info 2011, [www.shadow-economy-size-percentage-gpd.xls](http://www.shadow-economy-size-percentage-gpd.xls).
- [20] Schneider F., *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2013*, A Further Decline, [http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2013/ShadEcEurope31\\_Jan2013.pdf](http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2013/ShadEcEurope31_Jan2013.pdf)

- [21] Stecko J., *Value categories and the choice of youths in contemporary times*, Humanities and Social Sciences, z.22(2/2015), s.155-161.
- [22] Torgler B., Schneider F., *Shadow Economy, Tax Morale, Governance and Institutional Quality: A panel Analysis*, IZA Discussion Paper Series 2007. *Unemployment statistics*, Eurostat styczeń 2014.
- [23] Ustawa z dnia 20 IV 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. z 2004 r. nr 99, poz. 1001 z późn. zm).

#### **BEZROBOCIE WŚRÓD MŁODYCH LUDZI JAKO CZYNNIK DECYDUJĄCY O NIELEGALNYM RYNKU PRACY**

Zmiany jakie zachodzą na rynku pracy oraz ich społeczne i ekonomiczne skutki sprawiają, że współczesny rynek pracy staje się ważnym czynnikiem rozwoju społecznego i gospodarczego. Rosnący deficyt miejsc pracy, duża konkurencja i niestabilność zatrudnienia powodują, że człowiek, zwłaszcza młody, zmuszony jest do poszukiwania różnorodnych form pracy, w tym także pracy nieformalnej.

W publikacji została opisana istota nieformalnego zatrudnienia, poziom bezrobocia w Polsce i Unii Europejskiej, a także liczba bezrobotnych zarejestrowanych według struktury wiekowej w latach 2000-2013. Na podstawie danych statystycznych dokonano próby oceny wpływu poziomu bezrobocia wśród młodych osób na aktywność na nieformalnym rynku pracy w oparciu o metodę regresji liniowej. Zaprezentowano także fragmenty własnych badań ankietowych z lat 2007-2014 dotyczących szarej strefy, w tym pracy nieformalnej.

W opracowaniu starano się ocenić zależność pomiędzy stopą bezrobocia oraz liczbą bezrobotnych osób w wieku od 15 do 34 lat a udziałem pracy nieformalnej w PKB, z drugiej zaś strony, w oparciu o przeprowadzone badania ankietowe - wskazać przyczyny podejmowania pracy nieformalnej w opisywanej kategorii wiekowej.

Za jeden z głównych determinantów pracy nieformalnej uważa się brak miejsc pracy w sektorze oficjalnym. Przyjmuje się, że większemu bezrobociu towarzyszy na ogół wyższy udział pracy na rynku nieformalnym. Dane statystyczne z lat 2000-2013 zdają się potwierdzać występującą zależność. W oparciu o metodę regresji liniowej wykazano iż stopa bezrobocia i liczba bezrobotnych w dwóch kategoriach wiekowych (pon. 25 oraz 25-34 lata) wpływa na udział pracy nieformalnej w PKB i zależność ta jest wysoce istotna statystycznie.

Także badania ankietowe wskazują, iż status bezrobotnego może mieć wpływ na decyzję o podjęciu pracy nieformalnej, chociaż nie jest to jedyna przyczyna skłaniająca do zatrudnienia w szarej gospodarce

**Słowa kluczowe:** rynek pracy, praca nierejestrowana, bezrobocie.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.37

Przesłano do redakcji: październik 2014

Przyjęto do druku: październik 2015

**Eugeniusz PONCZEK<sup>1</sup>**

## **STYLE I WZORCE BADAŃ MYŚLI POLITYCZNEJ: OD POWIERZCHOWNEJ PREZENTACJI DO DOGLĘBNOŚCI OGLĄDU NOMOLOGICZNO- EKSPLANACYJNEGO**

Politologowie podejmujący się odtwarzania oraz wyjaśnienia typowości i osobliwości myśli politycznej mogą „pięknie różnić się” jeśli pragną wykreować „politologiczny” paradygmat badania myśli politycznej, uwzględniający wymogi zwolenników podejścia utrzymanego w „poetyce” dyscypliny nauki o polityce. To podejście do myśli politycznej, jako zawężone, oznaczałoby zubożenie jej oglądu i eksplantacji. Ograniczałoby to politologiczne możliwości poznawcze myśli politycznej w wymiarze diachronicznym i holistycznym, ponieważ bez inspiracji ze strony innych dyscyplin naukowe oznaczałoby rezygnację z recepcji wielu kreatywnych oddziaływań poznawczych umożliwiających ogląd interdyscyplinarny przedmiotu badań. Monodyscyplinarne badania naukowe myśli politycznej byłoby zawężone i mało innowacyjne.

Osoba badająca myśl polityczną powinna być świadoma, iż nie może nie uwzględniać oglądu interdyscyplinarnego oraz takich podejść, jak: genetyczne w wymiarze historii „długiego trwania”, behawioralne, diachroniczno-holistyczne i aksjonormatywne. Owe podejścia oraz inspiracje interdyscyplinarne powinny umożliwiać integralne i otwarte badania myśli politycznej przez politologów otwartych na jej szerszy ogląd i eksplantację wieloaspektową. Nie można zupełnie wyeliminować recepcji wielości inspiracji poznawczych wywodzących się z innych dyscyplin nauk humanistyczno-społecznych i nie można wykluczyć odpowiedniej ich adaptacji politologicznej.

Konstatacje sformułowane przez badacza myśli politycznej powinny cechować odporność na oddziaływanie tendencji ideologicznych, powodujących subiektywną prezentację danej myśli politycznej. Na takie niebezpieczeństwo może być narażony badacz myśli politycznej jednego tylko nurtu, gdyż po pewnym czasie może się z nim utożsamiać. Badacz nie powinien on być uwikłany pod względem personalnym w spory ideologiczne oraz ulegać subiektywnym intencjom ze strony mocodawców politycznych bądź sponsorów wspierających badania naukowe. Wskutek tego mogłoby dojść do ograniczenia jego swobody w zakresie analizy i eksplantacji przedmiotu poznania, czyli – myśli politycznej. Niedopuszczenie do tego umożliwiłoby wykreowania w miarę uniwersalnego paradygmatu badań myśli politycznej.

**Słowa kluczowe:** style badania myśli politycznej.

### **1. DONIOSŁOŚĆ AKSJOLOGICZNEGO UJĘCIA MYŚLI POLITYCZNEJ**

Sformułowanie „myśl polityczna” nie jest niejednoznacznie ujmowane. W piśmiennictwie naukowym na jej temat funkcjonuje wiele definicji wąsko lub szeroko sformułowanych oraz mniej bądź bardziej precyzyjnie. Nie będą one tu prezentowane,

---

<sup>1</sup> Prof. dr hab. Eugeniusz Ponczek, Uniwersytet Łódzki, Katedra Teorii Polityki i Myśli Politycznej, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, e-mail: genezo@uni.lodz.pl

ponieważ to temat wymagający osobnego opracowania. Zwrócona zostanie jedynie uwaga na niektóre kreatywne możliwości ujęcia myśli politycznej<sup>2</sup>.

Znamienne jest to, że zwolennicy prawniczej wykładni rozpatrują doktrynę polityczną jako jedną z wykładni myśli politycznej<sup>3</sup>. Utożsamia się nierzadko myśl polityczną nie tylko z ideologią i doktryną, ale także programem politycznym<sup>4</sup>. Warto zwrócić uwagę na to, że nadal przywoływana jest wykładnia myśli politycznej, którą przed czterdziestu laty zaproponował Henryk Zieliński. Stwierdził on wówczas, że myśl polityczna to „konceptje polityczne” – a więc „twierdzenia” czy też „wskazania o charakterze generalnym, determinujące podstawowe kierunki rozwoju narodu i państwa i przewijające się w działalności politycznej w sposób względnie trwałe i uporczywy”<sup>5</sup>.

Za nader inspirujące uważa się w badaniach w zakresie nauk humanistyczno-społecznych aksjologiczne ujęcie<sup>6</sup> myśli politycznej<sup>7</sup>. Dlatego też uwzględniane bywa założenie, że wartości społeczne konstytuują uobecniającą się myśl polityczną. Na podstawie tego przeświadczenia wyprowadzany bywa pogląd, że myśl polityczna to podlegająca wartościowaniu „ludzka refleksja” dotycząca „nieprzypadkowej zmienności rzeczywistości politycznej” odnoszonej do przeszłości, współczesności i przyszłości<sup>8</sup>. Podkreśla się przy tym, że idee polityczne odgrywają istotną rolę w „historii myśli politycznej”, która jest uznawana za „dziedzinę politologii”<sup>9</sup>. Niemniej jednak nie zawsze bierze się pod uwagę:

- o jakie wartości chodzi;
- jaka jest częstotliwość ich uobecniania się;
- jaka jest ich proveniencja;

<sup>2</sup> W niniejszym szkicu autor korzysta w znacznej mierze z wiedzy poza źródłowej z zakresu nauk humanistyczno-społecznych, w tym także politologicznej oraz z własnego doświadczenia naukowego dotyczącego badania myśli politycznej i metodyczno-warsztatowego, jeśli chodzi o przeprowadzanie kwerend archiwalnych i bibliotecznych.

<sup>3</sup> K. Opalek, *Problemy metodologiczne nauki prawa*, Warszawa 1962, s. 320.

<sup>4</sup> Zob. np. R. Tokarczyk, *Uwagi o przedmiocie współczesnej myśli politycznej*, „Studia Nauk Politycznych” 1986/2, s. 9; Por. idem, *Komparatystyka w myśli politycznej*, „Studia Nauk Politycznych” 1982/5–6, s. 90–100.

<sup>5</sup> H. Zieliński, *O potrzebie i trudnościach badania dziejów polskiej myśli politycznej*, [w:] *Polska Myśl Polityczna XIX i XX wieku. Polska i jej sąsiedzi*, red. H. Zieliński, t. 1, Wrocław 1975, s. 14; Por. B. Pasierb, *Polska myśl polityczna okresu II wojny światowej wobec Niemiec*, Poznań 1990, s. 15–16.

<sup>6</sup> Zob. E. Pietrzak, R. Szczepanik, Ł. Zaorski-Sikora, *Aksjologia życia publicznego*, Łódź 2011, passim.

<sup>7</sup> Wypowiadając się na temat aksjologii, Stanisław Ehrlich stwierdzał, że doszło do zmian w podejściu do kwestii wartości. Wskutek tego doszło do „przewycięcia naukowego uprzedzenia do problematyki wartości”. Nastąpił zatem „przełom” w tym zakresie, jako że wartości „uzewnętrzniają się w zachowaniach społecznych” oraz – co jest oczywiste – w myśleniu ludzi. Patrz: S. Ehrlich, *Wiążące wzory zachowania. Rzecz o wielości systemów norm*, Warszawa 1995, s. 23, 26; por. J. Sztumski, *Społeczeństwo i wartości*, Katowice 1992, s. 11–53; J. Sielski, *Systemy wartości decydenta*, [w:] *Kultura – Aksjologia – Polityka. Wzajemne sprzężenia*, red. K. Krzysztofek, Toruń 1995, s. 79–89.

<sup>8</sup> A.F. Grabski, *Z zagadnień metodologicznych badania myśli politycznej*, „Edukacja Polityczna” 1983/2, s. 53, 57.

<sup>9</sup> R. Skarzyński, *Podstawowe typy myśli politycznej*, „Studia Nauk Politycznych” [nowa edycja] 2004/1, s. 98, 101, 112, 116–118.

- jak przebiegają wzajemne relacje między wartościami;
- które wartości konstytuują i kreują taką lub inną wykładnię myśli politycznej.

Okazuje się zatem, że aby możliwe było badanie myśli politycznej, konieczne jest rozpoznanie – jako jej kwintesencji – zhierarchizowanej struktury aksjologii społecznej oraz jej dynamiki. Nie sposób zaprzeczyć, że wartości społeczne stanowią nie tylko integralny, ale i niezbywalny podsystem konstytuujący myśl polityczną. Oznacza to, iż uobecniające się wartości wyraźnie warunkują strukturę określonej myśli politycznej, uzyskując status jej bardzo ważnych imponderabiliów<sup>10</sup>.

## **2. MOŻLIWOŚCI REFLEKSJI O TYPOWOŚCI I TRWAŁOŚCI ORAZ INCYDENTALNOŚCI I OKAZJONALNOŚCI MYŚLENIA POLITYCZNEGO**

W trakcie procesu poznawania i wyjaśniania myśli politycznej nie może satysfakcjonować wyłącznie proste i – tym samym – powierzchowne rozpoznawanie treści oficjalnych enuncjacji przywódców politycznych oraz deklaracji ideowych i programów politycznych, gdyż nie pozwala to w pełni zorientować się: jak trwale są założenia myśli politycznej oraz czym charakteryzuje się jej dynamika? Z tego względu trudne może okazać się uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania:

- co jest powtarzalne w myśleniu politycznym;
- co ma typowe znamiona trwałości w myśleniu politycznym;
- co może być incydentalne, okazjonalne, a nawet koniunkturalne w myśleniu politycznym;
- które wartości mogą być uznane za dominujące w myśli politycznej i ją konstytuujące;
- jaka jest proveniencja określonego sposobu myślenia politycznego;
- w jakim stopniu myślenie polityczne staje się następstwem recepcji określonych „izmów” jako oddziaływań otoczenia społeczno-politycznego;
- co stanowi kontinuum w myśleniu politycznym i jakie może być natężenie jego eskalacji;
- w jakim zakresie myśl polityczną cechuje wyraźna koherentność konceptualizacyjna.

Uwzględnienie tych pytań i uzyskanie stosowych odpowiedzi może sprzyjać formułowaniu miarodajnych konstatacji określających istotę konceptualną myśli politycznej i jej strukturę, a także możliwość kreatywnego uobecniania się w przestrzeni publicznej wartości społecznych z określoną częstotliwością i natężeniem<sup>11</sup>.

Poznanie podlegającej wartościowaniu refleksji dotyczącej rzeczywistości politycznej powinno być dokonywane w sposób optymalnie wnikliwy z uwzględnieniem podejścia holistycznego, ponieważ nie może dochodzić do fragmentaryzacji, trywializacji i

<sup>10</sup> Por. E. Ponczek, *Polska myśl polityczna: ciągłość tradycji a koherencja aksjologiczna*, [w:] *Między otwartą a domkniętą myślą polityczną. Szkice o najnowszej refleksji politycznej*, red. R. Bäcker i J. Marszałek-Kawa, Toruń 2006, s. 38–49.

<sup>11</sup> Por. K. Popielski, *Wartości dla życia*, Lublin 2008, passim; *Wartości społeczne w służbie publicznej*, red. L. Dziewięcka-Bokun, J. Kędzior, Toruń 2009, passim.

uproszczonego przedstawiania przedmiotu badań, którym jest myśl polityczna. Podmiot poznający myśl polityczną nie może z pobudek koniunkturalnych, czy też w sposób subiektywny kierować się, uznawanym za najlepszy, systemem aksjologiczno-ideologicznym w trakcie jej odtwarzania i eksplantacji. Tak też podmiot poznający powinien podjąć się w optymalnym stopniu zobiektywizowanej i pogłębionej analizy takiego lub innego nurtu myśli politycznej oraz wyjaśnienia roli jej imponderabiliów aksjologicznych i ich dynamiki. Oznaczałoby to, że nie powinna być ujawniana przez naukowca-badacza fascynacja jakimś wybranym nurtem myśli politycznej, czy też dążenie do utożsamiania się z nim. Niezbędne byłoby jednak, aby podmiot poznający myśl polityczną dążył do wnikliwego zrozumienia jej istoty i osobliwości oraz odnosił się w miarę empatycznie do postaci kreujących wykładnię takiej lub innej myśli politycznej, aby zrozumieć ich motywację aksjologiczną<sup>12</sup>. Co najmniej za niewłaściwą można by uznać postawę niektórych badaczy, gdy zaczynają oni ujawniać i eksponować swoje stanowisko, że tylko jeden wyłącznie sposób myślenia politycznego może być uznawany za ze wszelkich miar za pozytywny, a inne natomiast za wskroś negatywne.

Oznacza to, że badacza myśli politycznej nie powinna cechować nadmierna skłonność do emocjonalnego i jednostronnie subiektywnego jej oglądu oraz tendencja do pozytywnego lub negatywnego „epitetowania” takiego lub innego wyraziciela myśli politycznej w imię ujawnienia „postawy zaangażowanej”, motywowanej nierzadko przebrzmiałymi lub „pseudoważnymi” argumentami, czy też relatywnym podejściem do naukowego sposobu badania myśli politycznej<sup>13</sup>.

### 3. KWESTIA WYBORU OPCJI BADAWCZYCH W ZAKRESIE MYŚLI POLITYCZNEJ

Zdarza się dość często, że w badaniu myśli politycznej bywa stosowane podejście idiograficzne. Znamienne jest to, iż podmiot poznający nie tyle interesuje się samą myślą polityczną, ile przede wszystkim informacjami szczegółowymi, które dotyczą jej uobecniania się. Dochodzi wówczas do tego, że unika się dogłębnego oglądu i poznania myśli politycznej oraz jej eksplanacji nomologicznej, która mogłaby sprzyjać dostrzeżeniu tego, co jest typowe, trwałe i oryginalne, tego, co jest mniej lub bardziej kontynuowane i z jakim natężeniem to się dokonuje, a także – co jest incydentalne i okazjonalne w artykułowaniu określonych poglądów politycznych. Możliwości zaprezentowania tego rodzaju narracji nie są warunkowane specjalnościami w zakresie wykształcenia badacza myśli politycznej, ale raczej jego formacją kulturowo-intelektualną oraz osobowościowo-aktywistyczną<sup>14</sup>.

Okazuje się, że badaniem myśli politycznej zajmują się osoby reprezentujące różne humanistyczno-społeczne dyscypliny i specjalności naukowe. Nie są to w większości osoby dysponujące przygotowaniem *stricte* politologicznym. To ostatnie nie musi bynajmniej zawsze predestynować do podejmowania badań w zakresie myśli politycznej. Wielu naukowców bowiem – niezależnie od uzyskanego wcześniej wykształcenia w zakresie nauk humanistyczno-społecznych – jest w stanie zajmować się kreatywnie badaniami myśli

<sup>12</sup> Por. J. Koziński, *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Warszawa 2000, s. 89, 197, 260.

<sup>13</sup> Por. J. Majcherek, *Źródła relatywizmu z nauce XX wieku. Od teorii względności do postmodernizmu*, Kraków 2004, *passim*.

<sup>14</sup> Por. A. Chodubski, *Rola jednostki w generowaniu życia politycznego*, [w:] *Wielowymiarowość politologii*, red. J. Marszałek-Kawa, A. Chodubski, Toruń 2014, s. 45–46, 56–57.

politycznej. Mogą oni wykazywać w mniejszym bądź większym stopniu skłonność do kierowania się podejściem komparatywnym, a także – gdy to jest niezbędne – oglądem interdyscyplinarnym, co niewątpliwie sprzyja otwartości na różne inspiracje poznawcze, eksplikacyjne i metodologiczne. Należy to zatem uznać za opcję pozytywną i twórczą, jeśli chodzi o implementację możliwości poznawczo-eksplanacyjnych myśli politycznej.

Ogląd różnych podejść badawczych w zakresie myśli politycznej pozwala wyodrębnić wiele znamiennych opcji zarówno zbieżnych w dążeniach poznawczych, jak i nie zawsze w pełni komplementarnych względem siebie.

Po pierwsze – myślą polityczną zajmują się w znacznej mierze specjaliści dysponujący wykształceniem w zakresie filozofii. Specjalizują się oni nierzadko w poznawaniu filozofii politycznej, czy też historii idei. Badania przez nich prowadzone są niewątpliwie interesujące oraz odkrywcze i wnikliwe, choć nie zawsze dotyczą problematyki *stricto* politycznej, a także nawet tego, co określa się umownie mianem **polityczność**<sup>15</sup>. Tego rodzaju badania powinny niewątpliwie znajdować się w zasięgu poznawczych zainteresowań politologów.

Po drugie – myślą polityczną w znacznej mierze interesują się w wymiarze badawczym socjologowie, czy też politolodzy dysponujący również przygotowaniem socjologicznym. Punktem odniesienia jest dla nich społeczeństwo i – co jest oczywiste – jego zróżnicowana struktura, w tym również określone wzory zachowań społeczno-politycznych. Charakteryzuje ich w znacznej mierze tendencja do wieloaspektowej eksplanacji nomologicznej oraz również w mniejszym lub większym stopniu podejście polegające na poszukiwaniu odniesień aksjologicznych. Jednakże zdarza się, jeśli chodzi o myśl polityczną, że nie zawsze skłonni są oni należycie dostrzegać i doceniać jej zmienności w wymiarze czasowym.

Po trzecie – niemałe osiągnięcia w badaniach myśli politycznej, czy też – uściślając – myśli polityczno-prawnej, można przypisać prawoznawcom, a zwłaszcza tym specjalistom, którzy zajmują się historią doktryn politycznych. Teksty ich autorstwa może poniekąd cechować swoiste „nachylenie” preferujące przede wszystkim takie pojęcia, jak: państwo i norma prawna, a w mniejszym zakresie uwzględniają oni w swoich prezentacjach podstawowe kategorie politologiczne. Badawczą opcję prawoznawczą cechuje dość często refleksja nomologiczna, chociaż nie zawsze z wyraźną tendencją do oglądu holistycznego i diachronicznego oraz eksplanacji uwzględniającej rolę imponderabiliów aksjologicznych, nadających określony sens i cel myślenia politycznego.

Jeśli politolodzy dysponują również wykształceniem prawniczym, to mogą wówczas uwzględniać także inne dyrektywy metodologiczne nauk humanistyczno-społecznych niż politologiczne. Pozwala to rozszerzać dość znacznie katalog pytań badawczo-problemowych. O ile nie preferuje się nadmiernie formalistyki prawniczej, to wówczas rezultaty naukowo-badawcze w zakresie myśli politycznej mogą być bardzo znaczące pod

---

<sup>15</sup> Polityczność jest szerokim i pojemnym pojęciem. Polityczność to obszar tego, co polityczne, a więc to, co podlega działaniom polityki, także przestrzeń polityczna ujawniania się konfliktu oraz współpracy. A zatem polityczność to obszar spraw politycznych. Można zapytać: gdzie jest granica polityczności? Zob. C. Schmitt, *Pojęcie Polityczności*, [w:] idem: *Teologia polityczna i inne pisma wybór*, przekł. i wstęp M.A. Cichoński, Kraków 2000, s. 32, 42, 60, 72, 191, 208–211, 216, 224, 240, 250; por. R. Skarżyński, *Od chaosu do ładu. Carl Schmitt i problem tego, co polityczne*, Warszawa 2012, s. 211–258; F. Biały, „Polityczność” jako przedmiot poznania politologii, „Refleksje” 2012/6, s. 21–35.

względem merytorycznym. Zauważyć można wyraźną aktywność prawników na rzecz inicjatyw organizacyjnych<sup>16</sup> w zakresie stymulacji badań myśli politycznej i prawnej<sup>17</sup>.

Po czwarte – badaniami w zakresie myśli politycznej zajmują się ci ekonomiści, którzy interesują się teoriami gospodarczymi oraz myślą ekonomiczną, czy też szerzej – społeczno-ekonomiczną. Jeśli politolodzy dysponują również wykształceniem ekonomicznym, wówczas ich badania w zakresie myśli politycznej może cechować dążenie do preferowania roli podłoża gospodarczego i mechanizmów ekonomicznych, które determinują tożsamość zbiorową oraz styl myślenia politycznego, jednakże bez wnikania w jego osobliwości kulturowe. Nie wyklucza to możliwości uwzględnienia opcji nomologicznej, choć nie zawsze ujmowanej wieloaspektowo i nie w pełni charakteryzującej się tendencją do rozpoznawania przez badaczy myśli politycznej tego, co typowe i osobliwe w kontekście uobecniających się imponderabiliów aksjologicznych w wymiarze zmienności czasowej.

Po piąte – myśl polityczną badają również nader często osoby dysponujące wykształceniem w zakresie nauk historycznych, utożsamiający się często werbalnie ze specyfiką nauk o polityce. Wielu historyków przyzwyczajonych jest jednak do podejścia idiograficznego preferującego opis licznych faktów z przeszłości, a więc eksponowania w znacznym stopniu „historii wydarzeniowej”. Dość znamienne jest chronologiczne i – przy tym – przyczynowo-skutkowe wyjaśnianie zmienności, jeśli chodzi o prezentowanie poglądów politycznych zawartych w enuncjacjach decydentów politycznych, deklaracjach ideowych i programach politycznych<sup>18</sup>. Jeśli historycy podejmują się poznania myśli politycznej, to wówczas zdarza się, że podchodzą oni nierzadko do przedmiotu badań w sposób wyraźnie deskryptywny i w związku z tym nie wykazują często należytej skłonności do eksplanacji nomologicznej, co nie jest bynajmniej opcją kreatywną w badaniu myśli politycznej<sup>19</sup>.

Znamienne jest to, że Roman Wapiński, powołując się na wykładnię myśli politycznej w ujęciu Henryka Zielińskiego, stwierdził w 1997 r., że nader istotne jest dla historyka myśli politycznej „wyjście” niejako „poza opis idiograficzny” w sferze myśli politycznej, co wymaga bardziej złożonego „przedstawienia wielorakich uwarunkowań” w kwestii uobecniania się „wybranych idei i w tym również koncepcji”, a zatem „uwzględnienia ich źródeł filozoficznych” i – jak można sądzić – podejścia aksjologicznego. Jednakże, jego zdaniem, nie chodziłoby o odtwarzanie poglądów niejako „przez pryzmat” – uznawanego aktualnie bądź doraźnie afirmowanego przez badacza myśli politycznej – systemu wartości<sup>20</sup>. Ponadto Wapiński zauważył także, że

<sup>16</sup> Należy nadmienić, że działające od września 2013 r. Towarzystwo Naukowe Myśli Politycznej i Prawnej funkcjonuje i wykazuje znaczną aktywność.

<sup>17</sup> Zob. np. *Tendencje rozwojowe myśli politycznej i prawnej*, red. M. Macielewski, M. Marszał, M. Sadowski, Wrocław 2014, passim.

<sup>18</sup> Zob. A.F. Grabski, *Dzieje historiografii*, Poznań 2003, s. 467–500.

<sup>19</sup> Podkreślić należy, że w ramach nauk historycznych nadaje się w Polsce stopnie naukowe doktora i doktora habilitowanego w specjalności *historia myśli społeczno-politycznej*. Wskutek tego względnie liczne grono profesjonalnych historyków może się uważać za specjalistów w zakresie historii myśli politycznej. Znaczna część z nich jest zatrudniona na wydziałach politologicznych uczelni wyższych i w związku z tym podkreślają oni swoją tożsamość politologiczną oraz nierzadko są uważani za politologów.

<sup>20</sup> R. Wapiński, *Badania nad dziejami polskiej myśli politycznej schyłku XIX i XX wieku*, „Przegląd Humanistyczny” 1987/9, s. 51–52, passim.



wielu twórców polskiej myśli politycznej w XIX i XX w. kierowało się nie tylko dążeniem do obiektywizacji w zakresie poznania myśli politycznej, ale także w znacznym stopniu „etyką przekonań”<sup>21</sup>.

Za niewłaściwą należy uznać manierę, gdy myśl polityczna bywa rozpatrywana jako swego rodzaju „nadbudowa” nad historią zdarzeniową i bieżącym następstwem faktów politycznych. Jest to – jak można sadzić – anachroniczny i wyraźnie chybiony wybór podejścia w zakresie badania myśli politycznej, a także sposobu jej prezentowania. Oznacza to traktowanie myśli politycznej jako czegoś drugorzędnego względem ciągu zdarzeń politycznych, a więc jako czegoś relatywnie mało znaczącego, o ile weźmie się pod uwagę wymóg implementacji politycznej tego, co zawarte jest jako punkt odniesienia w myśli politycznej..

O wiele lepiej bywa, gdy osoby dysponujące wykształceniem historycznym dokonują oglądu tego, co uznaje się za **polityczne**, w sposób holistyczny oraz w wymiarze relatywnie ujmowanej „historii długiego trwania”<sup>22</sup>. Ponadto za pozytywną opcję należałoby uznać to, jeśli historyka myśli politycznej oraz politologa badającego myśl polityczną mogą cechować zainteresowania historiozoficzne oraz intencja na rzecz eksplanacji nomologicznej, uwzględniającej podejście holistyczno-diachroniczne oraz dostrzeganie roli konstytuującej odgrywanej przez wartości społeczne w całości kształcie myślenia politycznego. Sprzyjać to może pogłębionemu rozpoznaniu w ujęciu holistycznym i dynamicznym imponderabiliów aksjologicznych stanowiących kwintesencję myśli politycznej.

Niezależnie od typu wykształcenia, którym dysponuje ten lub ów badacz myśli politycznej, za pozytywną możliwość należy uznać to, aby jej poznaniem zajmowała się osoba kreatywna i otwarta na wielość uobecniających się kategorii z zakresu nauk humanistyczno-społecznych oraz na różne innowacyjne opcje metodologiczne, której bliski byłby ogląd zgodny z podejściem eksplanacyjnym w zakresie poznawania myśli politycznej i – co za tym idzie - adekwatna narracja.

Należy podkreślić raz jeszcze, że niezbędne powinno być wzięcie pod uwagę tego, co jest doniosłe oraz typowe i trwałe, a także tego względem czego znamienna jest tendencja objawiająca się w eskalacji napięcia co do zakresu kontynuacyjności przyjętego stylu myślenia politycznego. Okazuje się bowiem, iż nader istotne może stać się to, co jest incydentalne, a także osobliwe w myśleniu politycznym. Toteż za konieczne trzeba uznać dążenie do wnikliwego zrozumienia istoty i specyfiki myślenia politycznego, w tym również – podkreślmy jeszcze raz – podejścia w miarę empatycznego do postaci uznawanych za twórców ideologicznego oblicza myśli politycznej. Niezbędna jest zatem w związku z tym zobiektywizowana analiza takiego lub innego nurtu myśli politycznej oraz wyjaśnienie roli i dynamiki jej imponderabiliów. Nie powinna być zatem ujawniana przez osobę badającą myśl polityczną wyraźnie uzewnętrzniana fascynacja jakimś jej nurtem, czy też utożsamianie się z nim w sposób mniej lub bardziej bezkrytyczny.

Biorąc pod uwagę to, co powiedziano wcześniej, należałoby w procedurze badania myśli politycznej w miarę możliwości uwzględnić jako inspirujące podejścia, które reprezentują:

- filozofowie polityki;

<sup>21</sup> R. Wapiński, *Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, Gdańsk 1997, s. 6–7.

<sup>22</sup> Zob. F. Braudel, *Historia i trwanie*, Warszawa 1999, s. 46–86.

- historycy idei;
- socjologowie myśli społecznej;
- prawnicy – a zwłaszcza specjaliści z zakresu doktryn prawno-politycznych;
- ekonomiści zajmujący się koncepcjami rozwoju gospodarczo-społecznego;
- historycy aprobujący ogląd uwzględniający podejście aksjologiczne i możliwość nomologicznego wyjaśnienia typowości i osobliwości myśli politycznej w wymiarze relatywnie historii „długiego trwania”.

Oznacza to, że w badaniach myśli politycznej powinna dominować eksplanacja myśli politycznej uwzględniająca pogłębione podejście aksjologiczne, wnikające w istotę uobecniającej się wartości w holistycznej strukturze myśli politycznej. Za niebezpieczny w badaniach myśli politycznej należy uznać powierzchowny prezentyzm bez skłonności poznania i wyjaśnienia jej istoty, a więc jej sensu, jeśli chodzi możliwość jej uobecniania się. Podkreślić przy tym należy, że osoba zajmująca się badaniami w zakresie myśli politycznej powinna z pełną swobodą posługiwać się nie tylko – co byłoby standardem – kategoriami politologicznymi, ale także wieloma pojęciami reprezentatywnymi dla innych nauk humanistyczno-społecznych<sup>23</sup>.

Niezależnie od niezbędnego wymogu przyjęcia politologicznej „dominandy” w zakresie poznawania myśli politycznej jej badacz – który utożsamia się z politologią – nie powinien bezrefleksyjnie i arbitralnie odrzucać innych inspiracji metodologicznych i osobliwości poznawczych, lecz twórczo je dyskutować. Nie musi to oznaczać bynajmniej tendencji do wyrażania postawy zbliżonej do eklektyzmu poznawczo-metodologicznego, lecz przede wszystkim otwarte i innowacyjne podejście do wielości inspiracji w badaniach myśli politycznej<sup>24</sup>. Oznacza to, że naukowiec zajmujący się pogłębionym poznaniem myśli politycznej powinien śledzić w optymalnym stopniu osiągnięcia badawcze w zakresie szeroko rozumianej myśli politycznej, a nawet więcej: myśli społecznej oraz historii idei<sup>25</sup>, łącznie z jej wieloma odniesieniami:

- filozoficznymi;
- socjologicznymi;
- ekonomicznymi;
- prawoznawczymi;
- historiozoficznymi.

Należy być świadomym tego, że niemożliwe jest wykreowanie nieskazitelnie „czystego” i – wyłącznie w wymiarze politologicznym – podejścia w zakresie badania myśli politycznej. Przeświadczenie, jakoby można było kierować się wyłącznie jakimś

<sup>23</sup> Por. A. Haywood, *Klucz do politologii. Najważniejsze ideologie, systemy, postaci*, Warszawa 2008, passim.

<sup>24</sup> Znamienne jest to, że w Polsce uobecniło się wiele klubów myśli politycznej. Od 1992 r. wykazuje aktywność Ośrodek Myśli Politycznej w Krakowie. Istnieją także między innymi: Poznańskie Towarzystwo Myśli Politycznej „Res Politica” (od 2009 r.), a od 2012 r. zaczęło funkcjonować Polskie Towarzystwo Myśli Politycznej we Wrocławiu. W czerwcu 2014 r. odbył się Walny Zjazd Polskiego Towarzystwa Myśli Politycznej w Krakowie.

<sup>25</sup> Należy nadmienić, że na Uniwersytecie Jagiellońskim zaczął w 1996 r. działać Międzynarodowy Klub Historii Idei.

swego rodzaju politologicznym „puryzmem” eksplanacyjnym i – co jest oczywiste – metodologicznym w badaniach politologicznych myśli politycznej, jest iluzoryczne, a zatem mało inspirujące pod względem kreatywno-poznawczym.

Należy podkreślić zatem jeszcze raz, iż nie można zatem odrzucać wielu odkrywczych i ciekawych możliwości innowacyjnych uzyskiwanych wskutek zapoznania się ze specyfiką innych naukowych dyscyplin humanistyczno-społecznych. Sprzyjać to może kreatywnemu badaniu myśli politycznej przez politologów, warunkowanemu koniecznością dokonania pogłębionego analitycznego oglądu i jej wieloaspektowej eksplanacji<sup>26</sup>.

#### 4. MOŻLIWOŚCI ODTWARZANIA STRUKTURY AKSJOLOGICZNEJ ORAZ TEZ I KONSTATAcji ZAWARTYCH W MYŚLI POLITYCZNEJ

Niezależnie od zwrócenia uwagi na specyfikę omawianych podejść analityczno-eksplanacyjnych i narracyjnych, a także licznych postulatów badawczych, należy być również świadomym tego, że myśl polityczna w mniejszym bądź większym stopniu obejmuje:

- nawiązania do tego, co było znamienne w dalszych lub bliższych dziejach, ponieważ chodzi o uwzględnienie odniesień do refleksji dotyczącej wyobrażeń o przeszłości i – co za tym idzie – pamięci zbiorowej<sup>27</sup> jako integralnego segmentu myśli politycznej;
- stosunek pozytywny lub krytyczny do realiów politycznych uznanych za „teraźniejsze”, czy też „współczesne”<sup>28</sup>;
- wizję przyszłości integrującą w znacznej mierze niejednoznaczne życzenia dotyczące tego, czego się pragnie, nierzadko ujmowane nierealistycznie, fantasmagorycznie, a nawet profetycznie, które okazują się osobliwym *wishful thinking* – czyli myśleniem życzeniowym zgodnym z „optymistycznym scenariuszem” tego, co będzie się działo ewentualnie w przyszłości<sup>29</sup>.

Ponadto nie można zapominać, że homogeniczna, a zatem i wyraźnie podlegająca konceptualizacji myśl polityczna integruje również:

- zhierarchizowany system wartości politycznych;
- mniej lub bardziej koherentny układ konstatacji na wielu poziomach ogólności;
- odniesienia do proveniencji oraz inspiracji ideologicznych stymulujących styl myślenia politycznego.

<sup>26</sup> Zob. J.P. Hudzik, *Kwestia interdyscyplinarności politologii*, [w:] *Przedmiot poznania politologii. Podstawy dyscypliny nauki*, red. R. Skarżyński, Białystok 2014, s. 258–264, 278.

<sup>27</sup> Patrz szerzej: M. Halbwachs, *Collective memory*, London 1978, s. 46–51; M. Halbwachs, *Społeczne ramy pamięci*, Warszawa 2008, s. 421–432; por. B. Szacka, *Czas przeszły. Pamięć. Mit*, Warszawa 2006, s. 34.

<sup>28</sup> Jak pisał Marc Bloch: „nauka o tak zwanej teraźniejszości jest skazana na wieczne przekształcanie się i zmienia się w każdym momencie swego istnienia w naukę o przeszłości. [...] W języku codziennym **teraźniejszość** oznacza bliską przeszłość. [...] Z nieznamooci czasów minionych wypływa nieuchronnie niezrozumienie teraźniejszości”. Por. M. Bloch, *Pochwała historii czyli o zawodzie historyka*, Kęty 2009, s. 56–63.

<sup>29</sup> Por. J. Szmyd, *Odczytanie współczesności. Perspektywa antropologiczna, etyczna i edukacyjna*, Kraków 2011, s. 18–19, *passim*.

W trakcie badania myśli politycznej niezbędne jest dysponowanie świadomością uobecniających się, w mniejszym lub większym stopniu, owych integralnych elementów myślenia politycznego ujmowanych z różnych perspektyw w zakresie możliwości ich oglądu. Nader istotne są tu, niejako konstytuujące, odniesienia aksjologiczno-teleologiczne wyznaczające sens myślenia politycznego.

Uwzględniając to, co powiedziano wcześniej, można sądzić, że politolodzy o różnej proveniencji merytoryczno-poznawczej i metodologicznej, zajmujący się w miarę możliwości dogłębnie myślą polityczną, mogą być w stanie – mimo pojawiających się nierzadko obiekcji - wykreować komparatywne oraz względnie uniwersalne w wymiarze czasoprzestrzennym formuły w zakresie badania myśli politycznej, umożliwiające dogłębną i wieloaspektową eksplanację zmieniających się realiów politycznych. Mogą do tego przysposabiać:

- 1) podejście uwzględniające ogląd aksjologiczny myśli politycznej;
- 2) wybór eksplanacji nomologicznej, której podstawą jest analiza holistyczna i diachroniczna w zakresie myśli politycznej;
- 3) analiza komparatywna badanej myśli politycznej uwzględniająca osiągnięcia merytoryczne i metodologiczne innych dyscyplin nauk humanistyczno-społecznych w poznawaniu i wyjaśnianiu szeroko rozumianej myśli politycznej, co często określa się trafnie lub niezupełnie trafnie mianem interdyscyplinarności<sup>30</sup>.

Spełnienie tych wymogów może sprzyjać konceptualizacji rezultatów badawczych w zakresie myśli politycznej oraz ich twórcze konfrontowanie z realiami politycznymi i uobecniającymi się trendami dotyczącymi procesów politycznych. Umożliwiłoby to poszukiwanie i wykreowanie optymalnie najlepszego podejścia badawczego dotyczącego relatywnie szeroko rozumianej myśli politycznej.

Nie należy do najlepszych podejście poznawcze sprowadzające się do tego, że w trakcie procedury badawczej i – co jest oczywiste - eksplanacyjnej dotyczącej myśli politycznej często zwraca się jedynie uwagę na oficjalnie głoszone enuncjacje, deklaracje ideowe i programy, które są prezentowane przez podmiot poznający niejako „po kolei” , zatem w konwencji przyczynowo-skutkowej, co niekiedy uważa się za ich jedyną możliwość prezentacji naukowej. Nie w pełni dąży się, aby wyjaśnić: jakie były inspiracje ideologiczne oraz jaka jest geneza danego programu politycznego, a także w jaki sposób przebiegało jego opracowanie, w tym również – jaki był styl dyskusji wokół zawartych w nim treści oraz preferowanych postulatów odzwierciedlonych w enuncjacjach politycznych, a także w publicystyce politycznej.

<sup>30</sup> Problemem otwartym jest to, czy w refleksji naukowej dotyczącej myśli politycznej przynależnej do politologii ujmowanej monistycznie jako „autonomicznej dyscypliny teoretycznej” należy uwzględniać odniesienia interdyscyplinarnie w wymiarze merytorycznym, kategorialnym i metodologicznym? Jedni naukowcy mogą stwierdzać, że takie podejście będą wzbogacać kreatywnie badania myśli politycznej. Inni uczeni natomiast, przeciwni pluralistycznemu ujmowaniu politologii, nie będą wyrażać na to zgody. Por. J. Woleński, *Spór o status metodologiczny nauki o polityce*, [w:] *Metodologiczne i teoretyczne problemy nauk politycznych*, red. K. Opalek, Warszawa 1975, s. 32–34, 39, 45–48, 57; J. Woleński, *Postowie (2014)*, [w:] *Przedmiot poznania politologii. Podstawy dyscypliny nauki*, red. R. Skarzyński, Białystok 2014, s. 70, 71.–73; R. Skarzyński, *Monizm i pluralizm w rozwoju dyscypliny: politologia i pseudopolitologia*, [w:] *Przedmiot poznania politologii...*, s. 32–43; idem, *Podstawowy dylemat politologii III (2014)*, [w:] *Przedmiot poznania politologii...*, s. 248–278.

Na podstawie dość prostej i powierzchownej prezentacji danego programu politycznego trudno się zorientować, w jaki sposób dokonywał się i trwa rozwój myśli politycznej, a także jak przebiegało ugruntowanie się tego, co było i jest typowe lub okazało się następstwem recepcji określonych „zmów”, a więc – czy było ono otwarte bądź incydentalne i okazjonalne jako następstwo określonej recepcji wpływów zewnętrznych oraz immanentnej i przy tym pogłębionej refleksji ideologicznej. Z tego względu często prezentuje się programy polityczne bez zwracania uwagi na mniej lub bardziej wyrażone artykułowany system wartości i teleologię polityczną, które konstytuują oraz ugruntowują strukturę i sens myślenia politycznego. Wyznacza to osobliwy styl narracji w zakresie prezentacji myśli politycznej. Innymi słowy nie zawsze zwraca się uwagę na możliwość dostrzeżenia szerszego spektrum wartości politycznych, które uobecniają się *explicite* lub *implicite* w danej myśli politycznej. Spowodowane jest to w znacznej mierze tym, że w niezadowalającym zakresie uwzględnia się inne rodzaje źródeł, które zawierają mniej lub bardziej dogłębne odniesienia względem podlegającej aksjologizacji refleksji politycznej. Nie można zatem zapominać o publicystyce politycznej, która zawiera określoną interpretację, choć nie zawsze koherentną, myśli politycznej. Z drugiej strony badacz myśli politycznej nie powinien ulegać stylowi narracji publicystyczno-politycznej

Z powyższych względów trzeba pamiętać, że myśl polityczna to podlegająca aksjologizacji refleksja polityczna, która może być czymś względnie trwałym albo zmiennym, a więc otwartym również na oddziaływanie różnych poglądów społeczno-politycznych. Oprócz dostrzegania powtarzalności i skali intensywności w uobecnianiu się określonych wartości i nośnych tez należy zwracać uwagę na kierunek zmienności i – co za tym idzie – eskalację dynamiki myślenia politycznego. Okazuje się zatem, że wartości społeczno-polityczne i kulturowe, rozumiane jako trwałe imponderabilia, określają, a nawet ściśle determinują w wymiarze immanentnym konkretny nurt ideowy myśli politycznej<sup>31</sup>.

Wartości, które konstytuują myśl polityczną, nie są w zasadzie artykułowane w sposób przypadkowy i nieuporządkowany, choć nie zawsze wprost. Nie wyklucza to ich mniej lub bardziej wyraźnie uobecniającej się incydentalności i okazjonalności. Samo wyodrębnienie określonego spektrum wartości jest nader ważne, lecz nie zawsze wystarcza. Potrzebne jest bowiem podjęcie się próby odtworzenia hierarchii owych wartości oraz dostrzeżenie trwałego elementu aksjologicznego pełniącego funkcję konstytuującą w strukturze myśli politycznej. Dlatego też należy zdawać sobie sprawę z tego, że należy mówić o aksjologii politycznej, która stanowi niewątpliwie kwintesencję myśli politycznej. Ponadto trzeba być świadomym okoliczności, że nie zawsze występuje stałość, czy też trwałość rozpoznanej hierarchii wartości, jako że podlega ona z czasem wolniejszej lub szybszej ewolucji, a nawet względnie wyraźnej zmianie, co poniekąd nie jest łatwo i w pełni rozpoznawane. Tak też aksjologia polityczna nie jest jakimś osobliwym tabu czy też enigmą, choć nie zawsze uobecniania jest ona *explicite* w pamięci zbiorowej i w narracji społeczno-politycznej.

Dążenie umożliwiające hipotetyczne odtworzenie aksjologii określonego nurtu myśli politycznej jest ze wszech miar ważnym imperatywem badawczym, chociaż niewątpliwie bardzo trudnym w stosowaniu. Jest to bez wątpienia warunek *sine qua non* dalszego

---

<sup>31</sup> Por. Ł. Marcińczak, *Świat trzeba przekreślić. Rozmowy o imponderabiliach*, Lublin 2013, *passim*.

postępowania na rzecz poznania przede wszystkim typowości oraz osobliwości i – co jest oczywiste – imponderabiliów myślenia politycznego określonego podmiotu społecznego. Dlatego też pozytywna intencja na rzecz odtworzenie aksjologii politycznej umożliwia poznanie teleologii politycznej danego podmiotu myśli politycznej. Staje się to niezbędne, ponieważ pozwala na rozpoznanie planowanych decyzji i ich możliwości implementacyjnych i – co za tym idzie – podejmowanych działań politycznych, a więc tego, co określa się niekiedy mianem pragmatyki politycznej<sup>32</sup>.

O ile uzyska się pozytywny rezultat w zakresie rekonstrukcji myślenia danego nurtu ideologiczno-politycznego, wówczas można w odpowiednich miejscach opracowanej prezentacji myśli politycznej usytuować znamienne egzemplifikacje, jeśli chodzi o osobliwości w zakresie artykułowania poglądów politycznych, w tym także stosowne cytaty odzwierciedlające sedno i styl myślenia politycznego osób i ruchów społeczno-politycznych. Nie jest bowiem dobrze, jeśli nie bierze się pod uwagę tego: o jakie chodzi wartości oraz jakie są wzajemne między nimi relacje ?

Dyrektywa na rzecz odtworzenia aksjologii politycznej, o ile pragnie się badać myśl polityczną, jest – podkreślmy – nader istotnym imperatywem poznawczym i eksplanacyjnym. Jeżeli nie będzie się dążyło do odtworzenia aksjologii politycznej, to wszelkie próby badawcze w zakresie rekonstrukcji myśli politycznej mogą okazać się w znacznej mierze wadliwe, a zatem wyraźnie powierzchowne, przypadkowe i niekoherentne, ponieważ traktowanie – podkreślmy – myśli politycznej jako swoistej „nadbudowy” nad historią faktograficzną i bieżącymi wydarzeniami jest chybionym wyborem procedury badawczej.

Nie oznacza to bynajmniej, że odtworzenie z uwzględnieniem ważnych dyrektyw badawczych w zakresie myśli politycznej, powinno polegać na nieuwzględnianiu tam, gdzie to jest niekonieczne, prezentacji idiograficznej – jako utrudniającej możliwości wyeksplicowania kwintesencji myśli politycznej. Wskazane jest jednak, aby określone informacje o zdarzeniach politycznych, jako uwarunkowaniach myślenia politycznego, można było uwzględnić i w mniej lub bardziej większym zakresie usytuować w odpowiednich przypisach adekwatnych względem zasadniczej narracji w zakresie myśli politycznej. Oznacza to, że nie wykluczałoby to wprowadzania odpowiednich odniesień do zdarzeń politycznych w trakcie prowadzenia wywodu dotyczącego specyfiki narracyjnej takiego lub innego nurtu myśli politycznej. Uwzględniałoby się ów dezyderat ekplanacyjny, jeśli okazałoby się to niezbędne, a zatem było wystarczająco uzasadnione. Innymi słowy stosowne informacje szczegółowe o zdarzeniach łączących się z myśleniem politycznym powinny być podane nie w nadmiarze erudycyjnym, aby nie doszło do pojawienia się osobliwego „szumu informacyjnego”, dysfunkcjonalnego względem możliwości odtworzenia i eksplanacji myśli politycznej. Chodziłoby bowiem o to, aby możliwe było uwzględnienie najważniejszych determinant, które wpływały i oddziałują współcześnie na zmienność struktury aksjologicznej myślenia politycznego. Sprzyjałoby to optymalizacji na rzecz klarowności narracji w zakresie myśli politycznej.

Nie wystarczy zatem procedura badawcza w zakresie myśli politycznej koncentrująca się na oglądzie i analizie preferującej narrację wyłącznie deskryptywną oraz eksplanację w wykładni politologicznej w ujęciu wąskim. Okazuje się, iż potrzebne są, jako komplementarne, wyjaśnienia uznawane przez przedstawicieli innych nauk

---

<sup>32</sup> Por. P. Łyżwa, *Aksjologiczne uwarunkowania polityki jako sfery społecznej – zarys problemu*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2012/12, s. 23–36.

humanistyczno-społecznych. Nie można przy tym zapominać o perspektywie historiozoficznej, eksplanacji genetycznej, a zatem wrażliwości badawczej uwzględniającej zmienność historyczną myślenia politycznego<sup>33</sup>.

## 5. SZANSE I TRUDNOŚCI WYKREOWANIA UNIWERSALNEGO PARADYGMATU BADAWCZEGO MYŚLI POLITYCZNEJ

Z rozważań tych wynika, że naukowiec utożsamiający się z politologią i podejmujący się badań w zakresie myśli politycznej, czyli poznania i wyjaśnienia jej istoty, powinien znać szersze spektrum podejść do przedmiotu badań, którym jest myśl polityczna. Powinien on uwzględnić podejście typowe dla wielości dyscyplin i specjalności nauk humanistyczno-społecznych. Możliwość zastosowania ich w procedurze badawczej stanowiłaby znaczący potencjał intelektualny, który mógłby być wykorzystany w trakcie pogłębionej eksplanacji badawczej myśli politycznej. Ów dezyderat poznawczy może być pomyślnie zrealizowane, jeśli jej badacz będzie reprezentował postawę otwartą na różne inspiracje poznawcze, co wymaga z jego strony podejścia kreatywnego, a także śledzenia w optymalnym wymiarze osiągnięć w zakresie szeroko rozumianej myśli politycznej, a nawet więcej – społeczno-politycznej, łącznie z odniesieniami filozoficznymi, socjologicznymi, ekonomicznymi, prawoznawczymi, historiozoficznymi, w tym także w zakresie historii idei. Znajomość owych opcji poznawczo-eksplanacyjnych i związanych z nimi ujęć oraz dyrektyw metodologicznych powinna ułatwić szeroki i pogłębiony oraz innowacyjny ogląd oraz adekwatną eksplantację problematyki myśli politycznej i umożliwić uzyskanie odpowiedzi na pytanie: na czym polega jej sens? Uświadomienie sobie istnienia i funkcjonowania wielości owych „opcji” oraz ujęć w zakresie wyjaśniania osobliwości myślenia politycznego może przyczynić się do pogłębionego poznania różnych orientacji ideologicznych myślenia politycznego. Pozwolić to zatem może na formułowanie stosownych konstatacji, w tym także tych, które cechowałby wyższy poziom ogólności. Wzbogaceniem tego typu badań byłby wybór podejścia uwzględniającego możliwość odtworzenia aksjologii politycznej znamiennej dla danego sposobu myślenia politycznego. W ten sposób można by rozpoznać zarówno typowość, osobliwość, jak i skalę intensywności, a nawet także oryginalność myślenia politycznego.

Niełatwo stwierdzić, czy badacze myśli politycznej byli i są świadomi zarysowanych możliwości poznawczo-eksplanacyjnych oraz wielości podejść w tym zakresie. Okazuje się, że nie bez znaczenia są także zakorzenione przeświadczenie i pewne „przyzwyczajenia” badawcza, nie zawsze pozytywne, których wielu politologom niełatwo jest się pozbyć. Może to nie ułatwiać podjęcia się prowadzenia odkrywczych i kreatywnych badań w zakresie myśli politycznej.

Tak też nie „wycinkowy” z punktu widzenia jednej dyscypliny naukowej ogląd myśli politycznej, lecz szeroka i pogłębiona wieloaspektowa jej analiza nomologiczna z uwzględnieniem, jako pomocniczym, podejściem multidyscyplinarnym i – co oczywiste – z wyraźną „dominantą” eksplanacji politologicznej, może spowodować pojawienie się pozytywnych pod względem poznawczym rezultatów twórczych w zakresie podjętego przedsięwzięcia naukowego. Sprzyjać to może uobecnieniu się innowacyjności, pozwalającej na diachroniczną i holistyczną eksplanację różnych orientacji

<sup>33</sup> Zob. E. Ponczek, *Wyjaśnianie genetyczne czy ahistorizm w badaniach politologicznych*, [w:] *Problemy badawcze i metodologiczne politologii w Polsce*, red. A.J.Chodubski, M.J. Malinowski, Gdańsk 2006, s. 81–89.

aksjologicznych myślenia politycznego z uwzględnieniem w jego procedurze badawczej różnych podejść badawczych.

Podkreślić należy, że konstatacje formułowane przez badacza myśli politycznej powinny cechować odporność na oddziaływanie tendencji ideologicznych o różnych proveniencjach uważanych za „słuszne” lub „niesłuszne”. Nie mogłyby one wpływać na styl prezentacji istoty danego nurtu myśli politycznej oraz powodować subiektywną jej interpretację naukową. Na takie niebezpieczeństwo może być niekiedy narażony badacz myśli politycznej jednego tylko nurtu, gdyż wcześniej czy później może się rozpocząć proces utożsamiania się z nim. Może to wpływać na sposób prezentacji danej myśli politycznej – gdyż zacznie on uwzględniać w sposób subiektywny to, co głosili i głoszą twórcy myśli politycznej. Jednocześnie należy odnosić się do wyrażanych poglądów z dystansem poznawczym. Naukowiec badający myśl polityczną zatem nie powinien kierować się egocentryzmem poznawczym. Za rzecz oczywistą należy uznać to, że badacz myśli politycznej nie może dopuścić do tego, aby był on uwikłany pod względem personalnym w spory ideologiczne oraz ulegał subiektywnym intencjom ze strony mocodawców politycznych bądź sponsorów wspierających badania naukowe, ponieważ może dojść do ograniczenia jego swobody i poczucia neutralności w zakresie analizy i eksplanacji myśli politycznej jako przedmiotu badań<sup>34</sup>. Tak też do obiektywizacji poznania myśli politycznej nie może przyczynić się podejście uwzględniające egocentryzm poznawczy i woluntaryzm interpretacyjny. Trzeba przede wszystkim kierować się intencją na rzecz kreatywnego uwzględnienia oglądu opartego na decentracji interpersonalnej<sup>35</sup>.

W związku z omawianą w tym miejscu problematyką należy nadmienić, że w ramach badań myśli politycznej, niezależnie od przyjętych podejść poznawczych przez specjalistów wielu subdyscyplin politologicznych, dość trudno jest kierować się przez jej badacza - dyrektywą<sup>36</sup> na rzecz „wolności od wartościowania” przez podmiot poznający, czy też postulatu neutralności poznawczej, za którą opowiadał się niegdyś Max Weber<sup>37</sup>. Niebezpieczeństwem okazałoby się sprzyjanie swego rodzaju subiektywizacji oglądu myśli politycznej oraz relatywizacji w odniesieniu do możliwości jej analizy i eksplanacji.

Nie można wykluczyć okoliczności, że badacze-debiutanci rozpoczynający badania myśli politycznej, a więc bez odpowiedniej praktyki w tym zakresie, są skłonni bezkrytycznie, czy też nawet w sposób niemalże mechaniczny, kierować się w niemałym stopniu nie zawsze trafnym postmodernistycznymi formułami metodologicznymi odnoszonymi do możliwości poznania oraz analizy i eksplanacji myśli politycznej. W

<sup>34</sup> Por. P. Nowak, *Hodowanie troglodytów*, Warszawa 2014.

<sup>35</sup> Decentracja interpersonalna to postawa stanowiąca przeciwieństwo egocentryzmu. Chodzi o uobecnienie się w osobowości badacza czegoś, co określa się „poza-ja”, i abstrahowanie od stanów emocjonalnych. Umożliwia trafne poznawanie sposobu myślenia innych ludzi lub grup i zrozumienie odmiennego punktu widzenia. Osiągnięcie decentracji interpersonalnej w sferze poznania jest trudne, ponieważ wymaga odejścia od własnej subiektywizacji. Zob. A. Jerzmanowska, *Empatia oraz decentracja interpersonalna a radykalność postaw społecznych*, „Psychologia Społeczna” 2013/8, s. 67–79.

<sup>36</sup> Por. A. Duszak, *Norman Fairclough, Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków 2008.

<sup>37</sup> Por. B. Jabłoński, *Krytyczna analiza dyskursu: refleksje teoretyczno-metodologiczne*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” II/1 (2006), s. 53–67; J. Gajda, *Analiza dyskursu i jej zastosowanie w badaniach politologicznych – wprowadzenie*, [w:] *Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość. Problemy badawcze młodych politologów*, red. D. Mikucka-Wójtowicz, Kraków 2010, s. 253–261.



ramach tej optyki poznawczej może także dochodzić do kwestionowania potrzeby zarówno rozważań jak i badań w zakresie myśli politycznej, o czym się niekiedy przestrzega<sup>38</sup>. Owi badacze unikają w związku z tym możliwości wykorzystania dotychczasowych – także doświadczeń polskich – w zakresie osiągnięć badawczych myśli politycznej. Nie zawsze znają oni w skali wystarczającej historiografię dotyczącą myśli politycznej. Opiekunowie nauki owych adeptów badania myśli politycznej nie stymulują ich do przyjęcia otwartej i krytycznej postawy poznawczej w odniesieniu do dorobku piśmiennictwa z zakresu myśli politycznej.

Za nader oczywisty należy uznać postulat, aby badacz myśli politycznej kierował się klarownym podejściem metodologicznym w zakresie możliwości poznania myśli politycznej i przy tym – otwartością w uwzględnieniu użytecznych podejść badawczych wypracowanych na gruncie wielu dyscyplin nauk humanistyczno-społecznych. Biorąc to pod uwagę, należy podkreślić jeszcze raz, że badacz zajmujący się odtwarzaniem myśli politycznej powinien być skłonny rozpatrywać podjętą problematykę z uwzględnieniem dyrektywy polegającej na kierowaniu się odpowiednim „dystansem” poznawczym pozwalającym na optymalnie neutralną eksplanację w tym zakresie. Umożliwiłoby to wznieść się badaczowi na pewien poziom abstrahowania umożliwiającą formułowanie zobiektywizowanych konstatacji poznawczych o znamionach refleksji ogólnych określających kwintesencję poznawanej myśli politycznej. W związku z tym w badaniu politologicznym myśli politycznej należałoby:

- adekwatnie posługiwać się kategoriami politologicznymi;
- ujmować myśl polityczną w wymiarze holistycznym oraz diachronicznym;
- zwracać uwagę na to, co w myśleniu politycznym jest typowe, czy też charakteryzuje się tendencją do kontynuacyjności bądź zmienności oraz incydentalności i okazjonalności w zakresie artykułowania określonych poglądów;
- posługiwać się eksplantacją nomologiczną w narracji, której przedmiotem jest myśl polityczna, nie rezygnując przy tym z możliwości uzyskania – w nieodzownym zakresie – wiedzy szczegółowej, a więc idiograficznej również przydatnej w tego rodzaju przedsięwzięciu badawczym;
- w badaniach politologicznych myśli politycznej nie rezygnować z innych doświadczeń poznawczych, jak chociażby dotyczących: rozważań historiozoficznych, historii idei, historii doktryn polityczno-prawnych, myśli socjologicznej oraz myśli ekonomiczno-społecznej, ponieważ można je twórczo zaadaptować w trakcie politologicznego badania myśli politycznej,

Nieodzowne jest w związku z tym kierowanie się podejściem aksjologicznym, umożliwiającym odtworzenie hierarchii wartości określających istotę myśli politycznej, niezależnie od pojawiających się w epoce współczesnej wielu odmienności w zakresie kreowania formuł interpretacyjnych myśli politycznej<sup>39</sup>. Z tych względów oraz niezależnie od wielu trudności należy uznać, że możliwe jest wykreowanie koherentnego,

---

<sup>38</sup> Por. G. Kucharek, *Polska myśl polityczna po roku 1989*, Dębogóra 2009, s. 6.

<sup>39</sup> *Koncepcje modernizacji we współczesnej myśli politycznej*, red. R. Bäcker, A. Wojtas, M. Lisiecki, Toruń 2008, passim.

adekwatnego oraz innowacyjnego pod względem poznawczym, politologicznego paradygmatu badawczego myśli politycznej<sup>40</sup>.

## 6. REFLEKSJA KOŃCOWA

Można sądzić, że badacze myśli politycznej podejmujący się odtwarzania i wyjaśnienia jej typowości, intensywności i osobliwości może - a nawet powinno - niekiedy „pięknie różnić się” w podejściu do przedmiotu badań. Dotyczy to także w znacznej mierze politologów *sensu stricto*, a więc tych, którzy legitymują się wyłącznie wykształceniem w zakresie dyscypliny nauk społecznych zwanej nadal jako **nauki o polityce**. Ci drudzy głoszą nierzadko postulat na rzecz wykreowania *stricte* „politologicznego” paradygmatu badania myśli politycznej uwzględniającego wyłącznie wymogi stawiane przez zwolenników monizmu teoretyczno-metodologicznego, który byłby immanentną cechą politologii *sensu stricto*. Wskutek przyjęcia tego rodzaju podejścia poznawczego przez naukowców zajmujących się myślą polityczną, preferujących wyłącznie politologiczną opcję badawczą i narracyjną w zakresie poznawania myśli politycznej, ich badania byłyby z jednej strony dość wyraźnie jednorodne, a z drugiej - relatywnie zawężone oraz wskutek tego nierzadko mało innowacyjne.

Abstrahując od tego przeświadczenia, należy stwierdzić, że afirmacja politologicznej tożsamości badawczej nie musi wykluczać czerpania inspiracji badawczych z wielu kreatywnych podejść w zakresie poznania myśli politycznej reprezentowanych przez filozofów polityki, socjologów, prawników (zwłaszcza specjalistów zainteresowanych doktrynami politycznymi) oraz ekonomistów i historyków o zainteresowaniach historiozoficznych. Chodziłoby także o wzięcie pod uwagę odniesień uwzględniających rolę antecedencji „współczesnej” myśli politycznej, często o nieokreślonej „dolnej” cezurze czasowej wyznaczającej teraźniejszość<sup>41</sup>.

Wydaje się, że wyraźnie zawężone podejście do badania myśli politycznej mogłoby spowodować zubożenie jej oglądu i eksploracji. Ograniczałoby ono wieloaspektowe politologiczne możliwości poznawcze myśli politycznej w wymiarze diachronicznym i holistycznym. A zatem ograniczenie inspiracji ze strony badaczy reprezentujących inne dyscypliny naukowe oznaczałoby rezygnację z recepcji wielu kreatywnych przedsięwzięć poznawczych umożliwiających dyskontowanie przez politologów w stosownym wymiarze oglądu interdyscyplinarnego myśli politycznej. Wynika z tego wniosek, że nie jest potrzebne eliminowanie recepcji wielości inspiracji poznawczych wywodzących się z innych dyscyplin nauk humanistyczno-społecznych. A zatem nie można wykluczyć odpowiedniej ich adaptacji politologicznej, pozwalającej podejmować wieloaspektowe i twórcze badania myśli politycznej. Niezbędne jest związku z tym wzięcie pod uwagę

---

<sup>40</sup> Warto przypomnieć, że termin „paradygmat” omówił Thomas Kuhn w publikacji *Struktura rewolucji naukowych (The Structure of Scientific Revolutions)* z 1962 roku. Wydania tej pracy w języku polskim ukazały się w 1986 r. oraz w 2001 r. Paradygmat rozumiany jest jako zbiór pojęć i teorii tworzących podstawy danej nauki i wzorów badawczych. Paradygmat przyjęty przez daną dyscyplinę nauki powinien być twórczy pod względem poznawczym, a zatem umożliwiać kreowanie teorii szczegółowych adekwatnych względem tego, co się bada. Tę ogólną formułę można odnieść do badań politologicznych, w tym przedsięwzięć w zakresie poznawania, analizy i eksplanacji myśli politycznej. Por. T. Klementewicz, *Politologia jako wieloparadygmatyczna struktura wiedzy*, „E-Politicon” 2013/5, s. 164–189.

<sup>41</sup> F. Braudel, *Historia i trwanie*, Warszawa 1999, s. 346–348.

doświadczenia oglądu myśli politycznej uwzględniającego takie podejścia, jak: genetyczne dopuszczające antecedencje w kategoriach historii względnie „długiego trwania”, a także behawioralne, holistyczno-systemowe i aksjonormatywne.

Owe podejścia powinny umożliwić politologom uwzględnienie integralnego i otwartego podejścia w zakresie badania myśli politycznej, które sprzyjałyby szerszemu oglądowi i wieloaspektowej eksploracji naukowej, jednocześnie holistycznej i diachronicznej. Pozwoliłoby to - podkreślmy jeszcze raz – podjąć próbę wykreowania hipotetycznego paradygmatu badania myśli politycznej, możliwego do zaaprobowania przez względnie liczne grono osób zajmujących się poznawaniem, odtwarzaniem, wyjaśnianiem i prezentacją myśli politycznej.

## LITERATURA

- [1] Braudel F., *Historia i trwanie*, Warszawa 1999.
- [2] Biały F., „*Polityczność*’ jako przedmiot poznania politologii, „Refleksje” 2012/6.
- [3] Bloch M., *Pochwała historii czyli o zawodzie historyka*, Kęty 2009.
- [4] Chodubski A., *Rola jednostki w generowaniu życia politycznego*, [w:] J. Marszałek-Kawa, A. Duszak, *Norman Fairclough: Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków 2008.
- [5] Ehrlich S., *Wiążące wzory zachowania. Rzecz o wielości systemów norm*, Warszawa 1995.
- [6] Gajda J., *Analiza dyskursu i jej zastosowanie w badaniach politologicznych – wprowadzenie*, [w:] *Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość. Problemy badawcze młodych politologów*, red. D. Mikucka-Wójtowicz, Kraków 2010.
- [7] Grabski A.F., *Dzieje historiografii*, Poznań 2003.
- [8] Halbwachs M., *Collective memory*, London 1978.
- [9] Halbwachs M., *Spoleczne ramy pamięci*, Warszawa 2008.
- [10] Haywood A., *Klucz do politologii. Najważniejsze ideologie, systemy, postaci*, Warszawa 2008.
- [11] Hudzik J.P., *Kwestia interdyscyplinarności politologii*, [w:] *Przedmiot poznania politologii. Podstawy dyscypliny nauki*, red. R. Skarzyński, Białystok 2014.
- [12] Jabłoński B., *Krytyczna analiza dyskursu: refleksje teoretyczno-metodologiczne*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” II/1 (2006).
- [13] Jerzmanowska J., *Empatia oraz decentracja interpersonalna a radykalność postaw społecznych*, „Psychologia Społeczna” 2013/8.
- [14] Klementowicz T., *Politologia jako wieloparadygmatyczna struktura wiedzy*, „E-Politicon” 2013/5.
- [15] *Koncepcje modernizacji we współczesnej myśli politycznej*, red. R. Bäcker, A. Wojtas, M. Lisiecki, Toruń 2008.
- [16] Kozielecki J., *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Warszawa 2000.
- [17] Kucharek G., *Polska myśl polityczna po roku 1989*, Dębogóra 2009.
- [18] Kuhn T., *Struktura rewolucji naukowych*, Warszawa 1986.
- [19] Łyżwa P., *Aksjologiczne uwarunkowania polityki jako sfery społecznej – zarys problemu*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2012/12.

- [20] Majcherek J., *Źródła relatywizmu z nauce XX wieku. Od teorii względności do postmodernizmu*, Kraków 2004.
- [21] Marcińczak S., *Świat trzeba przekroczyć. Rozmowy o imponderabiliach*, Lublin 2013.
- [22] Nowak P., *Hodowanie troglodytów*, Warszawa 2014.
- [23] Opałek K., *Problemy metodologiczne nauki prawa*, Warszawa 1962.
- [24] Pasierb B., *Polska myśl polityczna okresu II wojny światowej wobec Niemiec*, Poznań 1990.
- [25] Pietrzak E., Szczepanik R., Zaorski-Sikora Ł., *Aksjologia życia publicznego*, Łódź 2011.
- [26] Ponczek E., *Polska myśl polityczna: ciągłość tradycji a koherencja aksjologiczna*, [w:] *Między otwartą a domkniętą myślą polityczną. Szkice o najnowszej refleksji politycznej*, red. R. Bäcker, J. Marszałek-Kawa, Toruń 2006.
- [27] Ponczek E., *Wyjaśnianie genetyczne czy ahistorizm w badaniach politologicznych*, [w:] *Problemy badawcze i metodologiczne politologii w Polsce*, red. A.J. Chodubski, M.J. Malinowski, Gdańsk 2006.
- [28] Popielski K., *Wartości dla życia*, Lublin 2008.
- [29] Schmitt C., *Teologia polityczna i inne pisma wybór*, przekł. i wstęp M.A. Cichocki, Kraków 2000.
- [30] Sielski J., *Systemy wartości decydenta*, [w:] *Kultura – Aksjologia – Polityka. Wzajemne sprzężenia*, red. K. Krzysztofek, Toruń 1995.
- [31] Skarzyński S., *Monizm i pluralizm w rozwoju dyscypliny: politologia i pseudopolitologia*, [w:] *Przedmiot poznania politologii. Podstawy dyscypliny nauki*, red. R. Skarzyński, Białystok 2014.
- [32] Skarzyński R., *Od chaosu do ładu. Carl Schmitt i problem tego, co polityczne*, Warszawa 2012.
- [33] Skarzyński S., *Podstawowy dylemat politologii III (2014)*, [w:] *Przedmiot poznania politologii. Podstawy dyscypliny nauki*, red. R. Skarzyński, Białystok 2014.
- [34] Szacka B., *Czas przeszły. Pamięć. Mit*, Warszawa 2006.
- [35] Szmyd J., *Odczytanie współczesności. Perspektywa antropologiczna, etyczna i edukacyjna*, Kraków 2011.
- [36] Sztumski J., *Spółczesność i wartości*, Katowice 1992.
- [37] *Tendencje rozwojowe myśli politycznej i prawnej*, red. M. Macielewski, M. Marszał, M. Sadowski, Wrocław 2014.
- [38] Tokarczyk R., *Uwagi o przedmiocie współczesnej myśli politycznej*, „Studia Nauk Politycznych” 1986/2.
- [39] Wapiński R., *Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, Gdańsk 1997.
- [40] *Wartości społeczne w służbie publicznej*, red. L. Dziewięcka-Bokun, K. Kędzior, Toruń 2009.
- [41] *Wielowymiarowość politologii*, red. A. Chodubski, Toruń 2014.
- [42] Woleński J., *Postówie (2014)*, [w:] *Przedmiot poznania politologii. Podstawy dyscypliny nauki*, red. R. Skarzyński, Białystok 2014.

- [43] Woleński J., *Spór o status metodologiczny nauki o polityce*, [w:] *Metodologiczne i teoretyczne problemy nauk politycznych*, red. K. Opałek, Warszawa 1975.
- [44] Zieliński H., *O potrzebie i trudnościach badania dziejów polskiej myśli politycznej*, [w:] *Polska Myśl Polityczna XIX i XX wieku. Polska i jej sąsiedzi*, red. H. Zieliński, Wrocław 1975, t. 1.

#### **STYLES AND PATTERNS OF POLITICAL THOUGHT RESEARCH: FROM A SUPERFICIAL PRESENTATION TO A THOROUGH NOMOLOGICAL-EXPLANATORY OVERVIEW**

Political scientists who undertake to recreate and explain the typicality and peculiarity of political thought may “differ in a beautiful way” if they want to create “a political science” paradigm of political thought research which will include the requirements of the supporters of the approach in the “poetics” of political science. This approach to political science, as narrowed, would mean impoverishment of its overview and explanation. It would limit political science cognitive possibilities of political thought in a diachronic and holistic dimension, because without inspirations from other sciences it would mean the abandonment of reception of many creative cognitive activities which enable interdisciplinary overview of the subject of study. Monodisciplinary research of political science would be narrowed and hardly innovative.

Someone studying political thought should be aware that they cannot disregard an interdisciplinary overview and such approaches as: the genetic one in the dimension of history of “long duration”, behavioral, diachronic-holistic and axionormative ones. Those approaches and interdisciplinary inspirations should allow integral and open political thought research by political scientists open to its wider overview and multifaceted explanation. Reception of multiple cognitive inspirations which are derived from other humanities and social sciences cannot be completely eliminated and one cannot exclude their appropriate political science adaptation.

Assertions formulated by a political science researcher should be characterized by resistance to ideological tendencies influence which result in subjective presentation of a given political thought. A political thought researcher of only one trend may be exposed to such danger, as after some time, he may identify himself with it. A researcher should not be personally involved in ideological disputes and surrender to subjective intentions on the part of his political superiors or sponsors who support his research. As a result his freedom in analysis and explanation of the subject of study, that is political thought, might be restricted. Preventing this would enable creating a moderately universal political thought research paradigm.

**Keywords:** styles of political thought research

DOI:10.7862/rz.2015.hss.38

Przesłano do redakcji: październik 2014

Przyjęto do druku: październik 2015

Ivan REKUN<sup>1</sup>

## **ПОДХОДЫ К РАЗРАБОТКЕ КОНЦЕПЦИИ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО СЕКТОРА**

В статье показано состояние железнодорожного транспорта Украины и задачи его реформирования на примере ПАО «Украинская залізниця» (ПАО «УЗ»). Целью статьи является теоретические подходы и практические рекомендации по разработке концепции финансово-экономической безопасности, что способствует реформированию железнодорожного транспорта Украины.

Обосновывается, что усиливающаяся конкуренция, разнообразие экономических и предпринимательских внутренних и внешних рисков, неопределенность условий деятельности являются характерными для современной экономики Украины. Из общей системы экономической безопасности страны выделено проблему финансово-экономической безопасности каждого предприятия. В проведенном исследовании детально рассмотрению были подвергнуты условия и варианты приватизации, а также акционирования объектов железнодорожного транспорта.

Аргументируется, что реформирование системы железнодорожного транспорта Украины сегодня является объективной необходимостью. Это первый шаг в процессе адаптации железнодорожного транспорта Украины к стандартам Европейского Союза. Кроме этого, создаются прозрачные механизмы для предоставления возможности частным компаниям выйти на рынок железнодорожных перевозок. Автором представлена модель угроз экономической безопасности железнодорожного транспорта Украины.

Предложен авторский подход к разработке концепции финансово-экономической безопасности предприятия. Он представлен в виде системы стратегического управления финансово-экономической безопасностью предприятия. Учет существующих и потенциальных угроз и рисков определяет оперативные и прогностические цели функционирования системы экономической безопасности. Это позволяет формировать соответствующие механизмы и инструменты ее достижения.

Утверждается, что в результате реформирования железнодорожного транспорта Украины может измениться конфигурация внутрирегиональных связей и, как следствие, повысится политический, экономический и культурный потенциал целого ряда регионов.

**Ключевые слова:** финансовая и экономическая безопасность, ПАО «Украинская залізниця» железнодорожный транспорт, реформа Укрзалізниці, концепция, приватизация, угрозы экономической безопасности, неопределенность.

---

<sup>1</sup>Dr Ivan Rekun, PhD, Katedra Finansów i Bezpieczeństwa Ekonomicznego, Państwowy Uniwersytet Transportu Kolejowego w Dniepropietrowsku; e-mail: rekun\_i@mail.ru

## **1. ВВЕДЕНИЕ**

Развитие и становление рыночных отношений приводит к необходимости пересмотра процесса реформирования госструктур, являющихся естественными монополиями, одной из которых остается государственное предприятие “Укрзалізниця” (ПАО УЗ). Железнодорожный транспорт обеспечивает устойчивое функционирование отраслей материального производства, повышение эффективности использования ресурсов, сокращение за счет транспортной составляющей удельных затрат в стоимости продукции, решение социальных задач. Эти составляющие определяют стратегическое значение железнодорожной сферы в защите национальных интересов и нейтрализации угроз финансово-экономической безопасности страны в целом, поскольку транспортная составляющая занимает важное место в системе национальной безопасности.

Усиливающаяся конкуренция, разнообразие экономических и предпринимательских внутренних и внешних рисков, неопределенность условий деятельности, характерных для современной экономики Украины, интеграция транспортных систем в европейское экономическое пространство объективно выделяют из отношений общей экономической безопасности страны проблему финансово-экономической безопасности каждого предприятия как одного из необходимых условий ее осуществления.

В связи с этим степень развития механизма финансово-экономической безопасности такой хозяйственной структуры как ПАО УЗ должна соответствовать задачам, которые возникают при ее вхождении в систему рыночных отношений. Начавшаяся поэтапная реформа железнодорожного транспорта (ЖДТ) определяет актуальность проблемы финансово-экономической безопасности каждого предприятия, входящего в его хозяйственную орбиту. К сожалению, основные направления реформирования госпредприятий Украины предлагаются, в основном, в виде изменения форм управления при стопроцентной собственности государства. Монополия такой транспортной системы изменила только форму влияния государства, но не сущность. Предприятия, входящие в ПАО, не могут конкурировать друг с другом, поскольку имеют общего собственника. А это значит, что будет отсутствовать мотивация к повышению эффективности деятельности структурных подразделений (предприятий). Проведенная реструктуризация “Укрзалізниця” не отвечает ни требованиям ЕС (допуск частных компаний), ни запросам субъектов системы железнодорожного транспорта (хозяйственная самостоятельность).

Перечисленные задачи и проблемы реформирования ЖДТ обусловили актуальность и необходимость формирования новых подходов к методологии и организации экономической безопасности. Экономическая безопасность предприятий, должна стать одним из столпов реформирования ЖДТ. Новое переосмысление роли и места экономической безопасности предприятий ЖДТ предполагает необходимость исследование и разработку мер против существующих угроз и учета рисков неожиданных потрясений, последствий экономической волатильности и интеграции транспортных систем.

## **2. СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ**

Сегодня транспортный сектор экономики Украины в целом удовлетворяет лишь базовые потребности экономики и населения в перевозках. Уровень безопасности,

показатели качества и эффективности перевозок пассажиров и грузов, энергетической эффективности, техногенной нагрузки на окружающую среду не отвечают современным требованиям<sup>2</sup>. Украинские ученые принимают определенное участие в решении отдельных проблем процесса реформирования ЖДТ. Например, Ю.С. Бараш рассматривает реформирование ЖДТ Украины, его акционирование и реструктуризацию отдельных хозяйственных структур как условие повышения конкурентоспособности. Н.В.Гненний разрабатывает принципы перехода на вертикальную форму управления отраслевыми хозяйствами железных дорог с определением специальной стоимости особенно привлекательных объектов железнодорожного транспорта, Л.С. Головкова исследует организационно-техническую подготовку развития совокупного экономического потенциала корпораций<sup>3</sup>. Концептуальные подходы к определению экономической безопасности в системе экономической науки сформулированы в работах О.С.Власюк. Аналитическое обоснование проблем реформирования железнодорожного транспорта Украины детально представлено в работах В.А. Сычова<sup>4</sup>. Весомый вклад в теорию и практику, а также раскрытие содержания и структуры экономической безопасности предприятий внесли такие ученые как В.Л. Дикань, І.В. Воловельська, О.В. Маковоз, Компаниец, І.Л. Назаренко<sup>5</sup>.

### 3. ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ

Новые подходы к разработке концепции системы финансово-экономической безопасности на предприятиях железнодорожного транспорта Украины должны дать возможность определить сущность, характер и структуру финансово-экономической безопасности, а также условия и критерии ее описания. Критерии должны быть определены и идентифицированы. Описание содержания процессов, определение структурных и организационных функций, дает возможность прогнозирования деятельности предприятия.

Необходимость реформирования ЖДТ ни у кого не вызывает сомнений. Реформа железных дорог – это значительные изменения в государственной политике, инвестиционной стратегии и структуре управления, направленные на повышение эффективности сектора. Вместе с тем, категорически отрицается приватизация ПАО УЗ, что и поддерживается в действующем Законе Украины «О реформировании

<sup>2</sup>Транспортна стратегія України на період до 2020 року [Електронний ресурс], режим доступу: <http://www.mintrans.gov.ua/uk/discussion/15621.html>.

<sup>3</sup>Л.С. Головкова, *Сукупний економічний потенціал корпорацій: формування та розвиток*: монографія., Запоріжжя: КПУ, 2009.

<sup>4</sup>В.О. Сичов, *Вектори реформування залізничної галузі України*, Локомотив-інформ, 2013, № 5.

<sup>5</sup> В.Л. Дикань, І.В. Дикань, В.Л. Воловельська та ін., *Економічна безпека підприємства*, навчальний посібник, Х.: УкрДАЗТ, 2011; Дикань В.Л., Дикань І.В., Компаниець В.В. та ін., *Техніко-економічний аналіз діяльності підприємств залізничного транспорту*, підручник, Х.: УкрДАЗТ, 2013; Дикань В.Л., *Українська модель економічної системи як нова концепція розвитку національної економіки*, Вісник економіки транспорту і промисловості, Збір наук. праць, Х.: УкрДАЗТ, 2013, № 44, с. 11 – 17; Дикань В.Л., *Розвиток промислового потенціалу українських підприємств*, Вісник економіки транспорту і промисловості, Збір. наук. праць, Х.: УкрДАЗТ, 2014, № 46, с. 136 – 142.



железнодорожного транспорта», который отвергает возможность приватизации компании. В то же время Закон предоставляет право в будущем создавать публичные акционерные общества и выделять из своего состава определенные активы, которые не подпадают под ограничения. Это, в первую очередь, предприятия непрофильных видов деятельности, они могут быть акционированы и проданы.

Но главным является то, что после реформы эта компания будет иметь совсем другую структуру. Она будет включать развитую инфраструктуру, систему сигнализации, связи, вокзалы, здания, расположенные по путям, инженерными сооружениями и т.д. Эта часть будет обладать необходимыми объектами, содержание которых требует значительных капиталовложений. Сегодня эта государственная часть ПАО УЗ пока планируется к приватизации. Именно это отражено в действующем законе. А вот все остальные активы, прежде всего подвижной состав (сначала вагоны, а затем и локомотивный парк), в большей степени уже сейчас передаются или планируются к передаче частным компаниям с целью создания конкурентной среды. Тем самым забота о развитии и модернизации исключительно затратной и практически неприбыльной части компании - инфраструктуры - остается за государством, а наиболее прибыльные активы будут контролироваться частным бизнесом. Аналитики называют такое положение вещей классической схемой, предусматривающей «национализацию долгов с одновременной приватизацией прибылей»<sup>6</sup>. Во внимание не было принято, что основной деятельностью транспортного комплекса является перевозка, а главное назначение транспорта - удовлетворять потребности экономики и населения в перевозках.

В свою очередь, инфраструктура транспорта – это вспомогательные подразделения, технические средства, строения, сооружения и т.п., которые способствуют основной деятельности (осуществление перевозок – обеспечение транспортного процесса). Реформа железнодорожного транспортного комплекса оказалась очередным волонтаристским решением, которое принято без учета законов рынка, действующих в странах в ЕС. Они четко предполагают создание конкурентной среды и самостоятельных хозяйственных субъектов. Вопрос о соотношении между системой частной собственности, рынка и государственным присутствием на нем, в теории экономики является достаточно сложным. А.А. Ткач указывает, что использование механизма цен связано с расходами, в частности, по защите и спецификации прав собственности. В результате возникают вертикально интегрированные компании, в рамках которых также вполне возможно осуществление прав частной собственности. Однако, вследствие того, что в представлении экономистов система рынков прочно срослась с системой частной собственности, появилась идея рассматривать внутрифирменные трансакции в терминах внутрифирменных рынков ресурсов (в частности, рынка труда и капитала). Права собственности и рынок предполагает существование и реализацию правомочий, которые обычно ставят на вершину иерархии - право отчуждения, или

---

<sup>6</sup>В.О. Сичов, *Вектори реформування залізничної галузі України*. Локомотив-информ, 2013, № 5.

право на капитальную стоимость<sup>7</sup>. Обсуждение этой проблемы продолжается в теоретических и практических исследованиях теоретиков и практиков Украины, в которых все большую актуальность приобретает экономическая безопасность. Поэтому в последние годы в обществе шли дискуссии, в которых в адрес Государственного предприятия ПАО УЗ высказывается много замечаний и предложений.

#### **4. ОБСУЖДЕНИЕ И КРИТИЧЕСКИЕ ЗАМЕЧАНИЯ**

Критические замечания по поводу деятельности ПАО УЗ состоят в том, прежде всего, что это чуть ли не единственная железнодорожная сфера, которая не подлежала реформированию в соседних странах. С советских времен она сохранилась в неизменном виде и в функциональном плане, и по своей структуре. Главной причиной такой ситуации является недостаточный уровень финансирования, что приводит к дефициту капиталовложений в обновление основных фондов железной дороги и закупку нового подвижного состава, как вагонов, так и локомотивов. Следующей объективной причиной нехватки средств эксперты называют убыточность пассажирских и пригородных перевозок, недостаточное возмещение государством средств, недополученных от перевозки льготных категорий пассажиров, сохранение практики перекрестного субсидирования пассажирских перевозок за счет грузовых. Кроме этого, ПАО УЗ, как никогда, нуждается во внешних инвестициях. Главным препятствием для решения всех этих проблем называется соединение хозяйственной и административной функций, что приводит к «непрозрачности» деятельности ПАО УЗ, что также препятствует в доступе к инвестициям и кредитам. В противовес приводят примеры европейских стран, в которых благодаря успешному реформированию созданы условия для повышения конкурентности рынка перевозок и рентабельности железнодорожного транспорта. Кроме этого можно добавить, что причиной неэффективности работы является то, что железные дороги Украины обременены разного рода политическими, социальными и военно-стратегическими обязательствами, выполнение которых компенсируется государством не всегда своевременно и в полной мере. Реформирование железнодорожного транспорта Украины, где экономика работает в условиях неопределенности и нестабильности, является процессом необходимым, поскольку государство не в состоянии больше финансировать эту отрасль в полном объеме. Какие же пути реформирования возможны?

#### **5. ПРАКТИЧЕСКИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ**

Финансово-экономическая безопасность предприятия базируется на результатах хозяйственной деятельности, характеризующейся достижением наибольшего экономического эффекта с применением ресурсов определенной стоимости. Для положительного результата предприятие должно обладать соответствующими технико-экономическими характеристиками. В ПАО УЗ они находятся на низком уровне, что неминуемо сказывается на безопасности деятельности компании.

---

<sup>7</sup>А.А. Ткач, *Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія*, К.: Центр учбової літератури, 2007, 133 с.

Состояние пассажирского подвижного состава требует немедленного восстановления. Из 6677 пассажирских вагонов, только 2985 (43%) работают в пределах нормативного срока эксплуатации, 3644 (53%) - с продленным сроком эксплуатации и 258 (4%) находятся за пределами нормативного срока эксплуатации<sup>8</sup>. Практически, из 120 000 грузовых вагонов ПАО УЗ более 85% исчерпали свой ресурс, 30071 вагон по всем эксплуатационным правилам давно должны быть списаны<sup>9</sup>. Износ подвижного состава достиг критической отметки - около 90%. Сегодня, для электровозов этот показатель составляет 90%, для грузовых магистральных тепловозов - 99%, для вагонов инвентарного парка - 86%, из них полувагонов - 88%. И это при том, что обновление подвижного состава и инфраструктуры проводится очень медленно.

Без сомнений, важнейшим аспектом оценки производственной деятельности является обеспечение финансово-экономической безопасности. Это предполагает обеспечение соответствующих условий для состояния экономики, при котором достигается необходимый уровень социального, политического, финансового, оборонного развития страны, неувязимость и независимость ее экономических интересов по отношению к возможным внешним и внутренним угрозам и воздействиям.

В составе ПАО УЗ содержится несколько дочерних предприятий. Так например, в 2011 году в рамках реформирования системы грузовых железнодорожных перевозок ПАО УЗ было создано госпредприятие «Украинский транспортно-логистический центр» (УТЛЦ) с целью объединения всех украинских владельцев грузовых полувагонов под единым управлением. На сегодняшний день «УТЛЦ» работает с парком вагонов государственных вагонных компаний, в частности, 46,7 тыс. полувагонов, в том числе в рабочем состоянии - 34 тыс. Из них 2 тыс. вагонов находятся за пределами Украины. Несмотря на эту структуру, система логистического управления на железных дорогах Украина не является совершенной и нуждается в доработке. Например, широкое внедрение современных информационных технологий в перевозочный процесс, совершенствование взаимодействия железнодорожного и других, в первую очередь морского, речного и автомобильного транспорта. Из-за недостатков организации транспортного звена «грузоотправитель - экспедитор - порт - трейдер» все убытки приходится на железную дорогу.

На европейских железных дорогах внедрено высокоскоростное движение пассажирских поездов со скоростью 200 - 250 и более километров в час. На железнодорожном транспорте Украины начали также внедрять движение пассажирских поездов со скоростью до 160 километров в час. Однако железная дорога не была готова к внедрению такого новшества. Для этого необходимо было решить достаточно сложную проблему распределения сети на линии с преимущественно грузовым и преимущественно пассажирским движениями и повысить частоту движения пассажирских поездов. Поэтому началом качественной

---

<sup>8</sup>А.А. Ткач, *Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія*, К.: Центр учбової літератури, 2007.

<sup>9</sup>*За вагон — хоть в огонь* [Электронный ресурс], Режим доступа: [http://zadonbass.org/news/all/message\\_61499](http://zadonbass.org/news/all/message_61499).

и высокотехнологичной модернизации инфраструктуры железнодорожного транспорта Украины стало создание в 2012 году еще одной дочерней компании: Украинской железнодорожной скоростной компании (УЖСК). Это первая в Украине компания по перевозке пассажиров дневными скоростными поездами ИНТЕРСИТИ+. Кроме этого УЖСК занимается организацией, эксплуатацией и техническим обслуживанием скоростного подвижного состава отечественных и зарубежных производителей. Это государственное предприятие, которое подчинено Государственной администрации железнодорожного транспорта Украины (ПАО УЗ). На сегодняшний день УЖСК – единственный государственный оператор пассажирских железнодорожных перевозок, в эксплуатации которого находится новейший подвижной состав: 10 электропоездов производства компании «Hyundai Rotem» (Республика Корея); 1 поезд локомотивной тяги производства ПАО «Крюковский вагоностроительный завод» (ОАО «КВСЗ»); 2 двухсистемные электропоезда Экр-1 производства ОАО «КВСЗ».

На сегодняшний день ГП «Украинская железнодорожная скоростная компания» добилась некоторых успехов в своей деятельности. Так, например, в июне 2015 года УЖСК перевезла более 270,6 тыс. пассажиров, что стало рекордом в сфере отечественных скоростных перевозок. Как отмечают в пресс-службе предприятия, существенный рост спроса на качественный скоростной сервис наблюдался в декабре 2014 года и марте 2015 года – тогда скоростными поездами воспользовались 224,6 тыс. пассажиров и 233,7 тыс. пассажиров соответственно. Но в целом отмечается низкий спрос на скоростные перевозки. Причины называют такие:

- несовершенство конструкции корейских поездов «Hyundai Rotem», которые имеют много недоработок, что привело к многочисленным остановкам их в пути и нежеланию пассажиров путешествовать этими поездами;

- дневные поезда не решают проблемы поездок в командировку, поскольку прибывают в Киев и областные города после 12 часов, что делает невозможным решение необходимых вопросов, которые касаются работы. Поэтому все пассажиры, едущие в командировку, должны оставаться в этих городах еще на одни сутки и одновременно решать проблему поиска отеля;

- низкой скоростью движения, которая на отдельных направлениях движения не превышает 135 км / ч;

- конкуренцию дневным скоростным поездам составляют ночные фирменные поезда, в которых стоимость поездки и усталость ниже<sup>10</sup>.

В 2009 году постановлением Кабинета министров Украины от 16 декабря 2009 года №1390 была утверждена Государственная целевая программа реформирования железнодорожного транспорта на 2010-2019 годы. В результате ее выполнения создано публичное акционерное общество «Украинская зализниця» (ПАО УЗ) со стопроцентной собственностью государства. Считается, что одно из важных последствий корпоратизации – сокращение расходов на управление. Должности чиновников, которые дублируют друг друга в шести отдельных железных дорогах, сокращены. Сейчас ПАО УЗ – это шесть отдельных железных дорог, которые обслуживают разные области Украины, а также около 50 обособленных

<sup>10</sup>А.В. Момот, *Методичні підходи до визначення ефективності курсування швидкісних та високошвидкісних поїздів*, Наука та прогрес транспорту, Вісник ДНУЗТ ім. ак. В. Лазаряна, 2013, № 6.

предприятий, которые реформируются. Их объединяют в компанию с единым менеджментом, и за счет слияния все операции взяты под единый контроль. Железные дороги, ремонтные мастерские, вагонные компании, скоростная компания, информационно-вычислительный центр, проектный институт и другие «княжества» должны превратиться в 30 филиалов ПАО УЗ. Один из плюсов реформы – единый контроль над госзакупками и расходами, которые будут осуществляться на основе публичных аукционов. Сейчас решения, куда направлять деньги ПАО УЗ, принимаются в шести разных точках, а на более низком уровне – в десятках мест. «Удельные княжества» – это благоприятная почва для коррупции, тогда как слияние в единую корпорацию становится прямой угрозой их существованию.

Анализ опыта приватизации в соседних странах - Польше, Венгрии, Словакии - показывает, что продавать убыточные государственные заводы по низким ценам означает наносить вред обществу. В таких случаях лучше всего формировать антикризисный менеджмент предприятий, который получает свободу действий, одновременно находясь под контролем государства. И только после успешного осуществления санации, когда объект становится привлекательным для потенциальных инвесторов, государство может продать свой пакет.<sup>11</sup>

Особенностью ЖДТ Украины является высокие издержки прокладки путей. Известно, что строительство 1 км железнодорожного электрифицированного пути стоит 15-20 млн. грн., ее модернизация - около 5 млн. грн., а содержание - примерно 250 тыс. грн. в год. Это увеличивает финансовую составляющую обновления и развития этого вида транспорта.

Еще одним важным моментом является то, что «Укрзалізниця» всегда была холдингом, специфика которого заключается в разделении не по сферам деятельности, а по территориальному признаку. Дочерними компаниями выступали железные дороги и их отделения, которые, как и должно быть в холдинге, имели достаточную независимость в распоряжении долями прибыли, управлении подвижным составом, развитии сферы социальной защиты. Такие громоздкие объединения, «обремененные» социальными обязательствами, считаются непомерно тяжелым наследием социализма.

Сегодня главной социально значимой проблемой считается наличие перекрестного субсидирования, при котором убытки пассажирских перевозок, связанные с относительной дешевизной плацкарты, покрываются за счет доходности грузоперевозок. Но возможно, в перекрестном субсидировании ничего плохого и нет, поскольку оно является так называемым налогом на роскошь, обсуждение которого достаточно популярно сегодня в сфере недвижимости. Социальные обязательства переводятся в виде тарифов на грузовладельцев, то есть на крупных бизнесменов. Кроме того, мировой практике известны только два вида субсидирования - перекрестное и прямое бюджетное, поэтому отмена одного автоматически требует перехода к другому. Конечно, существует и третий вариант – отказаться от субсидирования вообще и поднять стоимость пассажирских

---

<sup>11</sup>А.А. Ткач, *Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія*, К.: Центр учбової літератури, 2007.

железнодорожных тарифов до уровня авиационных (как в США), что и планируется министерством инфраструктуры.<sup>12</sup>

Важно отметить то, что смешанная форма собственности не позволяет рассчитывать только на рыночные механизмы регулирования (саморегулирования) правил взаимодействия государства и коллективного или частного владельца, она требует разработки и внедрения формальных институтов, то есть организованных правил поведения субъектов хозяйствования, включая и властные структуры, отвечающие за корпоративные права государства. Формирование названных институтов, считает А.А. Ткач, должно базироваться на “спецификации прав собственности, определяющие направления становления и регулирования рыночной инфраструктуры”<sup>13</sup>. Соотношение регулирования и дерегулирования не имеет четкой границы. Простая демонстрация методов дерегулирования, как более эффективных, не говорит о том, что регулирование является второстепенным методом организации экономической деятельности. Например, А. Уильямсон считает, что недостатки саморегулируемой политики колеблются в зависимости от вида и форм регулируемой деятельности. Все зависит от оценок конкретного транспорта, их применения, и вполне возможно, что «ожидаемые преимущества отказа от регуляции могут оказаться иллюзорными». Нечетко специфицированные права собственности на предприятиях со смешанной формой собственности являются главной причиной их банкротства. Такая ситуация хорошо известна в сфере общественной собственности, нерационального, а иногда и просто варварского использования ресурсов, находящихся в совместном использовании<sup>14</sup>.

## **6. АВТОРСКАЯ РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ УГРОЗ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА УКРАИНЫ**

Таким образом, несмотря на то, что существуют многие проекты, предложения, по реформированию железнодорожного транспорта Украины, на сегодня эта проблема остается в стадии исследования и объективной необходимости. Это первый шаг на пути адаптации железнодорожного транспорта Украины к стандартам Европейского Союза, а также применению прозрачных финансовых и хозяйственных механизмов для предоставления возможности частным компаниям выйти на рынок железнодорожных перевозок. Главная цель реформы – повышение доходности ПАО УЗ, пропорционально росту объемов производства, увеличение инвестирования, отчислений в госбюджет, заработных плат сотрудников компании, и т. д.

В свою очередь, Министерство инфраструктуры задачи реформирования на 2016-2017 гг. определяет таким образом: завершение создания ПАО «Украинская

---

<sup>12</sup>В.О. Сичов, *Вектори реформування залізничної галузі України*, Локомотив-інформ, 2013, № 5

<sup>13</sup>А.А. Ткач, *Специфікація прав власності як базисного економічного інституту ринкової інфраструктури*, Наукові праці Донецького національного технічного університету, Випуск 75, Донецьк: ДонНТУ, 2004, С.232.

<sup>14</sup>А.А. Ткач, *Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія*, К. : Центр учбової літератури, 2007,

Зализныця» (корпоратизация и создание профильных холдингов), смена организационной структуры, принятие нового закона «О ЖДТ Украины», построение эффективной, прозрачной системы закупок, смена тарифной системы. Нужно отметить, что поставленные задачи, при всей их важности, не соответствуют многим потребностям предприятий этой сферы. В планируемых решениях отсутствует решение проблемы хозяйственной самостоятельности и ответственности предприятий, а без этого невозможно добиться эффективности и безопасного экономического развития. Поэтому так остро ставится вопрос о выявлении существующих угроз и на их основе разработки концепции системы финансово-экономической безопасности на предприятиях железнодорожного транспорта Украины. Модель угроз экономической безопасности железнодорожного транспорта Украины представлена на рис.1.

В результате проведенного анализа финансового состояния предприятий ЖДТ и предлагаемых министерством инфраструктуры изменений, предложен авторский подход к разработке концепции финансово-экономической безопасности предприятия. Он представлен в виде системы стратегического управления финансово-экономической безопасностью предприятия. Учет существующих и потенциальных угроз и рисков определяет оперативные и прогностические цели функционирования системы экономической безопасности. Это позволяет сформировать соответствующие механизмы и инструменты ее достижения.

Предложено сформировать Концепцию системы финансово-экономической безопасности предприятия, которая будет осуществляться в 4 этапа:

I этап – анализ угроз и финансовых рисков для стратегических зон хозяйствования (СЗХ) предприятия, которые существуют в настоящее время и прогнозируются в будущем;

II этап – постановка цели формирования системы финансово-экономической безопасностью предприятия;

III этап – разработка стратегии экономической безопасности предприятия и СЗХ.

IV этап – реализация стратегии экономической безопасности предприятия.

Все этапы взаимосвязаны и являются составными элементами цикла стратегического управления системой финансово-экономической безопасности предприятия (см.рис.2).

Рис.1. Модель угроз экономической безопасности предприятий железнодорожного транспорта Украины



Таким образом, концепция экономической безопасности рассматривается нами в функционально-структурном аспекте, то есть как совокупность взаимосвязанных систем безопасности, отражающих функционирование отдельных «блоков» или сфер экономической системы предприятия, которые представлены на рис.1 посредством которых нейтрализуются возможные угрозы (рис.2).



Рис.2. Управление системой финансово-экономической безопасности предприятия.



## 7. ВЫВОДЫ

Отмеченные особенности развития железнодорожного транспорта в Украине подтверждают, что в последние годы основные проблемы, которые присущи железным дорогам в развитых европейских странах, присущи и для украинского железнодорожного транспорта. В Украине они имеют особенно острый характер. Во-первых, кризисные явления в национальной экономике углублялись в течение нескольких десятилетий. Во-вторых, наблюдается неопределенность в формах и сроках реформирования железнодорожного транспорта Украины. А это провоцирует неопределенность и риски в экономической деятельности этого вида транспорта. Реформы, которые начались на ЖДТ, кроме централизации финансовых потоков и систем управления, повышения тарифов и создания нового аппарата управления холдингами, пока еще не дают перспектив субъектам хозяйствования. Поэтому весьма актуальной является разработка целостной концепции и

последовательной реализации финансово-экономической безопасности предприятий ЖДТ УЗ.

#### ЛИТЕРАТУРА

- [1] Васильців Т.Г., *Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення*, Монографія, Львів: Арал, 2008..
- [2] Головка Л.С., *Сукупний економічний потенціал корпорації: формування тарозвиток*, монографія, Запоріжжя: КПУ, 2009.
- [3] Державна цільова програма реформування залізничного транспорту на 2010–2019 роки [Електронний ресурс].
- [4] *За вагон — хоть в огонь*, [Електронний ресурс], Режим доступа: [http://zadonbass.org/news/all/message\\_61499](http://zadonbass.org/news/all/message_61499).
- [5] Дикань В.Л., Дикань І.В., Воловельська, *Економічна безпека підприємства: навчальний, посібник*, Х.: УкрДАЗТ, 2011.
- [6] Дикань В.Л., В.В. Компанієць, І.Л. Назаренко, *Техніко-економічний аналіз діяльності підприємств залізничного транспорту*, підручник, Х.: УкрДАЗТ, 2013.
- [7] Дикань В.Л., *Українська модель економічної системи як нова концепція розвитку національної економіки*, Вісник економіки транспорту і промисловості. Збір наук. Праць, Х.: УкрДАЗТ, 2013., 44, С. 11 - 17.
- [8] Дикань В.Л., *Розвиток промислового потенціалу українських підприємств*, Вісник економіки транспорту і промисловості. Збір наук. Праць, Х.: УкрДАЗТ, 2014, № 46, С. 136 – 142.
- [9] Момот А. В., *Методичні підходи до визначення ефективності курсування швидкісних та високошвидкісних поїздів*, Наука та прогрес транспорту. Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, 2013, № 6, С. 45-62.
- [10] Сичов В.О., *Вектори реформування залізничної галузі України*, Локомотив-інформ, 2013, № 5, С. 25-31.
- [11] *Стратегічні напрями розвитку транспортної галузі України у післякризовий період*, К. : НІСД, 2011.
- [12] Ткач А.А. *Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія*, К. : Центр учбової літератури, 2007.
- [13] Ткач А., *Специфікація прав власності як базисного економічного інституту ринкової інфраструктури*, Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 75. - Донецьк: ДонНТУ, 2004 – С.229-236.
- [14] *Транспортна стратегія України на період до 2020 року*, [Електронний ресурс], Режим Доступу: <http://www.mintrans.gov.ua/uk/discussion/15621.html>.
- [15] <http://www.segodnya.ua/economics/transport/skorostnye-zhd-perevozki-v-iyune-stali-rekordnymi-dlya-ukrainy-629677.html>.
- [16] <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1390-2009>

- [17] *Комплексна методика визначення рівня економічної безпеки, оцінки ризиків та ймовірності банкрутства підприємств*, монографія, ВЛ, Дикань, ІЛ Назаренкр, Харків: УкрДАЗТ, 2010

#### DEVELOPMENT APPROACHES TO FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY CONCEPTION OF ENTERPRISES UNDER RAILWAY SECTOR REFORM

The conditions of Ukrainian railway transportation and its reforming objects in terms of PJSC "Ukrainian Railway" are discussed in the article. The objective of the article are the theoretical approaches and practical recommendations in the concept development of financial and economic security that enables Ukrainian railway transportation reforms.

It is substantiated that an increasing competition, the variety of economic and entrepreneurial internal and external risks, uncertainty of business environment are characteristics of modern Ukrainian economy. The problem of financial and economic security of each enterprise is singularized from the common system of country economic security. The terms and variations of rail transport facilities going private and going public were taken into detailed consideration in the undertaken study.

It is set forth forcefully that Ukrainian railway transportation system reforming is an objective necessity today. It is the first step in the process of Ukrainian railway transportation adaptation to the European Union standards. Besides, the transparent mechanisms for provision of ability for private companies to enter the market of railway transportation are created. The author presented a threat model of Ukrainian railway transportation economic security.

The author's development approach to financial and economic security conception of enterprise is presented. It is presented in the form of the strategic management system by financial and economic security of enterprise. The consideration of existing and potential threats and risks determines the operational and predictive purposes of economic security system. It helps to make relevant mechanisms and instruments for its achievement.

It has been argued that in consequence of Ukrainian railway transportation reforming the configuration of intraregional communications can be changed, and thus political, economic and cultural potential in a variety of regions will increase.

**Keywords:** financial and economic security, railway transportation, reforming of Ukrainian Railway, concept, going private, economic security threats, uncertainty.

#### BEZPIECZEŃSTWO FINANSOWE I EKONOMICZNE PRZEDSIĘBIORSTW SEKTORA KOLEJOWEGO

W artykule zostały omówione warunki funkcjonowania ukraińskiego transportu kolejowego i jego reformy na przykładzie PJSC "Ukraińska Kolej". Celem artykułu jest przedstawienie teoretycznych i praktycznych zaleceń co do podejścia w rozwoju koncepcji zabezpieczenia finansowego i gospodarczego, który umożliwi reformy ukraińskiego transportu kolejowego.

Udowodniono, że rosnąca konkurencja, różnorodność zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych, gospodarczych i przedsiębiorczych, niepewność otoczenia biznesu to cechy nowoczesnej gospodarki ukraińskiej. Problem finansowego i gospodarczego bezpieczeństwa każdego przedsiębiorstwa nie jest odosobniony i ściśle związany jest ze wspólnym systemem bezpieczeństwa ekonomicznego kraju. W artykule omówione warunki oraz typy przemian gospodarczych transportu kolejowego. Reformowanie ukraińskiego systemu transportu kolejowego jest dziś koniecznością. Jest to pierwszy krok w procesie adaptacji ukraińskiego transportu kolejowego do standardów Unii Europejskiej. Poza tym, tworzone są przejrzyste mechanizmy zapewniania firmom prywatnym wejście na rynek transportu

kolejowego. W artykule autor przedstawił model zagrożenia ukraińskiego transportu kolejowego dla bezpieczeństwa ekonomicznego. Uwzględniając istniejące i potencjalne zagrożenia określono cele operacyjne i predykcyjnych systemów bezpieczeństwa ekonomicznego. Jest to pomocne przy doborze odpowiednich mechanizmów i instrumentów do jego realizacji.

Stwierdzono, że w związku z reformami ukraińskiego transportu kolejowego, różnym konfiguracjom został poddany również transport wewnątrzregionalny, przez co potencjał polityczny, ekonomiczny i kulturalny w różnych regionach wzrosło.

**Słowa kluczowe:** finansowo-gospodarcze bezpieczeństwo, transport kolejowy, reforma ukraińskiej kolei, prywatyzacja, występowanie zagrożeń bezpieczeństwa ekonomicznego.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.39

Przesłano do redakcji: wrzesień 2015

Przyjęto do druku: październik 2015

**Justyna STECKO<sup>1</sup>**

## **(A)MORAL MACHIAVELLIANISM – ANALYSIS OF THE NICCOLO MACHIAVELLI CONCEPT**

Otto von Bismarck once commented that people ought not to watch the making of sausages or politics, as both activities may result in disgust and lots of doubts for sensitive observers. The average observer has, on daily basis, excellent opportunities to watch all sorts of on-going struggles in the political arena. Participants at such events make use of various methods to convince their viewers that they are, indeed, people that uphold the rule of law and values that constitute them. Their performance has, at the same time, a second covert undertone whose content is the fight, devoid of any scruples, for interest groups they represent. However, the real face remain concealed, while we only see that which they want to show us. Contemporary politics gives the impression of a continuous power struggle and its execution, while the techniques and mechanisms being applied are far from ideal. Politics exercises its own game rules at a level often characterized by activities often referred to by citizens as pejorative and are morally disapproved although this ethical ennoblement of vice is common in politics. That, which is literally regarded in typical human relations as breaking the rules is depicted as a virtue and glorifiable at the level of politics. It has long been observed that while minor rogues end up in prison, monuments<sup>2</sup> are often erected for grand criminals. The main precursor of efficiency of politics as a core value was Niccolo Machiavelli. The article is an attempt to analyse his views on politics, identify core concepts that are often applied in his discussions as well as possibilities of application of his concepts in contemporary solutions both in politics and beyond.

**Keywords:** ethics, morality, politics, Machiavellianism, Niccolo Machiavelli.

### **1. INTRODUCTION**

The juxtaposition of such seemingly diametrically different phenomena of social life like ethics and politics may be seen as shocking to many. Politics is, in popular public opinion, associated with something rather contrary to ethics. It is often believed to be solely a cold-blooded game to gain and execute authority, where the only thing that matters is effectiveness. Any moral evaluation of political activities bothers on absurdity. The winners are always right as the end justifies the means. Such conclusions can be drawn both from centuries-old historical experience and the analysis of techniques of governance. However, the answers from the ethical perspective are rarely zero-one or clear-cut. Presuming that moral order also applies to life of countries, it does not, however, exhaustively deal with the issue of „politics and morality”. Politicians are in unison that nation states do not exemplify the same morality as individual persons and that State morality is a morality of self-affirmation and not self-destruction. The sovereign task of the State is to maintain and defend its autonomy and might, even at the cost of actions

---

<sup>1</sup> Dr Justyna Stecko, Department of Humanities, Faculty of Management, Rzeszów University of Technology, ul. Poznańska 1, 35-084 Rzeszów, tel. 017 8651204, e-mail: jstecko@prz.edu.pl

<sup>2</sup> Z. Stawrowski, *O niemoralności i moralności polityki*:

[http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/IK/polityka\\_moraln2.html](http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/IK/polityka_moraln2.html)

that do not correlate with morality. This often translates to the saying that an end justifies any means.

## 2. NICCOLO MACHIAVELLI - *AMO LA PATRIA MIA PIU DELL'ANIMA*

A key figure in discussions on such solutions in the political sphere is Niccolo Machiavelli. Of course his texts are worthy of study not necessarily for the sole need of comparison of moral principles and engaging in efficient politics, but rather to never forget there are people, especially in the sphere of political life, who without qualms break such rules. Frederick II, the author of „Anti-Machiavelli” postulates that „the world is like a round of game in which both honest players and scammers participate. The Prince that wishes to participate in the round, attempting to avoid falling prey of the fraud, must understand how to cheat, not necessarily for him to apply such knowledge, but to avoid being cheated”<sup>3</sup>.

Machiavelli, in contrast to ancient philosophers and Christian theologians idealized love for his homeland above all others. As he said, he love his country more than his own soul (*amo la patria mia piu dell'anima*). He was of the opinion that the nation's welfare is of paramount value and one must not consider it as being justified or not, glorious or shameful. One must do whatever is possible to preserve his country's freedom and independence irrespective of the circumstances. His courage and controversial thoughts perfectly reflects Machiavelli's dream: „Machiavelli was said to have seen in dream a crowd of beggars clothed in rags that seemed unhappy, who in response to his question concerning their identity said: We are saints and blessed and heading for heaven. He later saw a crowd of people of noble and dignified appearance, dressed in ceremonial robes, that seriously deliberated on key political issues. He identified, amongst them, great philosophers and ancient historians, authors of fundamental works on politics and the nation – Plato, Plutarch and Tacitus. He also asked them who they were and their destination. Their response was: We are damned and going to hell. In concluding his story, Machiavelli observed that he would have been better off in hell debating politics with great personalities of the ancient world than in heaven, where he would have died in boredom in the company of saints and the blessed”<sup>4</sup>.

The most controversial and yet the most discussed work of Machiavelli is not his collection of myths about past eras, but first and foremost his historical work on effective governance. Historical knowledge was for him of extreme value as he was certain that “whatever happens in this world has its parallel in recent past. All things are achieved by people, who were guided and continue to be guided by the same passions, and their actions should therefore yield the same results”<sup>5</sup>. Hence, „in order to predict the future, it is necessary to know the past”<sup>6</sup>. The study of history therefore seems to be the best way to know man, including the principles of efficiency of activities.

---

<sup>3</sup> Cyt za A. Riklin, *Die Führungslehre von Niccolò Machiavelli*, Bern 1996, s. 29.

<sup>4</sup> M. Viroli, *Uśmiech Machiavellego. Biografia*, PWN 2006, s.11.

<sup>5</sup> N. Machiavelli, *Książę*, [w:] N. Machiavelli, *Książę: Rozważania*, tłum. W. Rzymowski, K. Żaboklicki, Warszawa 1993, s. 13.

<sup>6</sup> *Ibidem*, s. 15

### 3. MORALITY OR DOUBLE MORALITY?

What was crucial for Machiavelli were questions concerning separation of politics from morality or rather the analysis of types of morality, resulting in collision with only one of them. One can, of course, analyze theoretical passages from the *Prince*, pointing out the basic, often shocking advice such as that authority can apply cruel punishments on people who do not conform directly with designated social rules. In Machiavelli's opinion leniency and mercy in respect of subjects can result in chaos and riots to the detriment of the generality, while severe executions which foil development of such acts affects only selected few. Cruelty is only to be applied to strengthen authority. Machiavelli advises that „repression ought to be exerted in lump sum, thus making it less painful as each is less felt.. Wealth, on the other hand, ought to be dispensed gradually, so that subjects can savour it better”<sup>7</sup>. In some other place he says: „as every winner gets to grips with governance it ought to prepare and summarily commit all necessary cruelty, as by avoiding returning to and repeating them daily comfort could be granted to the populace and win their hearts through benevolence”<sup>8</sup>.

In Machiavelli's words, „since the sympathy of the people depend on their willingness, but terror lies in the hands of the Prince, his intelligence will therefore be based on what belongs to him, but not on what belongs to others”<sup>9</sup>. The authority ought to enforce its rule relying on fear and not the sympathy of its subjects, whom it finds more difficult to govern. Inciting fear should not be confused with incitement for hatred. Since the latter is dangerous for authorities, to avoid this the authority would have to avoid violating his subjects' rights. The ruler, does not, however, have to keep to his word, if fulfilling them might harm him. In quoting the author of the *Prince*, „since [...] evil willingness of the populace excel and oaths sworn to fail, so you, too, need not observe them. Moreover, the Prince never lacks handy legitimate reasons for the coloration of perfidy”<sup>10</sup>.

Machiavelli equally advises that „if conquered countries are accustomed to self-governance and freedom there exist three ways to retain them: first, destroy them, second establish your seat of government there and third allow them to retain their laws but extract fixed incomes from them, and third create an internal oligarchic government, that would ensure their friendship towards you. Such a government created by the Prince realizes that it cannot get along without his friendship and power, and as such it needs to strive to sustain it”<sup>11</sup>.

Although the aforementioned principles do not seem moral, some aspects which drew the attention of Isaiah Berlin are worthy of mention. Berlin postulates that such principles have nothing to do with principles of morality, rather they mainly Christian morality. They in Berlin's opinion „reject in essence one type of morality namely, Christian morality. However, it is not rejected in favour of something else that cannot be referred to as morality, but only a game of certain skills, an activity referred to as political, something that is neutral in respect of man's ultimate goal. Thus, it is not rejected in favour of

---

<sup>7</sup> *Ibidem*, s. 70.

<sup>8</sup> *Ibidem*, s. 61

<sup>9</sup> *Ibidem*, s. 99.

<sup>10</sup> *Ibidem*, s. 101.

<sup>11</sup> *Ibidem*, s. 48.

something that is not ethical"<sup>12</sup>. The negation of Christian morality is the outcome of critical views on Christian values from the perspective of an ideally functioning State. It does not, however, attempt to prove that the Christian religion is not genuine. It does not apply the true-false categories, and neither is Machiavelli interested in if Christianity is right or wrong. The only thing that is of interest to the thinker are the specific socio-political impacts, which are the results of the value beliefs of the citizens. Hence Machiavelli dismisses Christian morality in favour of a different morality, which Berlin refers as paganism or classical.

It is, in Berlin's opinion, „an ethical system [...], that existed in the ancient Greek *polis*, which was clearly expounded by Aristotle. Since humanity is created as beings living in communities, their social roles constitute the highest values from which not only all others derive, but using them one can identify the individual goals of entities"<sup>13</sup>. The values of the Christian world diametrically differs from the values and principles of a pagan world. The former despises this mundane world and its virtues that are tenable on earth, while the latter approvingly treasures the virtues of daily life.

The Chief values propagated by Christian thinking are humility, mercy, forgiveness, gentleness, while the main goals of life are the eschatological assumptions. However, the Christian disregard for temporality, according to Machiavelli resulted in „weakness being rooted in the world, bequeathing the world a prey to the wicked, who un-disturbingly controls it, knowing that man in his desire to attain paradise are more inclined to bear the wrong than to avenge them ”<sup>14</sup>. The analysis as well as the criticism of the principles proclaimed by Christianity is the subject of the author of the *Prince* through the juxtaposition of the Christian religion and morality with the pagan religion and morality. The differences between them, for Machiavelli, seem to be the main reason why the pagan Rome was a power, but the Christian Italy weak and tattered. These are two varying approaches to values, principles and in tune with them morality, including their associated ideals. With this approach by Machiavelli, it becomes rather clear that the author was not interested in separating politics from morality, but in seeking the integral parts of politics and morality that is understood differently. The author does not separate ethics from morality, rather he enunciates two types of morality.

Machiavelli sees, in religion, a large room for manipulation and possibilities of its utilitarian application. He, on several occasions, advised rulers to offer support for religion, even if it appears to them false for religion has sometimes been applied in history to successfully quell riots and institute new laws. This knowledge is of immense significance as humans, in Machiavelli's opinion, are inherently evil and egoistic. „It can be generally said of people [...], that they tend to be ungrateful, fickle, hypocritical, cowardly in case of danger, profit-minded and as long as you provide for their well-being, they will remain dedicated, willing to sacrifice blood, property, their own and children's lives [...] for you if the danger is far off, but as soon as it draws near, they will turn against you"<sup>15</sup>. It is, however, possible to transform humans as they are naturally amenable, „man is an entity extremely susceptible to shaping to a greater extents hitherto unknown. If man

<sup>12</sup> I. Berlin, *Oryginalność Machiavellego*, tłum. Z. Dorosz, „Literatura na Świecie”, 1986/6, s. 237.

<sup>13</sup> *Ibidem*, s. 236.

<sup>14</sup> N. Machiavelli, *op.cit.*, s. 394.

<sup>15</sup> *Ibidem*, s. 98.



is not naturally oriented towards virtue or excellence and has no natural human goals, he can set for himself any goal he desires since man is almost infinitely amenable”<sup>16</sup>.

Interestingly, while on the one hand there appears a sort of critique of the Christian thinking, Machiavelli, on the other hand, sees advantages in it. Christianity could through its humanitarian activities modify human nature by weakening his egoism and the widely understood evil as the amenable nature of man enables positive changes as well. Although, in Berlin’s mind, humans can be socialized and its nature modified, it will, however, never be an ideal or holy entity<sup>17</sup>. Machiavelli, in selecting values of the pagan world uses coincidentally the semantics of Christian thinking. He often defines the terms “good” and „evil” with a Christian understanding. He affirms, among other things, that for the Prince to hold on to power, „he must learn not to be virtuous”<sup>18</sup> or that hatred can provoke „both proper and improper behaviours”<sup>19</sup>. The highest virtue is, for the author of the *Prince* the welfare of the fatherland. The entire society ought to be ready for the greatest sacrifice for a common good namely, the autonomy of the State and its proper existence. One should forego the individual’s morality and not to hesitate in case of threats to the good of the country. „When it is a matter of saving the fatherland, one should not be guided by what is right or wrong, merciful or cruel nor glorious or shameful. Above everything else, one consideration at such times should be to ensure its survival and protect its freedom”<sup>20</sup>.

Machiavelli seems not to have as much separated ethics from politics, but rather distinguished two value systems and in consequence two types of morality, the Christian and pagan. What seems more practical from the perspective of the ruling class are utilitarian values to which contemporary ethicists often refer.

What is, therefore, Machiavellianism? It is a set of political and social activities that relies on severity and shrewdness, the efficiency of activities that dwell on the slogan „the end justifies the means”. Machiavellianism, as a political doctrine holds that virtue and efficient politics must be geared, primarily, to achieve set objectives.

Machiavelli divides political activity into only two categories namely, those that result in success or failure. History never judges bad winners as efficiency matters<sup>21</sup> while political success may justify anything. Machiavelli unrelentingly offered advice in private matters that may also be regarded as political tips, for example: „it is better to achieve something and regret than not to achieve anything and regret”<sup>22</sup>. Machiavelli’s courage lies in the fact that he loudly said that, which others have for long confessed to in their minds. He believed that political correctness depended not only on upholding standards, but also on the possibility of their violations by the ruling class. Do moral restrictions depend on prevailing political circumstances? If a ruler can cheat based on his political ideals, does that mean he can kill as well? Machiavelli agrees with this and does not only

---

<sup>16</sup> L. Strauss, *Czym jest filozofia polityki?*, [w:] L. Strauss, *Sokratejskie pytania*, tłum. P. Maciejko, Warszawa 1998., s. 93.

<sup>17</sup> I. Berlin, *Oryginalność Machiavellego*, *op. cit.*, s. 233.

<sup>18</sup> N. Machiavelli, *op. cit.*, s. 92.

<sup>19</sup> *Ibidem*, s. 107.

<sup>20</sup> *Ibidem*, s. 612.

<sup>21</sup> <http://www.racjonalista.pl/kk.php/t,2155>

<sup>22</sup> M. Viroli, *Uśmiech Machiavellego. Biografia*, PWN 2006, s. 173.

defends lies but also political assassinations<sup>23</sup>. It is difficult to distinguish virtue from evil as they are both intermingling elements, while the world represents their binding component. Virtuous and evil behaviours take root in the same substrate, which is made up of motives of human conduct. These elements can swiftly permeate between one and the other.

#### 4. CONCLUSIONS

Machiavellianism that had been for several years criticized, returned to favour in the second half of the 20th century. Anthony Jay's book, „*Management and Machiavelli*”<sup>24</sup> drew lots of attention in the sixties. Its purpose, according to the sub-title, was to analyse „the art of retaining top position in our organized world”. Jay accused contemporary teachings on company management of having low levels of systemic analysis, amongst others. In his opinion, an appropriate analysis of management in economic entities<sup>25</sup> is only possible in respect of experiences in political history.

A creative approach at the level of psychology was in turn suggested by Richard Christie and Florence Geis of the University of Columbia. They designed a questionnaire and a game based on Machiavelli's *Prince*<sup>26</sup>, that aimed to test the tendency to manipulate people. „The Machiavellianism Scale” contains fragments drawn from Machiavelli as well as fictitious statements suggested by psychologists. While analysing the questionnaire results Christie and Geis observed that Machiavelli followers had more utilitarian than moral approach in their interactions with others. Consequently, they cope better than the average person in negotiations and bargaining as they can effectively resist social stress. They are likewise better at lying and are more successful in highly emotional situations due to their ability to keep their heads cool, among other things. As can be observed, corporate efficiency also draws from non-ethical activities. Although entrepreneurs and politicians would not admit to their fascination or inspiration of Machiavellian principles, they are, however, overtly noticeable in their activities, both at the national and international levels.

#### BIBLIOGRAPHY

- [1] Berlin I., *Oryginalność Machiavellego*, tłum. Z. Dorosz, „Literatura na Świecie”, 1986/6.
- [2] Christie R., Geis F., *Studies in Machiavellianism*, Academic Press, Nowy Jork 1970.
- [3] Jay A., *Management and Machiavelli*, Toronto 1967.
- [4] Machiavelli N., *Książę*, [w:] tenże, *Książę; Rozważania*, tłum. W. Rzymowski, K. Zaboklicki, Warszawa 1993.
- [5] Maneli M., *Historia doktryn polityczno-prawnych*, Warszawa 1968, t. II.
- [6] Riklin A., *Die Führungslehre von Niccolò Machiavelli*, Bern 1996,

<sup>23</sup> <http://www.racjonalista.pl/kk.php/t,2155>; por. także M. Maneli, *Historia doktryn polityczno-prawnych*, Warszawa 1968, t. II, s.11-22.

<sup>24</sup> A. Jay, *Management and Machiavelli*, Toronto 1967.

<sup>25</sup> A. Riklin, *Die Führungslehre von Niccolò Machiavelli*, Bern 1996,

<sup>26</sup> R. Christie, F. Geis, *Studies in Machiavellianism*, Academic Press, Nowy Jork 1970.

- [7] Stawrowski Z., *O niemoralności i moralności polityki*:  
[http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/IK/polityka\\_moraln2.html](http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/IK/polityka_moraln2.html)
- [8] Strauss L., *Czym jest filozofia polityki?*, [w:] L. Strauss, *Sokratejskie pytania*, tłum. P. Maciejko, Warszawa 1998.
- [9] Viroli M., *Uśmiech Machiavellego. Biografia*, PWN 2006.
- [10] <http://www.racjonalista.pl/kk.php/t,2155>

#### (A)MORALNY MACHIAWELIZM – ANALIZA KONCEPCJI NICCOLO MACHIAVELLEGO

Otto von Bismarck wyraził kiedyś opinię, że ludzie nie powinni oglądać tego, jak się robi parówki i politykę, ponieważ obie te czynności mogą wywołać wśród wrażliwych obserwatorów niesmak i liczne wątpliwości. Przeciętny obserwator każdego dnia ma doskonałą okazję przyglądania się wszelkiego rodzaju zmaganiom mającym miejsce na scenie politycznej. Aktorzy tego spektaklu wykorzystują różnorakie metody, aby przekonać widzów, że w swej istocie są ludźmi przestrzegającymi zasad i wartości, które ich konstytuują. Jednocześnie spektakl ma drugą zawołowaną odsłonę, której treścią jest pozbawiona skrupułów walka o interesy grupy społecznej, którą się reprezentuje. Jednak prawdziwa twarz zwykle zostaje w ukryciu a my widzimy jedynie to, co zechciano nam pokazać. Polityka współczesna sprawia wrażenie ciągłej walki o władzę i jej sprawowanie, zaś wykorzystywane techniki i mechanizmy bywają dalekie od ideałów. Polityka rządzi się własnymi regułami a płaszczyznę tę często cechują działania, które przez obywateli określane są jako pejoratywne i podlegają moralnej dezaprobacie, jednak w polityce dochodzi często to etycznej nobilitacji występku. To, co na poziomie zwykłych stosunków międzyludzkich uchodzi powszechnie za łamanie zasad, na poziomie polityki przedstawiane jest często jako cnota i powód do chwały. Już dawno zauważono, że drobnych rzezimieszków zamyka się do więzień, wielkim zbrodniarzom buduje się pomniki<sup>27</sup>. Prekursorem skuteczności w polityce jako nadrzędnej wartości był przede wszystkim Nikolo Machiavelli. Artykuł jest próbą analizy spojrzenia na politykę oczyma tego myśliciela i wskazanie kluczowych pojęć, które pojawiają się w jego ujęciu oraz możliwości wykorzystania jego koncepcji we współczesnych rozwiązaniach nie tylko w sferze polityki.

**Słowa kluczowe:** etyka, moralność, polityka, machiawelizm, Niccolo Machiavelli.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.40

Przesłano do redakcji: wrzesień 2015

Przyjęto do druku: październik 2015

---

<sup>27</sup> Z. Stawrowski, *O niemoralności i moralności polityki*:  
[http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/IK/polityka\\_moraln2.html](http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/IK/polityka_moraln2.html)

Anatoliy TKACH<sup>1</sup>

## **ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ В ЕС В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

В статье исследуется процесс институционализации интеграционных процессов экономик отдельных государств под влиянием глобализации. Целью статьи является раскрытие определенных институциональных предпосылок интеграции Украины в ЕС на фоне глобализации экономики.

Показано, что в условиях усиления дестабилизации мировой экономики и отдельных государств теряют свои преимущества механизмы рыночного саморегулирования, что способствует созданию новой, институциональной концепции социально-экономической политики государства в условиях глобализации.

Определены задачи реформирования экономики Украины. Они включают создание новых институтов механизмов хозяйствования. На их основе предусматривается включение новых институтов по обеспечению социально-политической стабильности, правовых гарантий для инвесторов и предпринимателей, гармоничная интеграция национальных рынков в экономику ЕС. Возникает вопрос о том, что интеграция, как и глобализация, выступает внутренне противоречивым процессом: она открывает новые возможности экономического развития и, вместе с тем, обостряет проблемы, которые уже существуют или создает новые "вызовы". Интеграция способствовала стимуляции мощных внешних связей и зависимостей, которые интегрируют отдельные элементы общества в глобальные сетевые структуры, ослабляет и деформирует традиционные связи и может иметь негативные последствия.

В статье доказано, что интеграционные процессы в глобальной экономике определяют изменения в институциональных основах мировых хозяйственных приоритетов и стимулируют обратный процесс для национальных экономик. Использование выгод от интеграции и ограничение рисков глобализации является стратегической задачей адапционной экономической политики Украины.

Новизной исследования является определение сущности институционального интеграционного механизма, который включает общие правила, нормы и ограничения, реализуемые через особые коммуникационные связи, а также институциональную среду.

Обосновывается, что деятельность субъектов международных экономических отношений в обеспечении институциональных правил и норм развития в международном масштабе, осуществляется с помощью глобальной институциональной рыночной инфраструктуры. Роль глобальной институциональной рыночной инфраструктуры в среде международных экономических отношений тем больше, чем более разнообразны связи между государствами и народами.

Показано, что среди проблем, которые возникают перед Украиной на современном этапе интеграции и одной из важнейших функции государственных

---

<sup>1</sup> Prof. dr hab. Anatoliy Tkach, Politechnika Rzeszowska, tel. (017) 865 18 76, e-mail: tkach\_aa@prz.edu.pl

институтов является процесс адаптации национального законодательства к условиям глобальной экономики и борьба с коррупцией. В качестве примера институционального интеграционного механизма приводится процесс становления мирового фондового рынка.

**Ключевые слова:** институционализация, интеграция, механизм, коррупция, институциональная среда, глобализация, фондовый рынок.

## 1. ВВЕДЕНИЕ

В связи с усилением тенденции дестабилизации мировой экономики и отдельных государств теряют свои преимущества механизмы рыночного саморегулирования, уступая место поискам регуляторов, роль которых могут выполнять государство или международные организации. Это способствует созданию новой, институциональной концепции социально-экономической политики государства в условиях глобализации. Кризисное состояние экономики Украины предполагает формирование новых правил регулирования и механизмов хозяйствования, основа которых отражена в новой институциональной экономической теории. Она предусматривает включение институтов по обеспечению социально-политической стабильности, правовых гарантий для инвесторов и предпринимателей, гармоничную интеграцию национальных рынков в условиях глобальной экономики.

Интеграция экономик, как и глобализация, выступает внутренне противоречивым процессом. С одной стороны, она открывает новые возможности экономического развития, взаимодействия народов и государств, с другой - обостряет проблемы, которые существуют, или создает новые "вызовы", то есть проблемы общего характера, связанные с появлением новых факторов мирового развития. Интеграция стимулирует мощные внешние связи и зависимости, которые интегрируют отдельные элементы общества в глобальные сетевые структуры, ослабляет и деформирует традиционные связи и может иметь негативные последствия.

Локальные, национальные экономики постепенно вырабатывают для всех участников некоторые взаимоприемлемые институциональные права и ограничения, преимущества хозяйственных взаимодействий и тем самым создают предпосылки интеграции в единый общепланетарный экономический организм с универсальной системой регулирования. Интеграционные процессы в глобальной экономике определяют изменения в институциональных основах мирового хозяйственных приоритетов и стимулируют обратный процесс для национальных экономик.

Интенсификация взаимосвязей и растущая взаимозависимость национальных экономик обуславливают ориентацию и стремление к использованию единых норм и правил осуществления взаимодействий и необходимость проведения согласованных действий в области мирового хозяйства, то есть формирование такой институциональной среды, в которой экономические субъекты и их агенты могли бы эффективно контактировать и сотрудничать друг с другом. Использование выгод от интеграции и ограничение рисков глобализации является стратегической задачей адапционной экономической политики Украины.

Целью статьи является анализ институциональных предпосылок интеграции Украины в ЕС на фоне глобализации экономики.

## 2. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕГРАЦИОННЫЙ МЕХАНИЗМ

Важным условием создания предпосылок интеграции Украины в ЕС является формирование соответствующего институционального интеграционного механизма. Одной из ведущих составляющих этого интеграционного механизма является создание институциональной среды.

Глобальная институциональная среда, которая формируется, должна иметь следующие характеристики: 1) бесконечность (быть признанной и использоваться всеми контрагентами); 2) конкурентность (выявление и использование эффективных норм и форм взаимодействий); 3) равноправие (отсутствие дискриминации) институтов хозяйственных национальных субъектов<sup>2</sup>. Задача заключается в том, чтобы создавать условия для формирования институционального интеграционного механизма глобализации, в котором используется единый институциональный инструментарий, общие институты, обеспечивающие согласование действий хозяйственных национальных субъектов<sup>3</sup>.

Представляется, что институциональный интеграционный механизм - это, в первую очередь, правила, нормы и ограничения, которых придерживаются добровольно или под внешним давлением участники внешнеэкономического взаимодействия, а, во-вторых, особые коммуникационные связи, которые имеют решающее значение для существования и развития всех форм международных связей и потоков. Поэтому, интеграционный механизм составляет одну из основных институциональных детерминант интернационализации мировой экономики.

Деятельность субъектов международных экономических отношений в обеспечении институциональных правил и норм развития в международном масштабе, осуществляется с помощью глобальной институциональной рыночной инфраструктуры. Роль глобальной институциональной рыночной инфраструктуры в среде международных экономических отношений тем значительнее, чем более разнообразны связи между государствами и народами.

Например, Украина достигла высокого уровня открытости своей экономики. Доля внешней торговли (суммы экспорта и импорта) в 2014 г. достигла 100,3%, что, примерно, равно собственному ВВП<sup>4</sup>. Это, по сути, говорит об относительно небольшом внутреннем рынке.

Если в 1992 году, доля экспорта товаров и услуг в структуре ВВП составляла 24,0%, то в 1997 году - 40,6, 1999 году - 54,4%, в 2003 году - 58,6%<sup>5</sup>, а в 2014 году - 49,2%.<sup>6</sup> Это почти вдвое превышает среднестатистические показатели в мире и почти в три раза превышает удельный вес экспорта в ВВП России и Польши. Соответственно увеличивается доля внешнего и уменьшается доля внутреннего рынка в структуре ВВП ряда стран мира. В таблице 1 представлены страны с высокой долей (более 70%) внешней торговли в ВВП (Вьетнам – 165,3%, Таиланд – 135,1%, Украина – 104,3%, Южная Корея – 102,0% и еще 4 страны от 70 до 80%).

<sup>2</sup>А.А. Ткач, Т.В. Ткач та ін., *Соціально-економічна трансформація суспільства в умовах глобалізації*: Монографія / Відп. ред. А.А. Ткач, Запоріжжя: Просвіта, 2003, с.78.

<sup>3</sup>*Фондовый рынок*, 2003, №2, с. 164.

<sup>4</sup>*Экспорт и импорт Украины*, <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/eximp/>

<sup>5</sup>*Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр.* // Шляхом європейської інтеграції, К., 2004 р., с. 289

<sup>6</sup>*Экспорт и импорт Украины* <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/eximp/>

Таблица 1. Доля внешней торговли в ВВП крупнейших стран мира 2000-2010 гг. <sup>7</sup>

№	Страна	Доля внешней торговли, % 2000 г.	Доля внешней торговли, % 2010 г.	Изменения за 10 лет
1	Китай	44,2	37,3	13,1
2	Индия	26,5	48,2	21,7
3	США	26,9	29,1	3,18
4	Индонезия	71,4	47,5	-23,95
5	Бразилия	21,7	22,8	1,05
6	Россия	68,1	50,4	-17,73
7	Пакистан	28,1	33,0	4,88
8	Бангладеш	33,2	43,4	10,21
9	Япония	20,3	29,2	8,84
10	Нигерия	86,0	65,1	-20,9
11	Мексика	63,9	61,9	-1,99
12	Германия	66,5	88,5	21,99
13	Филиппины	104,7	71,4	-33,31
14	Вьетнам	112,5	165,3	52,81
15	Египет	39,0	47,5	8,46
16	Эфиопия	36,0	46,6	10,61
17	Иран	40,1	50,0	9,86
18	Турция	43,2	48,0	4,78
19	Таиланд	124,9	135,1	10,22
20	Франция	56,6	53,3	-3,3
21	Великобритания	57,3	63,2	5,96
22	Италия	52,6	55,1	2,53
23	Украина	119,9	104,3	-15,55
24	Мьянма	1,1	1,0	-0,08
25	Южная Корея	74,3	102,0	27,71

Положение во второй группе стран менее понятно. Примерно, на одном уровне находятся Великобритания, Италия, Россия, Франция (около 50-60% ВВП). Среди Европейских стран существенно вырос этот показатель в Германии (88,5%). За 10 лет в Китае (57,3%), Нигерии (65,1%) и Мексике (61,9%) этот показатель уменьшился, что создает условия для стабильного развития.

Анализ свидетельствует об обратной зависимости между повышением доли внешней торговли в ВВП и стабильностью и динамикой развития соответствующих стран. Другими словами, интеграционные процессы на современном этапе имеют две стороны: создают стимулы для развития более развитых стран, но чрезмерная открытость развивающихся стран создаёт угрозы для их развития, особенно в связи с падением мировой конъюнктуры. Поэтому, баланс между внутренним и внешним рынками развития национальных экономик должен разрабатываться каждой страной отдельно.

Таким образом, если для изоляционистских тенденций нормальным считается ограниченное развитие внешней ориентации национальной экономики, то для стран

<sup>7</sup>М. А. Ротшильд. *Доля внешней торговли в ВВП крупных стран мира и ее зависимость от энергии*, www.ray-idaho.ru.

с открытой экономикой и стремлением эффективно использовать международное сотрудничество для развития экономики, необходимость интеграции приобретает существенное значение.

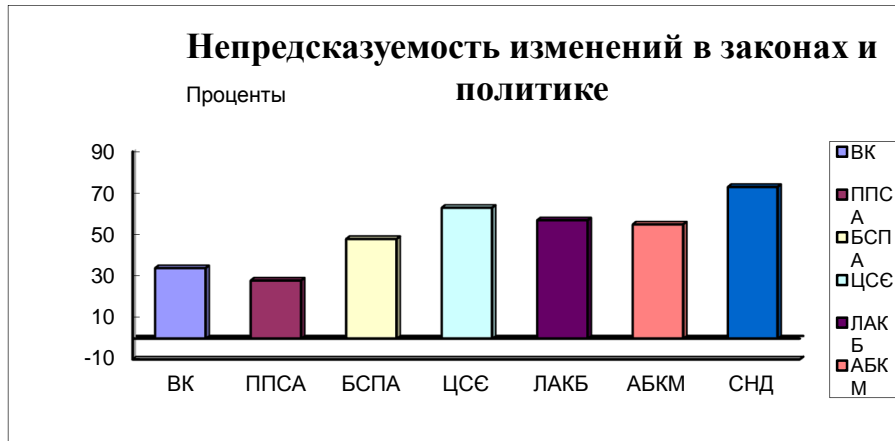
Институциональные предпосылки интеграции требуют, с одной стороны, творческого внедрения законодательной базы стран, или их объединения (ЕЭС, ВТО), с которыми Украина интегрируется в правовую и экономическую системы, но с другой стороны - согласования национального законодательства с правовой базой страны, партнеров. Если внешнеэкономическая деятельность страны имеет менее развитые параметры взаимодействия, то приспособление и развитие национальной экономики должны осуществляться на основе международных стандартов (ООН, ВТО, Всемирного банка и т.д.). Например, Украина присоединилась к Европейской конвенции по международным железнодорожным перевозкам. Пока новые правила распространяются не на всю протяженность иностранных маршрутов, а только на отдельные участки. Но уже одно это позволило обеспечить перевозку грузов в четырех среднеевропейских странах по единой накладной, без ее переоформления на границе, общей протяженностью 1435 км.

### **3. АДАПТАЦИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ К УСЛОВИЯМ ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ.**

Создание единых правил для всех участников мировой экономики является институциональной основой мировых интеграционных и реинтеграционных процессов. Поэтому, включение Украины в глобальную экономику предполагает создание таких институтов, которые отвечают указанным правилам. Но, срочность и сложность задач социально-экономической реконструкции украинской экономики не позволяет выжидать стихийного возникновения интеграционных процессов, пока внутренняя и мировая конкуренция создаст условия для формирования соответствующего институциональной среды. Поэтому среди проблем, которые возникают перед Украиной на современном этапе интеграции, выступает процесс адаптации национального законодательства к условиям глобальной экономики.

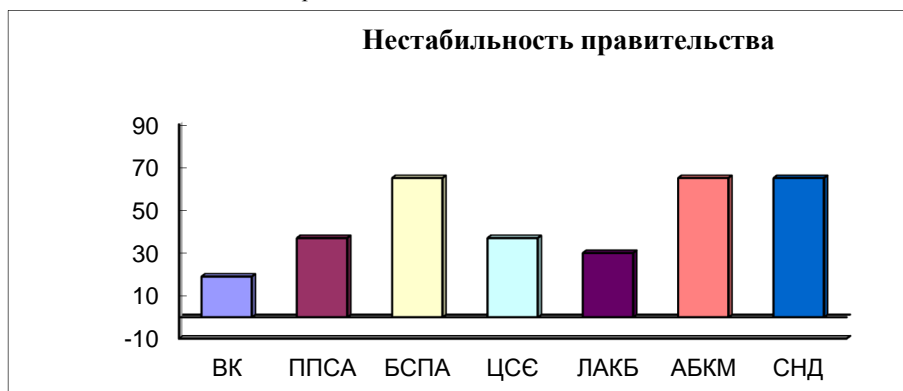
Внутренние институциональные условия интеграционных процессов в Украине должны создаваться путем разработки правил и условий для деятельности национального и иностранного капитала. Однако многочисленные заявления о поддержке частного предпринимательства в Украине не подкреплены реальными действиями по обеспечению институциональных основ для функционирования бизнеса. Об этом свидетельствуют и результаты опроса 3600 фирм в 69 странах мира, приведенные в докладе Международного банка реконструкции и развития (МБРР). А именно, более 75% бизнесменов жаловались на непредсказуемость политики правительства и его законодательных актов (первое место среди других регионов мира) (рис. 1).



Рис. 1. Непредсказуемость изменений в законах и политике<sup>8</sup>

Сокращения: ВК - высокоразвитые страны; ОЭСР, ППСА - Южная и Юго-Восточная Азия; БСПА - Ближний Восток и Северная Африка; ЦСЕ - Центральная и Восточная Европа; ЛАКБ - Латинская Америка и страны Карибского бассейна; АБКМ - Африка (без стран Магриба); СНГ - Содружество независимых государств.

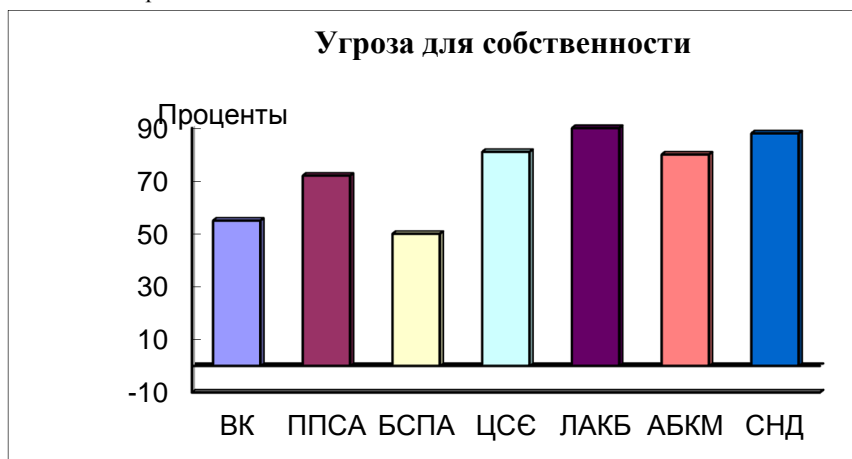
Более 65% анкетированных указывали на нестабильность правительства (показатель на уровне Тропической Африки) (рис. 2).

Рис. 2. Нестабильность правительства<sup>9</sup>

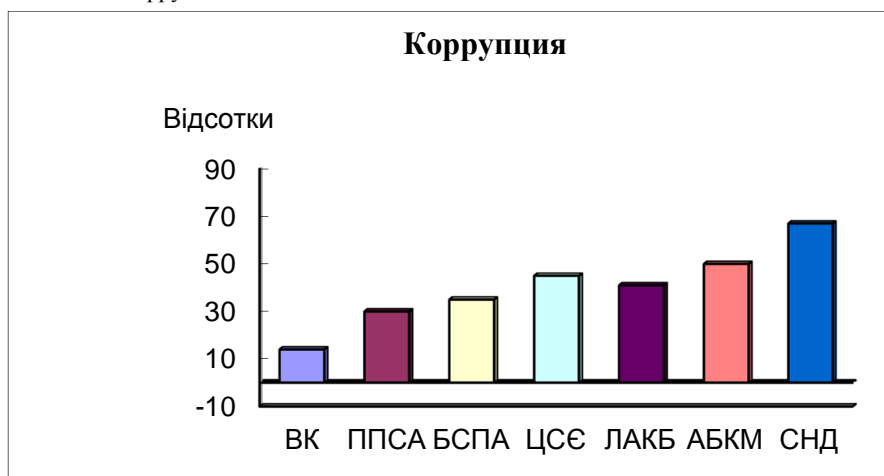
Почти 80% были недовольны своим неустойчивым правовым статусом (на первом месте), примерно 88% боялись за свою собственность (здесь мы занимаем второе ранговое место после Латинской Америки) (рис. 3).

<sup>8</sup>А.А. Ткач, *Інституціональні основи ринкової інфраструктури*, Монографія, НАН України, Об'єднаний ін-т економіки, К., 2005.

<sup>9</sup>Там же.

Рис. 3. Угроза для собственности<sup>10</sup>

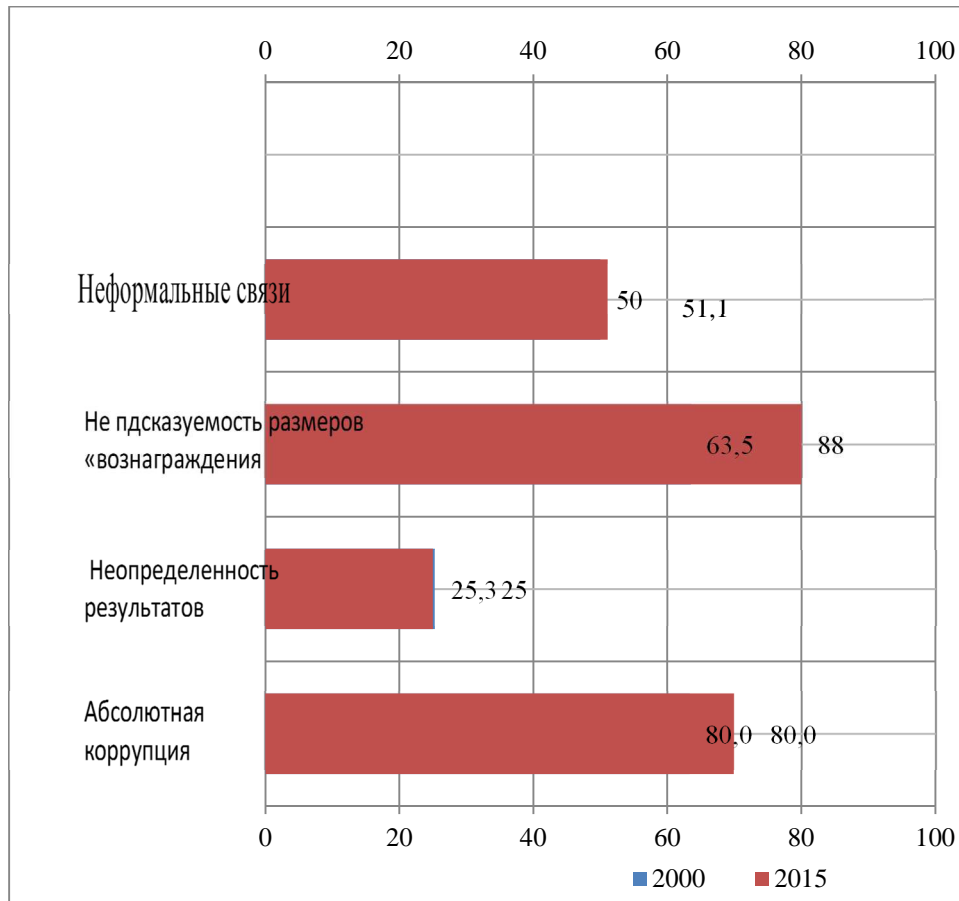
Около 65% респондентов выразили претензии о связи с коррупцией (здесь мы снова впереди всех стран мира) (рис. 4).

Рис. 4. Коррупция<sup>11</sup>.

По результатам исследования, проведенного в Украине, 50% опрошенных менеджеров считают наличие неформальных связей с представителями государственной власти важным фактором успеха экономической деятельности.

<sup>10</sup> Там же, с. 241.

<sup>11</sup> А.А. Ткач, *Институціональні основи ринкової інфраструктури*, Монографія, НАН України, Об'єднаний ін-т економіки, К., 2005; *В Украине за год вырос уровень коррупции - исследование EY*, [biz.liga.net/.../3017536-ukraina-zanyala-7-mesto-po-...](http://biz.liga.net/.../3017536-ukraina-zanyala-7-mesto-po-...)

Рис. 5. Абсолютный уровень коррупции в Украине<sup>12</sup>

Неформальные связи с государственными чиновниками существенно влияют на деятельность предприятий в Украине. Это проявляется в оценке влияния изменений представителей государственных органов на результаты деятельности бизнеса (рис. 6). Так, 44,7% менеджеров считают кадровые решения в органах государственной власти такими, которые существенно влияют на предпринимательство. Общий уровень коррупции в Украине за последние годы заметно не изменился и оценивается на уровне около 70% (рис. 5)<sup>13</sup>.

Приведенные результаты указывают на то, что государство пока не создало надлежащей институциональной среды для ведения бизнеса, а ее регуляторная политика в сфере экономики недостаточно последовательна и не способствует

<sup>12</sup>А.А. Ткач, *Институціональні основи ринкової інфраструктури*, Монографія, НАН України, Об'єднаний ін-т економіки, К., 2005.

<sup>13</sup>Гальчинський А.С. *Нова модель економічного розвитку України (у контексті глобалізації)* // Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть, К.: Либідь, 2002, С. 30-45.

интеграционным процессам в экономике. Чтобы изменить существующую ситуацию необходимо разработать механизмы, которые включают:

- создание, развитие и контроль за соблюдением "правил игры" как основы экономической и социальной среды;
- формирование институтов, которые обеспечивают разработку и соблюдение основных норм и правил экономической деятельности как для частных экономических агентов, так и для государства;
- разработку государственной регуляторной политики, например, программ, приоритетных направлений развития сфер и отраслей.

#### **4. ИНТЕГРАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ФОНДОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ**

В качестве примера институционального интеграционного механизма можно привести мировой фондовый рынок. Мировая практика свидетельствует о том, что хотя каждый национальный рынок ценных бумаг имеет свою неповторимую модель и свою конъюнктуру, но под влиянием глобализации национальные фондовые рынки постепенно интегрируются. Это проявляется в создании интеграционных организаций, ведущих статистический учет на рынке ценных бумаг и разрабатывающих концептуальные схемы развития и регулирования рынков. Такими организациями являются Международная Федерация Фондовых бирж (FIBV) и Международная организация комиссий по ценным бумагам (IOSCO). IOSCO в 1990 году впервые провозгласила 7 рыночных принципов ставших основой для регулирования развитых и формирования новых рынков<sup>14</sup>.

Эти принципы отражают ту сторону регулирования экономики, которую можно отнести к важнейшим признакам институциональных основ интеграции национальных экономик, а именно - принципы, правила и нормы, которых должны придерживаться субъекты предпринимательской деятельности. Принципы создания и функционирования фондового рынка по IOSCO включают: честность и законность, платежеспособность, исполнительность, согласованность, компромисс интересов, информация о клиентах, информация для клиентов.

Разработанные IOSCO принципы относятся к важнейшим сторонам функционирования рынка ценных бумаг. Они включают следующие положения: во-первых, фирмы, которые работают на фондовом рынке, должны соблюдать законность и порядочность при заключении сделок с клиентами и партнерами; во-вторых, каждый из участников должен пытаться удовлетворить потребности клиента или партнера; в-третьих, фирма должна нанимать рабочих и строить свой бизнес таким образом, чтобы удовлетворить интересы клиентов и партнеров; в-четвертых, фирма должна соглашаться со всеми регуляторными решениями, которые способствуют выполнению обязательств перед клиентами; в-пятых, фирма должна обладать информацией о клиенте и использовать ее при необходимости. Из международной практики известно о том, что существует конфликт интересов

---

<sup>14</sup>А.С. Філіпенко, Т.В. Кремень, *Модернізація економіки України в умовах глобалізації, Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть*, К.: Либідь, 2002, с. 45-57.

между финансовыми посредниками и клиентами, поэтому фирма должна предотвращать эти конфликты.

Более многосторонние принципы формирования и функционирования рынка ценных бумаг были разработаны Международной Федерацией фондовой биржи (FIBV). Указанные принципы можно разделить на две части: первая охватывает все сферы организации и деятельности рынка, а вторая касается деловой этики, основные положения которой сформулированы IOSCO.

Среди элементов, которые учитывала FIBV, важнейшими для формирования рынка ценных бумаг являются следующие:

- доступ к рынку;
- организация и операции;
- листинг и раскрытие информации;
- торговля;
- техническая инфраструктура;
- иностранные инвестиции;
- прозрачность;
- клиринг и расчеты;
- риск-менеджмент;
- арбитраж и дилинг;
- деловая этика;
- защита инвесторов;
- контроль.

Принципы, провозглашенные FIBV, являются более полными и касаются практически всех сфер функционирования организованного рынка ценных бумаг. Они создают институциональные предпосылки для формирования и, главное, регулирования мирового фондового рынка. Несмотря на то, что несколько стран Восточной Европы вошли в состав FIBV, Украина пока не является членом этой федерации, хотя уже вступила в IOSCO. Это указывает на переходное положение отечественного фондового рынка, на котором уже провозглашены принципы IOSCO.

Нужно сказать, что требования FIBV, которые являются одновременно и принципами деятельности этой организации, еще не выполнены. Формирование фондового рынка в Украине должно идти по пути отработки таких принципов, которые в наибольшей степени отвечали бы общемировым тенденциям. А эти тенденции указывают на то, что в своей основе сформированы институциональные предпосылки глобального фондового рынка нового тысячелетия, базирующиеся на принципах, провозглашенных FIBV. Хотя Федерация является организацией фондовых бирж, она: во-первых, объединяет более 98% (по объему капитализации) бирж и торговых площадок, где ведутся торговля акциями; во - вторых, активно освещает деятельность так называемых параллельных рынков, обеспечивая максимальным объемом информации<sup>15</sup>.

Формирование национальных фондовых рынков в современных условиях не может происходить стихийно. Фондовая политика - это государственная политика. Именно регулирование обеспечивает оптимальный уровень влияния государства на

---

<sup>15</sup>Фондовый рынок, 2003, №2,.

фондовый рынок. Как показывает пример экономически развитых стран, фондовый рынок является одним из самых "зарегулированных" и регламентированных, в отличие, например, от товарных или валютных рынков. Понятно, что государственные органы власти прибегают к регулирующим мерам только тогда, когда это необходимо для поддержания порядка деятельности, принятого в принципе всеми участниками фондового рынка. Некоторые ограничения "свободы" эмитентов, инвесторов и посредников - это очень умеренная плата за стабильность фондового рынка.

На таких принципах и были сформулированы цели и задачи государственного регулирования фондового рынка Украины. Некоторые из целей государственной политики Украины по его регулированию соответствуют принципам FIBV, поэтому она пытается выполнить требования по либерализации собственного рынка и привести его в соответствие с мировыми стандартами. Несмотря на это, с экономической точки зрения Украина относится только к группе "ограниченных" фондовых рынков.

Одной из важных институциональных задач интеграционной фондовой политики Украины является принятие стандартов международной организации по стандартам (ИСО) для документов и операций с ценными бумагами, а также их нумерации. Приоритетными являются договоры, конвенции и соглашения, заключаемые Украиной с международными организациями и международными финансовыми институциями в сфере развития, функционирования и регулирования рынка ценных бумаг. Эти международные организации принимают соответствующие рекомендации, резолюции и директивы по проведению рыночных реформ, которые способствуют стандартизации и сближению национальных законодательств, обеспечивающих защиту инвесторов и интеграцию национальных рынков ценных бумаг в мировые финансовые рынки.

Следовательно, формирование глобального рынка ценных бумаг и его инфраструктуры происходит под растущим влиянием международных организаций, которые направляют этот процесс в организованное или регулируемое русло.

## **5. ВЫВОДЫ**

Таким образом, процесс институционализации интеграции экономики Украины в ЕС - это результат влияния факторов дестабилизации мировой экономики, потери преимуществ механизма рыночного саморегулирования, а также возникновения потребности реформирования хозяйства страны, способствующий созданию новой, институциональной концепции социально-экономической политики государства в условиях глобализации.

Интеграция, как и глобализация, выступают внутренне противоречивым процессом, что стимулирует мощные внешние связи и зависимости, которые интегрируют отдельные элементы общества в глобальные сетевые структуры. Вместе с тем, это ослабляет и деформирует традиционные связи, что может иметь негативные последствия.

Исследование сущности институционального интеграционного механизма, требует разработки новых институтов, а также создания институциональной среды через разработку нового законодательства и его адаптации к правилам ЕС.

## ЛИТЕРАТУРА

- [1] Вільямсон О. Е., *Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів*. Пер. з англ., К.: Арттек, 2001,
- [2] Гальчинський А.С., *Нова модель економічного розвитку України (у контексті глобалізації)*, Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть, К.: Либідь, 2002.
- [3] Мозговий О.М., *Фінансовий ринок*. – К.: УАННП “Фенікс”, 1997.
- [4] Павловський М.А., *Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія)*, К.: Техніка, 2001.
- [5] Рогач О.І., Шнирков О.І., *Транснаціоналізація світового господарства та перехідні економіки*, Навчальний посібник, К.: ВЦ “Київський університет”, 1999.
- [6] *Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр.*, Шляхом європейської інтеграції, К., 2004.
- [7] Ткач А.А., *Формирование механизма инфраструктуры фондового рынка в условиях глобализации*, Współczesne procesy integracyjne w wymiarze społeczno ekonomicznym, Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Rzeszów – Solina, 2003.
- [8] Ткач А.А., Ткач Т.В. та ін., *Соціально-економічна трансформація суспільства в умовах глобалізації*: Монографія, Відп. ред. А.А. Ткач, Запоріжжя: Просвіта, 2003.
- [9] Ткач А.А., *Інституціональні основи ринкової інфраструктури*, Монографія, НАН України, Об’єднаний ін-т економіки, К., 2005.
- [10] Ткач А.А., *Інституціональні передумови адаптації ринкової інфраструктури України до умов глобальної економіки*, Світогосподарські пріоритети України: Зб. наук. праць НАН України. Об’єднаний ін-т економіки: Ред. кол.: А.С. Філіпенко (відп. ред.), Київ, 2005.
- [11] *Україна у цифрах у 2003 р.*: Короткий статистичний довідник, За ред. О. Осауленка, К.: Техніка, 2003.
- [12] Філіпенко А.С., Кремень Т.В., *Модернізація економіки України в умовах глобалізації*, Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть, К.: Либідь, 2002.
- [13] *Фондовый рынок*, 2003, №2,.
- [14] Furubotn E.D., Richter R., *Institutions and Economic Theory: The contribution of the New Institutional Economics*, The University of Michigan Press, 1997.
- [15] Guild R., *Infrastructure investment and regional development the ory and evidence*, Department of Planing Working Paper Series, The University of Auckland, Auckland, New Zealand, 1998, № 3.
- [16] Spyros Boughless, Panics O. Demetriades and Theophanous, P. Mamuneas, *Infrastructure specialization and economic growth*, Box 20537, 1678, Nicosia, CYPRUS, 1999.

### INSTITUTIONAL PRECONDITIONS FOR THE INTEGRATION UKRAINE TO THE EU IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

This article examines the process of institutionalization of the integration process of national economies under the influence of globalization. The aim of the article is the disclosure of certain institutional preconditions of Ukraine's integration into the EU on the background of economic globalization.

It is shown that the increasing trend of destabilization of the world economy and individual States are losing their benefits, the mechanisms of market self-regulation, what contributes to the creation of a new institutional framework socio-economic policy in the context of globalization.

he tasks of reforming the economy of Ukraine. They include the creation of new institutions of economic mechanisms. On this basis it is envisaged the inclusion of new institutions to ensure socio-political stability, legal guarantees for investors and entrepreneurs, harmonious integration of national markets in the EU economy. Bringing forth the question of how integration and globalization acts HV

Bringing forth the question of how integration and globalization acts internally contradictory process: it opens up new opportunities for economic development and exacerbates existing problems or creates new "challenges". It stimulates powerful external relationships and dependencies that integrate the individual elements of society in a global network structure weaken and distort traditional relationships and can have negative consequences.

Brought the integration processes in the global economy determine the changes in the institutional framework of global economic priorities and stimulate reverse process for national economies. The benefit of integration and to limit the risks of globalization is a strategic priority of adaptation of the economic policy of Ukraine. As forms of institutional integration mechanism analyzes the process of formation of global stock market

**Keywords:** institutionalization, integration, mechanism, corruption, institutional environment, globalization, stock market.

### INSTYTUCJONALNE PRZESŁANKI INTEGRACJI UKRAINY W UE W KONTEKŚCIE GLOBALIZACJI

W artykule autor bada proces instytucjonalizacji procesów integracyjnych w gospodarkach poszczególnych państw przez pryzmat globalizacji. Celem artykułu jest pokazanie pewnych instytucjonalnych przesłanek integracji Ukrainy z UE na tle procesów globalizacyjnych..

Wykazano, że wzmocnienie tendencji do destabilizacji gospodarki światowej i poszczególnych państw tracą swoje zalety mechanizmy samoregulacji rynku, co przyczynia się do stworzenia nowej, instytucjonalnej koncepcji społeczno-ekonomicznej polityki państwa w warunkach globalizacji.

Określone zostały zadania reformowania gospodarki Ukrainy. Obejmują one tworzenie nowych mechanizmów gospodarczych. Na tej podstawie przewiduje się włączenie nowych instytucji w celu zapewnienia rozwoju społeczno-politycznej stabilności, prawnych gwarancji dla inwestorów i przedsiębiorców, harmonijną integrację krajowych rynków w gospodarce UE. Nowością badania jest określenie istoty mechanizmu integracji. Rola globalnej instytucjonalnej infrastruktury rynku w środowisku międzynarodowych stosunków gospodarczych jest tym większa, im bardziej zróżnicowane relacje między państwami i narodami.

Wykazano, że wśród problemów, które pojawiają się przed Ukrainą na obecnym etapie integracji i jedną z najważniejszych funkcji państwowych instytucji jest proces



dostosowania prawa krajowego do warunków globalnej gospodarki i walka z korupcją. Jako przykład instytucjonalnej integracji mechanizmu przedstawiono proces kształtowania się światowego rynku papierów wartościowych.

**Słowa kluczowe:** instytucjonalizacja, integracja, mechanizm, korupcja, otoczenie instytucjonalne, globalizacja, rynek papierów wartościowych.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.41

Przesłano do redakcji: wrzesień 2015

Przyjęto do druku: październik 2015

Krystyna TREMBICKA<sup>1</sup>

## **OD WROGA KLASOWEGO DO WROGA ETNICZNEGO – EWOLUCJA KOMUNISTYCZNEJ MYŚLI POLITYCZNEJ NA PRZYKŁADZIE POLSKIEJ PARTII ROBOTNICZEJ I POLSKIEJ ZJEDNOCZONEJ PARTII ROBOTNICZEJ W LATACH 1942–1968**

Podmiotem rozważań były Polska Partia Robotnicza i Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, partie komunistyczne o ideologii marksistowsko-leninowskiej, które zbudowały system polityczny Polski Ludowej i sprawowały władzę polityczną. Autorka zajęła się myślą polityczną, a szczególnie jedną z jej kategorii – wróg. Celem artykułu było pokazanie ewolucji myśli politycznej partii komunistycznych przy wykorzystaniu przedmiotowej kategorii i z uwzględnieniem wroga rzeczywistego oraz tzw. obiektywnego i potencjalnego. System polityczny stworzony przez komunistów potrzebował wroga. Lokalizacja wroga była pochodną narzuconych przez suwerena zewnętrznego wskazań ideologicznych, politycznych i wojskowych. Wrogiem klasowym, zarówno rzeczywistym, jak też obiektywnym i potencjalnym, były różne podmioty: siły społeczne, polityczne i wojskowe związane z poprzednim państwem, a w okresie wojny z Polskim Państwem Podziemnym – państwa kapitalistyczne, po utrwaleniu władzy zaś – kolejne grupy społeczne, instytucje, środowiska zawodowe, członkowie elity władzy. Wrogiem potencjalnym były mniejszości narodowe i ich stowarzyszenia, które, w zależności od potrzeb mogły przeobrazić się we wroga obiektywnego i rzeczywistego. PPR i PZPR, wzorem innych partii komunistycznych, stosowała elastyczne formy i środki walki z wrogiem, w zależności od potrzeb: przemoc fizyczną, dyskredytację, infiltrację, dyskryminację materialną, charakterystyczne dla okresu walki o władzę i jej utrwalenie, i inne, np. wymuszanie emigracji, czy szykany w postaci odmowy wydania paszportu, aresztu 48-godzinnego, rewizji, zablokowania możliwości awansu, blokady dostępu na studia.

**Słowa kluczowe:** myśl polityczna, wróg klasowy, wróg etniczny, wróg realny, wróg obiektywny, wróg potencjalny.

### **1. UWAGI WSTĘPNE**

Wróg, jedna z kategorii myśli politycznej, był immanentną cechą komunistycznego stylu myślenia, odzwierciedloną w ideologii marksistowsko-leninowskiej, a następnie w systemie politycznym stworzonym przez komunistów. System totalitarny, oprócz realnie istniejących wrogów w postaci podmiotów kwestionujących i walczących z komunistycznym porządkiem, wytworzył kategorie wrogów – obiektywnego i potencjalnego.

Kategoria wroga obiektywnego odnosiła się do jakiegoś podmiotu nie ze względu na jego uczynki bądź zaniechania, lecz skutek arbitralnego wskazania i naznaczenia przez

---

<sup>1</sup> Prof. dr hab. Krystyna Trembicka, Wydział Politologii, UMCS Lublin, Plac Litewski 3, 20–080 Lublin, tel. 081 537 60 00, e-mail: krystynatrembicka@wp.pl

rzządzających<sup>2</sup>. Winą subiektywną były konkretne działania przeciwko partii. Teorię „wroga obiektywnego” pierwsza sformułowała Hannah Arendt, wskazując, że w stworzonym wzorcu został on wyposażony w niezmiennie i niezbywalne cechy. Wrogiem obiektywnym mógł być każdy, kto „stoi na drodze procesu [...] historycznego, który wydał wyrok na [...] «gnijące klasy»”. Zmiana rzeczywistości zgodnie ze wskazaniami własnej ideologii musiała niejako w naturalny sposób prowadzić do „rozmnożenia” wroga<sup>3</sup>.

Wróg potencjalny był pochodną potencjalnego przestępstwa, czyli takiego, które rządzący mogli sobie wyobrazić, abstrahując od tego, czy zostało realnie popełnione. Potencjalnym wrogiem, a co za tym idzie – prawdopodobną ofiarą był każdy, kto miał „złe” pochodzenie społeczne, kontakt z zagranicą, na przykład miał tam rodzinę. Istniało prawdopodobieństwo, że osoby te, podobnie jak „filateliści czy esperantyści, zostaną oskarżone o szpiegostwo”<sup>4</sup>. Potraktowanie jako wrogów tych wszystkich, którzy mieli choćby niewielki kontakt z „innym światem”, miało na celu zlikwidowanie potencjalnej mitycznej „piątej kolumny”.

Stwierdzić należy, że w państwie komunistycznym ofiarą antykapitalistycznej rewolucji stały się różne grupy uznane za „klasowo obce” i „nowemu społeczeństwu” nieprzydatne: ziemianie, „burżuazyjni specjaliści” i osoby wykonujące wolne zawody, drobni prywatni przedsiębiorcy, rzemieślnicy, kupcy, chłopci, a spośród mieszkańców miast – wszyscy, którzy nie mieścili się w formule proletariatu.

## 2. WRÓG KLASOWY W POLSCE LUDOWEJ

W chwili odtworzenia na ziemiach polskich partii komunistycznej w postaci Polskiej Partii Robotniczej (PPR) głównym i rzeczywistym wrogiem była z jednej strony III Rzesza Niemiecka, a z drugiej rząd polski w Londynie, struktury Polskiego Państwa Podziemnego. Stosunek komunistów do polskich władz był pochodną relacji polsko-radzieckich. Zmiana odniesienia do rządu i odmowa prawa do występowania w imieniu narodu polskiego nastąpiła po zerwaniu przez rząd radziecki umowy z Polską w związku z odkryciem przez Niemców grobów oficerów pomordowanych przez NKWD w Katyniu i skierowaniem tam przy polskiej aprobacie delegacji międzynarodowej.

Kategoria wroga klasowego podlegała ewolucji: najpierw byli to „agenci hitleryzmu” i „rozbijacze” frontu narodowego, a następnie określano go jako „reakcja”<sup>5</sup>. „Rozbijaczami frontu narodowego” musieli stać się w zasadzie wszyscy, którzy nie chcieli współpracy z komunistami. Z kolei termin „reakcja” był wyjątkowo pojemny, bo w zależności od potrzeb mieścił w sobie różne podmioty: państwa, grupy społeczne, środowiska, organizacje i instytucje polityczne. „Faszyści”, „agenci hitleryzmu”, „zdrajcy i kolaboranci” – inwektywy kierowane pod adresem przeciwników politycznych z obozu londyńskiego i ich krajowych struktur objęły wszystkich, którzy nie podzielali

<sup>2</sup> Zob. R. Bäcker, *Totalitaryzm. Geneza. Istota. Upadek*, Toruń 1992, s. 48; A. Walicki, *Marxizm i skok do królestwa wolności: Dzieje komunistycznej utopii*, Warszawa 1996, s. 292–293.

<sup>3</sup> H. Arendt, *Korzenie totalitaryzmu*, t. 2, tłum. D. Grinberg, M. Szawiel, Warszawa 2008, s. 19, 235.

<sup>4</sup> N. Werth, *Państwo przeciw społeczeństwu. Przemoc, represje i terror w Związku Sowieckim*, [w:] S. Cortois, N. Werth i in., *Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, wstęp do polskiego wydania K. Kersten, Warszawa 1999, s. 183–184.

<sup>5</sup> *Publicystyka konspiracyjna PPR 1942–1945*, t. 2, Warszawa 1964, s. 267.

komunistycznego sposobu myślenia. Terminy „faszyzm” i „antyfaszyzm” były ważną konstrukcją ideologiczną stworzoną na użytek walki o władzę. Dostarczyły wygodnej figury retorycznej do walki z wrogiem, ulokowanym wewnątrz państwa oraz poza jego granicami. Pretekst walki z faszyzmem był ważnym atutem, pozwolił bowiem likwidować zarówno jednostki, jak i ważne podmioty polityki: organizacje polityczne, zbrojne, instytucje, grupy społeczne, zawodowe i narodowe.

Antyfaszyzm był swoistym mitem założycielskim Polski Ludowej, szczególną wizją przeszłości, pokazującą, że tylko komuniści realnie walczyli z III Rzeszą Niemiecką. Traktowanie sanacji jako polskiej odmiany faszyzmu, ustroju II RP jako faszystowskiego, powielanie w podręcznikach do historii nieprawdziwej i krzywdzącej tezy o bezczynności Armii Krajowej – to wszystko było jednym z ważnych elementów delegitymizacyjnych wszystko, co było związane z poprzednim państwem.

Koniec wojny przyniósł kolejne zagrożenia. Zamiast wroga, jakim była III Rzesza Niemiecka, pojawił się nowy w postaci „świata kapitalistycznego”: imperializmu Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, a po 1949 r. Republiki Federalnej Niemiec. Dla komunistów „świat kapitalistyczny” był realnym wrogiem, co nie oznaczało podjęcia z nim czynnej walki. Ulokowanie zagrożenia w demokracjach zachodnich było stałą tendencją i obowiązywało przez cały okres Polski Ludowej. Wewnątrz państwa zagrożeniem dla władzy ludowej i planu odbudowy kraju były „reakcja”, a następnie Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL). Czasowy kompromis z częścią sił politycznych tworzących rząd londyński, wymuszony decyzjami Wielkiej Trójki w Jałcie, nie zmienił stosunku komunistów do sił politycznych reprezentowanych w rządzie. Warunkowy udział w utworzonym 28 czerwca 1945 r. Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej kilku osób reprezentujących inny niż „demokratyczny” obóz polityczny wykluczył zamiar podzielenia się władzą. Polskie Stronnictwo Ludowe Stanisława Mikołajczyka stało się szybko naturalnym i rzeczywistym wrogiem, gdyż było niezależne i miało alternatywną wizję Polski.

W okresie walki o umocnienie władzy podstawowym i realnym wrogiem było podziemie zbrojne, traktowane jako ekspozytura „obcych”, proniemieckich sił reakcyjnych, PSL, a spośród grup społecznych tak określano ziemian, ich zaplecze polityczne i materialne. Podziemie nieustannie przeszkadzało w odbudowie kraju, usiłowało „mącić życie polityczne kraju, hamować pracę, opóźniać odbudowę”<sup>6</sup>. Podkreślano rozkład i „zgniliznę” tego obozu. W 1947 r. pojawili się „oni”, czyli wszyscy ci, którzy chcieli zablokować przekształcenia prosocjalistyczne w gospodarce<sup>7</sup>. Można uznać, że wśród pojemnej kategorii „oni” znaleźli się zarówno wrogowie realni, jak i liczni wrogowie obiektywni i potencjalni ulokowani w różnych środowiskach społecznych, organizacjach i instytucjach, których w zależności od potrzeb można było ujawnić.

„Zwycięstwo” wyborcze PPR w 1947 r. przesądziło o losie partii politycznych. Część ugrupowań politycznych nie uzyskała zgody na legalną działalność bądź nie zdążyła jej

<sup>6</sup> *Uchwała plenum KC PPR „O najważniejszych momentach sytuacji politycznej Polski”* [18 września 1946 r.], [w:] *PPR. Rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki Komitetu Centralnego I 1946–I 1947*, oprac. W. Góra, B. Halaba, N. Kołomejczyk, Warszawa 1961, s. 145.

<sup>7</sup> *O aktualnej sytuacji gospodarczej i zadaniach partii* [referat Biura Politycznego na plenum KC PPR z 14 kwietnia 1947 r.], [w:] *Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942–1948*, wyboru i oprac. dokumentów dokonał zespół M. Malinowski i in., Warszawa 1984, s. 379.

rozwinąć. Do jesieni 1947 r. legalna opozycja została rozbita, osłabiona została także antykomunistyczna konspiracja. Redefinicji uległa kategoria wroga. O ile wcześniej wrogiem była reakcja w rozumieniu zorganizowanych sił politycznych, związanych najpierw z rządem londyńskim, następnie z PSL, o tyle po 1947 r. stały się nim różne grupy społeczne. Totalitaryzm skutkował atakiem na wszystkie grupy społeczne z założeniem rozbicia istniejących dotąd więzi społecznych, co było możliwe dzięki wykreowaniu tzw. wroga obiektywnego i potencjalnego.

Charakterystyczna dla lat 1949–1956 i rozstrzygająca, narzucona przez suwerena zewnętrznego nowa ocena rzeczywistości politycznej w postaci tezy o zaostrzeniu walki klasowej, w miarę przybliżania się do socjalizmu, skutkowałą także wyznaczeniem nowych zadań i zlokalizowaniem kolejnych wrogów. Potraktowanie państw demokracji ludowej jako państw dyktatury proletariatu z zadaniem budowy socjalizmu na podstawie wzorca radzieckiego oznaczało przyspieszenie przekształceń gospodarczych i społecznych. Realizacja projektu kolektywizacji rolnictwa, likwidacja prywatnego przemysłu i handlu jako jedynych słusznych rozwiązań ustrojowych, przebudowa społeczeństwa i tworzenie nowego człowieka musiały godzić w duże grupy społeczne. Do wcześniej zlokalizowanych wrogów, mieszczących się w pojemnej grupie o łącznej nazwie – reakcja, uwzględniającej różne grupy społeczne, ulokowane wysoko w strukturze społecznej II RP, czyli ziemian, przedsiębiorców, urzędników, w części inteligencji, duchownych, żołnierzy różnych niekomunistycznych formacji zbrojnych i członków ich rodzin, dodano nowych. Nowym wrogiem stali się chłopci gospodarze (według przeszczepionego na grunt Polski bolszewickiego nazewnictwa „kułacy”), oraz kupcy.

Obiektywnym wrogiem stali się także wyeliminowani z kierownictw partyjnych przywódcy PPR i Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR). Było to konsekwencją tzw. odchylenia prawicowo-nacjonalistycznego, pierwszej w PZPR herezji, odstępstwa od ideologii w wersji narzuconej przez suwerena zewnętrznego, ponieważ socjaliści i ludowcy nie zaakceptowali zjednoczenia PPS i PPR i, jak przypuszczano, chcieli rozbić ruch robotniczy za pomocą „zamaskowanych agentur i dywersji ideologicznej”<sup>8</sup>. W 1949 r. wrogiem okazał się Kościół katolicki, który stał się „organizatorem i wyrazicielem całej polityki obozu reakcyjnego w Polsce”<sup>9</sup>. Zgodnie z praktyką radziecką wrogiem mógł być każdy, kto za takiego został uznany przez władze.

Sposób ujawniania wroga obiektywnego i potencjalnego dobrze obrazowało III Plenum KC PZPR w 1949 r. Polska Zjednoczona Partia Robotnicza w nowej rzeczywistości za wroga klasowego uznała różne grupy społeczne i zawodowe. Przemawiający komuniści, diagnozując rzeczywistość, rozszerzyli obszary penetracji wroga na środowiska, w których sami funkcjonowali i zapewniali, że wróg był groźny, bo stosował sabotaż gospodarczy, jego metody były wyrafinowane, należało zatem szczegółowo analizować przyczyny każdej awarii, aby zniwelować „wrogą robotę”, zdemaskować szkodników i sabotażystów. Wrogowie znajdowali się w redakcjach, w wydawnictwach, prowadzili niebezpieczną dla państwa ludowego propagandę. Wrogowie

<sup>8</sup> B. Bierut, *Sprawozdanie KC PZPR. Referat wygłoszony 10 marca 1954 r. w czasie II Zjazdu PZPR*, [w:] *II Zjazd PZPR*, Warszawa 1954, s. 3 i n.

<sup>9</sup> *Odprawa z dnia 28 lipca 1949 r.*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956: taktyka, strategia, metody*, cz. 2: *Lata 1948–1949*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1994, s. 169 (podsumowanie Romana Romkowskiego, wiceministra Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego).

znajdowali się w środowisku socjalistów, w „transmisjach masowych” (związkach zawodowych), aparacie bezpieczeństwa, aparacie państwowym i partyjnym<sup>10</sup>.

III Plenum KC PZPR pozwoliło na ukazanie ewolucji metafory wroga, jaka nastąpiła w dobie stalinowskiej. Rafał Stobiecki, znawca bolszewickiej filozofii dziejów, zauważył, że o ile w okresie leninowskim „wróg był przede wszystkim rywalem w walce o władzę”, a jego działalność „dotyczyła głównie sfery politycznej”, o tyle później „metafora wroga rozprzestrzeniła się na wszystkie dziedziny życia – politykę, gospodarkę, kulturę, szeroko rozumianą codzienność obywateli”<sup>11</sup>. Zmiana wyobrażeń o realnych bądź tylko potencjalnych zagrożeniach powodowała, że wrogiem klasowym mógł zostać każdy, bez względu na status czy wykonywany zawód. Pewne za to było, że wróg działał niejawnie i z tego powodu był szczególnie niebezpieczny.

Charakterystyczna dla komunistycznego stylu myślenia skłonność do kreowania wrogów wśród partii politycznych, instytucji, grup społecznych, państw, autorytetów, we własnym otoczeniu skutkowałą wieloma wojnami. Z punktu widzenia funkcjonariuszy partyjnych niepożądane i groźne były różne osoby prezentujące niewłaściwy sposób myślenia i działania. Adam Humer, szczególnie okrutny funkcjonariusz Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, zaznaczył, że nie chodziło o to, aby „nie bić aresztowanego”, ale o „bezradność i bezczynność wobec licznych bezkarnie uchodzących nieprawości”<sup>12</sup>. Zagrożenie nieśli nawet ferujący wyroki sędziowie i oskarżający wrogów prokuratorzy, niebezpieczne były ich „niedostateczny hart i dojrzałość”. Liberalna postawa sędziów prowadziła do wadliwego wykonywania obowiązków, czego przykładem był chociażby brak interwencji wobec nagannych postaw osób rehabilitowanych, którzy chcieli rehabilitować nie tylko siebie, ale i swoje poglądy polityczne. W tym ostatnim wypadku chodziło o zwalnianych z więzień, na mocy amnestii z kwietnia 1956 r., osadzonych w poprzednim okresie. Rządzący nie mieli zamiaru przyznać, że represjonowani byli niewinni.

W 1956 r. wróg znalazł się w środowisku strajkujących robotników. Potwierdzał to stosunek komunistów do strajków. Protesty w Poznaniu, mimo infiltracji środowisk robotniczych, zaskoczyły rządzących. W bezpośrednim niejako „odruchu” został przez rządzących uznany za prowokację, za świadome działanie wroga, który wykorzystał niezadowolone robotników w celu osłabienia socjalistycznego państwa. Zgodnie z przyjętą wykładnią strajki i demonstracje poznańskie zinterpretowano jako efekt kontrrewolucji, dzieło agentów imperialistycznych i prowokatorów. Józef Cyrankiewicz, ówczesny premier, 29 czerwca 1956 r. w przemówieniu radiowym na temat wydarzeń i przewidywanych działań przeciwko demonstrantom zagroził nawet „odrabianiem ręki”

---

<sup>10</sup> Wystąpienie Stefana Staszewskiego, Józefa Cyrankiewicza, Henryka Jabłońskiego, Sylwestra Zawadzkiego, Stanisława Radkiewicza, Oskara Langego, Michała Strzeleckiego w dyskusji nad referatem B. Bieruta *Zadania Partii w walce o czujność rewolucyjną na tle sytuacji obecnej*, [w:] *III Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (11, 12, 13 listopada 1949 r.)*, „Nowe Drogi” 1949 [numer specjalny], s. 74, 89, 96, 123, 159, 165–166, 169, 188.

<sup>11</sup> R. Stobiecki, *Bolszewizm a historia. Próba rekonstrukcji bolszewickiej filozofii dziejów*, Łódź 1998, s. 155.

<sup>12</sup> *Stenogram dyskusji na naradzie krajowej aktywu kierowniczego aparatu bezpieczeństwa publicznego 4 marca 1954 r.*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1953–1954. Taktyka, strategia, metody*, wstęp A. Paczkowski, wybór i oprac. G. Majchrzak, A. Paczkowski, Warszawa 2004, s. 317.

podniesionej na władzę ludową<sup>13</sup>. Strajki i demonstracje uznano za działalność dywersyjną. Dopiero po przesileniu w elicie władzy Gomułka, nowy I sekretarz KC PZPR, przyjął strajki w Poznaniu jako zasadne i usprawiedliwione<sup>14</sup>.

Ocena strajków jako słuszných, bo wynikających z wieloletnich zaniedbań i błędów po stronie rządzących, przekonanie o autonomii robotników przy podejmowaniu tego typu działań na niewiele się zdały. Sprawdzian intencji władz nastąpił już w następnym roku, w czasie kolejnej fali strajków. Mimo werbalnego docenienia robotników, stosunek do strajków w dobie Gomułka był *de facto* podobny jak w poprzednim okresie. Wybuchające w różnych okresach strajki, głównie z powodów ekonomicznych, miały organizować „elementy wrogie i warcholskie”, wobec których należało zastosować odpowiednie sankcje. Zadaniem lokalnej organizacji partyjnej miało być ustalenie personaliów organizatorów strajku i spowodowanie zwolnienia ich z pracy bez odszkodowania<sup>15</sup>. Trzeba stwierdzić, że „wrogie i chuligańskie elementy” stały się motywem przewodnim i siłą sprawczą większości „przerw w pracy” w PRL.

Przełom 1956 r. nie zlikwidował zagrożeń, przeciwnie – pojawiły się nowe. Komuniści obwieścili kolejne niebezpieczeństwo. Oto pod pozorem walki o demokrację ujawniły się siły zainteresowane „demokracją kapitalistyczną”. W propagandzie ożyły „elementy reakcyjne”, które wysuwając hasła antyradzieckie, godziły w sojusz polsko-radziecki. Z odezwy wydanej 2 listopada 1956 r. wynikało, że w sytuacji kiedy „tu i ówdzie zdarzają się nierozsądne, nieodpowiedzialne wystąpienia klasy robotniczej, wszyscy świadomi obywatele winni im dać zdecydowany opór”<sup>16</sup>. Oprócz reakcji wrogiem były „elementy obce”. Podział, a co za tym idzie – front walki był podobny jak wcześniej, miał bowiem przebiegać między z jednej strony „siłami socjalizmu”, zogniskowanymi wokół partii, a z drugiej „siłami reakcji”, które miały podejmować działania wymierzone w partię. Charakterystyczne było skoncentrowanie uwagi na wrogu ulokowanym w partii rządzącej, którym stali się tzw. rewizjoniści. Uchwała VIII Plenum KC PZPR z 1956 r. zapowiedziała najpierw konsolidację, a następnie wojnę: przejście do kontrnatarcia przeciwko „obcym naroślom” oraz „wrogiej ideologii”<sup>17</sup>.

Rewizjonistami nazwano część elity władzy, która swoją aktywność zintensyfikowała w związku z wydarzeniami 1956 r. i rozbudzonymi wówczas nadziejami na zmiany we wszystkich dziedzinach. Jak pisał Andrzej Friszke, historyk i badacz tej problematyki, popaździernikowi „buntownicy” wyciągnęli wnioski z krytyki stalinizmu i domagali się głębokiej przebudowy ustroju, aby zbliżyć się do „pierwotnego socjalizmu”, odwoływali się do marksizmu<sup>18</sup>.

Analiza wypowiedzi I sekretarza KC PZPR pozwala zauważyć, że Gomułka już w pierwszym roku sprawowania władzy miał zastrzeżenia do wielu grup społecznych.

<sup>13</sup> A. Garlicki, *Z tajnych archiwów*, Warszawa 1993, s. 226.

<sup>14</sup> W. Gomułka, *Przemówienie w czasie VIII Plenum KC PZPR*, „Nowe Drogi” [dalej ND] 1956, nr 10, s. 27.

<sup>15</sup> Zob. *Protokół z posiedzenia Biura Politycznego w dniu 14 sierpnia 1957 roku*, [w:] *Dokumenty do dziejów PRL. Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949–1970*, oprac. A. Dudek, A. Kocharński, K. Persak, Warszawa 2000, s. 272–273.

<sup>16</sup> „Trybuna Ludu” 2 XI 1956.

<sup>17</sup> *O aktualnych zadaniach politycznych i gospodarczych partii. Uchwała VIII Plenum KC PZPR*, [w:] *VIII Plenum Komitetu Centralnego PZPR 19–21 X 1956 r.*, ND 1956/10, s. 5–6, 8–9.

<sup>18</sup> A. Friszke, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994, s. 133 i n.

Piętnował „elementy” antysowieckie, aktywnych nacjonalistów, jawnych klerykałów, uczestników masowych akcji organizowanych przez „kler”, głosiciele antysocjalistycznych poglądów<sup>19</sup>. Specyficzny kod językowy krył pod tymi nazwami różne grupy wskazujące na brak suwerenności państwa i zależność od Związku Radzieckiego, między innymi katolików uczestniczących w pielgrzymkach i nabożeństwach, a także domagające się podstawowych wolności oraz demokratyzacji kraju, do których należeli także członkowie partii komunistycznej. Dla Gomułki byli to obiektywni wrogowie partii komunistycznej. Domniemane zagrożenie dla socjalizmu w dobie odwilży było dobrym alibi, uzasadniającym potrzebę utrzymania dotychczas obowiązującego sposobu sprawowania władzy.

Ogląd rzeczywistości w odniesieniu do świata zewnętrznego doby Gomułki, ale i Gierka i Jaruzelskiego nie różnił się zbytnio od reprezentowanego przez rządzących w poprzednim okresie. Świat był nadal spolaryzowany, konstatowano jedynie zmianę metod walki świata kapitalistycznego z socjalistycznym. Konfrontację wojskową między dwoma blokami zastąpiło starcie ideologiczne. Nieustannie podejmowana przez państwa zachodnie ofensywa miała służyć rozbiciu jedności i spójności bloku, podważeniu sojuszu polsko-radzieckiego. Skutkiem polityki „rozmiękczenia” były wzrost sił antysocjalistycznych w Czechosłowacji i kontrrewolucja. Przyjęta konstatacja pozwoliła na dokończenie wojny z rewizjonistami oraz podjęcie nowej – tym razem z syjonistami i kosmopolitami. W tym ostatnim wypadku chodziło o wszystko, co miało związek z obecnymi w Europie Zachodniej modami i ideami.

Należy stwierdzić, że dokonywane oceny rzeczywistości były wyjątkowo stabilne. W niemal ćwierć wieku od przejścia przez komunistów władzy Gomułka w wystąpieniach adresowanych do członków elity władzy, bo tak należy traktować uczestników spotkań plenarnych KC PZPR i zjazdu, konstatował zaostrenie walki klasowej w Polsce, istnienie „sił prawicy społecznej”. Choć doszło do likwidacji klas o przeciwstawnych interesach, to nie wyeliminowano walki klasowej i zagrożenia dla socjalizmu. Potrzeba rozprawy z rewizjonistami i obrony dotychczasowego porządku stanowiła przesłankę dla przypomnienia, że wewnętrzną funkcją dyktatury proletariatu była ochrona ustroju przed wrogiem wewnętrznym i zewnętrznym<sup>20</sup>.

### 3. WROGOWIE ETNICZNI

Na początku kształtowania się Polski Ludowej spośród grup narodowych wrogiem byli Niemcy i Ukraińcy. Niemcy, którzy przybyli na ziemie polskie wraz z armią i pełniący w czasie wojny różne funkcje jako część aparatu okupacyjnego, musieli opuścić kraj. Niemcy osiedleni wcześniej, a zaliczani do mniejszości narodowej, po wyzwoleniu pełnili funkcję kozła ofiarnego, mimo że mieli szansę na adaptację do warunków socjalistycznego państwa. Niemniej konsekwencją realizacji stalinowskiego modelu

<sup>19</sup> Zob. *Protokół z posiedzenia Biura Politycznego w dniu 1 października 1957 roku*, [w:] *Dokumenty do dziejów PRL. Centrum władzy...*, s. 275–276.

<sup>20</sup> *Sprawozdanie KC oraz zadania partii w dziedzinie umacniania socjalizmu i dalszego rozwoju PRL* [referat I sekretarza KC PZPR tow. Władysława Gomułki], ND 1968/12, s. 38; *V Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Stenogram*, Warszawa 1969, s. 135.



polityki narodowościowej ostatecznie było uznanie wszystkich Niemców za wrogów narodu polskiego<sup>21</sup>.

Po zakończeniu wojny dla Polski realnym i podstawowym zadaniem było usunięcie irredenty i z tego względu komunistyczne władze akceptowały postanowienia konferencji w Poczdamie o wysiedleniu ludności niemieckiej z Ziemi Odzyskanych. Poza tym idea stworzenia *de facto* państwa jednonarodowego musiała skutkować różnego rodzaju represjami w stosunku do mniejszości narodowych. Aprobowano stalinowską koncepcję przemieszczenia ludności, co skutkowało usunięciem ludności ukraińskiej z ziem południowo-wschodniej Polski i osadzeniem jej na Ziemiach Odzyskanych. Dopiero po 1956 r. mniejszości narodowe uzyskały pewne prawa w zakresie oświaty i kultury. Rządzący zakreślili jednocześnie granice egzekwowania tego prawa. Powstałe stowarzyszenia, jak wiele innych, musiały zajmować się „transmisją” programu partii do swoich członków, miały zablokowaną możliwość aktywności politycznej i stale podlegały kurateli Ministerstwa Spraw Wewnętrznych<sup>22</sup>.

Należy stwierdzić, że dla komunistów potencjalnym wrogiem – i to do końca istnienia PRL – były niektóre grupy etniczne i ich reprezentacje. Tak traktowano Kaszubów i Zrzeszenie Kaszubskie, a następnie Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie. Kaszubów, których w czasie II wojny światowej Niemcy wpisali na niemiecką listę narodowościową, oskarżano o filogermanizm, separatyzm i niechęć do ustroju komunistycznego. Pretekstem była duża aktywność stowarzyszenia, które po Październiku domagało się znacznie większego zakresu praw niż komuniści byli w stanie zaakceptować: dostępu Kaszubów do urzędów, kultywowania kultury i odrębności językowej. Z tego też względu organizacja podlegała stałej inwigilacji<sup>23</sup>.

W rzeczywistości Polski Ludowej nową jakością przyniósł rok 1968. W 1968 r. pojawił się wróg etniczny w postaci tzw. syjonistów. Syjonizm, traktowany jako wroga ideologia, wcześniej nie był oceniany jako groźny ze względu „na małą atrakcyjność” oraz brak dostatecznie dużego zaplecza społecznego. Niemniej w konkretnej sytuacji został potraktowany jako część kampanii przeciwko Polsce, organizowanej przez ośrodki zewnętrzne. Syjonizm stał się wrogiem Polsce ideologią, gdyż zdaniem rządzących zawierał w sobie negatywny obraz Polaków<sup>24</sup>. W okresie kolejnej wojny między państwami arabskimi a Izraelem sympatie Polaków dla Izraela dały rządzącym w Polsce komunistom pretekst do sformułowania zarzutów przeciwko niedookreślonym do końca syjonistom. Chodziło o osoby, które miały jakoby charakteryzować się postawą uległości wobec „kosmopolitycznego nihilizmu narodowego” i „ciasnego nacjonalizmu”. Pożądane zaś były patriotyzm i „moralność socjalistyczna”<sup>25</sup>. Kosmopolityzm był aluzją do pochodzenia żydowskiego, zarzutem wobec postawy jakoby wyszydzającej polskie

---

<sup>21</sup> O istocie stalinowskiej polityki narodowościowej zob. E. Mironowicz, *Polityka narodowościowa PRL*, Białystok 2000, s. 93–94.

<sup>22</sup> L. Olejnik, *Polityka narodowościowa Polski w latach 1944–1960*, Łódź 2003, s. 600.

<sup>23</sup> A. Paczoska, *Oskarżenia o separatyzm. Działania tajnych służb PRL wobec działaczy Kaszubskich w latach 1945–1970*, „Pamięć i Sprawiedliwość. Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu” 2004/2, s. 210, 216–217, 230.

<sup>24</sup> *Przemówienie W. Gomułki w czasie XII Plenum KC PZPR* [8–9 lipca 1968 r.], ND 1968, nr 8, s. 133.

<sup>25</sup> *Sprawozdanie KC oraz Zadania partii w dziedzinie umacniania socjalizmu i dalszego rozwoju PRL. Referat I sekretarza KC PZPR tow. Władysława Gomułki*, ND 1968/12, s. 39.

tradycje patriotyczne i nadmierną usłużność wobec władz Związku Radzieckiego. O ile o pierwszych można było mówić głośno, o tyle o tych drugich nieoficjalnie, niejako „na ucho”. Trzeba podkreślić, że walka z syjonizmem była częścią szerszego procesu i zjawiska, które można umieścić w ramach Marca 1968. Marzec 1968 toczył się na kilku planach jednocześnie: łączył w sobie między innymi protest studencki i walkę wewnątrz PZPR.<sup>26</sup>

Zagrożenie w postaci syjonizmu, w ruchu komunistycznym traktowanym jako jednej z herezji, należy umieścić w formule wroga obiektywnego. Syjonizm był wygodną figurą retoryczną, pod którą można było ukryć prymitywny antysemityzm. Żydów można było oskarżyć o różnorodne nadużycia, wykorzystał stereotyp o „żydokomunie”. Kampanię antysemicką prowadzono równoległe z kampanią antyinteligencją, której częścią była walka z rewizjonistami i kosmopolitami, wrogiem ulokowanym wewnątrz partii. Zaatakowani w 1968 r. twórcy, uczeni, publicyści czy działacze polityczni i społeczni byli polskimi Żydami. Pierwotny wroga marcowego został stworzony w Związku Radzieckim.

Za początek akcji antysemickiej można uznać zorganizowanie przez MSW i Mieczysława Moczara 17 czerwca 1967 r. demonstracji – „pożegnania” na Okęciu ambasadora Izraela w Polsce po zerwaniu przez rząd PRL stosunków dyplomatycznych, traktowanego przez media jako „spontaniczna reakcja ludu Warszawy”<sup>27</sup>. Natomiast nastroje antyżydowskie sprowokował 19 czerwca 1967 r. Władysław Gomułka przemówieniem w czasie VI Kongresu Związków Zawodowych, w którym – odnosząc się do reakcji środowisk żydowskich wobec konfliktu izraelsko-arabskiego – użył określenia: „nie chcemy piątej kolumny w Polsce”<sup>28</sup>. Był to niewątpliwie atak na środowisko żydowskie, który spowodował ożywienie nastrojów antysemickich, na ogół bagatelizowanych przez kierownictwo PZPR.

W 1968 r. komunistyczne władze wykorzystały kryzys do realizacji własnych celów. Kryzys władzy powodował potrzebę szukania nowych instrumentów rządzenia<sup>29</sup>. Zaprogramowana i kontrolowana przez komunistyczne władze sytuacja kryzysowa była elementem strategii, swoistą próbą „ucieczki do przodu”, w sytuacji gdy społeczne nadzieje związane z powrotem Gomułki do władzy nie spełniły się, a wyczerpał się arsenał środków ideologicznych i politycznych potrzebnych do rządzenia. Przyczyny stworzenia sytuacji kryzysowej przez odwołanie się do kategorii wroga były złożone. Z perspektywy interesów centrum pozwoliły na realizację co najmniej dwóch celów: 1) na skierowanie niezadowolenia społecznego przez danie ujścia frustracji w antysemityzmie; 2) na dokonanie rotacji u steru władzy. Stwierdzić trzeba, że „odżydzenie” MSW postępowano od 1964 r., a miało związek z powołaniem Mieczysława Moczara na urząd ministra spraw wewnętrznych. Podobne procesy zachodziły w wojsku. Ewidencja

<sup>26</sup> A. Friszke, *Miejsce Marca 1968 wśród innych „polskich miesięcy”*, [w:] *Oblicza Marca 1968*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2004, s. 15.

<sup>27</sup> J. Eisler, *Polski rok 1968*, Warszawa 2006, s. 106.

<sup>28</sup> W tekście przeznaczonym do publikacji wykreślono ów zwrot. Stosowny fragment: D. Stola, *Kampania antysyjonistyczna w Polsce 1967–1968*, Warszawa 2000, s. 274.

<sup>29</sup> Zob. *Biuro Polityczne proponuje. Notatka z dyskusji na posiedzeniu Biura Politycznego z dnia 8 IV 68 r.*, „Polityka” 8 VI 1991.

obywateli PRL pochodzenia żydowskiego, jako punkt wyjścia do walki z syjonizmem, postępowała od lata 1967 r.<sup>30</sup>

Antysemityzm był wypróbowanym „argumentem” uzasadniającym zmiany kadrowe i choć sprzeczny z internacjonalizmem, był obecny w ruchu komunistycznym. Charakteryzował chociażby politykę personalną Związku Radzieckiego i niektórych innych państw komunistycznych. O „zachwianiu proporcji” między Polakami a Żydami we władzach państwowych i partyjnych wspominał Nikita Chruszczow<sup>31</sup>, któremu zależało na nacjonalistycznej legitymizacji władzy partii komunistycznych, uzyskaniu zaufania społecznego. W połowie lat pięćdziesiątych wrogiem obiektywnym, a zarazem kozłem ofiarnym stali się: Berman, Minc, Zambrowski, wysokiej rangi funkcjonariusze państwowi i partyjni<sup>32</sup>, winni nadużyć w resorcie bezpieczeństwa. Szukano wówczas sposobu na wzmocnienie pozycji kierownictwa. Wyroki skazujące funkcjonariuszy resortu bezpieczeństwa miały pokazać społeczeństwu determinację, wolę i przede wszystkim praworządność sprawujących władzę. Pokazanie winnych, Żydów i funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa miało odwrócić uwagę społeczeństwa od innych współtwórców totalitaryzmu w Polsce. Przykład szedł z Moskwy, gdzie Ławrientij Beria, szef Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (NKWD), był tym stalinowcem, który zainicjował liberalizację systemu i ostatecznie stracił życie.

Należy stwierdzić, że w PZPR dyskutowano na temat składu narodowego gremiów kierowniczych. Antysemityzm był ważnym atutem w walce z wrogiem ulokowanym wewnątrz partii. Jako instrument socjotechniczny w wewnętrznej walce o władzę pojawił się w 1956 r. Natolińczycy, jedna z frakcji (Witold Kłosiewicz i Zenon Nowak), wykorzystali żydowskie korzenie współtowarzyszy, aby sprzeciwić się nominacjom na wysokie stanowiska<sup>33</sup>. Z powodów „narodowościowych” blokowano wybór Romana Zambrowskiego do Sekretariatu KC PZPR. Z kolei komuniści z innej frakcji, tzw. puławianie, wykorzystywali sytuację, aby – obwiniając partyjnych przeciwników o

<sup>30</sup> P. Wieczorkiewicz, *Walka o władzę w kierownictwie PZPR w Marcu 1968*, [w:] *Marzec 1968. Trzydzieści lat później* [materiały konferencji zorganizowanej pod patronatem Prezydenta m. stoł. Warszawy przez Instytut Historyczny UW, Instytut Studiów Politycznych PAN oraz Żydowski Instytut Historyczny przy współpracy Wydawnictwa Naukowego PWN SA na Uniwersytecie Warszawskim 6 i 7 marca 1998 r.], t. 1: *Referaty*, red. M. Kula, P. Osęka i M. Zaremba, Warszawa 1998, s. 45; K. Lesiakowski, *Mieczysław Moczar „Mietek”. Biografia polityczna*, Warszawa 1998, s. 308.

<sup>31</sup> W jednej z rozmów stwierdził: „Nie jestem antysemitą, ale czego wy chcecie? Naruszenia proporcji? Weźcie, dla przykładu, Polskę. Wiecie, ilu w 1952 r. było Polaków w rządzie? Dwoch. Reszta to Żydzi. Pytałem niejedną raz Bieruta – czym to się skończy? I wiecie, jak się skończyło? W 1956 r. naród powstał właśnie przeciwko tym ludziom. A co było na Węgrzech? Tam też Rákosi [Mátyás] był Żydem, Gerö także. I jak się to skończyło?”, cyt. za: M. F. Rakowski, *Dzienniki polityczne 1963–1966*, Warszawa 1999, s. 11.

<sup>32</sup> A. Paczkowski, *Aparat bezpieczeństwa w latach odwilży: casus polski*, „Zeszyty Historyczne” 1995/114, s. 3–33.

<sup>33</sup> Zapowiedzią tego, co nastąpiło w marcu, było wystąpienie Zenona Nowaka w czasie VII Plenum KC PZPR w lipcu 1956 roku, podczas którego wymienił polityków pochodzenia żydowskiego piastujących funkcje w ważnych instytucjach. Nowak wspominał o dokonanej analizie składu personalnego Głównego Zarządu Politycznego WP i Prokuratury Wojskowej; stanowiska były obsadzone przez osoby pochodzenia żydowskiego. Z. Rykowski, W. Władyka, *Polska próba. Październik 56*, Kraków 1989, s. 210 i n.; A. Friszke, *Rozgrywka na szczycie. Biuro Polityczne KC PZPR w październiku 1956*, „Więź” 1996/9, s. 188–212.

antysemityzm – unikać „niewygodnego dla nich problemu odpowiedzialności osobistej za wyczyny z okresu stalinowskiego”<sup>34</sup>. Nuty antysemickie pojawiały się zatem w oficjalnym języku rządzących, czego przykładem była wypowiedź Cyrankiewicza o potrzebie kształcenia kadr „aryjskich”<sup>35</sup>. Nadreprezentacja Żydów na kierowniczych stanowiskach miała być niewłaściwa. Udział dużej liczby funkcjonariuszy pochodzenia żydowskiego w resorcie bezpieczeństwa był, zdaniem Gomułki, jedną z przyczyn antysemityzmu w Polsce<sup>36</sup>.

W kręgach władzy istniała świadomość niechętnych Żydom nastawień. Odwołanie do antysemityzmu miało przynieść pozytywny efekt. Żydzi najlepiej nadawali się na wroga ze względu na rodzinne powiązania międzynarodowe. Poza tym nie było istotne to, czy Żydzi brali udział w budowie systemu komunistycznego w Polsce, ale to, jakie było na ten temat odczucie społeczeństwa<sup>37</sup>. Działania PZPR jako organizacji masowej odzwierciedlały zjawiska charakterystyczne dla całego społeczeństwa, czyli istniejący *de facto* antysemityzm i podatność na hasła antyżydowskie<sup>38</sup>.

Kwestia żydowska została zmistyfikowana i sztucznie wykreowana. Nie wiadomo też, jaką rolę w tej kampanii odegrały służby radzieckie<sup>39</sup>. Niewątpliwie władze Związku Radzieckiego były zainteresowane usunięciem wszelakich grup mogących powtórzyć wariant czechosłowacki, czyli doprowadzić do „kontrewolucji”.

Wystąpienie Gomułki otworzyło nowy rozdział w sytuacji politycznej kraju. „Partyzanci”, frakcja i grupa interesu, której przewodził Mieczysław Moczar, obejmująca partyzantów z AL, skupionych głównie w MSW, młodych aktywistów partyjnych wywodzących się z Związku Młodzieży Polskiej, była zainteresowana awansem. Dążący do eliminacji z aparatu partyjnego, państwowego i ważnych instytucji osób pochodzenia żydowskiego uzyskali dobrą okazję do dyskredytowania niewygodnych dla siebie ludzi i walki o władzę w partii, a co za tym idzie – w państwie.

W warunkach narastającego kryzysu politycznego i gospodarczego władze PRL podjęły wielopłaszczyznowe działania na rzecz umocnienia systemu: 1) poszerzono bazę rządzenia o nowe grupy przez stworzenie swoistego frontu narodowego, wykraczającego daleko poza dotychczasowe zaplecze społeczne, bo skupiającego na przykład środowiska poakowskie czy bezpartyjnych intelektualistów (pozyskaniu kombatantów miało służyć

<sup>34</sup> W. Jedlicki, *Chamy i Żydy*, „Kultura” 1962/12, s. 3 i n.

<sup>35</sup> AAN, KC PZPR, sygn. 1673, *Protokół nr 91 posiedzenia Biura Politycznego KC, 2 maja 1956 r.*, k. 19–20.

<sup>36</sup> A. Garlicki, *Władysław Gomułka o marcu 1968*, „Przegląd Historyczny” 1993/4, s. 499–518. Gomułka nie miał racji. Badania A. Paczkowskiego dowiodły, że w UB nie było nadreprezentacji Żydów (A. Paczkowski, *Żydzi w UB: próba weryfikacji stereotypu*, [w:] *Komunizm. Ideologia. System. Ludzie...*, s. 192–204). Nadreprezentacja dotyczyła kadry kierowniczej resortu. Badania Krzysztofa Szwagrzyka pokazują, że funkcjonariusze pochodzenia żydowskiego mieli 37-procentowy udział w kierownictwie resortu Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. K. Szwagrzyk, *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1, Warszawa 2005, s. 63.

<sup>37</sup> J. Walicki, *Bezdroża nauki i publicystyki – o nowej książce Jana T. Grossa*, „Dzieje Najnowsze” 2007/1, s. 159.

<sup>38</sup> M. Mazur, Rec.: A. Skalska, *Obraz wroga w antysemickich rysunkach prasowych Marca '68*, Warszawa 2007, „Dzieje Najnowsze” 2009/2, s. 230; F. Tych, *Kilka uwag o Marcu 1968*, [w:] *Marzec 1968. Trzydzieści lat później...*, s. 24–25.

<sup>39</sup> K. Kersten, *Polacy – Żydzi – komunizm. Anatomia półprawd 1939–68*, Warszawa 1992, s. 145.

naprawienie krzywd żołnierzy Armii Krajowej); 2) dokonano zmiany pokoleniowej w elicie władzy; 3) wsparto ideologię elementami typu nacjonalistycznego, niejako „unarodowiono” komunizm, co stwarzało nadzieję na kolejną ofensywę oraz uzyskanie nowej legitymizacji.

Skutkiem kampanii antysemickiej były zmiany kadrowe. Dotknęły pracowników różnych instytucji. Ze stanowiskami pożegnali się obywatele polscy pochodzenia żydowskiego. Opuszczający kraj pozostawili po sobie posady na uczelniach, w aparacie państwowym i partyjnym<sup>40</sup>. Beneficjentami wymuszonej emigracji byli konkretni ludzie, którzy mogli osiągnąć drobne korzyści materialne: objęcie porzuconych stanowisk, kupno od emigrantów mebli, zajęcie zwolnionych lokali mieszkalnych.

#### 4. WNIOSKI

Rekapitułując, należy stwierdzić, że system polityczny stworzony przez komunistów potrzebował wroga. Lokalizacja wroga była pochodną przyjętych, wcześniej narzuconych przez suwerena zewnętrznych wskazań ideologicznych, politycznych i wojskowych. Wrogiem kasowym, tak rzeczywistym, jak i obiektywnym i potencjalnym, były różne podmioty: siły społeczne, polityczne i wojskowe związane z poprzednim państwem, a w okresie wojny – Polskim Państwem Podziemnym, państwa kapitalistyczne, a po utrwaleniu władzy kolejne – grupy społeczne, instytucje, środowiska zawodowe, członkowie elity władzy. Kategoria wroga obiektywnego pozwoliła, gdy była taka potrzeba, tworzyć różne jego obrazy. W rzeczywistości Polski Ludowej mniejszości narodowe i ich stowarzyszenia były stałym wrogiem potencjalnym, który w zależności od potrzeb mógł przeobrazić się we wroga obiektywnego i rzeczywistego. W 1968 r. „obcy”, w postaci syjonistów i kosmopolitów, stali się wygodnym kozłem ofiarnym.

#### LITERATURA

- [1] *II Zjazd PZPR*, Warszawa 1954.
- [2] *III Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (11, 12, 13 listopada 1949 r.)*, „Nowe Drogi” 1949 [numer specjalny].
- [3] *V Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Stenogram*, Warszawa 1969.
- [4] *VIII Plenum Komitetu Centralnego PZPR 19–21 X 1956 r.*, ND 1956/10.
- [5] *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956: taktyka, strategia, metody, cz. 2: Lata 1948–1949*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1994.
- [6] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1953–1954. Taktyka, strategia, metody*, wstęp A. Paczkowski, wybór i oprac. G. Majchrzak, A. Paczkowski, Warszawa 2004.
- [7] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1, Warszawa 200.
- [8] Arendt A., *Korzenie totalitaryzmu*, t. 2, tłum. D. Grinberg, M. Szawiel, Warszawa 2008.
- [9] Bäcker R., *Totalitaryzm. Geneza. Istota. Upadek*, Toruń 1992.
- [10] *Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949–1970*, oprac. A. Dudek, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2000.

<sup>40</sup> Szczegółowe dane zob. K. Lesiakowski, *Emigracja osób pochodzenia żydowskiego z Polski w latach 1968–1969*, „Dzieje Najnowsze” 1993/2, s. 117.

- [11] Cortois S., Werth N. i in., *Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, wstęp do polskiego wydania K. Kersten, Warszawa 1999.
- [12] *Dokumenty do dziejów PRL. Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949–1970*, oprac. A. Dudek, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2000.
- [13] Eisler J., *Polski rok 1968*, Warszawa 2006.
- [14] Friszke A., *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994.
- [15] Friszke A., *Rozgrywka na szczycie. Biuro Polityczne KC PZPR w październiku 1956*, „Więź” 1996/9.
- [16] Garlicki A., *Władysław Gomułka o marcu 1968*, „Przegląd Historyczny” 1993/4.
- [17] Garlicki A., *Z tajnych archiwów*, Warszawa 1993.
- [18] Gomułka W., *Przemówienie w czasie VIII Plenum KC PZPR*, „Nowe Drogi” 1956/10.
- [19] Jedlicki W., *Chamy i Żydy*, „Kultura” 1962/12.
- [20] Kersten K., *Polacy – Żydzi – komunizm. Anatomia półprawd 1939–68*, Warszawa 1992.
- [21] Lesiakowski K., *Emigracja osób pochodzenia żydowskiego z Polski w latach 1968–1969*, „Dzieje Najnowsze” 1993/2.
- [22] Lesiakowski K., *Mieczysław Moczar „Mietek”. Biografia polityczna*, Warszawa 1998.
- [23] *Marzec 1968. Trzydzieści lat później* [materiały konferencji zorganizowanej pod patronatem Prezydenta m. stoł. Warszawy przez Instytut Historyczny UW, Instytut Studiów Politycznych PAN oraz Żydowski Instytut Historyczny przy współpracy Wydawnictwa Naukowego PWN SA na Uniwersytecie Warszawskim 6 i 7 marca 1998 r.], t. 1: *Referaty*, red. M. Kula, P. Osęka i M. Zaremba, Warszawa 1998.
- [24] Mazur M., Rec.: A. Skalska, *Obraz wroga w antysemickich rysunkach prasowych Marca '68*, Warszawa 2007, „Dzieje Najnowsze” 2009/2.
- [25] Mironowicz E., *Polityka narodowościowa PRL*, Białystok 2000.
- [26] *Oblicza Marca 1968*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2004.
- [27] Olejnik L., *Polityka narodowościowa Polski w latach 1944–1960*, Łódź 2003.
- [28] Paczkowski A., *Aparat bezpieczeństwa w latach odwilży: casus polski*, „Zeszyty Historyczne” 1995/114.
- [29] Paczoska A., *Oskarżenia o separatyzm. Działania tajnych służb PRL wobec działaczy Kaszubskich w latach 1945–1970*, „Pamięć i Sprawiedliwość. Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu” 2004/2.
- [30] „Polityka” 1991.
- [31] *Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942–1948*, wyboru i oprac. dokumentów dokonał zespół M. Malinowski i in., Warszawa 1984.
- [32] *PPR. Rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki Komitetu Centralnego I 1946–I 1947*, oprac. W. Góra, B. Halaba, N. Kołomejczyk, Warszawa 1961.
- [33] *Przemówienie W. Gomułki w czasie XII Plenum KC PZPR* [8–9 lipca 1968 r.], ND 1968/8.
- [34] *Publicystyka konspiracyjna PPR 1942–1945*, t. 2, Warszawa 1964.
- [35] Rakowski M. F., *Dzienniki polityczne 1963–1966*, Warszawa 1999.

- [36] Ryszka F., *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.
- [37] *Sprawozdanie KC oraz zadania partii w dziedzinie umacniania socjalizmu i dalszego rozwoju PRL* [referat I sekretarza KC PZPR tow. Władysława Gomułki], ND 1968/12.
- [38] Stobiecki R., *Bolszewizm a historia. Próba rekonstrukcji bolszewickiej filozofii dziejów*, Łódź 1998.
- [39] Stola D., *Kampania antysyjonistyczna w Polsce 1967–1968*, Warszawa 2000.
- [40] „Trybuna Ludu” - 1956.
- [41] Walicki A., *Marksizm i skok do królestwa wolności: Dzieje komunistycznej utopii*, Warszawa 1996.
- [42] Walicki J., *Bezdroża nauki i publicystyki – o nowej książce Jana T. Grossa*, „Dzieje Najnowsze” 2007/1.

**FROM CLASS ENEMY TO ETHNIC ENEMY – THE EVOLUTION OF  
COMMUNIST POLITICAL THOUGHT AS THE EXAMPLES OF THE POLISH  
WORKERS' PARTY AND THE POLISH UNITED WORKERS' PARTY IN THE  
YEARS 1942–1968**

The object of discussion were the Polish Workers' Party and the Polish United Workers' Party, Communist parties of Marxist-Leninist ideology, which built a political system of the Peoples' Poland and held political power. The subject of research was a political thought and especially one of its category – the enemy. The aim of the article was to show the evolution of the political thought of the Communist parties using the subject category and taking into account the real enemy and the so-called objective and potential enemy. The political system created by the Communists needed the enemy. The location of the enemy was a derivative of the ideological, political and military indications, accepted and rejected by an external sovereign. Class enemy (so real and objective and potential) were different entities: social, political and military forces associated with the previous state and during the war – Polish Underground State, capitalist states, and after consolidation of power – another social groups, institutions, professional environments, members of the power elite. Potential enemy were minorities and their associations, which, depending on the needs might change into an objective and real enemy. Polish Workers' Party and the Polish United Workers' Party, like other communist parties, used flexible forms and measures to fight with the enemy, depending on the needs: physical violence, discreditation, infiltration, material discrimination. It was characteristic of the period of the struggle for power and its consolidation. Other forms of struggle with enemies were: forced emigration, refusals to issue a passport, 48-hour detention, revisions, blocking possibility of promotion, blocking access to college.

**Keywords:** political thought, class enemy, ethnic enemy, real enemy, objective enemy, potential enemy

DOI:10.7862/rz.2015.hss.42

Przesłano do redakcji: wrzesień 2015

Przyjęto do druku: październik 2015

**Artur WOŹNY<sup>1</sup>**  
**Andrzej PACANA<sup>2</sup>**  
**Magdalena DOBOSZ<sup>3</sup>**  
**Piotr SAJA<sup>4</sup>**

## **BEZPIECZNA PRACA DETERMINANTEM JAKOŚCI I WYDAJNOŚCI ORGANIZACJI**

Celem artykułu jest przedstawienie problematyki związanej z wydajnością i jakością warunków BHP ze szczególnym uwzględnieniem kwestii ryzyka zawodowego. W badaniach podjęto próbę uchwycenia zagadnień ryzyka zawodowego przez pryzmat problemu zarówno dla pracodawcy, jak i inspektora ds. bhp. Różnorodność metodologii, a także niejasność w przepisach sprawia, że często ryzyko zawodowe jest niewłaściwie oszacowane. Podstawowe pytanie badawcze na jakim skupiony jest artykuł odnosi się do jakości i wydajności pracy, która w dużej mierze powinna być (i jest) determinowana przez analizę ryzyka zawodowego dla każdego pracownika? Precyzyjna analiza zagrożeń w środowisku i na stanowisku pracy kreuje jakość, która w krótkiej perspektywie przekłada się na wydajność pracy. Budowanie systemu zarządzania bezpieczeństwem i higieną pracy w przedsiębiorstwie powinno być oparte na wynikach oszacowanego ryzyka zawodowego. W głównej mierze to w interesie pracodawcy jest zadbanie o precyzyjną analizę ryzyka zawodowego, gdyż jego wynik ukazuje wszelkie zagrożenia na stanowisku pracy. Analiza badań ilościowych w sektorze mikro, małych i średnich przedsiębiorstw ukazuje szerokie spektrum problemu i daje podstawy do głębszych analiz, a także i prognoz. Przedstawienie obiektywnych wyników badań utwierdza w przekonaniu, że problematyka bezpieczeństwa i higieny pracy jest bardzo złożona. Problem ryzyka zawodowego, a raczej problem jego niedoszacowania może powodować negatywne skutki dla pracodawcy z racji mniejszej wydajności i jakości pracy.

**Słowa kluczowe:** Ryzyko zawodowe, warunki pracy, jakość i wydajność pracy, bezpieczeństwo i higiena pracy.

### **1. WPROWADZENIE**

Współczesny obraz gospodarki światowej, a w głównej mierze krajów rozwijających się i rozwiniętych w wieloraki sposób promuje zagadnienia bezpieczeństwa i higieny pracy wśród swoich pracowników. Akcje społeczne pobudzające świadomość pracowników do bezpiecznej pracy nie są niczym nowym na arenie wielkich

---

<sup>1</sup> Dr Artur Woźny, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 8, 35-959 Rzeszów, autor korespondencyjny: e-mail: awozny@prz.edu.pl

<sup>2</sup> Dr hab. inż. Andrzej Pacana, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 8, 35-959 Rzeszów, e-mail: app@prz.edu.pl

<sup>3</sup> Mgr Magdalena Dobosz, Podkarpackie Centrum Usług Dydaktycznych, ul. Rymanowska 15a, 35-083 Rzeszów, e-mail: mdobosz@pcud.edu.pl

<sup>4</sup> Mgr Piotr Saja, Podkarpackie Centrum Usług Dydaktycznych, ul. Rymanowska 15a, 35-083 Rzeszów, e-mail: p.saja@o2.pl



ekonomicznych graczy. W głównej mierze to właśnie wielkie korporacje, duże zakłady przemysłowe posiadające wiele oddziałów na terenie całego świata kształtują własną politykę bezpieczeństwa. Odrębną kwestią są intencje tej polityki. Nie można zarzucić konkretnej firmie, iż wyłącznie politykę bhp utożsamia z kreowaniem marki. Często jednak globalny zasięg organizacji determinuje politykę bezpieczeństwa i higieny pracy. Reorientacja polityki globalnych organizacji wobec pracowników sprawiła poprawę zarówno wyników sprzedażowych, jak i opinii o organizacji wśród jej pracowników. Ukierunkowana złożoność intencji polityki bezpieczeństwa i higieny pracy charakteryzuje wielkie korporacje, ale nie sprawdza się w przypadku mikro, małych i średnich przedsiębiorstw<sup>5</sup>. Celowym wydaje się, więc przeanalizowanie wpływu warunków bhp na jakość i wydajność w sektorze mikro, małych przedsiębiorstw. Specyfika tego segmentu gospodarki sprawia, że zachwiania polityki bezpieczeństwa i higieny pracy mogą być bardziej akceptowalne, a postrzeganie marki w regionie w jakimś stopniu jest determinowane przez jakość i wydajność<sup>6</sup>.

## 2. PIRAMIDA POTRZEB PRACY

M. Olędzki podkreśla, że jakość pracy to nie tylko satysfakcja materialna, która jest warunkowana określonymi czynnikami. Istotą ów definicji jest zwrócenie uwagi na warunki środowiska pracy, które w przypadku niniejszego opracowania są niezwykle istotne. Warto zwrócić uwagę, że M. Olędzki zaczął podkreślać zarządzenia jakością w organizacjach, zanim to stało się modne. Zorientowanie się na współczesnych społecznych standardach jakości pracy sprawia, iż definiens jakości pracy M. Olędzkiego staje się ponad czasowy.

Nieodzownym elementem jakości pracy jest wydajność. Wydajność pracy należy pojmować jako samoistny proces pracy, jaki może optymalnie przypadać na każdego pracownika. Taka definicja równoważy znaczenie wycisku i nadmiernego braku produktywności pracownika. Jakość pracy determinuje wydajność. Jeżeli pracownik posiada zasoby (określone w definicji M. Olędzkiego) ukazujące jakość pracy, to można założyć, że będzie to istotnie wpływać na wydajność pracy<sup>7</sup>.

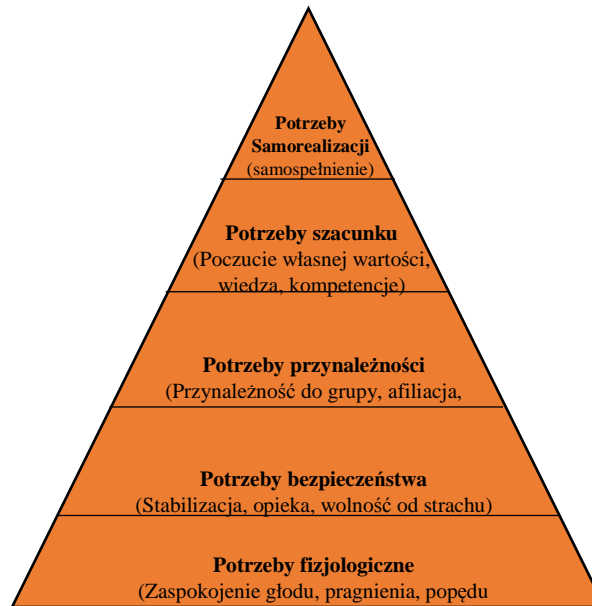
Teoria motywacji zaproponowana przez Abrahama Masłowa określa determinanty potrzeb, jakie każda jednostka stara się zaspokoić. A. Masłowski twierdzi, iż aby zaspokoić potrzeby wyższego rzędu należy zaspokoić potrzeby niższego rzędu.

<sup>5</sup> A. Pacana, *Audity systemów zarządzania bhp*, Rzeszów 2015.

<sup>6</sup> A. Pacana, *Wdrażanie, auditowanie i doskonalenie systemów zarządzania bezpieczeństwem i higieną pracy zgodnych z PN-N-18001*, Rzeszów 2013.

<sup>7</sup> M. Olędzki, *Kształtowanie jakości pracy. Propozycja dialogu*, Warszawa 1981.

Rysunek 1. Piramida potrzeb wg A. Maslowa.



Źródło: Opracowanie własne na podstawie: A. Maslow, *Motywacja i osobowość*, Wyd. PWN, Warszawa 2009, s. 62-71.

W opracowanej piramidzie potrzeb pracy, potrzeby fizjologiczne należy upatrywać jako wartość posiadania przez jednostkę pracy. Praca jest niezwykle istotna w poprawnym funkcjonowaniu jednostki w strukturze społecznej, gdyż poprzez pracę człowiek jest w stanie zaspokoić podstawowe potrzeby. Na potrzeby niniejszego artykułu nie ma sensu wglębiania się w teoretyczne rozważania definicji pracy. Praca sama w sobie stwarza możliwości funkcjonowania w określonych grupach społecznych. W opisywanym wymiarze grupowym, istotne jest funkcjonowanie w ramach określonej grupy pracowniczej<sup>8</sup>.

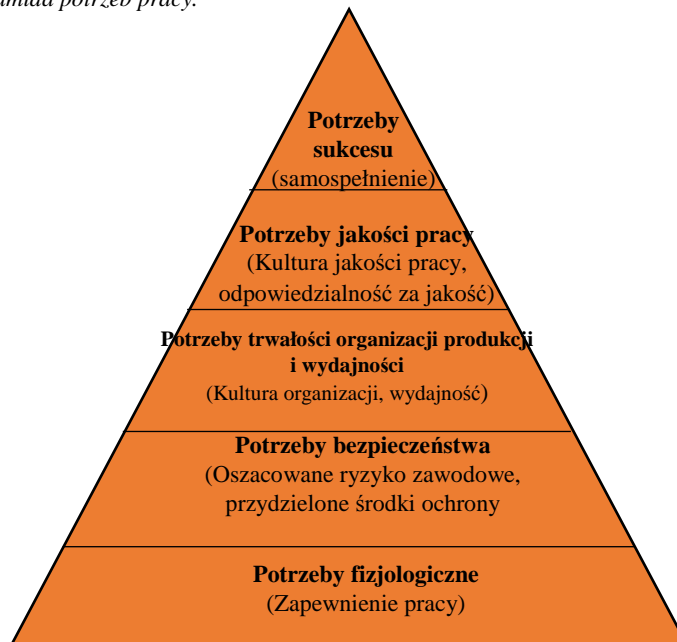
Kluczową potrzebą w rozumowaniu piramidy potrzeb pracy jest poczucie bezpieczeństwa, które kreuje potrzeby wyższego rzędu. Bezpieczeństwo pracy jest kluczowym elementem rozwoju piramidy potrzeb pracy. Elementy składowe tej potrzeby to: stabilność pracy, zapewnienie bezpiecznych warunków pracy, przydział środków ochrony indywidualnej oraz przede wszystkim poprawnie oszacowane ryzyko zawodowe, które determinuje wymienione elementy potrzeb bezpieczeństwa. Poprzez szacowanie ryzyka zawodowego pracodawca i pracownik posiada wiedzę na temat występujących zagrożeń na stanowisku pracy. Zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa w pracy jest kluczowe dla rozwoju i realizacji pozostałych potrzeb.

Obraz piramidy potrzeb pracy w realny sposób argumentuje, iż zagadnienie ryzyka zawodowego jest dopiero początkiem procesu zarządzania bezpieczeństwem i higieną

<sup>8</sup> M. Maslow, *Motywacja i osobowość*, Warszawa 2009.

pracy. Zagadnienia bhp, które często są lekceważone w mikro i małych przedsiębiorstwach są kluczem do sukcesu<sup>9</sup>.

Rysunek 1. *Piramida potrzeb pracy.*



Źródło: Opracowanie własne.

### 3. RYZYKO ZAWODOWE JAKO DETERMINAT JAKOŚCI I WYDAJNOŚCI

Problematyka bezpieczeństwa środowiska pracy jest bardzo ważna. Przepisy regulują, a raczej nakładają obowiązek na pracodawców szacowanie ryzyka zawodowego. Nałożenie obowiązku szacowania ryzyka wymusza zapewnienie realnego, a nie pozornego bezpieczeństwa warunków pracy. Zgodnie ze wcześniejszym założeniem, gdzie bezpieczeństwo pracy jest determinantem jakości i wydajności szacowanie ryzyka zawodowego wydaje się nadzwyczaj logiczne. Według autorów niniejszego opracowania poprawne szacowanie ryzyka zawodowego jest podstawowym budulcem bezpiecznej pracy, a także pozytywnych relacji między pracodawcą, a pracownikami<sup>10</sup>.

Ryzyko zawodowe wymusza na pracodawcy poprawne jego szacowanie, a co za tym idzie zastosowanie działań korygujących i zapobiegawczych w przypadku wystąpienia zagrożenia o niedopuszczalnym poziomie. Zastosowanie między innymi środków ochrony indywidualnej, które niewątpliwie znacząco ograniczają skutki potencjalnego zagrożenia

<sup>9</sup> G. Hrdinová, *Analýza možností využitia a návrh systému spoločenskej zodpovednosti firiem (CSR) vo firme CHIRANA PROGRESS, s.r.o.* STU MTF in Trnava, Supervisor: Prof. Ing. Peter Sakál, CSc., Trnava 2009: MtF STU.

<sup>10</sup>H. Fidlerová, G. Hrdinová, P. Sakál, L. Šmida, *Udržateľný strategický manažment vs. udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie vs. Integrovaný manažérsky systém strategických podnikateľských jednotiek – Charakteristika predloženého projektu*, Poprad 2014, [online] [http://www.vusem.sk/public/userfiles/files/VP1\\_2014.pdf](http://www.vusem.sk/public/userfiles/files/VP1_2014.pdf) (11.3.2015), s. 37-45.

przyczyniają się do wzrostu wydajności i jakości pracy. Nie trzeba w tym miejscu robić empirycznych wywodów, aby stwierdzić, iż pracownik lepiej pracuje, gdy pracodawca dba o jego bezpieczeństwo poprzez zapewnienie środków ochrony indywidualnej<sup>11</sup>.

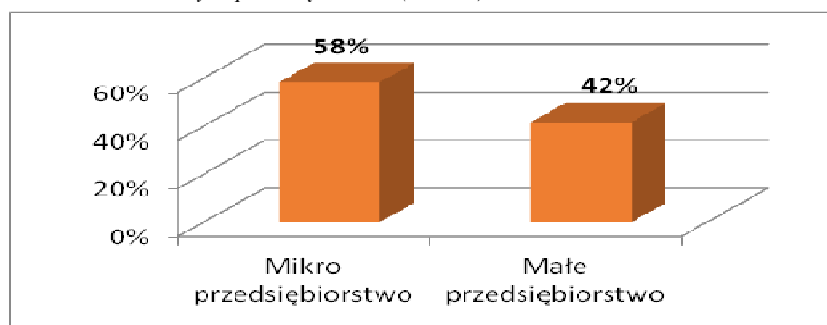
#### 4. METODYKA BADAŃ

Regulacje prawne w polskim ustawodawstwie wyraźnie określają, czym jest ryzyko zawodowe oraz kiedy należy je diagnozować. Celowym jednak wydaje się zastanowić nad faktycznym stanem ryzyka zawodowego w przedsiębiorstwach, w których nie ma prawnego obowiązku tworzenia komórek, czy stanowisk BHP. Kluczem do rozważań nad ryzykiem zawodowym są mikro i małe przedsiębiorstwa, w których to przeprowadzono badania. Lokalizacja badań obejmowała Rzeszów i okolice. Przez lata doświadczeń w zakresie obsługi BHP dla mikro i małych przedsiębiorstw zauważono problem z oceną ryzyka zawodowego w analizowanych organizacjach. W zdecydowanej większości przypadków pracodawcy zorientowani byli na jak najmniejszym koszcie obsługi z zakresu bezpieczeństwa i higieny pracy, czego skutkiem było i zapewne wciąż jest nieodpowiednie szacowanie ryzyka zawodowego, które wpływa na częstotliwość występowania wypadków przy pracy oraz negatywnie oddziałuje na jakość i wydajność pracy.

Opracowany raport z badań przeprowadzonych we wrześniu i październiku 2014 r. pokazał czym dla pracodawcy jest ryzyko zawodowe, oraz odpowiada na kluczowe pytania badawcze:

Metoda doboru celowego wraz z zastosowaniem kuli śnieżnej pozwoliły na zebranie 132 poprawnie wypełnionych kwestionariuszy ankiety. Dane na wykresie 1 i 2 ukazują rozkład badanej populacji przedsiębiorców ze względu na wielkość oraz główny profil działalności.

Wykres 1. Wielkość badanych przedsiębiorstw. (N=132)

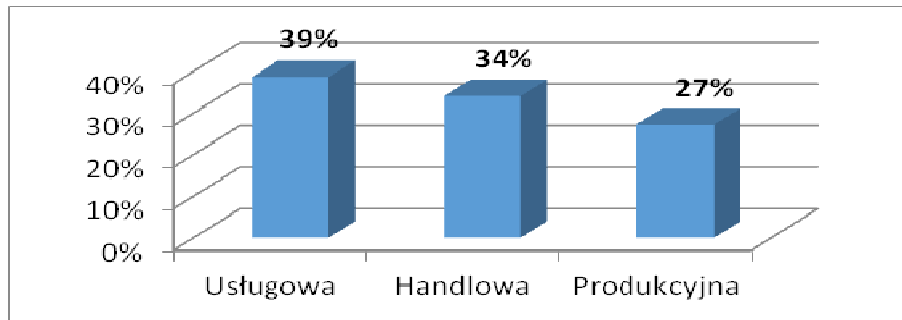


Źródło: A. Woźny, *Ryzyko zawodowe problemem pracodawcy*. Wystąpienie na ogólnopolskiej konferencji „Bezpieczny w pracy” organizowanej przez Państwową Inspekcję Pracy<sup>12</sup>.

<sup>11</sup> A. Woźny, M. Dobosz, *Podstawowa dokumentacja służb BHP*, Rzeszów 2014.

<sup>12</sup> A. Woźny, *Ryzyko zawodowe problemem pracodawcy*, Rzeszów 2014, [online] <http://rzeszow.pip.gov.pl/pl/dzialania/wiadomosci-lokalne/53880,ogolnopolska-konferencja-bezpieczny-w-pracy-.html> (11.03.2015).

Wykres 2. Główny profil działalności. (N=132)



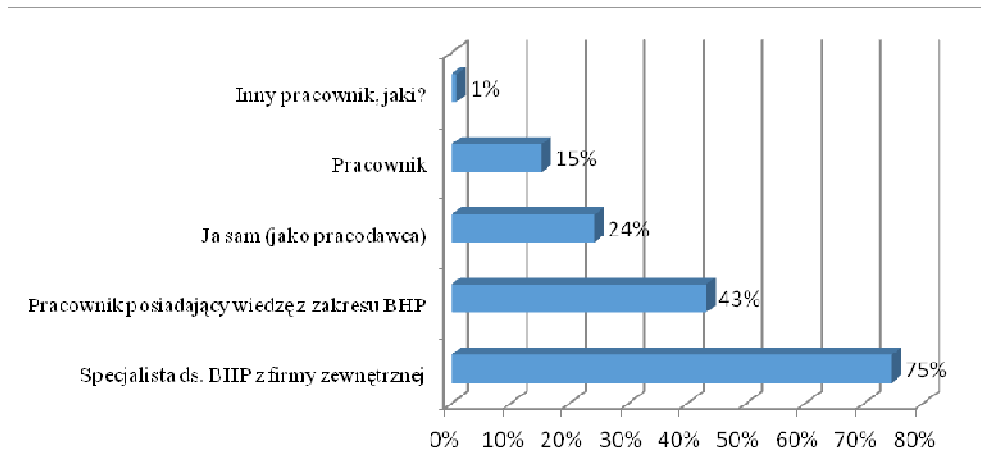
Źródło: A. Woźny, *Ryzyko zawodowe problemem pracodawcy?*, Wystąpienie na ogólnopolskiej konferencji „Bezpieczny w pracy” organizowanej przez Państwową Inspekcję Pracy.

## 5. RYZYKO ZAWODOWE W BADANIACH

Jednym z głównych obowiązków pracodawcy jest stworzenie takich warunków, aby zapewniały one bezpieczne wykonywanie pracy. Obowiązek ten jest w Polsce prawnie usankcjonowany. Pracodawca ponosi więc pełną odpowiedzialność za stan bezpieczeństwa i higieny pracy w zakładzie pracy. Aby obowiązek ten mógł być rzetelnie zrealizowany pracodawca musi przeprowadzać okresowo ocenę ryzyka zawodowego poszczególnych stanowiskach. Jest to warunek dbania o ochronę zdrowia zatrudnionych pracowników.

Dane z wykresu 3 ukazują, że pracodawcy zrzucają obowiązek szacowania ryzyka na specjalistów ds. BHP z firmy zewnętrznej lub na innych pracowników posiadających wiedzę w tym zakresie. W niewielkim stopniu pracodawca oraz pracownik uczestniczy w procesie szacowania ryzyka zawodowego. Załedwie 24% badanych pracodawców odpowiedziało, że uczestniczy w szacowaniu ryzyka zawodowego, a 15% badanych zadeklarowało, że pracownik również uczestniczy w procesie szacowania ryzyka zawodowego.

Wykres 3. Osoba szacująca ryzyko zawodowe w badanych przedsiębiorstwach. (N=132)

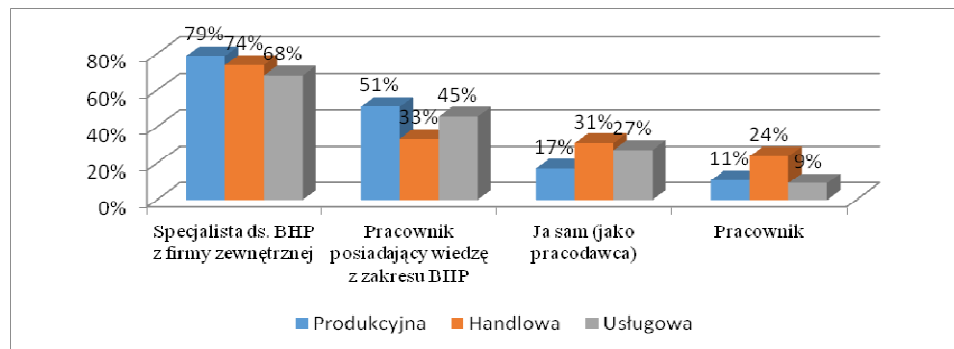


\*Wartości procentowe nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli udzielić więcej, niż jedną odpowiedź.

Źródło: A. Woźny, *Ryzyko zawodowe problemem pracodawcy?*, Wystąpienie na ogólnopolskiej konferencji „Bezpieczny w pracy” organizowanej przez Państwową Inspekcję Pracy.

Wykres 4 wskazuje, że profil działalności oraz wielkość przedsiębiorstwa istotnie nie wpływa na postępowanie pracodawców w przypadku szacowania ryzyka zawodowego<sup>13</sup>.

Wykres 4. Osoba szacująca ryzyko zawodowe w badanych przedsiębiorstwach. Podział ze względu na profil działalności. (N=132)



\*Wartości procentowe nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli udzielić więcej, niż jedną odpowiedź.

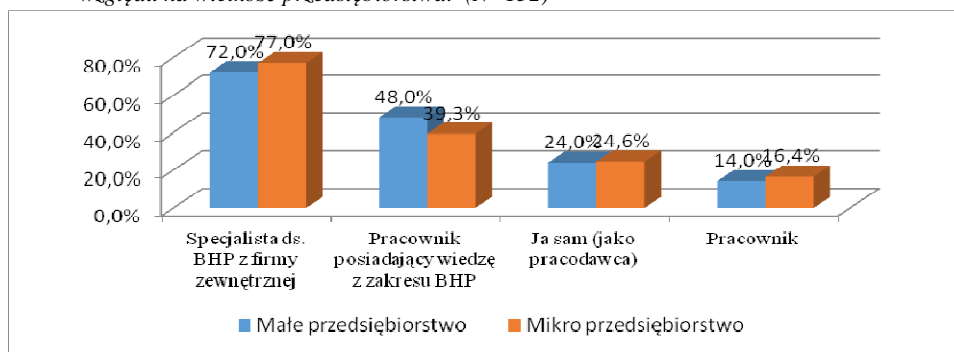
Źródło: A. Woźny, *Ryzyko zawodowe problemem pracodawcy?*, Wystąpienie na ogólnopolskiej konferencji „Bezpieczny w pracy” organizowanej przez Państwową Inspekcję Pracy.

<sup>13</sup>J. Pacana, A. Pacana, L. Bednárová, *Strength calculations of dual-power path gearing with fem*, Košice, s. 14–21.

Zaobserwowano również na podstawie rys. 4 i 5, że:

- przedsiębiorstwa produkcyjne w ocenie ryzyka głównie opierają się na specjalistach BHP z firmy zewnętrznej oraz pracowniku posiadającego wiedzę z zakresu BHP. W przedsiębiorstwach tego typu pracownikiem przeważnie jest kierownik, czy brygadzysta, który zarazem odpowiada za proces produkcji i sprzęt,
- przedsiębiorcy prowadzący firmę handlową i usługową wykazują wyższy odsetek zaangażowania w ocenę ryzyka, niż pracodawcy firm produkcyjnych. Właściciele firm produkcyjnych wykazują wyższy poziom świadomości zagrożeń występujących w zakładzie pracy, dlatego też w ich przeświadczeniu wolą powierzyć zadanie szacowania ryzyka specjalście i pracownikowi posiadającemu wiedzę w zakresie BHP.

Wykres 5. Osoba szacująca ryzyko zawodowe w badanych przedsiębiorstwach. Podział ze względu na wielkość przedsiębiorstwa. (N=132)



\*Wartości procentowe nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli udzielić więcej, niż jedną odpowiedź.

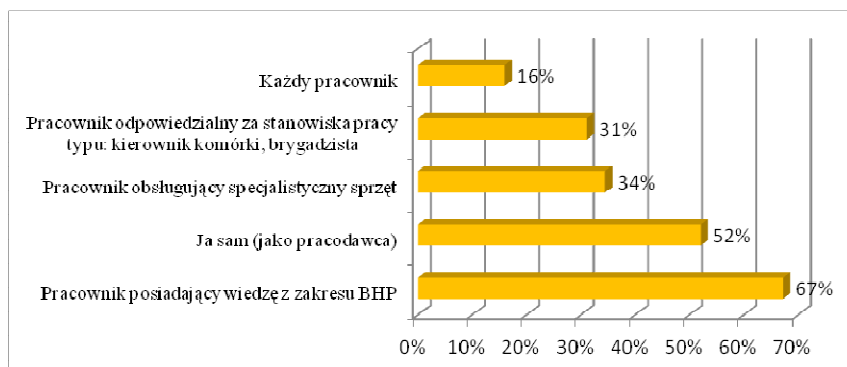
Źródło: Badania własne.

- korelacja ze względu na wielkość przedsiębiorstwa nie wykazała istotnych różnic procentowy,
- można założyć, iż wielkość przedsiębiorstwa nie wpływa na osoby szacujące ryzyko zawodowe.

Pracodawca ma obowiązek (Kodeks Pracy art. 226, pkt 2) zapoznać każdego pracownika z ryzykiem zawodowym na jego stanowisku pracy oraz o zasadach ochrony przed zagrożeniami.

Z przeprowadzonych badań jasno wynika, że jest to pomijane przez pracodawców. Spośród badanych przedsiębiorców to głównie pracownik posiadający wiedzę z zakresu BHP oraz sam pracodawca zostaje zapoznany z ryzykiem zawodowym. Rozkład procentowy wartości pokazuje, iż pracodawca lekceważy ryzyko zawodowe. Można założyć, że każdy nowoprzyjęty pracownik wyłącznie podpisuje kartę oceny ryzyka oraz oświadczenie o zapoznaniu z ryzykiem zawodowym. Wyniki w tym zakresie przedstawia wykres 6.

Wykres 6. Osoby, które w badanych przedsiębiorstwach zostały zapoznane z oceną ryzyka. (N=132)

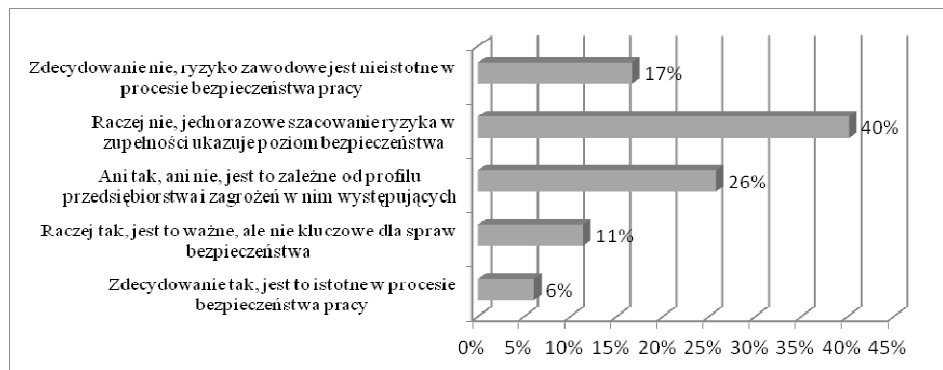


\*Wartości procentowe nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli udzielić więcej, niż jedną odpowiedź.

Źródło: A. Woźny, *Ryzyko zawodowe problemem pracodawcy?*, Wystąpienie na ogólnopolskiej konferencji „Bezpieczny w pracy” organizowanej przez Państwową Inspekcję Pracy.

W badaniu poruszone zostały również kwestie aktualizacji ryzyka zawodowego. Nie ma precyzyjnego wymogu prawnego określającego sposób aktualizacji oceny ryzyka zawodowego. Żaden przepis nie określa formy aktualizacji, a także nie mówi jak często jej dokonywać.

Wykres 7. Świadomość aktualizacji oceny ryzyka zawodowego. (N=132)



Źródło: A. Woźny, *Ryzyko zawodowe problemem pracodawcy?*, Wystąpienie na ogólnopolskiej konferencji „Bezpieczny w pracy” organizowanej przez Państwową Inspekcję Pracy.

Zaprezentowane na wykresie 7 ukazują, że pracodawcy nie są świadomi tego, iż ryzyko zawodowe należy aktualizować. Zaledwie 15% badanych (odpowiedzi zdecydowanie tak i raczej tak) jest świadoma aktualizacji ryzyka zawodowego. Ponad jedna czwarta ankietowanych uważa, że aktualizacja ryzyka w dużej mierze zależy od



profilu działalności i występujących zagrożeń. Ponad połowa badanych, a mianowicie (57%) traktuje ryzyko zawodowe jako zbędną konieczność, która wynika z obowiązku pracodawcy.

Ogólny obraz świadomości aktualizacji oceny ryzyka zawodowego wskazuje, iż pracodawcy lekceważą znaczenie ryzyka zawodowego w procesie bezpieczeństwa i higieny pracy. Korelacja ze względu na profil i wielkość przedsiębiorstwa ukazała nieznaczne różnice w tym zakresie.

## 6. PODSUMOWANIE

Wyniki badań empirycznych jednoznacznie wykazują, iż zagadnienie formułujące ryzyko zawodowe jest problemem pracodawcy, zwłaszcza pracodawcy mikro i małego przedsiębiorstwa. Pomimo dość wysokiej świadomości szacowania ryzyka, to pracodawcy lekceważą procedurę zapoznawania pracowników z oszacowanym ryzykiem zawodowym. Taki stan rzeczy sprawia, iż sam proces szacowania może być poważnie zaburzony i nie odzwierciedlać faktycznych zagrożeń na danym stanowisku pracy<sup>14</sup>.

Niepokojącym zjawiskiem jest to, iż w ocenie ryzyka zawodowego pracownik praktycznie nie jest brany pod uwagę. Brak świadomości zagrożeń, które nie tylko wynikają z środowiska pracy, ale również z indywidualnych cech zewnętrznych, ale i wewnętrznych pracownika powodują większe prawdopodobieństwo wypadku. Główne zadanie szacowania ryzyka zawodowego przypada specjalistom z firmy zewnętrznej.

Mimo, że każdy pracownik ustawowo musi podpisać oświadczenie o zapoznaniu z ryzykiem zawodowym to z danych wynika, iż faktyczny stan rzeczy nie ma miejsca. Zjawisko traktowania bhp jako zła konieczne staje się coraz rzadsze, lecz wciąż zauważalne. Niezależnie od wielkości przedsiębiorstwa, czy profilu działalności to na pracodawcy ciąży zapoznanie pracownika z oceną ryzyka zawodowego. Jednak jak wynika z badań rzeczywistość jest daleka od normalności.

Warto jednak poddać weryfikacji istotną konkluzję, czy za niski stan świadomości pracodawców w zakresie ryzyka zawodowego odpowiadają firmy świadczące usługi BHP na zasadach outsourcingu? Naszym zdaniem, zdecydowanie nie, gdyż to pracodawca odpowiada za stan bezpieczeństwa i higieny w zakładzie pracy.

Nie ma realnych narzędzi szacowania, czy ryzyko zawodowe bezpośrednio wpływa na jakość i wydajność pracy. Jednak zgodnie z założeniem teoretycznym piramidy potrzeb, a także na podstawie wieloletnich doświadczeń zespołu doradców bhp, potrzeba bezpieczeństwa pracy jest kluczem do kreowania wysokiej kultury pracy, która bezpośrednio przekłada się na wydajność i jakość pracy<sup>15</sup>.

---

<sup>14</sup> Hatair K., Cook T. M., Sakál P., *HCS model 3e účastníckej ergonómie. "HCS 3e" model of participatory ergonomics*, Trnava 2006, [online]

[http://www.mtf.stuba.sk/docs/internetovy\\_casopis/2006/3/hatair.pdf](http://www.mtf.stuba.sk/docs/internetovy_casopis/2006/3/hatair.pdf) (11.3.2015).

<sup>15</sup> Hrdinová G., *Koncept HCS modelu 3E vs. Koncept Corporate Social Responsibility (CSR)*, Trnava 2013, Supervisor: Prof. Ing. Peter Sakál, CSc. - Trnava: MTF STU.

**LITERATURA**

- [1] Hattar K., Cook T. M., Sakál P., *HCS model 3e účastníckej ergonómie. "HCS 3e" model of participatory ergonomics*, Trnava 2006, [online]
- [2] Hrdinová G. *Analýza možností využitia a návrh systému spoločenskej zodpovednosti firiem (CSR) vo firme CHIRANA PROGRESS, s.r.o.* STU MTF in Trnava, Supervisor: Prof. Ing. Peter Sakál, CSc., Trnava 2009: MtF STU.
- [3] Hrdinová G., *Koncept HCS modelu 3E vs. Koncept Corporate Social Responsibility (CSR)*, Trnava 2013, Supervisor: Prof. Ing. Peter Sakál, CSc. - Trnava: MtF STU.
- [4] <http://rzeszow.pip.gov.pl/pl/dzialania/wiadomosci-lokalne/53880,ogolnopolaska-konferencja-bezpieczny-w-pracy-.html> (11.03.2015).
- [5] [http://www.mtf.stuba.sk/docs/internetovy\\_casopis/2006/3/hattar.pdf](http://www.mtf.stuba.sk/docs/internetovy_casopis/2006/3/hattar.pdf) (11.3.2015).
- [6] Maslow A., *Motywacja i osobowość*, Warszawa 2009.
- [7] Olędzki M., *Kształtowanie jakości pracy. Propozycja dialogu*, Warszawa 1981.
- [8] Pacana A., *Audity systemów zarządzania bhp*, Rzeszów 2015.
- [9] Pacana A., *Wdrażanie, auditowanie i doskonalenie systemów zarządzania bezpieczeństwem i higiena pracy zgodnych z PN-N-18001*, Rzeszów 2013.
- [10] Pacana J., Pacana A., Bednárová L., *Strength calculations of dual-power path gearing with fem*, The Technical University of Košice, vol. 18. No. 2/2014.
- [11] Woźny A., Dobosz M., *Podstawowa dokumentacja służb BHP*, Rzeszów 2014.
- [12] Woźny A., *Ryzyko zawodowe problemem pracodawcy*, Rzeszów 2014, [online]

**SAFE OPERATION DETERMINANTS QUALITY AND PERFORMANCE OF ORGANIZATIONS**

The aim of this paper is to present the issues related to the efficiency and quality of health and safety with particular emphasis on occupational risk. The study attempted to feature the occupational risk issues through the prism of a problem for both the employer and the inspector for occupational health and safety. The variety of methodologies, as well as the lack of clarity in the legal regulations make that an occupational risk is often incorrectly estimated. The basic research question the article focuses on, refers to the quality and productivity at work, which to a large extent should be (and is) determined by the risk analysis for each employee? A precise analysis of the risks in the environment and in the workplace creates quality, which in the short term translates into productivity. Mostly, it is in the interest of the employer is to ensure a precise analysis of occupational risk, because the result shows all the risk in the workplace. An analysis of quantitative research in the sector of micro, small and medium-sized enterprises shows a broad spectrum of the problem and provides a basis for a deeper analysis and forecasts as well. Presentation of the objective results of research confirms the belief that the issue of health and safety at work is very complex. The problem of occupational risk, but rather a problem of its underestimation may result in adverse consequences for the employer because of lower productivity and quality of work.

**Keywords:** Occupational risk, working conditions, quality and productivity at work and occupational health and safety.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.43

Przesłano do redakcji: maj 2015

Przyjęto do druku: październik 2015

## ADDITIONAL INFORMATION

**The Journal annually publishes a list of reviewers: in the last issue of the quarterly - no. 4/2015 and on the website:**

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>  
<http://hss.prz.edu.pl/pl/recenzenci-wspolpracujacy/>

**Previous name of the Journal:** *Ekonomia i Nauki Humanistyczne*, ISSN 1234-3684

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/ekonomia-inh/>  
<http://eih.prz.edu.pl/>

**The journal uses as described on its website the procedure for reviewing:**

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zasady-recenzowania/>  
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/standardy-recenzowania/>

**Information for authors available at:**

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/informacje-dla-autorow/>  
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/informacje-dla-autorow/>

**Review's form available at:**

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>  
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/formularz-recenzji/>

**Instruction for Authors**

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/instrukcja-dla-autorow/>  
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/instrukcja-redakcyjna/>

**Contact details to Editorial Office available at:**

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>  
<http://hss.prz.edu.pl/pl/komitet-redakcyjny/>

**Electronic version of the published articles available at:**

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>  
<http://hss.prz.edu.pl/pl/wersja-elektroniczna/>

Circulation 130 copies. Publisher's sheet 16,07. Printer's sheet 12,75. Offset paper 70g B1.

Manuscript completed in October 2015, Printed in January 2016.

Printing Publishing House, 12 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszów

Order no. 168/15